

Fale Alea 'o Tonga

**KO E MINITI 'O E
FEME'A'AKI
'A E
HOU'EIKIMĒMIPA
'O E
FALE ALEA 'O TONGA**

FIKA	30
'Aho	Tu'apulelulu, 26 'Akosi 2021

Fai 'i Nuku'alofa

HOU'EIKI MĒMIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea Fale Alea

Lord Fakafanua

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2, Vahefonua Ha'apai

Hou'eiki Minisitā Kapineti

'Eiki Palēmia

Dr. Pōhiva Tu'i'onetoa

'Eiki Tokoni Palēmia & 'Eiki Minisitā Fonua &

Lord Ma'afu Tukui'aulahi

Ngaahi Koloa Fakaenatula

'Eiki Minisitā Pa'anga & Palani Fakafonua & Kasitomu mo e
Tānaki Pa'anga Hu Mai

Tevita Lavemaau

'Eiki Minisitā Lao mo e Pilisone

Sāmiu Vaipulu

'Eiki Minisitā Polisi & Tāmate Afi

Lord Nuku

'Eiki Minisitā Toutai & Ngoue

Lord Tu'ilakepa

'Eiki Minisitā ki he 'Atakai, Fakamatala 'Ea, Ma'u'anga Ivi &
Ma'u'anga Fakamatala

Poasi Mataele Tei

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi & Takimamata

'Akosita Lavulavu

'Eiki Minisitā Mo'ui

'Amelia Tu'ipulotu

'Eiki Minisitā Ako & Ako Ngāue

Siaosi Sovaleni

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua

Vātau Hui

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki

Tatafu Moeaki

Hou'eiki Fakafofonga Nōpele

Lord Tu'ivakanō

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1

Tongatapu.

Lord Vaha'i

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 3

Tongatapu

Lord Tu'i'āfitu

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2 Vava'u.

Lord Tu'iha'angana

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Ha'apai

Lord Fusitu'a

'Eiki Fakafofonga Nōpele Ongongongoni

Kau Fakafofonga Kakai

Fakafofonga Kakai 1, Tongatapu

Siaosi Pōhiva

Fakafofonga Kakai 2, Tongatapu

Sēmisi Sika

Fakafofonga Kakai 4, Tongatapu

Māteni Tapueluelu

Fakafofonga Kakai 5, Tongatapu

Losaline Mā'asi

Fakafofonga Kakai 8, Tongatapu

Sēmisi Fakahau

Fakafofonga Kakai 9, Tongatapu

Penisimani Fifita

Fakafofonga Kakai 12, Ha'apai

Mo'ale Finau

Fakafofonga Kakai 13, Ha'apai

Veivosa Taka

Fakafofonga Kakai 14, Vava'u

Dr. Saia Piukala

FALE ALEA ‘O TONGA

**‘ASENITA FAKAANGAANGA FIKA 30/2021
FAKATAHA ‘A E FALE ALEA ‘O TONGA**

‘Aho: Tu‘apulelulu 26 ‘o ‘Aokosi, 2021 Taimi: 10.00 am

Fika 01		Lotu
Fika 02		Ui ‘o e Hou’eiki Memipa ‘o e Fale Alea
Fika 03		Me’a ‘a e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea
Fika 04		NGAAHI LIPOOTI KOMITI:
	4.1	Lipooti Fika 12/2021 ‘a e Komiti Tu’uma’u ki he Lao <ul style="list-style-type: none">• Fekau’aki mo e Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Ngaahi Koloa Faito’o 2021 (Lao Fika 20A/2021)• Fekau’aki mo e Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki hono Pule’i ‘o e Ngaahi Faito’o Ta’efakalao 2021 (Lao Fika 21A/2021)
	4.2	Lipooti Fika 13/2021 ‘a e Komiti Tu’uma’u ki he Lao <ul style="list-style-type: none">• Fekau’aki mo e Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Faito’o Kona 2021 (Lao Fika 22/2021)
	4.3	Lipooti Fika 14/2021 ‘a e Komiti Tu’uma’u ki he Lao <ul style="list-style-type: none">• Fekau’aki mo e Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Fale Alea 2021 (Lao Fika 23A/2021)
	4.4	Lipooti Fika 15/2021 ‘a e Komiti Tu’uma’u ki he Lao • Fekau’aki mo e Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu)(Fika 3) ki he Lao ‘o e Konisitutone ‘o Tonga 2021 (Lao Fika 24A/2021)
Fika 05		NGAAHI LIPOOTI:
	5.1	Fakamatala Fakata’u ‘a e Potungaue ki he Ngaahi Ngāue Fakalotofonua 2019/2020, 2020/2021

	5.2	Fakamatala Fakata'u 'a e Potungaue Sitetisitika 'a Tonga 2016, 2017, 2018/2019, 2019/2020
--	------------	--

1

	5.3	Lipooti 'o e Fale'i mo e Tu'utu'uni 'a e Komisoni ki he Ngaahi Ngatangata'anga 'o e Ngaahi Vahenga Fili
	5.4	Lipooti 'A'ahi Faka-Fale Alea 'a e Vahenga Fili Tongatapu 1
Fika 06		Kelesi

Fakahokohoko e peesi

Fale Alea 'o Tonga.....	10
Lotu	10
Ui 'a e Fale.....	10
Poaki.....	10
Me'a 'Eiki Sea	10
Tokoni Siapani ki he Pule'anga ke tau'i KOVITI-19.....	11
Lipooti Fika 13/2021 Komiti Lao fekau'aki mo e Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Faito'o Kona 2021	12
Fakamā'opo'opo mo e Ngaahi Fokotu'u Lipooti Komiti Lao fika 13/2021	12
Fakama'ala'ala ki he ngāue Komiti Lao fekau'aki mo e Lao Fakaangaanga fika 22/2021	13
Pāloti'i 'o fakapaasi Lipooti fika 13/2021 Kōmiti Lao.....	14
Lao Fakaangaanga Fika 22/2021.....	14
Kole pea tali tukuhifo Lao Fakaangaanga fika 22/2021 ki he Kōmiti Kakato	15
Lipooti fika 14/2021 Kōmiti Lao fekau'aki mo e Lao Fakatonutonu ki he Lao Fale Alea 2021.....	15
Fakamā'opo'opo mo e Ngaahi Fokotu'u 'a e Komiti.....	16
Fakama'ala'ala ki he ngāue Komiti fekau'aki mo e Lao Fakatonutonu ki he Lao Fale Alea 2021	16
Taumu'a 'e ua Lao Fakatonutonu ki he Lao Fale Alea 2021.....	16
Pāloti'i 'o tali Lipooti fika 14/2021 Komiti Lao	17
Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Fale alea (Lao fika 23/2021)	18
Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Lao Fale Alea 2021 (Lao fika 23/2021)	18
Kole tali tukuhifo Lao Fakaangaanga fakatonutonu ki he Lao Fale Alea 2021.....	18
Lipooti fika 15/2021 Komiti Lao fekau'aki mo e Lao Fakaangaanga fakatonutonu ki he Lao Konisitūtone 'o Tonga.....	18
Fakamā'opo'opo mo e ngaahi fokotu'u he Lipooti fika 15/2021 Komiti Lao	19
Fakama'ala'ala ki he Lipooti fika 15/2021 Komiti Lao	19
Fakatonutonu ki he Lao Fakaangaanga (kupu fo'ou).....	20
Pāloti'i tali Lipooti fika 15/2021 Kōmiti Lao	21
Lao Fakaangaanga fika 24A/20212	21
Fakamā'opo'opo mo e fokotu'u me'i he Komiti Laó.....	23
Pāloti'i 'o tali Lipooti fika 12/2021 Komiti Lao	25
Lau tu'o 2 Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Ngaahi Koloa Faito'o (Lao fika 20A/2021).....	26
Kole pea poupu'u'i tukuhifo Lao 21(A)/2020 ki he Komiti Kakato.....	26
Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Pule'i Ngaahi Faito'o Ta'efakalao (Lao fika 21(A)/2021)	26
Fokotu'u & poupu'u'i tukuhifo Lao fika 21(A)/2021 ki he Komiti Kakato	27

Lipooti Fakamatala Fakata'u Potungāue Ngaahi Ngāue Fakalotofonua ki he ta'u 2019-2021	27
Fakama'ala'ala 'Eiki Minisita MIA he Lipooti Fakata'u Potungāue mei he 2019-2021	28
Pāloti'i fakalukufua 'o tali ongo Lipooti Fakata'u Potungāue MIA 2019/2020 & 2020/2021	30
Fakamatala Fakata'u 'a e Potungāue Sitesitika 'a Tonga 2016/17, 18/19, 19/2020	31
Fakamālō'ia e fua fatongia e Potungāue Sitesitika 'a Tonga	31
Pāloti'i 'o tali fakalukufua Fakamatala Fakata'u Potungāue Sitesitika 'a Tonga 2016-2020	31
Lipooti 'o e Fale'i mo e Tu'utu'uni Komisoni ki he Ngaahi Ngatangata'anga Ngaahi vāhenga fili....	31
Pāloti'i tali ke fakatokanga'i Lipooti Fale'i & Tu'utu'uni Komisoni ki he Ngaahi Ngatangata'anga Ngaahi vāhenga fili.....	32
Lipooti 'A'ahi Fale Alea Tongatapu 1 ki he 2021	32
Fokotu'u ke fakakaukau ha tu'utu'uni ngāue pau fekau'aki mo e ngaahi 'a'ahi Fale Alea.....	33
'Ofisi Vāhenga Tongatapu 1	34
Fokotu'u mahu'inga ke fakamo'ui Lao ki he Pule'anga Fakakolo	34
Ngaahi ngāue lalahi 'a e vāhenga Tongatapu 1	35
Fokotu'u pea pāloti'i 'o tali Lipooti 'A'ahi Faka-Fale Alea Tongatapu 1.....	36
Me'a e Sea.....	37
Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Faito'o Koná 2021, Lao Fika 22/2021	38
Fakama'ala'ala he Lao Fakaangaanga fika 22/2021.....	38
Kupu 1 & kupu 2 mo e faka'uhinga'i lea	38
Kupu 3 e tuhu'i mai koe mihi faito'o kona ko e hia	38
Fakangatangata kupu 4 n'ihi kei ta'u si'i ke ngāue'aki e faito'o kona ke nau hēhē'ia ai	38
Fakamamafa'i kupu 5 tapu ki ha taha tufaki ngaahi koloa ki ha taumu'a ke hēhē'ia pē <i>high</i>	39
'Ave mafai ki he kau polisi 'oka fakapapau'i 'oku ngāue hala'aki faito'o kona.....	39
Taumu'a e Lao ki he ngāue'aki e Faito'o Kona.....	39
Poupou'i 'e faingofua ngāue kau polisi ke faka'ilo kinautolu faihia he kuo ma'opo'opo e Lao....	40
Fokotu'u hiki hake tautea ta'u 1 ki he ta'u 'e 2 ke mafamafa tautea ki he ngāue'aki fa'ahinga faito'o kona	41
Hilifaki he kupu 4 - tautea ki he ni'ihi ngāue hala'aki fakatau faito'o kona ki he si'i hifo ta'u 18.43	43
Tokanga ki he tatau e tautea hilifaki he kupu 4 & 5	44
Tokanga ki ha mo'ua ha taha 'ikai tufaki faito'o kona kae kaiha'asi 'ene koloa.....	45
Fakama'ala'ala he faikehekehe kupu 4 mo e kupu 5.....	45
Mo'ua ha taha 'oku taumu'a ke fakahoko ha hia hono tufaki faito'o kona.....	47
Pāloti'i 'o tali Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Faito'o Kona 2021 (Lao fika 22/2021).....	50
Lao Fakaangaanga fika 23/2021 fekau'aki mo e ma'u fakataha kau Mēmipa.....	51
Ke taliui 'a e Mēmipa ki he taimi ngāue Fale Alea	51
Fakapatonu kupu 7 ki he taimi malava ki ha Mēmipa ke mama'o mei Fale Alea.....	52

'UHINGA ki he holoki taimi fakangatangata mama'oha Mēmipa mei Fale Alea	52
Mahu'inga ke fakapotopoto'i tukuhau e fonua	53
Ke fakakaukaue ange taimi 'oka laka hake māhina 3 mama'oha Memipa tu'unga ha ngaahi me'a 'ikai mapule'i	53
Malava he makatu'unga fakalao ke faka'atā ha Mēmipa 'ova māhina 3 'ene mama'oha Fale Alea ke kei ma'u hono sea	56
Tokanga ki he mafai mo e lēvolo faitu'utu'uni ke lava Fale Alea 'o faitu'utu'uni.....	57
Poupou ki he lao ke taliui ngāue Fale Alea, fakamaa totonu & faka'aonga'i lelei pa'anga tukuhau kakai.....	58
Fokotu'u kupu 3 fo'ou ke fakafaingamālie ha fakalōloa kole mama'oha Fale Alea	59
Hoha'a ki hono toe faka'atā ke 'ova he māhina 3 taimi mama'oha Fale Alea.....	62
Fokotu'u ke fakangatangata pē taimi mama'oha Memipa mei Fale Alea ki he māhina 'e 6.....	64
Tui tonu ke faka'asi he Lao ngaahi fakatonutonu he kupu 3 fo'ou.....	67
Tui ke fakapotopoto fakaloloa ki he mahina 6 kae 'omi ha fakamo'oni.....	67
Fokotu'u 'oku fakapotopoto ke holoki hifo taimi mama'oha Fale Alea.....	67
Fokotu'u fakangatangata pē ki he māhina 'e 3 taimi lava ke mama'oha Memipa mei Fale Alea.....	67
Fokotu'u ke vahe 'a e mama'oha māhina 3 pea ta'evahe he fakalōloa māhina 6.....	68
Tokanga ke toe fakakaukaue totonu fakakonisitutone hono fili mai kakai honau Fakaafonga ki Fale Alea.....	72
Poupou ki he fakalahi māhina 3 kae ta'evahe fakaloloa māhina 3.....	74
Fokotu'u fēfē ke fai hano sivi mo'uilelei kau kanititeiti fili Fale Alea.....	74
Pāloti'i 'o tali e kupu 3 fo'ou 'i he mama'oha Fale Alea.....	75
Fakatonutonu ki he kupu 1 ke to'o e koma he faka-Tonga ke 'uhinga lelei e kupu	76
Pāloti'i 'o tali Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Fale Alea 2021(Lao fika 23A/2021)	77
Lao Fakaangaanga Fakatonutonu fika 3 ki he Lao Konisitūtone 'o Tonga 2021	77
Fakama'ala'ala fekau'aki mo e Lao Fakaangaanga fika 24A/2021.....	77
Fakatonutonu ki he hingoa e Lao.....	78
Poupou ki he lao kae to'o kau ngāue fakapule'anga mei ai.....	80
Poupou ki he Lao kae 'ikai poupou ke to'o kau ngāue fakapule'anga mei he fo'i Lao	80
Fokotu'u ke tali Lao Fakaangaanga	84
Pāloti'i 'o tali Lao Fakaangaanga Fakatonutonu fika 3 Lao Konisitūtone 'o Tonga 2021 (Lao fika 24A/2021)	84
Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Ngaahi Koloa Faito'o 2021, Lao Fika 20A/2021.....	85
Fakama'ala'ala he Lao Fakaangaanga fika 20A/2021	85
Fatongia mahu'inga Kasitomu ke lēkooti koloa faito'o ki he kau ma'u mafai	85
Kupu 2 fekau'aki mo e fatongia 'ofisa tute ke lekooti koloa faito'o ke 'ilo ki ai kau ma'u mafai ..	86
Kupu 23 fekau'aki ia mo hono tākaki ngaahi fakamatala mei he ngaahi fakatau'anga faito'o....	86

Kupu 23(d) 'oku ne fakangatangata ni'ihhi lava ke ma'u faito'o kona.....	86
Fakama'ala'ala he kupu 23(f), (g), (h) & (i)	87
Faka'amu ka tali e Lao 'e tokoni ki hono tau'i faito'o konatapu	87
Poupou 'aupito mo e tui tokoni lahi e Lao ke malu ange ai fonua mei he faito'o konatapu.....	87
Poupou ki he Lao kae ta'efiemalie ki he fokotu'u mai ke fakamalo'hi'i pea tautea'i kau 'ofisa kasitomu.....	88
Founga ngāue lolotonga fai e fengae'aki ke puke ha koloa.....	89
Fokotu'u ke hiki tautea mo'ua pa'anga mei he \$500-\$5000	91
'UHINGA ki he tautea \$500 mo e ta'u 'e 2.....	93
Kole na'a 'oku tonu ke tu'u he tefito'i Lao fakapotungāue e tautea ki he kau 'ofisa tute.....	95
Fakama'ala'ala Sea ki he tokanga Minisita Pa'anga fekau'aki mo e kupu 2	95
Fakapotopoto ange hū pē tautea ki he 'ofisa tute 'i he Lao Faito'o	96
Tui 'oku ha'i he Lao ko eni kakai kotoa he fonua 'i ai nau fekau'aki mo e faito'o konatapu	99
Tokanga ki hono fusia'u fakalelei 'a hono fakahoko e Lao	100
Fokotu'u ke hoko atu ngāue e Fale 'oua toloi ki he Tusite kaha'u.....	103
Alea'i Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Pule'i 'o e Ngaahi Faito'o Ta'efakalao 2021	103
Fakama'ala'ala 'Eiki Sea ki he Lao Fakaangaanga fika 21A/2021	103
Fakatonutonu ki he kupu 2 e Tefito'i Lao kupu 2.....	104
Fakatonutonu ki he kupu 3 e Tefito'i Lao	104
Hilifaki tautea fo'ou he kupu 3 'o e Tefito'i Lao	104
Fakatonutonu ki he kupu 5 e Lao.....	106
Hia fo'ou he kupu 5(c) ki he ngāue'aki fānau he faihia faito'o kona	107
Ngaahi fakatonutonu 'i he kupu 6.....	107
Poupou ki he kotoa ngaahi tautea he hia faito'o konatapu tukukehe tautea mate.....	107
Fiema'u pē ha tautea taau ke taau mo e kuonga e lotu	109
Kole mo e tautapa ke to'o tautea mate mei he Lao	110
Fokotu'u ke to'o pē tautea mate he ko e fonua kalisitiane 'a Tonga	115
Fakafepaki'i e fakapō & ke ngāue'aki ivi taupotu taha fonua ke tau'i faito'o konatapu	116
Fokotu'u fetongi pē tautea mate ki he ngāue popula ki he mate	118
Poupou ke to'o tautea maté kae ngāue popula ke ongo'i taha faihia 'ene kovi ne fai	119
Fokotu'u ke hilifaki e tautea ngāue popula fakatatau ki he ta'u motu'a	119
Kolea ngāue popula ki he mate koe'uhi ko ha fānau 'oku taumu'a ko e faito'o konatapu	120
Fokotu'u ke tali e Lao Faito'o Konatapu he ko hono malu'i pē fonua	120
'Ikai poupou'i Palēmia e tautea mate he ko e me'a ia 'Otua.....	123
Taufave'i 'Eiki Sea 'ene 'ofa 'i Tonga & tali ke tukulolo ki ha fa'ahinga faitu'utu'uni Fale Alea	128
Fakatonutonu 'Eiki Sea ki he'ene Lao	130

Fokotu’u Minisita Ako ke to’o tautea he kupu 3.....	130
Ngaahi fakatonutonu ‘Eiki Sea ki he kupu 3 mo e 5.....	132
Kole Tongatapu 8 ke fakakau ‘ene fokotu’u ke tautea ‘oua toe si’i hifo hono ta’u motu’a	134
Faka’uhinga Minisita Lao ki he faikehekehe kupu 2 & 3 e Lao	135
Fokotu’u Minisita Lao ke ‘ai ha taimi pau he kupu (2) ke ta’u 20 ‘oua toe laka hake	138
Fokotu’u Tongatapu 2 ke ta’u ‘e 50 ‘uluaki ta’u, 20 maumaulao tu’o 2 pea tautea mate tu’o 3... 138	
Fakamā’opo’opo Sea Kōmiti ngaahi fokotu’u liliu he kupu 2,3 & 5.....	139
Fokotu’u liliu ta’u 15 kupu (1), ta’u 30 kupu (2) pea tu’uma’u kupu (3) he ngāue popula ki he mate	140
Fokotu’u ‘ave tauteá ki he taupotu tahá pea hiki ta’u ngāue popula.....	140
Pāloti’i ‘o tali Lao Fakaangaanga ki he Pule’i Ngaahi Faito’o Ta’efakalao 2021 & ngaahi fakatonutonu	141
Lipooti e ngāue na’e lava he Kōmiti Kakato.....	141
Lau tu’o 2 Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Koloa Faito’o 2021 & ngaahi fakatonutonu.....	142
Pāloti’i ‘o tali Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Faito’o Kona 2021 & ngaahi fakatonutonu	142
Lao Fika 21(A)/2021 - Lao Fakatonutonu ki he Pule’i ‘o e Ngaahi Faito’o Ta’efakalao 2021.....	143
Pāloti’i ‘o tali Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki hono Pule’i Ngaahi Faito’o Ta’efakalao.....	143
Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Faito’o Kona & ngaahi fakatonutonu (Lao fika 22/2021)	144
Pāloti’i ‘o tali Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Faito’o Kona 2021 & ngaahi fakatonutonu.....	145
Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Fale Alea (Lao fika 23/2021).....	145
Pāloti’i fakapaasi Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Fale Alea 2021 & ngaahi fakatonutonu.....	146
Lao Fakaangaanga Fakatonutonu fika 2 ki he Lao Konisitūtone ‘o Tonga	146
Pāloti’i tali Lao Fakaangaanga Fakatonutonu fika 2 ki he Lao Konisitūtone ‘o Tonga 2021	147
Fakamālō’ia ‘Eiki Sea lava ngāue lahi Fale Alea	147
Lea fakamālō mei he tēpile Pule’anga	147
Lea fakamālō mei he tēpile Kakai	148
Me’a fakamālō mei he tēpile kau Nōpele	148
Kelesi	149

Fale Alea 'o Tonga

'Aho: Tu'apulelulu 26 'Akosi, 2021

Taimi: 1005-1010 pongipongi

Sātini Le'o: Me'a mai e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea (*Lord Fakafanua*)

Lotu

'Eiki Sea: Mou kātaki hiva mai e Lotu 'a e 'Eiki.

(*Ne kau kotoa e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale hono hiva'i 'a e lotu 'a e 'Eiki*)

<008>

Taimi: 1010-1015

... (*Hoko atu hiva'i Lotu 'a e 'Eiki*) ...

'Eiki Sea: Kalake ke ui e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale.

Ui 'a e Fale

Kalake Tēpile: Tapu mo e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea. Tapu mo e 'Eiki Palēmia mo e Hou'eiki Minisitā. Tapu mo e Hou'eiki Fakafofonga Hou'eiki Nōpele 'a 'Ene 'Afio pea tapu mo e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai kae 'atā ke fakahoko 'a e Ui 'o e Fale ki he 'aho ni 'aho Tu'apulelulu 26 'Aokosi 2021.

'Eiki Sea 'o e Fale Alea, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Tokoni Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga mo e Palani Fakafonua, 'Eiki Minisitā 'o e *MEIDECC*, 'Eiki Minisitā Ako mo e Ako Ngāue, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi mo e Takimamata, 'Eiki Minisitā Lao mo e Pilīsone, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā Ngoue, Me'atokoni, Vao'akau mo e Toutai, 'Eiki Minisitā Polisi mo e Ngāue Tamate Afi, 'Eiki Minisitā 'o e Mo'ui, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki mo e Fakalalaka Faka'ekonōmika, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Vaha'i, 'Eiki Nōpele Tu'i'afitu, 'Eiki Nōpele Fusitu'a, Siaso Vailahi Pohiva, Semisi Kioa Lafu Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Sione Vuna Fā'otusia, Semisi Tauelang Fakahau, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mo'ale Finau, Veivosa *Light of Life* Taka, Saia Ma'u Piukala. 'Eiki Sea ko e ngata'anga ē taliui

Poaki

Ko e poaki 'oku poaki me'a tōmui e 'Eiki Minisitā Pa'anga tatau pea mo e 'Eiki Minisitā Ako, kei hoko atu e poaki tengetange 'a 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō pea mo e 'Eiki Nōpele Fusitu'a. Kei hoko atu e poaki 'a 'Eiki Nōpele Vaha'i, poaki tengetange Sione Vuna Fā'otusia, poaki me'a tōmui Veivosa Taka. Mālō 'aupito 'Eiki Sea.

Me'a 'Eiki Sea

'Eiki Sea: Fakatapu ki he 'Afio ...

<009>

Taimi: 1015-1020

‘Eiki Sea: ... ‘a e ‘Otua ‘i hotau lotolotonga, tapu pea mo ‘Ene ‘Afió tama Tu‘i Tupou 6 kae ‘uma’ā ta’ahine Kuini. Tapu atu ki he ‘Eiki Palēmiá, tapu atu ki he Hou’eiki Minisitā, tapou atu ki he Hou’eiki Fakafofonga kau Nōpelé, tapu pea mo e Fakafofonga ‘o e Kakaí.

Hou’eiki hangē ko ia ‘oku mou mea’i ko ‘etau ‘aho faka’osi eni ke fakakakato ‘etau ‘asenitā pe ko e ngāue ‘oku tuku mai ke ngāue ki ai e Falé. Ko e ‘asenita ne tufa atu ‘aneafi mou me’a ki ai ko e *item* ‘e 4. ‘I he fika 4 ko e ngaahi līpooti ‘ū komiti felāve’i eni pea mo e Lao Fakaangaanga ‘e 5. Pea ‘i he fika 5 ‘etau ‘asenitā ko ‘etau ngaahi līpooti. Kuo fakahū mai e līpooti F ‘a ia ko e Fakamatala Fakata’u e Potungāue e Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, Fakamatala Fakata’u me’i he Potungāue Sitetisitika ‘a Tongá, Līpooti ‘a e Falé, Fale’i mo e Tu’utu’uni ‘a e Komisoni ki he Ngatangata’anga ‘o e Ngaahi Vāhenga Filí pea mo e līpooti ‘A’ahi Faka Fale Alea Vāhenga Filí Tongatapu 1.

Ko ‘etau founa ngāue mai ki he uike ni ke fakakakato e ‘asenitā ki mu’a pea tau mālōlō ke hoko atu pe ‘ahó ni ‘a ia ko e hā pe fuoloa taimi ‘oku fiema’u ‘e he Hou’eiki ke fakakakato’aki e ngāue ko eni ‘e faka’atā atu ia kapau ‘e ‘ova he taimi angamaheni. Hou’eiki ‘ikai ke u toe fie fakalōloa koe’uhi ko e ngāue ‘oku ‘i mu’a ‘ia tautolu. Te u kole atu ke tau hoko atu ki he’etau ‘asenitā.

Ko e ngaahi līpooti ko eni Hou’eiki koe’uhi na’e kole poaki tōmui mai ‘a e ni’ihi e Hou’eiki Minisitā te u ki’i liliu pe ‘a e fakahokohoko ko eni ‘a e ngaahi līpooti komiti. ‘A ia ‘e ‘ohake ‘a e līpooti fika 4.2 ‘o mu’omu’a kae tukuhifo e 4.1 ke 4.4. Ko e fakatonutonu pe eni hou’eiki kimu’a pea tau hoko atú, ko e *item* ko eni he 4.3 ‘a ia ‘oku fekau’aki pea mo e Lao fika 23 (a) ‘o e 2021 ‘oku fakatonutonu’aki ‘oku tonu ke hā ai ko e Lao fika (23) ‘o e 2021.

Kole atu ki he Kalake, ‘Eiki Minisitā Mo’ui ‘oku ‘i ai ha me’a ‘okú ke tokanga ki ai?

Tokoni Siapani ki he Pule’anga ke tau’i KOVITI-19

‘Eiki Minisitā Mo’ui: Mālō ‘aupito ‘Eiki Sea, tapu pē pea mo e Feitu’ú na ‘Eiki Sea, tapu mo e ‘Eiki Palēmiá kae ‘uma’ā e Hou’eiki Nōpelé, Hou’eiki Kapinetí kae ‘uma’ā e Hou’eiki Fakafofonga e Kakaí. Ko e ki’i *update* atu pē ‘Eiki Sea ho Fale ‘Eiki ‘I he ‘aneefiafi ‘i he taimi fakafuofua ki he taimi 6:45pm na’e tu’uta mai ai ki Tongá ni ‘a e *Astra Zeneca Doses* ‘e 36,800 ko e me’a’ofa me’i he pule’anga Siapani ki he Pule’anga Tongá. Na’e fakafou mai ‘i he COVAX, ko e ola eni ‘Eiki Sea ‘a e kole ‘a e ‘Eiki Palēmia ‘o Tongá ke malu’i e kakai ‘o Tongá fakahangatonu ki he ‘Eiki Palēmia ‘o Siapani *the honourable Yoshihide Suga* kae ‘uma’ā e Pule’anga Siapani.

Pea ‘oku ‘i ai e fakamālō lahi ki he *his Excellency Mr. Munenanga Kensaku* kae ‘uma’ā e kakai ‘o Siapani ‘i he ‘ofa lahi ko eni kuo tuku mai ‘i hotau fonuá ni ‘a ia ‘oku palani ke luva atu ‘a e huhu malu’i ko eni ‘i Ha’apai Veu ‘i he Tūsīte uike kaha’ú ‘aho 31 ‘o ‘Aokosi kae ‘uma’ā foki ki he ongo Niua ‘i Sepitema pea ‘oku fakalele pe mo e polokalama huhu ko eni ‘i Tonga ‘Eiki kae ‘uma’ā ‘a Vava’u pea mo ‘Eua foki.

Ko e polokalama ko eni ‘e ‘Eiki Sea ko e huhu ko eni ko ‘ene kakato mai ia ‘a e huhu malu’i ke fakahoko ki he toko 63,000 tupu ‘a Tongá ni ...

<010>

Taimi: 1020-1025

‘Eiki Minisitā Mo’ui: ... kau atu ki he polokalama huhú ko e ‘uhingá ke malu hotau ki’i fonuá ni telia na’a a’u mai ‘a e KOVITI-19 pe ko ha toe maliuliu fo’ou ‘a e vailasí ki he kaha’ú. Mālō ‘aupito Sea.

‘Eiki Sea: Mālō Hou’eiki. Fakamālō atu ki he ‘Eiki Minisitā Mo’uí pehē foki ki he ngāue ‘oku fakahoko ke malu’i hotau fonuá mei he KOVITI-19 pehē foki ke tau fakatokanga’i e tokoni ‘omai mei he Pule’anga Siapaní.

Lipooti Fika 13/2021 Komiti Lao fekau’aki mo e Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Faito’o Kona 2021

Hou’eiki tau hoko atu ki he fika 4.6.2 ‘o ‘etau ‘asenitá ko e Lipooti Fika 13/2021 ‘a e Komiti Tu’uma’u ki he Laó fekau’aki eni mo e Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Faito’o Kona 2021. Kole ki he Kalaké ke lau mai tohi ‘oku fakahū mai ‘aki ‘a e lipooti e Komiti Laó.

Kalake Tēpile: Tapu mo e ‘Eiki Sea e Fale Aleá, ‘Eiki Palēmiá mo e Hou’eiki Mēmipa Kakato e Falé kae ‘atā ke fakahoko hono lau tohi mei he Komiti Tu’uma’u ki he Laó.

‘Aho 24 ‘Aokosi, 2021

Lord Fakafanua,
‘Eiki Sea,
Fale Alea ‘o Tonga,
Nuku’alofa.

‘Eiki Sea,

‘Oku ou fakahoko atu ki he Feitu’u na ‘a e Lipooti Fika 13/2021 ‘a e Komiti Tu’uma’u ki he Laó ke me’a ki ai ‘a e Feitu’una mo e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Fale Alea ‘o Tongá.

‘Oku fekau’aki ‘a e lipooti ko eni mo e Lao Fakaangaanga Fika 22/2021: Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Faito’o Kona 2021.

Faka’apa’apa atu,

.....
Hon. Mo’ale Finau
Sea ‘o e Komiti Tu’uma’u ki he Lao

‘Eiki Sea: Kole atu ki he Kalaké ke lau mai e peesi fika 5 ‘a ia ko e kongá 4.

Fakamā’opo’opo mo e Ngaahi Fokotu’u Lipooti Komiti Lao fika 13/2021

Kalake Tēpile: Fakamā’opo’opo mo e Ngaahi Fokotu’u ‘a e Komiti

Kuo kakato 'a e ngāue 'a e komiti ki hono vakai'i 'a e Lao Fakaangaanga Fika 22/2021: Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Faito'o Kona 2021 pea 'oku fai pau ki he Tu'utu'uni 125(4) mo e Tu'utu'uni 175(2). 'Oku fakahoko atu ai 'a e ongo fokotu'u ko 'eni ki he Fale Alea:

Fokotu'u:

1. Ke tali 'a e Lipooti Fika 13/2021 'a e Komiti Tu'uma'u ki he Lao;
2. Ke tali 'e he Fale Alea 'a e Lao Fakaangaanga Fika 22/2021: Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Faito'o Kona 2021.

Eiki Sea: Sea e Komiti Laó, Ha'apai 12.

Fakama'ala'ala ki he ngāue Komiti Lao fekau'aki mo e Lao Fakaangaanga fika 22/2021

Mo'ale Finau: Tapu atu ki he Feitu'u na 'Eiki Sea, pehē 'eku fakatapu ki he 'Eiki Palēmiá mo e Hou'eiki e Kapineti pehē ki he Hou'eiki Nōpelé mo e kau Fakafofonga e Kakaí. Sea mālo e laumālie e Feitu'u na hangē pē ko e me'a ko ē 'oku lau mai 'oku fokotu'u atú, ka ko u lotu pē 'Eiki Sea ke u hanga mu'a 'oatu pē ha ki'i, ha ki'i *brief* atu pē fakanounou 'a e laumālie pea mo e ngāue na'e fakahoko 'e ho'o komiti koe'uhí ke lava 'o *base* mei ai ha faitu'utu'uni 'a e Falé ki he'enu, ki he'enu hiki nima 'i he lipooti ko eni 'Eiki Sea.

Ko ia 'oku ou kole pē ke u hūfanga atu ai. 'Eiki Sea 'oku ou lotu pē ke u lave nounou ki he halafononga 'o e lao ko eni, tui pē 'oku mahu'inga 'aupito 'aupito ke fai pē ha ki'i fakalavelave atu ki hono halafononga he 'oku mahino mei ai 'a e 'uhinga na'e fakahoko mai ai 'e he tokotaha na'a ne fa'u e laó 'Eiki Sea.

Ko e lao ko eni 'Eiki Sea ko e lao eni ia 'a e Feitu'u na ko e 'Eiki Sea e Fale Alea 'o Tonga, Fakafofonga Nōpele Fika 2 'o e 'otu Ha'apai. Na'e lau 'uluaki e lao ko eni 'Eiki Sea pea hili hono lau 'uluaki na'e tukuhiho ia ki he Komiti Laó 'o fakatatau ki he Tu'utu'uni 131 pea mo e Tu'utu'uni 175.

'Oku 'i ai e me'a mahu'inga 'Eiki Sea ko u fie lave ki ai te u fie lave nounou ki he taumu'a ko ē 'o e laó 'o fakatatau ki he *findings* pea mo e 'ilo na'e ma'u 'e he komiti pea mei he lipooti 'a e Feitu'u na 'Eiki Sea.

Hangē ko e me'a 'oku me'a ki ai e Hou'eiki ko e lao kotoa pē kuo pau ke fai hono fakapapau'i 'a hono 'alungá. Tautefito kuo pau ke fai e fekumi ki he kau *drafters* ki he ni'ihí ko ē na'a nau *draft* e laó he ko nautolu 'oku nau 'ilo'i lelei 'a e taumu'a 'o 'enu fa'u laó. Pea 'i he'ene pehē 'Eiki Sea kuo ma'u 'e he komiti 'a e ngaahi taumu'a ko eni ko u fie vahevahe pea mo e Fale ni fekau'aki pea mo e lao ko eni.

'Uluaki 'oku faka'au ke tupu fakautuutu pea toe vave ange foki Sea 'i Tongá ni 'a hono ngāue'aki, ngāue hala 'aki 'a e ngaahi koloa tauhi 'i he falé, 'i he nofo 'a e fāmili hangē ko e ngaahi ngāue'angá, ngaahi faito'ó, faka-Pilitāniá 'Eiki Sea ko e *household* ...

<002>

Taimi: 1025-1030

Mo'ale Finau: ... *industrial and medical products* ki he konā pē ko e hēhē'ia 'o e fakakaukau.

Ko e taumu'a 'uluaki ia Hou'eiki ko e ngaahi koloa mo e ngaahi 'ū me'a pehē 'i he nofo 'api na'e 'omai ia ki he ngaahi me'a kehekehe kuo faka'aonga'i ia ke fakahē'e 'i 'aki 'a e 'atamai 'o e tangata, ko e taumu'a 'uluaki ke fakapapau'i 'oku *control* pea 'oku pule'i fakalao.

Ko e taumu'a hono 2 'Eiki Sea, uesia lahi 'a e to'utupu uesia faka'atamai, uesia mo e mafu pea mo honau sino fakalukufua. Ko e taumu'a hono ua ia 'o e lao ko eni ke fakapapau'i 'oku 'ikai ke toe hoko 'a e ngaahi uesia ko eni. Taumu'a hono 3 ke tu'utu'uni ko ha hia 'a hono mānava 'aki mo hono ngāue'aki 'o e ngaahi faito'o ko eni koe'uhi ke fakatupunga ai ha konā pē ha ngaahi uesia faka'atamai kehe. 'Oku tapui ai foki 'a hono tufaki atu ki ha taha si'i hifo hono ta'u motu'a 'i he ta'u 18, pea tapui hono tufaki atu 'i he 'ilo pau 'a e ngaahi faito'o kona ke mānava 'aki pē ma'u 'e ha taha ke konā pē hēhē'ia 'o hangē ko 'ene hā 'i he ngaahi kupu ko ē Lao Fakaangaanga, 'a ia ko e ngaahi me'a kātoa ko eni Sea hā kotoa ia 'i he Lao Fakaangaanga ko eni. Pea ko hono ngaahi taumu'a eni na'e tui 'a e komiti ko e lao ko eni 'oku taumu'a lelei.

Ko e konga hoko 'Eiki Sea ko u fie lave nounou ki ai ko e ngāue na'e fakahoko 'e he komiti, fakatatau ki he Tu'utu'uni 131, na'e fai 'a e polokalama talatalanoa mo e kakai, 'a ia na'e fakaafe'i 'a e kakai 'o e fonua 'Eiki Sea ke 'omai ha'anau ngaahi fokotu'u tohi, *submissions*, 'o fakahū mai ia, pea ko e ngaahi fokotu'u tohi ko ia pea na'e 'omai pea na'e fakahoko atu ia ki he *drafter* ko ē 'o e lao ka ko e Sea 'o e Fale Alea, ke 'omai ha'ane tali ki ai, ka na'e 'ikai, ka na'e 'ikai ke 'i ai ha fokotu'u tohi ia 'Eiki Sea 'i he ola 'o e konga ko eni 'o e talatalanoa.

Pea 'i he'ene pehē Sea, ko e ola leva eni 'oku pehē ni, na'e poupu ki ai 'a e Komiti Lao pea na'e 'ikai ke 'i ai ha fakatonutonu. Ko ia ai 'Eiki Sea ko e ngata'anga ia 'a e ngāue na'e fai 'e ho'o Komiti, 'oku ou faka'amu ange pē 'oku maama pea mahino atu 'a e 'uhinga 'o hono fakahū mai 'o e lipooti ko eni. Pea 'oku ou fokotu'u atu 'Eiki Sea 'a e lipooti, mālō.

'Eiki Sea: Hou'eiki 'oku 'atā pē kapau 'oku 'i ai ha ngaahi fehu'i ki he Sea 'o e Komiti Lao fekau'aki mo e lipooti ko eni. Kapau 'oku 'ikai te u kole ki he kalake ke tau pāloti.

Pāloti'i 'o fakapaasi Lipooti fika 13/2021 Kōmiti Lao

Ko ia 'oku loto ke tau tali 'a e Lipooti fika 13/2021 Komiti Tu'uma'u ki he Lao, fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: Sea loto ki ai 'a Siaso Pohiva, Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Semisi Tauelangi Fakahau, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mo'ale Finau, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā 'o e *MEIDECC*, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Polisi, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, Saia Ma'u Piukala, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu, loto ki ai 'a e toko hongofulu mā nima (15), pea mo e 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, hongofulu ma ono (16).

'Eiki Sea: Ko ia 'oku 'ikai loto ke tali 'a e lipooti 'a e Komiti Lao, fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: 'Oku 'ikai ha fakahā loto pehē 'Eiki Sea.

Lao Fakaangaanga Fika 22/2021

'Eiki Sea: Mālō Hou'eiki tau hoko atu leva ki he Lao Fika 22 'o e 2021 ko e lao ko eni na'e

tali 'e he Fale ni hono lau 'uluaki he 'aho 12 'o 'Akosi, pea ko eni fakafoki mai 'e he Komiti Lao hili e uike 'e 2 hono talatalaaki 'i tu'a. Kole kihe kalake ke lau tu'o 2.

Kalake Tēpile: (Lau tu'o 2)

LAO FAKAANGAANGA KI HE NGAHI FAITO'O KONA 2021
KO E LAO FAKAANGAANGA KI HA LAO KE TAPUI 'A HONO NGĀUE HALA 'AKI 'A E
NGAAHI FAITO'O KONA MO E NGAHI TAUMU'A FEKAU'AKI

'Oku Tu'utu'uni 'e he Tu'i mo e Fale Alea 'o Tonga 'i he Fakataha Alea 'o e Pule'anga 'o pehē:-

1. Hingoa Nounou

'E ui 'a e lao ni ko e Lao ki he Ngaahi Faito'o Kona 2021.

'Eiki Sea: Tongatapu 4.

Mateni Tapueluelu: Fakatapu atu 'Eiki Sea, mālō ho'o laumālie ki he pongipongi ni, fakatapu atu ki he 'Eiki Palēmia pea pehē ki he Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea 'o Tonga. Tuku mu'a Sea ke fai atu pē ha ki'i fehu'i nounou pē ia mahalo na'a 'aonga pē ia 'i 'olunga ni, na'a lava ke fakama'ala'ala lelei.

'Eiki Sea: Kātaki pē 'e Fakafofonga kapau 'oku 'i ai ha'amou ngaahi fehu'i fekau'aki mo e Lao Fakaangaanga ko eni, koe'uhi ko au 'oku ou Sea pea 'oku ou toe *sponsor* pē, 'oku ou kole atu ke mou fokotu'u hifo ki he Komiti Kakato ke tau'atāina 'etau feme'a'aki.

Kole pea tali tukuhifo Lao Fakaangaanga fika 22/2021 ki he Kōmiti Kakato

Mateni Tapueluelu: Pea 'oku ou kole atu Sea ke tukuhifo mu'a eni ki he Komiti Kakato. Mālō.

'Eiki Sea: Ko ia Hou'eiki ko e fokotu'u eni ke tukuhifo 'a e lao ki he ...

<005>

Taimi: 1030-1035

'Eiki Sea: ...Komiti Kakato 'oku 'i ai ha pou pou. (Ne 'i ai e pou pou)

Lipooti fika 14/2021 Kōmiti Lao fekau'aki mo e Lao Fakatonutonu ki he Lao Fale Alea 2021

Mālō Hou'eiki tau hoko atu leva ki he Lipooti Fika 14 'o e 2021. Ko e Lipooti ia mei he Komiti Lao fekau'aki mo e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Lao Fale Alea 2021. Ko e Lao Fika 23/2021. Te u kole ki he Kalake ke ne lau mai e lipooti 'a e tohi 'oku fakahū mai'aki 'a e lipooti 'a e Komiti Lao.

Kalake Tēpile: 'Aho 24 'o 'Aokosi 2021.

Lord Fakafanua
'Eiki Sea 'o e Fale Alea 'o Tonga
Nuku'alofa.

'Eiki Sea

'Oku ou fakahoko atu ki he Feitu'u na 'a e Lipooti 14/2021 Komiti Tu'uma'u ki he Lao ke me'a ki ai 'a e Feitu'u na mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea 'o Tonga.

'Oku fekau'aki 'a e Lipooti ko eni mo e Lao Fakaangaanga Fika 23/2021. Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Fale Alea 2021.

Faka'apa'apa atu.
Fakamo'oni ki ai
Honorable Mo'ale Finau
Sea Komiti Tu'uma'u ki he Lao.

Fakamā'opo'opo mo e Ngaahi Fokotu'u 'a e Komiti

'Eiki Sea: Kole atu pē ki he Kalake ke ne lau mai e peesi 6 ko e kongā 5, fakamā'opo'opo mo e ngaahi fokotu'u 'a e komiti.

Kalake Tēpile: Fakamā'opo'opo mo e ngaahi fokotu'u 'a e komiti. "Kuo kakato 'a e ngāue ki he komiti ki hono vakai'i 'a e Lao Fakaangaanga 23/2021. Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Fale Alea 2021 pea 'oku fakahoko atu ai 'a e ongo fokotu'u ko eni ki he Fale Alea.

Fokotu'u 1: Ke tali 'a e Lipooti Fika 14 'a e Komiti Tu'uma'u ki he Lao pea
2. Ke tali 'e he Fale Alea 'a e Lao Fakaangaanga Fika 23/2021 Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Fale Alea 2021, pea mo hono ngaahi fakatonutonu 'a ia 'oku 'i he vahe 4 'o e Lipooti ni mālō 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Me'a mai e Sea e Komiti Lao.

Fakama'ala'ala ki he ngāue Komiti fekau'aki mo e Lao Fakatonutonu ki he Lao Fale Alea 2021

Mo'ale Finau: Tapu atu ki he Feitu'una Sea kole pē ke u fakamalumu atu he fakatapu kuo 'osi hono fakahoko 'Eiki Sea. Sea tuku pē mu'a ke u lave atu heni ki he halafononga 'o e Lao Fakaangaanga ko eni tokoni atu ki he Hou'eiki. Ko e Lao Taautaha eni 'Eiki Sea 'a e Feitu'u na ka na'e fakahū mai ia pea na'e tu'utu'uni 'e he Fale Alea ke tukuhifo ia ki he Komiti Lao ke fai hano vakai'i 'o fakatatau ki he Tu'utu'uni 131 mo e 175.

Sea 'oku ou fie lave nounou he taimi ni ki he ngaahi taumu'a na'e tātānaki 'e he komiti na'e faka'uHINGA'aki 'e he Feitu'u na 'a e Lao mahu'inga ko eni 'Eiki Sea.

Taumu'a 'e ua Lao Fakatonutonu ki he Lao Fale Alea 2021

'Uluaki: Ke fakapapau'i 'oku fakahoko 'a e fatongia faka-Konisitūtone 'o e Hou'eiki Mēmipa pea ke fakasi'isi'i 'enau ma'u 'a e, pea mo faka'ai'ai 'enau ma'u 'a e ngaahi fakataha lolotonga 'a e ngaahi 'aho fakataha 'o e Fale Alea. Pea kapau 'oku 'i ai ha 'uhinga 'e mama'o ai ha Mēmipa 'o a'u ki he uike 'e ua pe lahi haké 'oku fakataumu'a 'a e Lao Fakaangaanga ko eni 'Eiki Sea ke fakapapau'i 'oku ne tomu'a ma'u ha ngofua mei he Sea 'o e Fale Alea. Koe'uhí ke fakapapau'i 'oku fakafofonga'i lelei'i 'a e kakai 'o honau ngaahi vāhenga fili lolotonga 'a e ngaahi fakataha 'a e Fale Alea. Ko e taumu'a fika 1 ia hono fokotu'u e Lao ko eni.

Ko e taumu'a hono 2 Sea 'oku fakanounou atu pē holoki 'a e taimi 'e lava ai ha Mēmipa 'o mama'o mei Fale Alea mei he māhina hokohoko 'e 12 ki he māhina hokohoko pē 'e 3. Ko e taumu'a hono ua ia.

Ko e taumu'a leva faka'osi ke 'oua 'e toe kau 'a e Mēmipa kuo faka'atā mei hono seá ke hoko ko ha kanititeiti 'i hono fili ke fetongi ia kapau kuo mavahe pea to'o hono sea 'Eiki Sea.

Ko e ngaahi taumu'a lalahi eni 'e tolu Hou'eiki na'e tātānaki 'e he Komiti na'e faka'uhinga'i'aki 'e he *sponsor* 'a e Lao ko eni 'Eiki Sea.

Pea ko e kupu pē ko e kupu 2 mahalo pē nau 'osi lau atu kae tuku ke u toe lau atu pē kupu 2 **kuo pau ke 'atā ha Sea 'o ha Mēmipa 'i he Fale Alea 'a e 'uluaki kupu si'i (a)** te'eki fakangofua 'e he Sea 'i he uike hokohoko 'e ua pe lahi hake lolotonga 'a e fakataha 'a e Fale Alea ka kuo pau he 'ikai ke fakangofua 'e he Sea ha ngaahi mama'o 'o laka hake 'i he māhina 'e ...

<007>

Taimi: 1035-1040

Mo'ale Finau : ...hokohoko 'e 3, pē kupu si'i (b) ki ha 'uhinga pē 'o laka hake 'i he māhina hokohoko 'e 3 'i ha ta'u fakatohi māhina fakata'u 'e taha lolotonga 'a e fakataha 'a e Fale Alea.

Kupu si'i (2) kapau 'e 'atā ha sea 'o ha Mēmipa 'o e Fale Alea koe'uhi ko ha 'uhinga 'i he kupu si'i (1) kuo pau ki hono fetongi, 'e fakapapau'i ia 'o fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni 'o e kupu 6. 'A ia ko e Lao Fakaangaanga ia 'Eiki Sea, pea 'oku fokotu'u atu ke tali 'a e Lipooti ko eni Sea, mo e ngaahi fakatonutonu mālō.

Pāloti'i 'o tali Lipooti fika 14/2021 Komiti Lao

'Eiki Sea : Hou'eiki 'oku faingamālie pē kapau 'oku 'i ai ha ngaahi fehu'i he lipooti ko eni. Nōpele 'o Vava'u. 'Ikai. Kole atu ki he Kalake ke tau pāloti e Lipooti mei he Komiti Lao Fika 14/2021 ko ia 'oku loto ke tau tali fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile : 'Eiki Sea loto ki ai 'a Siasia Pohiva, Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Semisi Taelangi Fakahau, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mo'ale Finau, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā e MEIDEC, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Polisi, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, Veivoso Taka, Saia Ma'u Piukala, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu. 'Oku loto ki ai 'a e toko 17 'Eiki Sea.

'Eiki Sea : Ko ia 'oku 'ikai loto ke tali 'a e lipooti ko eni mei he Komiti Lao fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile : 'Oku 'ikai ha fakahā loto ki ai 'Eiki Sea.

Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Fale alea (Lao fika 23/2021)

'Eiki Sea : Mālō Hou'eiki. Tau hoko atu leva ki he Lao Fika 23/2021 ko e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Fale Alea. Na'e lau 'uluaki pea tukuhifo ki he Komiti Lao he 'aho 12 'o 'Akosi, pea ko eni kuo fakafoki mai. Kole atu ki he Kalake ke lau tu'o 2.

'Eiki Minisitā Ngoue : Sea ki'i fakamolemole pē he fakahoha'a tōmui eni ia. Ko e lao ko ia na'e toki 'osi hono lau, fekau'aki mo e kau Mēmipa, tapu pē mo e Feitu'ú na 'osi ko 'ene 'osi e lau 'a e lao ko ia, pē ko e lipooti pē ia na'e tali?

'Eiki Sea : Te'eki ai ke tau lau ko e toki kole eni ki he Kalake ke ne lau.

'Eiki Minisitā Ngoue : Mālō Sea.

'Eiki Sea : Hoko atu Kalake.

Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Lao Fale Alea 2021 (Lao fika 23/2021)

Kalake Tēpile : Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Fale Alea / 2021 Lao Fakaangaanga ki he lao ke fakatonutonu 'a e Lao ki he Fale Alea.

'OKU TU'UTU'UNI 'E HE TU'I he Fale Alea 'o Tonga 'i he fakataha alea 'o e Pule'anga 'o pehē:

Kupu 1 – Hingoa Nounou & 'Uhinga'i Lea – Kupu (1) : 'E ui 'a e lao ni ko e Lao Fakatonutonu ki he Fale Alea /2021.

'Eiki Sea : Tongatapu 4.

Kole tali tukuhifo Lao Fakaangaanga fakatonutonu ki he Lao Fale Alea 2021

Mateni Tapueluelu : Tapu mo e Feitu'ú na 'Eiki Sea ko e kole atu ke tukuhifo mu'a ki he Komiti Kakato.

'Eiki Sea : 'I ai ha pou pou ki he fokotu'u? Tukuhifo e Lao Fakaangaanga ko eni ki he Komiti Kakato.

Lipooti fika 15/2021 Komiti Lao fekau'aki mo e Lao Fakaangaanga fakatonutonu ki he Lao Konisitūtone 'o Tonga

'A ia Hou'eiki 'oku tau hoko atu leva ki he fika 4.4 'etau 'asenita ko e Lipooti fika 15/2021 Komiti Tu'uma'u ki he Lao. Fekau'aki eni mo e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu Fika 3 ki he Lao 'o e Konisitūtone 'o Tonga. Ko e Lao Fika 24(A) 'o e 2021. Kole atu ki he Kalake ke lau mai e tohi mei he Komiti Lao fakahū mai 'aki e lipooti ko eni.

Kalake Tēpile : 'Ulu'i tohi pē 'a e:
Komiti Lao

'Aho 24 'Akosi 2021

Lord Fakafanua
'Eiki Sea Fale Alea 'o Tonga
Nuku'alofa.

'Eiki Sea :

Lipooti fika 15 Komiti Tu'uma'u ki he Lao.

'Oku ou fakahoko atu ki he Feitu'ú na 'a e Lipooti Fika 15 Komiti Tu'uma'u ki he Lao me'a ki ai e Feitu'ú na mo e Hou'eiki Mēmipa e Fale Alea 'o Tonga.

'Oku Fekau'aki 'a e lipooti ko eni mo e Lao Fakaangaanga Fika 24(A) 2021 Lao Fakaangaanga Fakatonutonu Fika 3 ki he Konisitūtone 'o Tonga 2021.

Faka'apa'apa atu

.....
Hon Mo'ale Finau
(Sea Komiti Tu'uma'u ki he Lao)

Fakamā'opo'opo mo e ngaahi fokotu'u he Lipooti fika 15/2021 Komiti Lao

'Eiki Sea : Kole atu ki he Kalake ke ne lau mai e konga 5 fakamā'opo'opo mo e ngaahi fokotu'u 'a e Komiti 'i he peesi 6.

Kalake Tēpile : Fakamā'opo'opo ngaahi fokotu'u 'a e Komiti. Kuo kakato e ngāue 'a e Komiti ki hono vakai'i e Lao Fakaangaanga Fika 24(A) Lao Fakaangaanga Fakatonutonu Fika 3 ki he Lao 'o e Konisitūtone 'o Tonga 2021 pea 'oku fakahoko atu ai 'a e ongo fokotu'u ko eni ki he Fale Alea.

Fokotu'u 1 : Ke tali 'a e Lipooti Fika 15 'a e Komiti Tu'uma'u ki he Lao pea:

2. Ke tali 'e he Fale Alea Lao Fakaangaanga Fika 24(A) 2021 Lao Fakaangaanga Fakatonutonu Fika 3 ki he Lao 'o e Konisitūtone 'o Tonga, 2021 ...

<008>

Taimi: 1040-1045

Kalake Tēpile: ... pea mo hono ngaahi fakatonutonu 'a ia 'oku hā 'i he Vahe 4 'o e lipooti ni.

'Eiki Sea: Kole atu ki he Sea 'o e Komiti Lao ke kātaki 'o fakama'ala'ala mai e lipooti ko eni.

Fakama'ala'ala ki he Lipooti fika 15/2021 Komiti Lao

Mo'ale Finau: Mālō 'Eiki Sea fakamālō atu ki he faingamālie ko eni 'Eiki Sea 'oku, 'oku ou tui ko e konga mahu'inga 'aupito 'aupito 'Eiki Sea 'a e fakama'ala'ala 'o e ngaahi laó koe'uhí

ke 'uhinga lelei mo 'uhinga mālie 'a e taimi 'oku faitu'utu'uni ai 'a e Hou'eiki Mēmipa 'Eiki Sea.

Fie kamata 'aki pē Sea mei he ngāue na'e fai 'e he komiti ko e fakapapau'i hono halafononga 'o e lao kotoa pē ke fakapapau'i 'Eiki Sea 'oku fou 'o fakatatau mo e kupu 'oku tu'utu'uni he lao 'Eiki Sea. Ko ia 'i he'ene pehē na'e fai e vakai 'a e komiti 'Eiki Sea 'uluaki na'a mau vakai'i 'a e taumu'a 'o e lao ko eni ke fiemālie 'a e komiti fakatatau ki he kupu 125 (4) na'e fousa ia pea 'oku 'i ai hono taumu'a lelei.

Ko e taumu'a ko ē na'a mau vakai ki ai 'Eiki Sea na'a mau tui 'oku ne hanga 'o poupou'i lelei e lao ko eni 'a ia te u lau atu 'e au ia **ko hono fakapapau'i 'e 'ikai ngofua ki ha taha kuo mo'ua 'i ha hia 'oku tautea 'aki 'a e ngāue pōpula 'oku lahi hake 'i he ta'u 'e tolú.**

'A ia ko e hia 'eni 'oku 'i he mafai ia 'Eiki Sea 'o e Fakamaau mo e tu'utu'uni 'a e Fakamaau'anga Lahi *Supreme Court Jurisdiction* ke ne kei ma'u ha ngāue pē ha tu'unga 'i he Pule'anga 'o tatau pē pē ko ha totonu pē ko ha lakanga faka'apa'apa. Ko e taumu'a, tefito'i taumu'a eni Sea na'e tui e komiti 'oku ne hanga 'o fakatonuhia 'a e lao ko eni.

Ko e ngāue leva na'e fakahoko he komiti 'Eiki Sea 'oku anga pehe ni fakatatau ki he kupu 131 'a ia ko e polokalama talatalanoa mo e kaka'i ko e *consultation* na'e fakaafe'i e kakai 'o e fonua ke 'omai ha ngaahi fokotu'u tohi *submissions* fakahū mai 'a e ngaahi fokotu'u tohi pea na'e 'omai 'a e tali 'e he Feitu'u na 'Eiki Sea he na'e fakahoko atu ki he Feitu'u na 'a e ngaahi tohi koe'uhí he ko e Feitu'una ko e *sponsor* ia 'o e lao ke mai ha'o tali. Pea na'e 'ikai ke 'i ai ha fokotu'u tohi ia 'Eiki Sea 'e fakahū mai.

Fokotu'u atu 'a e fakatonutonu ki he Lao Fakaangaanga 'o anga pehe ni ko hono toe fakalea pē ke toe mahino ange 'a e kupu 2 ka 'oku ne kei ma'u pē 'a e laumālie mo e tefito'i fakakaukau mo e taumu'a 'o e Lao Fakaangaanga.

Te u loto ke u hanga lau atu 'Eiki Sea 'a e Lao Fakaangaanga, 'uhinga ko e ko e *conclusion* ia 'o e lipooti ko eni.

23, ko e me'a 'oku tapu ke ma'u 'e ha taha kuo mo'ua 'i ha hia. 'E tapu ki ha taha 'a ia koe'uhí ko ha'ane mo'ua 'i ha hia 'oku tautea 'aki 'a e nofo pōpula 'o lahi hake 'i he ta'u 'e ua ke ne ma'u ha tu'unga 'i he Pule'anga pē ko e tu'unga ma'u totongi pē ha tu'unga faka'apa'apa pea 'e tapu ke ne kau 'i he fili pē fili ia ko ha Fakafofonga 'o e Fale Alea kae 'oua kuo ne ma'u mei he Tu'i ha fakamolemole fakataha mo ha fakahā mamafa kuo faka'atā ia mei he ngaahi tapu ne hilifaki kiate ia he ngaahi tu'utu'uni 'o e kupu ni.

Fakatonutonu ki he Lao Fakaangaanga (kupu fo'ou)

Te u lau atu leva 'Eiki Sea 'a e kupu fo'ou pē ko e fakatonutonu ki he Lao Fakaangaanga. Ngaahi me'a 'oku tapu ke ma'u 'e ha taha kuo mo'ua 'i ha hia. 'E tapu ki ha taha 'a ia koe'uhí ko ha'ane mo'ua 'i ha hia 'oku tautea 'aki 'a e nofo pōpula 'o lahi hake 'i he ta'u 'e tolú ke ne ma'u ha tu'unga 'i he Pule'anga pē ko e tu'unga ma'u totongi pē ha tu'unga faka'apa'apa 'e tapu ke ne kau 'i he fili pē fili ia ko ha Fakafofonga 'o e Fale Alea kae 'oua kuo ne ma'u mei he Tu'i ha fakamolemole fakataha mo ha fakahā mamafa kuo faka'atā ia mei he ngaahi tapu 'e hilifaki kiate ia he ngaahi tu'utu'uni 'o e kupu ni 'a ia ko 'ene tu'u fo'ou ia 'Eiki Sea Lao Fakaangaanga. Sea ko e ngata'anga ia 'o e ngāue na'e fai he Komiti Lao fakamālō e Komiti Lao tautefito ki he kau *staff* 'i he ngāue lahi kāfakafa na'a nau fakahoko Sea fokotu'u atu.

'Eiki Sea: Tongatapu 4 ...

Mateni Tapueluelu: Tapu mo e Feitu'u na Sea pea ko e ki'i fehu'i pē pē ko e ta'u 'e ua koā pē ko e ta'u 'e tolu ko hono 'uhinga ko e me'a mai e 'Eiki Sea 'oku lave ki he tolú pea toe lave ki he uá 'ai ke ...

Mo'ale Finau: Sea ko e ua ia he tu'u motu'a ko e tolú ...

<009>

Taimi: 1045-1050

Mo'ale Finau: ... 'I he Lao Fakatonutonu ia 'o Tonga.

Mateni Tapueluelu: Mālō Sea

'Eiki Sea: 'A ia ko e faikehekehe 'a e ta'u 2 mo e 3, ko e ta'u 3 mo lahi hake ko e hia matea ia. 'A ia ko e fakamaau lahi pe 'oku nau ngāue ki aí, ko e ta'u 'e 2 ki lalo ko e ngaahi hia iiki hifo pe. 'Eiki Minisitā Lao

'Eiki Minisitā Lao: 'Ikai Sea, tapu mo e Feitu'u na mo e ko e me'a pe ia 'a ē ke fakahoko ki he Fakafofongá ka ko ena kuó ke 'osi me'a mai 'aki mo e fakamanatu atu ai pe 'a e fo'i kupu 73 'o e Konisitūtone 'oku tapu ke faka'ilo e Fakafofonga Fale Aleá 'i he lolotonga ko ē 'o e lele 'a e Falé ka 'oku 'uhinga pe ia ki he fanga ki'i hia ko ē ta'u 'e 2. Ko 'ene toe tō pe 'a'ana ia ki ha hia 'oku hia matea 'e hopo pe ia ha fa'ahinga taimi pe. 'A ia 'oku lava 'e he kupu ko eni 'o kápui lelei 'a e me'a ko iá, mālō Sea.

Pālōti'i tali Lipooti fika 15/2021 Kōmiti Lao

'Eiki Sea: Hou'eiki kapau 'oku 'ikai ke toe 'i ai ha kole fakama'ala'ala ki he lipooti te u ui e Kalaké ke pālōti. Ko ia 'oku loto ke tau tali 'a e Lipooti e Komiti Laó fika 15 2021, fakahā mai ho nima.

Kalake Tepile: Sea 'oku loto ki ai 'a Siaosi Pohiva, Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma'asi Semisi Fakahau, Penisimani Fifita, Mo'ale Finau, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā MEIDEC, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Polisi, 'Eiki Minisitā Ngoue, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, Veivosa Taka, Saia Piukala, Nōpele Tu'iha'angana, Nōpele Tu'i'afitu, loto kotoa hou'eiki toko 18

Lao Fakaangaanga fika 24A/2021

'Eiki Sea: Mālō hou'eiki tau hoko atu leva ki he Lao fika 24A/2021 Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Lao Konisitūtone 'o Tongá, lao ko eni na'e tali 'e he Falé hono lau 'uluaki 'aho 12 'Aokosi pea tukuhifo ki he Komiti Laó pea ko eni kuo fakafoki mai mo 'ene ngaahi fakatonutonu. Kole atu ki he Kalaké ke lau tu'o ua.

Kalake Tepile:

LAO FAKAANGAANGA (FAKATONUTONU) (FIKA 3) KI HE LAO KONISITUTONE 'O TONGA 2021`

KO E LAO FAKAANGAANGA KI HE LAO KE FAKATONUTONU ‘A E LAO ‘O E KONISITUTONE ‘O TONGA

‘OKU TU’UTU’UNI ‘e he Tu’i mo e Fale Alea ‘o Tonga ‘i he Fakataha Alea ‘o e Pule’anga ‘o pehe:

1 Hingoa nounou

(1) ‘E ui ‘a e Lao ni ko e Lao (Fakatonutonu)(3) ki he Lao ‘o e Konisitūtone ‘o Tonga 2021

‘Eiki Sea: Me’a mai Tongatapu 4

Mateni Tapueluelu: Sea kātaki ko e kole ke tuku hifo mu’a ia ki he Komiti Kakato, mālō

‘Eiki Sea: ‘Oku ‘i ai ha pou pou ke tuku hifo ki he Komiti Kakato. Tuku hifo e Lao fika 24 (a) ki he Komiti Kakato. Kole ke tau foki leva ki he fika 4.1 ‘o ‘etau ‘asenitá ‘a ia ko e lipooti fika 12, 2021 Komiti Tu’uma’u ki he laó fekau’aki mo e Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he koloa faito’ó pea mo e Lao Fakaangaanga fika 21 (a) fekau’aki eni mo e Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he pule’i ‘o e ngaahi faito’o ta’efakalaó. Kole atu ki he Kalaké ke ne lau mai e tohi fakahū mai lipooti Komiti Laó.

Kalake Tepile

‘Aho 24 ‘Aokosi 2021

Lord Fakanua
‘Eiki Sea Fale Alea ‘o Tonga
Nuku’alofa.

‘Eiki Sea

Lipooti fika 12, 2021 Komiti Tu’uma’u ki he Laó

‘Oku ou faka’apa’apa mo fakahā atu ki he feitu’ú na ‘a e lipooti ‘a e Komiti Tu’uma’u ki he Laó ke me’a ki ai e Feitu’ú na mo e hou’eiki mēmipa ‘o e Fale Alea ‘o Tongá.

‘Oku fekau’aki e lipooti ko eni mo e Lao Fakaangaanga fika 20 (a) 2021, Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he ngaahi koloa faito’o 2021. Pe mo e Lao Fakaangaanga fika 2021 (a) 2021 Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki hono pule’i ‘o e ngaahi faito’o ta’efakalaó 2021.

Faka’apa’apa atu

.....
Hon. Mo’ale Finau

Sea Komiti Tu'uma'u ki he Lao

'Eiki Sea: Kole atu ke lau mai e peesi fika 17 konga 5 fakamā'opo'opo mo e ngaahi fokotu'u me'i he Komiti Laó.

Fakamā'opo'opo mo e fokotu'u me'i he Komiti Laó

Kalake Tepile: Fakamā'opo'opo mo e fokotu'u me'i he Komiti Laó, Kuo kakato 'a e ngāue 'a e komiti ki he ongo Lao Fakaangaanga pea 'oku fai pau ki he tu'utu'uni 131 mo e tu'utu'uni 175 Kupu Si'i (2) 'o e ngaahi tu'utu'uni. Makatu'unga 'i he ola 'o e ngaue na'e fakahoko 'e he komiti 'o fekau'aki mo e ongo Lao Fakaangaanga ...

<010>

Taimi: 1050-1055

Kalake Tepile: ... Lao Fakaangaanga ni, 'oku 'oatu ai 'a e fokotu'u 'a e komiti ki he Fale Aleá 'o anga pehé ni:

1. Ke tali 'a e Lipooti Fika 12/2021 'a e Komiti Tu'uma'u ki he Laó 'o fekau'aki mo e Lao Fakaangaanga Fika 20A/2021: *Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Ngaahi Koloa Faito'o 2021* pea mo e Lao Fakaangaanga Fika 21A/2021: *Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki hono Pule'i 'o e Ngaahi Faito'o Ta'efakalaó 2021*.
2. Ke tali 'a e Lao Fakaangaanga Fika 2A/2021: *Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Ngaahi Koloa Faito'o 2021*.
3. Ke tali 'a e Lao Fakaangaanga Fika 21A/2021: *Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki hono Pule'i 'o e Ngaahi Faito'o Ta'efakalaó 2021* mo hono ngaahi fakatonutonu, 'a ia 'oku hā 'i he tepile 4 'o e lipooti ni.

Mālō 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Kole atu ki he Sea e Komiti Laó fakama'ala'ala mai e lipooti me'i he komiti.

Mo'ale Finau: Tapu atu ki he Feitu'una 'Eiki Sea kole pē ke u fakamalumu atu he fakatapu kuo 'osi hono fa'i. Sea ko u loto pē ke u lavelave atu pē ki he to'o konga lalahi atu pē 'Eiki Sea 'a e halafononga mo e ngāue na'e fakahoko 'e he komiti fekau'aki pea mo e lao mahu'inga ko eni 'Eiki Sea. Sea hangē pē ko e me'a ko ia kuo 'osi tuku mai, ko e Lao Taautaha pe eni ia 'Eiki Sea 'a e Feitu'una na'e fakahū mai pē ki he komiti ke fakapapau'i 'oku nau fakahoko fakatautu ki he Tu'utu'uni 'a e Fale Aleá.

Ko u tui 'Eiki Sea ko e konga mahu'inga 'o e ki'i fakanounou ko eni te u lave ki he taumu'a na'e fakataumu'a'aki hono fa'u e lao ko eni 'Eiki Sea.

'Uluaki, ke tau'i 'a e polopalema 'o e faito'o konatapu he 'oku fakalilifu 'aupito 'a e vave 'a e tupu 'a e ngaahi hia fekau'aki mo e faito'o konatapu 'i hotau ki'i fonua ni 'Eiki Sea. Ko e taha ia 'o e taumu'a na'e fa'u ai 'a e lao ko eni.

Ko hono uá ke fakasi'isi'i mo ta'ofi 'a e ngāue'aki 'o e ngaahi koloa kemikale ko 'eni mei hono ngāue'aki ki hono ngaohi'aki 'a e ngaahi faito'o ta'efakalaó. Mahino foki 'Eiki Sea ki he komiti ko e 'ū kemikale ko ē 'oku ngaohi'aki 'oku lahi pea na'e fakataumu'a 'a e lao ko eni ke fakahoko 'a hono ta'ofi 'a hono ngāue'aki.

Ko e taumu'a hono tolu na'e ma'u 'e he komiti mei he Feitu'una 'Eiki Sea ke hilifaki ha ngaahi tautea 'oku toe mamafa ange kau ai 'a e tautea ma'olunga taha ko e tautea mate. Koe'uhí ke fakalotoa e kakai 'o e fonua ke nau fakamama'o 'aupito mei he faito'o konatapu.

Ko e taumu'a faka'osi 'Eiki Sea ke malu'i 'etau long'a'ifana'u ko e kaha'u 'o e fonua. 'A ia ko e taha ia 'Eiki Sea 'o e ngaahi Lao Fakaangaanga ko eni ko hono fokotu'u 'a e hia fo'ou 'o ngae'aki 'a e kong'a 'a e long'a'ifana'u fekau'aki mo e faito'o konatapu. 'Oku ngae'aki 'a e long'a'ifana'u ki hono ngaahi mo hono tufaki atu 'o e ngaahi faito'o ta'efakala'o. Ko e fo'i taumu'a fisifisimu'a eni 'Eiki Sea pea ko u pehe ko e *highlight* eni 'o e lao ko eni 'Eiki Sea ke tau hanga 'o siofi 'a e fanau tupu 'o e fonua 'i he' enau hu'u ki he fo'i *direction* fakamamahi mo fakalilifu ko eni 'Eiki Sea.

Ko e ngae na'e fakahoko 'e he komiti 'Eiki Sea fakatatau ki he Tu'utu'uni 131 na'e kamata 'aki 'a e polokalama felaoaki he letio 'Eiki Sea. Mahalo 'oku mea'i pe he Feitu'una na'e fakahoko ko e telefoni 'a e kakai pea fai mo e fakama'ala'ala 'e he kau *staff*, kau loea 'a e Fale Alea kae fai 'a e tali pea fakataha pea hu mo e ngaahi *submission* ngaahi fokotu'u tohi. Na'e fakaafe'i mo e kakai e fonua 'Eiki Sea ke 'omai 'enau ngaahi fokotu'u tohi pea na'e fakahu mai 'a e ngaahi fokotu'u tohi ko ia pea na'e 'oatu pe ia ki he Feitu'una 'Eiki Sea ke fai ki ai ha'o tali.

Pea ko e ola leva eni e ngae 'a e komiti 'Eiki Sea. Ko e lahi 'o e ngaahi fokotu'u mo e ngaahi fakakaukau mei he kakai 'o e fonua ni fekau'aki pea mo e Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki hono Pule'i mo e Ngaahi 'o e Faito'o Ta'efakala'o 'Eiki Sea, na'e kau 'a e ngaahi fokotu'u ko eni 'i hono vakai'i 'e he 'Eiki, 'e he Feitu'una pea mo hono fokotu'u mai 'a e ngaahi fakatonutonu ki he Lao Fakaangaanga ko eni 'o anga pehe ni. Ko u fie lave ki ai 'Eiki Sea ke faka'osi 'aku 'eku lipooti.

Ko e tu'u leva eni 'a e fakatonutonu te u lau atu pe kupu 3. Hia ki hono ma'u, ngaahi, to, Ngae'aki pe tufaki atu ha faito'o, fa'ahinga 'i he kalasi ko e A 'i he ...

<002>

Taimi: 1055-1100

Mo'ale Finau: ... 5 kg pe ko e kilo 'e 5, pe lahi ange, tautea, ngae popula ki he mate pe ko e mate. Kupu 5, kupu 5c fo'ou ngaahi hia 'oku kau ai 'a e fanau, tautea mate pe ko e ngae popula ki he mate, 'i ai mo e ngaahi fakatonutonu ki he tautea pa'anga mo e ngae popula.

Sea ko e ngata'anga eni 'o fakahoko 'e he komiti 'a honau fatongia ki he lao ko eni pea 'oku ou fokotu'u atu 'a e lipooti 'Eiki Sea, malō.

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Minisitā Lao.

'Eiki Minisitā Lao: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea, fakatapu ki he 'Eiki Palēmia, fakatapu atu ki he Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale ni.

'Eiki Sea ko e taha eni ia ha ngaahi lao faka'ofa'ofa, pea mahino 'aupito pe 'a e feinga 'a e fonua ki he, ke tau'i 'a e faito'o konatapu. 'I he 'aho ko ia 'aneafi 'Eiki Sea, ne tu'utu'uni ai 'e he Feitu'u na ke ma lele atu mo e 'Eiki Minisitā Pa'anga 'o fakataha pea mo e kau *High Commissioner* 'o Nu'usila, Minisitā Polisi kātaki, mo Nu'usila, 'Asitelēlia pea mo Pilitānia.

Ne nau fakahoko mai foki 'enau hoha'a ki he tautea tautau. 'Oku, pea ne fai pē hono fakamanatu kia kinautolu 'oku 'ikai ke tau fiema'u 'a e kaunoa 'i he'etau lao mo e 'etau me'a fakalotofonua. Kā 'i he taimi tatau 'oku tau fiema'u ke tokoni'i kinautolu fakalahi ange hono tokoni'i kinautolu ke tau'i 'a e faito'o konatapu 'i he ngaahi founga kehekehe, 'o a'u ai ki he talanoa ki he kau tīpota, fiema'u ke fai 'a e ngāue fakataha mo kinautolu 'i he feitu'u takitaha kimu'a pea toki tīpota'i mai ha ni'ihi ki heni, ke 'uluaki fakakakato e 'u ngāue ko ia koe'uhi ko e lahi taha 'o e palopalema ko eni ko e, pea fai foki mo ha founga ke *rehabilitate* 'a e ni'ihi ko ē 'oku a'u ki 'api popula, ke fai hano feinga'i pea toe fakalaka atu, fakalahi atu'a e ngāue ki tu'a fekau'aki mo e fānau, pehē foki ki he ngaahi 'apiako mo e 'u me'a kotoa pē.

Pea ko 'ene tu'u 'i he taimi ni 'Eiki Sea, 'oku tu'u hoko atu pē 'a e alea ko eni koe'uhi ke fakahoko na'a lava 'o fakahoko 'a e ngaahi fakakaukau mo e faka'amu ko eni he 'oku mahino pē foki 'Eiki Sea, 'i ai 'a e ngaahi taimi 'i ai 'a e ni'ihi ta ko ē 'oku ma'u 'oku toki tonuhia, kuo 'osi hilifaki 'a e tautea maté ia.

Ko ia 'oku kole atu pē ki he Feituu na koe'uhi ko e lao ko eni ke toe fakakaukau'i ange mu'a 'a e tautea ko ē tautau, ko e toenga ko ē tautea ia 'oku fai pē fiemālie ki ai. Ko e tautau pē 'oku fai 'a e kole atu ki ai 'Eiki Sea, ko e, pea na'e talaange pē kia kia kinautolu 'e kei lava pē ia ke ki'i tuku fakataimi pē ka 'e toki foki mai pē 'o kapau 'e 'ikai lava 'o fai ha ngāue ia ki he tō'onga ko eni he taimi ni Sea, ka 'e 'uluaki tuku mai ha faingamālie ke fai ha feinga ke, na'a lava pē 'o fakalelei'i 'a e ngaahi tafa'aki ko eni kimu'a pea tau toki a'u ki ha taimi ki he tautea tautau 'Eiki Sea. Pea 'oku 'i ai foki mo e ngaahi tafa'aki lahi hangē ko e ngaahi Siasi, mo e 'u me'a ko ia 'oku fai 'a e ki'i hoha'a mai ki he 'u me'a ko eni, pea ko e kole ai ki he Feitu'u na 'Eiki Sea, kapau 'e liliu'i pē mu'a 'o fai atu 'a e tautea ia 'i he 'u me'a kehe kae ki'i mohetolo atu 'a e tautau ka tau toe fai ha tanumaki ki ai 'Eiki Sea, ke feinga'i ke lava 'o liliu, liuanga 'a e mo'ui 'a e ni'ihi ko eni ke nau hoko ko ha Tonga lelei 'o e kaha'u 'Eiki Sea. Mālō 'aupito.

'Eiki Sea: Hou'eiki 'oku ou kole atu ke tau mālōlō, Hou'eiki.

(Na'e mālōlō heni 'a e Fale)

<005>

Taimi: 1130-1135

Sātini Le'o: Me'a mai e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea.

'Eiki Sea: Mālō ho'omou laumālie Hou'eiki. Ko e Lipooti Fika 12/2021 Komiti Tu'uma'u ki he Lao ko eni 'oku 'osi fakama'ala'ala atu he Sea 'o e Komiti Lao pea ko e ngaahi me'a ko ē 'oku me'a mai ki ai e 'Eiki Minisitā Lao 'oku tau tukuhifo ki he Komiti Kakato ke tau hoko atu ai.

Mateni Tapueluelu: Fokotu'u atu e lipooti Sea.

Pāloti'i 'o tali Lipooti fika 12/2021 Komiti Lao

'Eiki Sea: Ko ia Kalake. Ko ia 'oku loto ke tau tali 'a e Lipooti Fika 12/2021 Komiti Tu'uma'u ki he Lao fakahā mai ho nima

iKalake Tēpile: Sea 'oku loto ki ai 'a Siasia Pohiva, Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Semisi Taulangi Fakahau, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mo'ale Finau, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā 'o e *MEIDECC*, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Ngoue, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, Saia

Ma'u Piukala, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu pea mo e Veivosa Taka loto ki ai e toko 18.

Eiki Sea: Ko ia 'oku 'ikai loto ke tali e lipooti ko eni fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: 'Oku 'ikai ha fakahā loto pehē 'Eiki Sea.

Eiki Sea: Mālō Hou'eiki tau hoko atu leva ki he ...

<007>

Taimi: 1135-1140

Eiki Sea : Lao Fakaangaanga Fika 20(A)/2021 'a ia ko e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Ngaahi Koloa Faito'o, na'e tali 'i he 'aho 12 'Akosi pea tukupi ki he Komiti Lao, pea ko eni kuo fakafoki mai mo 'ene ngaahi fakatonutonu. Kole atu ki he Kalake ke lau tu'o 2.

Lau tu'o 2 Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Ngaahi Koloa Faito'o (Lao fika 20A/2021)

Kalake Tēpile : Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Ngaahi Koloa Faito'o 2021. Ko e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Ngaahi Koloa Faito'o 2021.

Ko e Lao Fakaangaanga

Ki ha lao

Ke fakatonutonu 'a e Lao ki he Ngaahi Koloa Faito'o

'OKU TU'UTU'UNI 'E HE TU'I mo e Fale Alea 'o e Tonga 'i he fakataha alea 'o e Pule'anga 'o pehē :

Kupu 1 - Hingoa Nounou & 'Uhinga'i Lea - Kupu si'i (1) : 'E ui 'a e Lao ni ko e Lao Fakatonutonu ki he Ngaahi Koloa Faito'o 2021.

Eiki Sea : Tongatapu 4.

Kole pea poupu'i tukupi Lao 21(A)/2020 ki he Komiti Kakato

Mateni Tapueluelu : Tapu mo e Feitu'ū na Sea kole atu ke tukupi mu'a ki he Komiti Kakato.

Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Pule'i Ngaahi Faito'o Ta'efakalao (Lao fika 21(A)/2021)

Eiki Sea : 'I ai ha poupu? (Ne 'i ai e poupu) Hou'eiki tau hoko atu ki he Lao 21(A) 2021 Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Pule'i 'o e Ngaahi Faito'o Ta'efakalao. Na'e tukupi eni ki he Komiti Lao 'osi hono lau 'uluaki 'aho he 12 'Akosi, pea ko eni kuo fakafoki mai mo hono ngaahi fakatonutonu. Kole atu ki he Kalake ke lau tu'o 2.

Kalake Tēpile : Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki hono Pule'i 'o e Ngaahi Faito'o Ta'efakalao 2021.

Ko e Lao Fakaangaanga

Ki ha Lao

Ke Fakatonutonu 'a e Lao ki hono Pule'i 'o e Ngaahi Faito'o Ta'efakalao.

'OKU TU'UTU'UNI 'E HE TU'I mo e Fale Alea 'o Tonga 'i he fakataha alea 'o e Pule'anga 'o pehē:

Kupu 1 - Hingoa Nounou mo e 'uhinga'i Lea - Kupu si'i (1) : 'E ui 'a e Lao ni ko e Lao Fakatonutonu ki hono Pule'i 'o e Ngaahi Faito'o Ta'efakalao 2021.

'Eiki Sea : Hou'eiki, kapau 'oku toe 'i ai ha fokotu'u fekau'aki pea mo e Lao Fakaangaanga ko eni pea mou fokotu'u mai. Tongatapu 4.

Fokotu'u & poupou'i tukuhifo Lao fika 21(A)/2021 ki he Komiti Kakato

Mateni Tapueluelu : Sea kole atu pē ke tukuhifo mo eni.

'Eiki Sea : 'I ai ha poupou ki he fokotu'u ke tukuhifo ki he Komiti Kakato?

Lipooti Fakamatala Fakata'u Potungāue Ngaahi Ngāue Fakalotofonua ki he ta'u 2019-2021

Mālō Hou'eiki. Tau hoko atu ki he Lipooti Fakamatala Fakata'u Potungāue Ngaahi Ngāue Fakalotofonua ki he ta'u 2019/20, 2020/21. Kole atu ki he Kalake ke lau mai e tohi 'oku fakahū mai 'aki e lipooti.

Kalake Tēpile : 'Ulu'i tohi pē 'a e :

Potungāue 'a e Ngaahi Ngāue Fakalotofonua

'Aho 25 'Akosi, 2021

Lord Fakafanua
'Eiki Sea Fale Alea 'o Tonga
Nuku'alofa

'Eiki Sea,

'Oku ou faka'apa'apa mo fakahoko atu ki he Feitu'ú na 'o fakatatau ki he Kupu 51 'o e Konisitūtone 'o Tonga, 'a e fakamatala Fakata'u 'a e Potungāue ki he Ngaahi Ngāue Fakalotofonua ki he Ta'u Fakapa'anga 'o e 2019/2020 mo e 2020/2021.

Faka'apa'apa atu

.....
Hon Vātau Mefi Hui
(Eiki Minisitā – Potungāue ki he Ngaahi Ngāue Fakalotofonua)

Mālō 'Eiki Sea.

'Eiki Sea : 'Eiki Minisitā.

Fakama'ala'ala 'Eiki Minisita MIA he Lipooti Fakata'u Potungāue mei he 2019-2021

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua : Tapu pea mo e Feitu'ú na 'Eiki Sea, tapu pea mo e 'Eiki Palēmiā kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale 'Eiki ni. 'Eiki Sea 'oku mau fiefia lahi koe'uhi ko e ola eni e ngaahi ngāue 'a e Potungāue. Pea neongo 'oku 'ikai ke mau to'o kakato mai pea mo ha ngaahi 'ata kehe, pea mo ha ngaahi fakakaukau kehe, ka 'oku mau to'o mai pē 'a e 'elito'i me'a ko ia 'oku makatu'unga ai e lele 'a e Potungāue ni. Pea 'oku hangē ko ia 'oku mou mea'i, ko e Potungāue ko eni 'oku 'i ai 'a e ngaahi va'a kehekehe ai. 'Oku 'i ai e Va'a 'o e Sipoti, pea na'e 'i ai 'a e ki'i lao na'e fokotu'u mai koe'uhi pē na'e fai e fakakaukau 'e kau ia 'i he me'a ke ne toe langa'i hake e sipoti. Ka neongo ia tuku pē ke toe hokohoko atu pē 'a e talatalanoa'i. Ka ko e ngaahi va'a lalahi ia. Ko e Va'a 'o e Sipoti, Va'a Ma'ungāue ki Mulī, 'a ia 'oku 'iloa ko ia ko e kau ngāue toli 'oku lolotonga fai 'a hono fakafoki mai 'a e kau ngāue tokolahi 'aupito, pea 'e 'ikai ko ia pē ...

<008>

Taimi: 1140-1145

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: ... ka 'oku toe hokohoko atu pē foki Sea 'a e va'a ngāue ko ē ki muli 'emau toe 'ave 'a e kakai ke nau hoko atu e ō fiema'u ngāue mai mei, 'ikai ko ia pē Sea ka na'e lava atu 'a e CEO ki Vava'u ke toe 'ai 'o fakatokolahi mai pē ke toe 'omi e kakai fo'ou ke nau ō atu koe'uhí ko e ngāue ko ē ki he va'a ko ē kakano'i manu. Pea 'oku fiema'u ke fai hono lesisita kinautolu kae fakakakato e ngāue ko ia ke hoko atu ia 'i he faka'osinga e ta'u ni pea mo e ta'u fo'ou.

Ko u tui ko e ngāue'anga eni 'oku fu'u manakoa 'aupito pea tokolahi hono 'ave ai hotau to'utupu ko ia 'o e 'o e fonua ni pea 'ikai ko ia pē 'oku ai pē fanga ki'i mātu'a 'o e ngaahi fāmili 'oku si'i kau atu mo nautolu ki ai 'i he folau ai pea 'oku ma'u faingamālie 'aupito ai 'a e ngaahi fāmili tokolahi pea ko u tui 'oku hoko eni ki he, ke ne langa'i 'a e 'ekonōmika hotau fonua ni pea 'ikai ko ia pē ka koe'uhí ke toe fakalalakaka ange 'a e tu'unga mo'ui 'oku 'i ai 'a e ngaahi fāmili 'i he taimi ko ia 'o e loka ko eni he KOVITI-19 ka 'oku lava 'o faka'atā ko e me'a ia 'oku fakafeta'i ai he 'oku lava 'o faka'atā mai 'a e faingamālie ke fakahoko 'a e ngāue ko eni ke nau hoko atu 'a e ngāue 'e kinautolu 'oku kei lava 'o fakahoko ngāue ki he ngaahi vahefonua 'i 'Aositelēlia ko 'Aositelēlia pē eni Sea 'oku ou 'uhinga ki ai.

Ko e 'oku 'i ai pea mo e Va'a ki he pule ngāue ki he langa, ki he Koló mo e Langa Fakalalakaka fakakolo 'a ia na'e 'ia mautolu 'i he 2019 ki he 2020 pea ko e 2020 ki he 2021 kuo na'e toki fetukutuku atu ai e ki'i va'a ko eni pea 'oku ou tui pē 'oku faka'ofa'ofa he ko e 'uhinga 'oku 'ave ki he 'Ofisi 'o e Palēmia ka na'e 'ia kinautolu pē na'e faka'ofa'ofa 'aupito pē e ngāue 'a e va'a ko eni na'a mau fengāue'aki lelei 'aupito pea mo e *community* 'i he tokoni 'a kinautolu e ngaahi mātu'a si'i ngaahi mātu'a 'oku fakahoko fatongia mai mei he ngaahi kolo takitaha.

‘Oku ai pea mo e va’a ‘e Sea heni ki he tokangekina ‘o e kakai fefine fakalalakaka’i e ngaahi ngāue koe’uhi ke toe fakaivia kinautolu he ko kinautolu ‘a e ma’u’anga pa’anga lelei taha e ngaahi fāmili. ‘Oku ‘i ai pē ngaahi me’a’ofa ‘oku ‘i ai e ngaahi pa’anga *grant* ‘oku lava ‘o nau si’i tohi mai ai ‘o tokoni’i ai kinautolu pea ko u tui ko e kau eni ‘i he langa fonua ‘e taha hotau Pule’anga ni ko e Va’a ko ē ki he Kakai Fefine ‘oku lava ‘o si’i fakakakato atu pea mo e ngāue ko ia ka nautolu pea ‘oku kei hokohoko lelei pē Sea ‘a e ngāue ki ai.

‘I ai pea mo e Va’a heni ko e va’a ki he Kau Faingata’a’ia ko e tafa’aki ko eni Sea ‘oku mau lava ‘o fakapa’anga ai ‘a e ‘a e kinautolu ko ia ‘oku nau si’i tu’u lavea ngofua pē ‘oku nau fu’u faingata’a’ia ‘aupito ‘i he anga e nofo fāmili. ‘UHINGA pē ‘e Sea ki he ngaahi palopalema ‘oku hoko ki honau sinó kinautolu ‘oku si’i faingata’a’ia ‘i he sino hangē ko e ngaahi fokoutua ‘oku nau ‘osi ma’u ‘e kinautolu pea faka’apa’apa pē ia hangē ko kinautolu ‘oku si’i palopalema honau va’e, palopalema e nima ‘ikai ke lava ‘o ngāue hangē ko honau fofonga, ‘Oku ‘i ai leva e vahe ‘oku tuku atu kia kinautolu ke si’i ‘inasi ai kinautolu kau faingata’a’ia pea ko e kamata mai na’e ‘uluaki vahevahe ‘o 30, 60, 90 pea ko e taimi ni kuo toe hiki hake eni ‘i he tokoni pē mei he ngaahi Pule’anga kehekehe ko ia mei he Pule’anga fakamāmani mo e Pangikē ko ē ‘a Māmani ‘a ia ko e ‘alu hake eni ‘o 60, 80, 100 pea ko u tui Sea ko e ma’olunga taha ia ‘oku a’u ki ai he taimi ni neongo ‘oku te’eki ke ma’u ka ‘oku fai e ngāue ki ai fengāue’aki pea mo e Fale Pa’anga koe’uhi ke hiki hake ‘a e totongi ko eni ki he kau faingata’a’ia neongo kapau ‘oku nau ‘osi vahe kinautolu ‘i he vahe vaivai pē ko e vahe toulekeleka ka ‘oku ne ma’u ‘a e fa’ahinga faingata’a’ia ko eni pau ke ‘oange ‘a e vahe ko eni kia nautolu he ‘oku ...

<009>

Taimi: 1145-1150

‘Eiki Ministā Ngaahi Ngaue Fakalotofonua: ... ‘I ai ‘ene totonu ki ai Sea. Pea ko ia ai Sea ‘oku mau fiefia ‘oku kei lele lelei pe pea ‘oku kei hokohoko atu pe savea ‘a e tafa’aki ko eni ‘i he Potungāue ‘o hoko atu pē ‘i Tonga ‘Eiki ni ka e ‘uma’ā ‘Eua, Ha’apai pea mo Vava’u, pea ‘ikai ko ia pe si’i a’u atu pe ki he ongo Niuá. Si’i ‘i ai ngaahi famili tokolahi ‘oku nau kau, nau ‘osi ‘inasi he faingamālie ko eni pea ‘oku ou tui ‘oku lau monū mo lau tapuaki ai ‘e kinautolu si’i kau faingata’a’ia.

‘Oku toe kau atu foki pea mo e totongi akó ‘i he mahino ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha si’i ma’u’anga pa’anga fe’unga ke ma’u mei ai ha mo’ui ‘a e ngaahi fāmili ‘oku masivesiva angé mau fengāue’aki pe ai mo e Potungāue Akó. ‘A ia ‘oku mau lava ‘o totongi ‘a e ako ‘a e ki’i tamasi’i ‘i he *high school*. Ko e ‘uhingá ‘oku fai e savea ‘o savea’i mahino ‘oku mo’oni ‘aupito ‘oku fu’u masivesiva ange kinautolu ko iá pea ‘oku lava leva ke ‘atu ‘a e totongi ko iá ‘o fakaivia’aki mo faka’ai’ai ke ‘oua na’a nofo e ki’i tamasi’i he ako pe ko e fānau ko eni. ‘Oua te nau loto si’i ka e hokohoko atu pē ‘a ‘enau feinga akó ka e tokoni’i kinautolu.

Ko ia ai Sea ‘oku kei hokohoko lelei atu ai pē. ‘Oku ‘i ai pea mo e Va’a e tafa’aki ko eni ‘i he Tesi ‘o e Kau Taki Lotú. ‘Oku ou tui ko e tafa’aki eni ‘e taha ‘oku lelei ‘aupito e tafa’aki ko eni ki he fakalelei ‘atamai, si’i ni’ihi ‘oku ‘i ai ha palopalema ‘oku hoko fakae’api pe ko e ngaahi palopalema ko eni ‘oku lolotonga mo’ua ai ‘a māmani. Ka ‘oku ngāue lahi ia va’a ko eni ko e feinga ke fai ‘a e ngaahi ako koe’uhi ke fakafiemālie e ngaahi loto koiá, ‘oua ‘e ‘i ai ha fu’u palopalema ke ne hanga ‘o uesia ai e mo’ui pea mo e ‘atamai ko ia ‘o e kakai ‘o e fonuá ni telia ‘a e mahaki KOVITI-19 ‘i he’ene fu’u ta’a u ko ia ‘oku fononga mai ai mei māmani lahi. Pea ‘oku taki ai faifekau Sea pea mo e ki’i ni’ihi ko eni ‘oku nau ngāue ai.

‘Oku ‘i ai mo e Va’a heni ‘a e To’utupu Sea, ko e va’a eni ‘e taha na’e toki fakakoloa’i pea ‘okú ke mea’i pe ‘a e palani ngāue ko ia ‘a e to’utupu ko e fuofua taimi eni kuo mau hanga ai ‘o faka’ilonga’i ‘i he ta’u ni ‘a e mahu’inga e to’utupu pea mo e palani ngāue koe’uhi ke mahu’inga mālie ‘a e tafa’aki ko eni. Pea ‘ikai ko ia pē kae lava ha fengāue’aki ai pea mo e ngaahi vahefonua ngaahi pule’anga kehé he ko u tui ko kinautolu ko eni he to’utupu ko ia ‘a e kakai mahu’inga he ko e fonua ia ‘o e kaha’ú. Pea ‘oku ou tui ka tau fai ha ngāue lelei ma’a nautolu ‘i he lolotongá ni pea te tau ‘amanaki lelei ki he kaha’ú Sea.

Pea ko ia Sea ko u fakafeta’i pe ‘oku ‘i ai mo e fanga ki’i pa’anga tokoni ke fakaivia’aki kinautolu ko ia ngaahi to’utupu ‘o e ngaahi koló pea me’apango pē he ko e ki’i lepá ‘oku ‘ikai ko ha lepa ‘oku lahi. Pea ko ‘ene ha’u pe ‘a e ngaahi kolé ‘o fe’unga tonu mo e ngaahi kole ‘i he lepa ko eni pea ko ‘ene ‘osi pe ko ia pea tatali mai ai pē ‘a e toenga e ngaahi kole ko eni ki he ta’u fakapa’anga hokó. Mau faka’amu pe ka toe lahi ange ‘i he ngaahi ‘aho kaha’u ‘i he ta’u fo’ou ‘o hokohoko atu ‘e toe lahi ange ai pe ngaahi tokoni fakaivia ‘a e ngaahi to’utupu ko ia e ngaahi kolo ‘o e ngaahi vahefonuá. Sea ko e tu’unga ia ‘oku ‘i ai ‘a e lipooti ‘a e motu’a ni me’i he Lipooti fakata’u ‘o e 2019 ‘o fakahoko tata pe ia ‘o a’u ki he 2020-2021. Ko ia Sea ko e lipooti nounou pē ia ‘oku ‘oatu me’i he Lipooti fakata’u ‘a e Potungāue ‘a e Ngaahi Ngāue Fakalotofonuá, kou fokotu’u atu Sea, mālo.

‘Eiki Sea: Tongatapu 4

Mateni Tapueluelu: Tapu mo e feitu’ú na Sea ko e fakamālo pe ki he ‘Eiki Minisitā ‘i he ngāue ‘oku fakahokó ‘i he ngaahi feitu’u kehekehe. Ko e potungāue ko eni ‘oku lave ki he ngaahi faingata’a’ia, sekitoa faingata’a’ia sosaieti pea ‘oku ou fakamālo ki he ‘Eiki Minisitā mo e CEO mo e kau ngāue he fua fatongia, mahino pe ki he mātu’á ni ‘oku nau fiema’u ha ngaahi lakanga fiema’u vivili ‘e 17. Hangē ko ia ko ‘ene hā ‘i he peesi 31 mo e 30, ‘oku ou tui pē Sea ‘e toki lava ha fatongia ki ai ‘a e Pule’angá ka ‘oku mau fokotu’u atu e lipooti ko eni Sea ke tali, mālo.

<010>

Taimi: 1150-1155

Pāloti’i fakalukufua ‘o tali ongo Lipooti Fakata’u Potungāue MIA 2019/2020 & 2020/2021

‘Eiki Sea: ... Kole atu ki he kalaké tau pāloti. Hou’eiki tau pāloti fakalukufua pē ongo lipooti me’i he Ta’u 2019/20, 2020 ki he 2021. Ko ia ‘oku loto ke tau tali e lipooti ‘e 2 ko eni me’i he Potungāue Ngaahi Ngāue Fakalotofonuá, fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: ‘Eiki Sea ‘oku loto ki ai ‘a Siasia Pohiva, Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma’asi, Semisi Tauelangi Fakahau, Penisimani ‘Epenisa Fifita, Mo’ale Finau, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonuá, ‘Eiki Minisitā e MEIDECC, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Minisitā Fefakata’aki, ‘Eiki Minisitā Lao, ‘Eiki Minisitā Polisi, ‘Eiki Minisitā Ngoue, Saia Ma’u Piukala, ‘Eiki Nōpele Tu’i’āfitu. Loto ki ai kotoa e Hou’eiki ko eni ko e toko 17.

Fakamatala Fakata'u 'a e Potungāue Sitetisitika 'a Tonga 2016/17, 18/19, 19/2020

'Eiki Sea: Mālō Hou'eiki tau hoko atu ki he Fakamatala Fakata'u 'a e Potungāue Sitetisitika 'a Tonga 2016/17, 18/19, 19/2020. Ko e 'Eiki Minisitā Pa'angá 'oku lolotonga mama'o atu. 'Eiki Palēmia.

'Eiki Palēmia: Tapu mo e Feitu'u na Sea pea tapu pea mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Aleá. Ka ko u, ko e Lipooti eni ki he Setisitika 'oku 'ikai, ko e kole atu pē ke tau tali mu'a e lipooti ko iá, 'oku 'ikai ke 'i ai ha fu'u me'a ia ai 'e toe fo'ou ai ko e fakamā'opo'opo mai pē ngaahi lipooti 'o 'omai. Mālō Sea.

'Eiki Sea: Tongatapu 4.

Fakamālō'ia e fua fatongia e Potungāue Sitetisitika 'a Tonga

Mateni Tapueluelu: Tapu mo e Feitu'u na Sea kae pehē ki he 'Eiki Palēmia mo e Fale Alea 'o Tonga. Ko e, 'oku fiema'u Sea ke fakamālō'ia 'a e ngāue 'oku fai 'e he potungāue ko eni pea pehē ki he 'Eiki Minisitā 'i hono fakakakato mai e lipooti. Na'e tufa mai eni pea kuo fai e vakai ki ai Sea ko e fakamālō pē he fua fatongia 'oku nau faí, mo fakamonū'ia ki he kaha'ú. Mālō Sea fokotu'u atu e ngaahi lipooti.

Pāloti'i 'o tali fakalukufua Fakamatala Fakata'u Potungāue Sitetisitika 'a Tonga 2016-2020

'Eiki Sea: Kole atu Hou'eiki ke tau pāloti fakalukufua. Fakamatala Fakata'u e Potungāue Sitetisitika 'a Tonga ki he ta'u 2016/17, 18/19, 19/2020. Ko ia 'oku loto ke tau tali fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: Sea 'oku loto ki ai 'a Siaso Pohiva, Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Semisi Tauelangí Fakahau, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mo'ale Finau, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā 'o e MEIDECC, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Ngoue, 'Eiki Minisitā Polisi, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu pea mo Saia Ma'u Piukala. Loto kotoa e Hou'eiki ko eni toko 17.

Lipooti 'o e Fale'i mo e Tu'utu'uni Komisoni ki he Ngaahi Ngatangata'anga Ngaahi vāhenga filí.

'Eiki Sea: Hou'eiki 'oku tau a'u mai ki he fika 5.3 ko e Lipooti 'o e Fale'i mo e Tu'utu'uni 'a e Komisoni ki he Ngaahi Ngatangata'anga e ngaahi vāhenga filí. 'A ia ko e lipooti ko eni 'oku fakatatau ia ki he tu'utu'uni e lao ko eni ko e sino fakalao pē ko e *statutory body*, 'oku tu'utu'uni he laó ke nau lipooti mai ki he Falé. Pea ko e 'omi pe ia ke mou me'a ki ai 'oku 'ikai ke 'i ai ha'atau mafai ke tau toe tu'utu'uni ki he sino tau'atāina ko eni.

Mateni Tapueluelu: Fokotu'u atu Sea.

'Eiki Sea: Hou'eiki ko e fokotu'u eni ke tau tali. 'Oku 'i ai ha pou pou ki ai? (Ne 'i ai e pou pou). Kole atu ki he Kalaké tau pāloti. Ko ia 'oku loto ke tau tali 'a e Lipooti mei he

Komisoni ki he Ngaahi Ngatangata'anga 'o e vāhenga, ngaahi vāhenga filí, fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a Siaoasi Pohiva, Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma'asi ...

'Eiki Sea: Kātaki pē pāloti, 'Eiki Minisitā Ngoue.

'Eiki Minisitā Ngoue: Sea kole ke u hūfanga he fakatapú ki he Feitu'u na. 'Oku ou kei ma'u 'aki pē 'a e me'a 'oku ke me'a ki ai 'oku 'ikai ngofua ke tau toe fai ha feme'a'aki ha Mēmipa ki he ...

'Eiki Sea: 'Ikai ko 'eku 'uhinga 'a'aku 'oku 'ikai ke tau tu'utu'uni tautolu ki he sino tau'atāina ko ení. Ko 'enau lipooti mai pē ke me'a e Hou'eiki ki he 'enau ngāue ka 'oku tau'atāina e sino ko ení mei he Fale Alea.

'Eiki Minisitā Ngoue: Pea ko e hā leva hono 'omai Sea ki heni ke u hiki nima ta'eloto pē ki he 'enau me'a 'oku faí, 'oku totonu ke u hiki nima ke u 'ilo e me'a ko ē 'oku nau fakahoko. Kae kehe Sea ...

'Eiki Sea: Ko ia Hou'eiki mahalo ko e fakalea totonú tau fakatokanga'i e lipootí kuo a'u mai ke mou me'a ki ai.

'Eiki Minisitā Ngoue: Mahalo na 'oku sai ange ia Sea mālō.

Pāloti'i tali ke fakatokanga'i Lipooti Fale'i & Tu'utu'uni Komisoni ki he Ngaahi Ngatangata'anga Ngaahi vāhenga filí.

'Eiki Sea: Ko ia. Hou'eiki toe kamata fo'ou pē 'etau pāloti ke tau fakatokanga'i 'a e lipooti ko ení. Ko ia 'oku loto ke tau fakatokanga'i e lipootí fakahā mai ho nima. ...

Kalake Tēpile: Sea 'oku loto ki ...

<002>

Taimi: 1155-1200

Kalake Tēpile: ...Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Semisi Taelangi Fakahau, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mo'ale Finau, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā MEIDECC, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Ngoue, 'Eiki Minisitā Polisi, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, Saia Ma'u Piukala, 'Eiki Nōpele Tu'i'afitu mo e 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua. Loto kotoa ki ai 'a e Hou'eiki ko e toko hongofulu ma fitu (17).

'Eiki Sea: Mālō Hou'eiki tau hoko atu ki he fika 5.4 'etau 'asenita ko e Līpooti eni 'A'ahi Faka-Fale Alea Vāhenga Filí Tongatapu 1. Kole atu ki he kalake ke lau mai 'a e tohi 'oku fakahū mai 'aki 'a e lipooti.

Lipooti 'A'ahi Fale Alea Tongatapu 1 ki he 2021

Kalake Tēpile: (Lau)

‘Aho 14 ‘o Siulai, 2021

Lord Fakafanua,
‘Eiki Sea,
Fale Alea ‘o Tonga,
Nuku’alofa.

‘Eiki Sea,

Fekau’aki mo e Lipooti ‘o e ‘A’ahi Faka-Fale Alea 2021
Vāhenga Fili – Tongatapu 1

‘Oku ou faka’apa’apa ki he Feitu’u na kae fakahū atu ‘a e Lipooti ‘A’ahi Faka-Fale Alea na’e fakahoko ki he Vāhenga Fili Tongatapu 1.

Na’e fakahoko ‘a e ‘a’ahi ni mei he ‘aho 12 ki he 13 ‘o ‘Epeleli 2021, fakatatau ki he Tu’utu’uni 20 ‘o e Tohi Tu’utu’uni ki he Ngaahi Fakataha ‘a e Fale Alea.

Ko e lipooti ni ‘oku ne fakamā’opo’opo ai ‘a e ola ‘o e ‘a’ahi pea pehē foki ki he ngaahi kaveinga mahu’inga pea mo e ngaahi fiema’u vivili pea mei he ngaahi kolo ‘o e Vāhenga Fili Tongatapu 1.

‘Oku ‘i ai ‘a e fakamālō ki he ‘Eiki Sea pea pehē ki he Hou’eiki Mēmipa ‘o e Fale Alea, koe’uhi ko e ma’u ‘a e faingamālie mahu’inga ni, ‘oku ou fakatauange pē ‘e tali lelei ‘e he Feitu’u na pea mo e Fale ‘Eiki ‘a e lipooti ko eni.

Faka’apa’apa atu,
Hon. Siaosi Vailahi Pohiva,
Fakafofonga ‘o e Kakai Tongatapu 1.

Mālō ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea: Tongatapu 1.

Siaosi Pohiva: Sea, tapu mo e Feitu’u na kae ‘uma’ā ‘a e Hou’eiki. Tuku mai pē mu’a ha ki’i faingamālie neongo hono tōmui hono ‘omai ‘a e lipooti kau ki’i fakahoko atu pē ki’i me’a nounou. Ke mea’i pē ‘e he Fale ‘Eiki, tuku mu’a ke u ki’i fakamatala atu pē mu’a ki he ki’i lipooti ko eni, ‘ikai ke fuoloa.

‘Uluaki pē ‘oku ou fie fakamālō au ki he vāhenga na’a nau ma’u faingamālie ke fakahoko ‘a e polokalama ‘a’ahi ko eni mo e talatalanoa ko eni. Ko hono ua ‘oku ou fakamālō ki he ‘Eiki Nōpele, Tu’ivakanō. Ko e ‘a’ahi ‘aki eni ‘e 2 ‘ene kau ange ki he ‘a’ahi ko ē ‘a e vāhenga, ‘a’ahi he ta’u kuo ‘osi kae ‘uma’ā ‘a e ‘a’ahi ‘o e ta’u ni.

**Fokotu’u ke fakakaukau ha tu’utu’uni ngāue pau fekau’aki mo e ngaahi ‘a’ahi
Fale Alea**

Ko hono tolu ‘oku, koe’uhi ‘oku felāve’i tonu eni mo e ‘a’ahi faka-Fale Alea ki he ngaahi vāhenga, ko u fokotu’u atu Sea ke fakakaukau’i ‘e he Fale ha tu’utu’uni ngāue pau fekau’aki

pea mo e 'a'ahi faka-Fale Alea, kae 'uma'ā 'a e lipooti. Ko e 'uhinga 'a e fakakaukau ko eni Sea ke mahu'inga malie a e ngāue 'oku tau fai. Fakatā 'aki, na'e 'i ai 'a e fokotu'u 'i he ngaahi lipooti ko ē na'e 'omai ki heni na'e 'i ai 'a e fokotu'u ai ke tautea'i 'a e kalake koe'uhi ko e lea ta'etaau na'e hā 'i he lipooti.

Sea 'oku 'ikai ke 'i ai ha tu'utu'uni ngāue ia, na'e makatu'unga ke tau faitu'utu'uni 'i ha tu'utu'uni ngāue, 'ikai ke ngata ai Sea, ko e 'a'ahi ko eni mo hono lipooti 'oku 'ikai ke mahino ia pē 'oku fai ha ngāue ki ai, kuo tu'utu'uni pau ke fai ha ngāue ki ai. Pea hangē 'oku tētē ki he kakai 'o e fonua, 'a e ngaahi fokotu'u 'oku nau 'omai ki he Fale ni 'oku 'ikai ke 'i ai ha tu'utu'uni pau ke muimui ki ai, 'uhi kapau ko ha ngaahi fiema'u vivili, ko ha tu'utu'uni 'a e Fale ke 'ave ia ki he Potungāue fē.

Kae kehe 'oku 'i ai 'a e fiema'u pehē pea mei he vāhenga ke fa'u mu'a ha tu'utu'uni pau fekau'aki kae lava ke mahu'inga mālie 'a e fakamole pea mo e 'a'ahi 'oku tau fai ki he ngaahi vāhenga takitaha. Mālō.

'Ofisi Vāhenga Tongatapu 1

'E Sea ko e 'Ofisi ko eni 'o e Fakafofonga 'oku 'i ai 'a e kau ngāue ai 'e toko 3, pea 'oku 'ave falala 'a e motu'a ni ki he kau ngāue ko ia kae 'uma'ā 'a e komiti 'a e kolo. Ko e founa 'oku vahevahe ki ai 'a e pa'anga ngāue ko ē 'a e vāhenga, 'oku, ko e kolo 'e 10 'i Kolomotu'a, pea ko Kolomotu'a mo hono ngaahi kolo, kolonia ia 'e 9. Pea 'oku 'i ai 'a 'enau ngaahi komiti fakakolo ...

<005>

Taimi: 1200-1205

Siaosi Pohiva: ...fakatautaha 'a eni 'oku hā pē he lipooti na'e fai e 'a'ahi ki he ngaahi komiti takitaha kotoa pea ko e founa ko ē hono vahevahe 'o e pa'anga ko eni 'oku 'ave takitaha 1 mano ki he Komiti Fakakolo kotoa. Ko e taumu'a ke fakaivia e fanga ki'i komiti fakakolo kae lava ke nau mo'ui, pea 'ikai ke ngata ai 'oku 'i ai e ngaahi fiema'u e ngaahi kolo 'oku nau 'ilo pē 'enautolu ki ai 'oku 'ikai ke fa'a 'ilo ki ai 'a e kosiliō fakalukufua pea 'oku vahevahe leva e sēniti ke nau lava 'o faka'aonga'i pē ia fakatata ki he 'enau ngaahi fiema'u takitaha. Pea ko e toenga leva e pa'anga fakavāhenga 'oku faitu'utu'uni ki ai 'a e kosiliō 'o fakatata mo e ngaahi fiema'u fakalukufua hangē ko e tokoni ki he mala'e fakakolo ko e kumi'aki ha palau ko e ngaahi me'a pehē.

Fokotu'u mahu'inga ke fakamo'ui Lao ki he Pule'anga Fakakolo

Pea 'i he 'a'ahi ko eni na'e 'i ai e ngaahi fokotu'u na'e 'omai pea ko u tui 'oku mou me'a hifo pē ki ai 'ikai ke u toe fakalōloa ka na'e taha 'a e fokotu'u mahu'inga 'i ai 'a e motu'a ni pea 'oku ou loto pē ke fakatokanga'i mo ia 'e he Fale ni ko e fokotu'u ke fakaivia pē ko e fakamo'ui 'a e Lao ki he Pule'anga Fakakolo pē ko e *local government*. Ko e taha e fakakaukau mālie na'e 'ohake kae lava ke nofo taha kae 'oange fatongia ko ia ki he 'ofisakolo mo e pule fakavahe ke nau fakahoko e ngāue ko ia fekau'aki mo e pa'anga ko ē 'oku vahe'i mei he Fale Alea kae faka'atā 'a e Fakafofonga ke nofo taha ki hono fatongia fakapolitikale. Ko e tui ko e taimi lahi 'e lava ke fakapolitikale'i 'a e ngāue 'aki 'a e pa'anga ko eni 'oku 'omai ko ē ki he Fakafofonga ko e fakakaukau fokotu'u 'a e *local government*, *upgrade* ki ha lēvolo 'oku ma'olunga kaikehe ko e fanga ki'i fakaikiiki ka ko e tefito'i fakakaukau ia he fokotu'u ko ē na'e 'omai pea ko u tui te mou toki me'a hifo pē ki ai 'i he lipooti.

‘Oku ‘i ai mo e ngaahi lāunga kehekehe ia ‘oku ‘omai ko e me’a ‘oku ou fie lave au ki ai ‘a e ngaahi me’a na’e lava ‘oku lave pē ki ai ‘a e lipooti. ‘Oku ‘i ai ‘a e ngaahi taumu’a ‘oku lava ‘o ngāue ‘a e kolo.

Eiki Sea: Kātaki pē Tongatapu 1. Te u ta’ofi ho taimi hena ‘oku toe pē ho’o miniti ‘e 15 ke tau hoko atu he’etau foki mai ka te u toloi e Fale ki he 2:00 fakamanatu atu ‘oku ‘i ai ‘a e fakataha ‘a e Komiti Poate ki he Ngaahi Mālōlō Ngaahi Monū’ia Mālōlō ‘a e Fale ‘oku fakahoko ia he 12. Fakamanatu atu ki he kau mēmipa e poate ko eni Hou’eiki toloi e Fale ki he 2:00.

(Toloi e Fale ki he 2:00)

<007>

Taimi: 1400-1405

Sātini Le’o : Me’a mai 'Eiki Sea e Fale Alea(Lord Fakafanua)

Eiki Sea : Mālō ho’omou laumālie Hou’eiki, ko 'etau 'asenita 'oku kei 'i he Lipooti pē Fakafofonga Tongatapu 1. Fakafofonga 'oku toe ho’o miniti 'e 15 na’e ta’ofi he miniti 'e 5. Me’a mai.

Siaosi Pohiva : Mālō Sea pea mālō e laumālie 'a e Feitu’u na kae 'uma’ā e Hou’eiki e Fale he ma’u faingamālie. Sea ko e ngaahi ngāue 'a e vāhenga pea mo e 'ofisi 'o e Fakafofonga. Ko 'enua ngaahi taumu'a ngāue na'e fatu ia pea mei he savea pē na'e fakahoko 'e he 'ofisi 'a e Fakafofonga, kae 'uma’ā 'a e *Village Profiles* na'e 'omai mei he 'Ofisi 'o e Siteitititika, pehē foki ki he Ngaahi Lipooti 'A'ahi faka-Fale Alea kimu'a, pea mo e ngaahi fiema'u pea mo e ngaahi kaveinga ngāue 'a e Fale Alea. Na'e fatu mei ai 'a e ngaahi taumu'a ngāue 'a e vāhenga pea hangē ko ia na'e hā 'i he Tō Folofola Huufi 'o 'Ene 'Afio.

Ngaahi ngāue lalahi ‘a e vāhenga Tongatapu 1

Ko e ngaahi tefito'i kaveinga lalahi e ngāue 'a e kolo ko e *health*, ki he mo'ui tokanga ki he mo'ui lelei mo e ma'a e 'ātakai. Ko e ngoue pea mo e, kae kehe. Pea ko e ngaahi kaveinga lalahi ia pea na'e fakahoko 'a e ngaahi ngāue ko ia 'a e vāhenga 'o fakatatau ki ai. Ko e ngaahi ngāue leva na'e lava, hangē ko e ngoue na'e fai e feinga 'o ma'u e ngaahi kekekele fakatatau ki he siteitititika ko ē na'e ma'u ko ē mei he ki'i savea 'Ofisi 'o e Fakafofonga. 'Oku lahi 'a e kāinga nofo mai ia ki he vāhenga 'oku 'ikai ke 'i ai hanau kekekele, pea 'oku nau fie ngoue, pea na'e fai leva e feinga 'o tokoni 'a e Minisitā Fonua 'o 'omai 'a e ngaahi ...

<008>

Taimi: 1405-1410

Siaosi Pohiva: ...kekekele pehē ki he kāinga pē ‘oku nau nofo ‘i muli 'atā honau kekekele 'omai ‘o lava ‘o faka’aonga’i ‘o vahevahe ki he ni’ihi ‘oku nau fie ngoue ... Pea na’e kumi mai leva ‘i he silini fakavāhenga ha ongo me’angāue ‘e ua ko ha ongo palau ke tokoni ki he fakaivia ‘aki ‘a e kakai ‘o e vāhenga ‘oku nau fie ngoue.

Ko e na'e 'i ai foki e feinga 'o ma'u ha ongo vaka 'e ua tolu 'aki ia e vaka 'a e vahenga ko e fakataumu'a pe ke fakaivia e kakai hangē ko e ngaahi setisitika na'e ma'u pea mei he *village profiles* 'a e 'ilonga e kamata ke lahi 'a e ta'ema'ungāue 'o kau ai pē mo e vahenga ko eni. Pea fakafiefia 'oku lava 'o ngāue'aki e ongo me'angāue ko ia 'o a'u mai ki he taimi ni.

Koe'uhī ko e palopalema ko eni e 'ikai ke ma'u ha ha māketi 'a e ke fakatau atu ai e ngaahi ngoue 'a e kakai 'a e vahenga na'e 'i ai e fakakaukau ke 'i he fiema'u pē ia 'a e kolo 'i he ngaahi lipooti kimu'a pea na'e 'i ai e *project* leva ko hono ko hono langa 'a e ki'i fale ke hangē ha ki'i ha ki'i *trade center* pea mo *store* ai mo *pack* ai 'a e ngāue mahalo ko e peesi 13, 14 kuo toe *renovate* pē 'a e fale pea na'e 'osi lisi mo ia 'e he vahenga 'a e fo'i konga kekelele pea mei 'Atenisi 'oku hanga hake pē ki he mala'e fakakolo 'o *renovate* e fo'i fale ai ko e fakataumu'a ko e *packing facility* mo e *storage* pea lava pē 'o hoko ko ha feitu'u ke fai ai 'a e 'a e fakatau atu ai 'a e ngaahi koloa 'a e kāinga pē ko ha ki'i māketi. Kai kehe ko e taumu'a ia e fakakaukau ko e *project* ko eni ko e *complete* ia e fo'i fo'i solova e fo'i palopalema pea mei he A ko e 'ikai ke 'i ai ha kekelele 'o a'u ki hono fakaivia e kau ngoue mo hono fakamāketi'i 'a e ngoue. Meimei ko e 'ū *project* lalahi ia ko hono *address* ia e ngaahi fiema'u 'a e vahenga 'i he ngaahi 'a'ahi kimu'a pehē ki he lipooti mo e setisitika.

Ko hono faka'osi pē Sea 'a e lipooti ko eni 'oku ou fie fakamālō lahi heni ki he Komiti 'A'ahi na'a nau kau atu ki hono 'a'ahi 'o fakamā'opo'opo mai 'a e 'a e lipooti ko eni ko u tui 'oku 'ikai ke kapau 'oku 'ikai ke kakato heni ngaahi me'a ko ia na'e na'e fiema'u ke fakahoko 'aki he 'a'ahi ka 'oku, 'oku ako mau ako 'a e ngaahi me'a lahi 'i he talatalanoa pea mo e kāinga tautefito ki hono vahevahe 'enau ngaahi fiema'u mo e ngaahi me'a 'oku 'ikai ke lava 'o *address* 'e he Pule'anga. Ko ia Sea 'oku fakamālō atu 'i he tali mo e faingamālie ke *present* atu 'a e lipooti ko eni. Mālō 'aupito ma'u faingamālie.

'Eiki Sea: Hou'eiki ko e Lipooti eni e Fakafofonga 'o Tongatapu Fika 1. 'I ai ha ngaahi fehu'i ki ai? Fokotu'u mai.

Fokotu'u pea pālōti'i 'o tali Lipooti 'A'ahi Faka-Fale Alea Tongatapu 1

Mateni Tapueluelu: Fokotu'u atu Sea.

'Eiki Sea: Kole atu ki he Kalake ke tau pālōti. Ko ia 'oku loto ke tau tali e Lipooti 'A'ahi Fakavāhenga Fonua Fale Alea 'o Tongatapu 1/2021 fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: Sea 'oku loto ki ai 'a Siaosi Pohiva, Mateni Tapueluelu, Semisi Taelangi Fakahau, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mo'ale Finau, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakaloto fonua, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Polisi, Veivosa Taka, Saia Ma'u Piukala, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'i'afitu. Loto kotoa e Hou'eiki ko eni ko e toko 17.

'Eiki Sea: Hou'eiki 'oku 'i ai e Lipooti mei he Potungāue Fefakatau'aki toki a'u mai eni ka te u kole pē ke tufa kae toki 'asenita'i e ngaahi lipooti ko ē 'e toki fakakakato mai he 'aho Tusite. Tuku atu ha faingamālie ke mou me'a ki he lipooti ko ia. Ko e ngata ē 'etau 'asenita 'i he Fale Alea Hou'eiki hangē pē ko ia 'oku mou mea'i ko e toenga 'o 'etau ngāue 'oku 'i he Komiti Kakatō kole atu ke tau liliu 'o Komiti Kakato.

(Pea na'e liliu 'o **Komiti Kakato**, pea me'a hake ai pē 'a e 'Eiki Sea 'o e Komiti Kakato, Lord Tu'i'afitu ki hono me'a'anga)

<009>

Taimi: 1410-1415

Me'a e Sea

Sea Komiti Kakato: Tapu pea mo e 'afio 'a e ta'ehāmai hotau lotolotonga, tapu pea mo e Tu'i 'o Tonga, tapu pea mo e Ta'ahine Kuini, tapu pea mo e tama Pilinisi Kalauni, tapu atu ka Ata mo e Hou'eiki e fonuá. Fakatapu makehe heni ki he 'Eiki Sea Fale Alea 'o Tonga pehē ki he 'Eiki Palēmia 'o Tonga, Hou'eiki Minisitā e Kapineti pehē ki he Hou'eiki Fakafofonga 'o e Hou'eiki pehē ki he Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai, talitali lelei e Tonga kotoa kae pehē ki he 'etau fakafeta'i ki he 'Otua Mafimafi fakalaumālie e Falé ni lavengamālie ai e ngaahi ngāue e falé pea 'oku mou laumālie lelei ai ko e 'uhingā ko e ngāue kuo tuku hifo 'e he 'Eiki Sea e Fale Aleá.

Kimu'a ke tau hoko atu Hou'eiki 'e fai pe 'eku ki'i malanga ko e 'uhingā ko e ngaahi taimi lahi ko kimoutolu pe 'oku fai e malanga 'oku 'ikai 'i ai ha ki'i taimi ke ki'i malanga ai Seá. Pehē 'a e tangata Sangato 'o e Lotú, tangata 'iloa he mo'ui e sōsialé, tangata 'oku unga ki ai e vaivai e pōpō'uli hotau māmani, tukuhausiá mo e li'ekiná. Ko e lea eni 'a e tokotahá ni 'oku pehē; "**Ko e vaivai'anga 'o e tangatá pe ko ha mo'ui ko e hehema ngofua 'ene to'ongá mo e mo'ui hoto vaivai kae tuku hoto mālohingá.** Pea 'oku 'uhinga eni e tokotaha ko iá ki he 'uhinga 'o e fiema'u pe ko e mo'ui fakafo'ituitui ha tokotaha. 'Oku hangē ā ia ko iá ha vaivai fu'u pē ke 'uhinga 'ene mo'ui he'ene vaivai kae 'ikai ke mo'ui hono mālohingá. 'Oku hangē ia ko ha kona 'o ha ngata huhu 'oku tō loto pea toka ma'u ia 'i he fakafo'ituitui 'o e anga e mo'ui. Pe ko ha kona ia 'o tatau mo ha ngata 'oku huhu kona 'oku vaivai ngofua pehē 'a e 'uhinga 'o e matelie 'a e 'uhinga 'o 'etau fiema'u pe ko e *desire*. 'I he tu'unga vaivai pehē 'oku tupu ai ha vaivai 'etau mo'ui ke tau filí, 'okú ne holoki ai ha melino ha fonua, kavahia ai 'a e lelei na'e mei ma'u pea mole ai ha kaha'u 'o ha fonua, na'e mei ma'u ai hoto kaha'ú".

Pea pehē 'e he tokotaha ko eni ka ko e hā koā 'a e me'a 'oku hokó? Pea ko e tali 'oku pehē ni; "Me'apango ia kapau ā ko kita"

Hou'eiki fakamolemole e ki'i fakahoha'a ko eni ko e anga pe ia hono siofi e anga e 'alunga 'o e tu'unga 'oku 'i ai e fā'unga 'o e 'uhinga 'o e faito'o konatapu hotau fonuá ni. Pea 'oku toe pehē 'e he tokotahá ni, fakamolemole pē Sea, *The corruption of the human heart is rooted in his desire... it's our desire for ourself.*

Folofola fakamāmani lahi 'o e faha'i ta'u fakakosipeli 'o e lotu kalisitiane fakamāmani lahi, fehu'ia ai 'e he kau Fālesi mo e kau Sātusi 'a e 'Eiki, Pe 'oku sai pē koā 'a e kai ta'efanofano 'a 'ene kau akó, 'oku nau maumau'i ai nai e laó, folofola ange 'Eiki, fu'u lahi homou faka'uhinga'i e laó kiate kimoutolú kae tuku e 'uhinga totonu 'o e laó ...

<010>

Taimi: 1415-1420

Commented [ST1]:

Sea Komiti Kakato: 'oku 'ikai ko e me'a ia 'oku 'alu hifó 'oku kovi ka ko ho lotó *desire* ko ia 'oku 'ulí.

Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Faito'o Koná 2021, Lao Fika 22/2021

Hou'eiki tau hoko atu ki he 'etau 'asenitá telia na'a monuka e tu'utu'uni 'a e Falé ni. Te tau hoko leva ki he 'asenita fika 1 ko e Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Faito'o Koná 2021, Lao Fika 22/2021. 'Atā pē ke fai ha fakamaama mo ha feme'a'aki. Me'a mai. Mālō.

Fakama'ala'ala he Lao Fakaangaanga fika 22/2021

Lord Fakafanua: Fakatapu atu ki he Feitu'u na Sea e Komiti Kakatō pehē foki ki he Hou'eiki Mēmipa 'o e Komiti Kakatō.

Fakamālō atu he ma'u faingamālie ko eni ke fakama'ala'ala atu 'a e Lao Fakaangaanga ko eni Fika 22/2021 ko e Lao Fakaangaanga ki he Faito'o Kona. Hangē pē ko e me'a 'oku mea'i he Hou'eiki Sea ko e lao fo'ou eni 'oku fokotu'u. Ko e taumu'a pē ke tokoni'i 'a e kau polisi pehē foki ki he Pule'angá hono fakasi'isi'i hono ngāue hala 'aki 'a e ngaahi faito'o koná tautefito ki he to'utupú ke nau konā ai pea mo maumau ai e ma'uma'uluta e fonuá, maumau e melinó mo mole ai 'enau ngaahi faingamālié koe'uhí ko hono fakahee'i kinautolu he ngaahi kemikale kona ko ení.

Kupu 1 & kupu 2 mo e faka'uhinga'i lea

Sea ko e lao ko ení 'oku nounou 'aupito. 'Oku kupu pē 'e 7 ka te u kamata pē mei he 'uluaki kupú fakama'ala'ala ki he'ene kongá faka'osí. Ko e kupu 'uluaki 'Eiki Sea 'oku angamaheni pē ko e hingoa nounou. Ka ko u fie fakatokanga'i pē he kupu fika 2 'a e 'uhinga leá 'a e Minisitā 'oku ne pule'i 'a e lao ko ení pea 'oku 'ave ki ai 'a e mafái ko e Minisitā Polisi. Ko e ngaahi faito'o koná 'oku fakaikiiki pē he 'uhinga leá, 'a ia 'oku 'uhinga ia ki ha faito'o 'oku te ma'u hangē ha me'atokoní, huhu, mihi, hā pē ha founga 'oku te hanga 'o ma'u ai 'a e faito'o kona ko ení 'oku kapui ia 'i he faka'uhinga leá.

Kupu 3 e tuhu'i mai koe mihi faito'o kona ko e hia

Ko e kupu fika 3 Sea 'oku kamata ia 'aki e hia ke mānava'aki pe ma'u ha ngofu, ngaahi faito'o kona. Hanga he lao ko ení 'Eiki Sea 'o fokotu'u mai ke hoko hono ngāue hala 'aki 'a e faito'o koná 'aki hono mihi ke ma'u ai ha'ate *high* ko ha hia. Pea 'oku hilifaki pē ki'i tautea heni ko e pa'anga 'e 1 mano 'o 'ikai lahi hake ai pē ko ha fakahū pilisone 'o 'ikai toe laka hake he ta'u 'e 3. 'A ia ko e ki'i hia pe ia 'oku fakapipiki ki ha taha 'oku ne hanga 'o maumau'i e lao ko ení pea 'oku 'i ai e 'amanaki 'e tokoni eni ki hono fakaivia'i e kau polisi ke nau hanga 'o pukepuke hono ngāue hala 'aki 'a e faito'o koná, tautefito ki he to'utupú 'oku hoko ai e me'a ko eni he 'aho ni.

Fakangatangata kupu 4 ni'ihí kei ta'u si'i ke ngāue'aki e faito'o kona ke nau hēhē'ia ai

Sea ko e kupu hono 4 'oku ne hanga 'o hilifaki atu pea mo e tautea pehē foki mo e tapu ke hanga ha taha 'o *supply* pe tuku atu 'a e ngaahi faito'o koná ki ha taha tautefito 'oku kei ta'u

si'i, ta'u 18 ki lalo. Ko e 'uhinga e kupu ko eni Sea he ko e ngaahi koloa ko e 'oku konā ai 'a e, 'oku konā ai 'a e, pe ma'u e *high* he to'utupu ko e ngaahi koloa ma'u ngofua pe ia he fonua ni hangē ko e penisini, ko e 'atosi, ko e *paint thinner*, ko e ngaahi kemikale kehekehe pē ia 'oku ma'u ngofua. Pea 'oku fakangatangata 'a e kupu ko eni hono ma'u pē ni'ihiki ko eni kei ta'u si'i ta'u 18 ki lalo 'a e ngaahi koloa ko eni ko e taumu'a ke ma'u ai hanau *high*.

Fakamamafa'i kupu 5 tapu ki ha taha tufaki ngaahi koloa ki ha taumu'a ke hēhē'ia pē *high*

Pea 'i he kupu fika 5 'oku ne hanga 'o fakamamafa'i 'a e, 'a hono tufaki atu ha taha 'a e ngaahi koloa ko eni ki ha tokotaha ta'u kei si'i ka 'oku ne 'osi 'ilo pē ko e fiema'u e tokotaha ko eni ke ma'u 'ene *high* mei he faito'o kona ko eni. 'A ia 'oku tau hanga 'o tapu'i 'i he Lao Fakaangaanga ko eni ke ma'u he to'utupu pe ko ha taha 'a e ngaahi koloa ko eni ke nau mihi pē ma'u hanau *high* 'i he kupu 3. Ta'ofi he kupu 4 fakangatangata hono tufaki kia kinautolu e ngaahi koloa ko eni pea 'i he kupu 5 'oku tau hanga 'o fakamamafa'i ke 'oua ngofua ki ha taha 'oku ngofua ke ne ma'u fakalao ke ne tufaki ki ha taha, kapau 'oku ne 'osi 'ilo ko e taumu'a e tokotaha ko iá ke ma'u ha'ane *high* mei he faito'o kona ko iá. Pea 'i he ...

<002>

Taimi: 1420-1425

'Ave mafai ki he kau polisi 'oka fakapapau'i 'oku ngāue hala'aki faito'o kona

Lord Fakafanua: ... kupu fika 6 Sea, ko e kongā mahu'inga eni e lao ko eni, 'oku 'ave mafai ki he kau polisi ke nau puke ha faito'o kona mei ha taha pē 'o kapau 'oku nau fakamahamahalo pē fakapapau'i pē nau *witness* pē sio atu 'oku hanga 'e he tokotaha ko eni 'o mihi pē ngāue hala 'aki 'a e faito'o kona ke ma'u 'aki ha'ane *high*.

Ko e kupu fika 7 Sea, 'oku ne hanga 'o fakaivii'i 'a e Potungāue Polisi fakafou he ma'u mafai 'a ia ko e 'Eiki Minisitā Polisi ke ne fa'u ha'ane ngaahi tu'utu'uni ke tokoni'i 'a e kaveinga ngāue ko eni 'oku fai ki ai he lao ko eni 'i he fuafatongia 'a e polisi ki hono malu'i 'o e to'utupu pēhē foki ki hono sivi kinautolu 'oku mahamahalo 'a e polisi 'oku nau *high*, koe'uhi 'oku te'eki ai ke lava 'o fakapapau'i 'i ha'ate sio pē 'oku pau ke 'i ai 'a e tesi hangē ko e taimi ko e 'oku sivi ai kita he ma'u kava mālohi, 'i he hala 'oku 'i ai 'a e ngaahi mīsinī ke te puhī pea 'oku 'i ai pea mo e sivi 'e lava 'o fakahoko 'e he polisi ko hono tesi mo sivi 'a e toto ke ma'u mei ai 'a e *alcohol level*, ko e me'a tatau pē 'oku faka'amu 'e lava 'o fakahoko ki he ngaahi kemikale ko eni ke 'i ai ha founga 'e lava 'o sivi ai 'a e ni'ihiki te nau konā mei he ngaahi faito'o kona.

Taumu'a e Lao ki he ngāue'aki e Faito'o Kona

Sea ko e taumu'a 'o e lao ko eni 'oku nounou, ko e palopalema 'oku lolotonga hoko pea 'oku 'i ai 'a e faka'amu ko e lao ko eni 'e tokoni'i 'a e ngāue ko eni 'a e polisi, pea na'e fai pē 'a e fengāue'aki pea mo e Potungāue Polisi ki hono fatu 'a e lao ko eni, koe'uhi ko 'ene tu'u he taimi ni 'oku 'ikai ke 'i ai ha lao ke ne hanga 'o malu'i 'a e fanau mo e to'utupu 'o tokangaekina'i kinautolu tautefito ki he faito'o kona.

Pea ko e me'a eni 'oku tau 'osi mamata tonu 'oku hoko, 'i he ngaahi 'apiako, 'i he ngaahi 'ātakai 'i he'etau fonua Sea, pea a'u pē ki he ngaahi feitu'u ko e 'oku fakahoko ai 'a e sipoti 'oku nau hanga 'o ngāue hala 'aki 'a e ngaahi faito'o ka 'oku 'i ai 'a e mata vaivai 'i he'etau

lao 'i he'ene tu'u 'i he taimi ni 'oku 'ikai ke 'i ai ha lao ke ne hanga 'o tatakai mai mo pule'i 'a e faito'o kona ko e 'uhinga ia 'oku fokotu'u ai 'a e lao ko eni. 'Oku ou fokotu'u atu Sea 'a e lao kapau 'oku 'i ai ha ngaahi fehu'i mo ha kole fakama'ala'ala, 'atā pē. Mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Fakamālō ki he 'Eiki Nōpele Fakafofonga mei Ha'apai, hono toe fatufatu ke fakakoloa 'a e lao lelei ko eni, 'uhinga ke makupusi ai 'a hono pukepuke mo e malu'i 'a e 'ātakai 'o 'etau nofo. Me'a mai 'Eiki Minisitā Polisi.

Poupou'i 'e faingofua ngāue kau polisi ke faka'ilo kinautolu faihia he kuo ma'opo'opo e Lao

'Eiki Minisitā Polisi: Tapu pē pea mo e 'Eiki Sea 'o e Komiti Kakato, pea tapu atu foki ki he Komiti Kakato, kae 'atā pē ke fai ha fakahoha'a atu fekau'aki pea mo e lao ko eni 'Eiki Sea. Ko e fakahoha'a ko ē 'oku fai 'Eiki Sea ko e poupou pē ki he lao ko eni, hono fa'u mai he ko e tu'unga ko ē 'oku 'i ai ko ē ngāue ko ē 'a e kau polisi 'i he 'aho ni, ko e 'u kemikale ko ē 'oku fakahoko mai ko eni ko ē 'e he lao ko eni, 'oku 'ikai ke, na'e 'ikai ke kau ia 'i he Lao ko ē 'o e Faito'o Kona. Hangē ko eni 'oku fakahinga mai 'i he 'aho ni 'i he ngaahi kupu heni 'e kau heni 'a e penisini, ko e 'u kemikale 'oku ma'u ngofua pē ia ke ngāue'aki 'e he to'utupu, ka 'i he kimu'a pea paasi ko ē lao pea tau fakahū mai 'a e lao ko eni 'Eiki Sea, na'e 'ikai ke lava ke 'i ai ha me'a ia ke fakamo'ua'i 'aki hono ngāue'aki 'a e ngaahi kemikale ko eni 'e he to'utupu mo kinautolu ko ē 'oku uesia ko ē 'e he ngaahi kemikale faito'o konatapu.

'A ia ko e poupou ko ē 'oku fai ko ē mei he Potungāue ki heni 'Eiki Sea, ko hono toe fakamā'opo'opo ange 'a e ngaahi kemikale kona he ngāue 'aki ko ē 'e kinautolu 'oku nau hanga 'o ngāue 'aki eni, ke 'i ai ha mafai ke lava 'o faka'ilo ai kinautolu 'e he lao, pea mo e fai ha ngāue ki he ngaahi kemikale ko eni na'e 'ikai ke kau ia 'i he lao ko ia 'o e faito'o konatapu, ka ko 'ene tu'unga ko ē 'i he 'aho ni 'Eiki Sea, kapau 'e tali ho Fale 'a e lao ko eni, pea 'oku malava leva ke ngāue atu 'a e kau polisi ke puke 'a kinautolu 'oku nau ngāue'aki pea fakamo'ua'i kinautolu.

Pea 'ikai ke ngata ai 'Eiki Sea, ko e ngaahi kemikale foki ko eni 'oku faingofua hono ma'u, pea ka 'i ai ha taha 'oku ne hanga 'o ma'u hangē ko ē ko e me'a na'e me'a atu 'aki 'e he tokotaha ko eni ko ē na'a ne hanga 'o fakama'ala'ala 'a e lao pē ko ia na'a ne hanga 'o fakahū mai 'a e lao ko eni, koe'uhi ko e Fakafofonga Nōpele 'o Ha'apai, 'oku makatu'unga eni koe'uhi ke fakakakato 'a e ngāue pea faingofua ange hono ngāue ki he ngaahi kemikale ko eni ko ē 'oku ma'u ngofua ke hoko ia ...

<005>

Taimi: 1425-1430

'Eiki Minisitā Polisi: ...Ke fakamo'ua'i kinautolu 'oku nau ngāue'aki he 'oku uesia lahi heni faka'atamai fakasino tautautefito ki he fānau iiki 'Eiki Sea. Pea ko ia 'oku pehē 'a e poupou atu ki he Lao ko eni 'Eiki Sea ke tali mu'a ho Fale he komiti he ko hono kongā pē eni ia hono malu'i 'a e kakai e fonua 'Eiki Sea ke 'uhi pea mo hono ngaahi mo'ua pea mo hono fakamafai'i e kau polisi ke nau fai e ngāue 'o a'u ki he ngaahi kupu na'e 'ikai ke a'u ki ai e Lao 'o hangē ko e ngaahi kemikale kona ko eni 'Eiki Sea 'oku pehē 'a e poupou atu ki he Lao ko eni pea mo e fokotu'u atu ki ho Fale ke 'uhi ko e Lao eni ia 'oku lelei 'aupito ia ki he kakai 'o e fonua kae 'uma'ā hono ngāue'aki e fānau iiki pea mo hono tufaki atu 'e kinautolu 'a e kemikale ko eni ke ngāue'aki he fānau 'Eiki Sea ko u tui 'oku mā'opo'opo ia he Lao ko eni ke

ngāue'aki he fonua hono tau'i e faito'o ko eni ko ē ngaahi kemikale kona 'oku pehē 'a e pou pou mālō 'aupito Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'aupito 'Eiki Minisitā Polisi me'a mai Tongatapu Fika 4. Lao lelei eni mo'oni fakanifo kau ai e me'a 'oku 'ikai ke lava 'o fakamo'ua'i kau ai mo e ngaahi kupu kehe hotau ngaahi fāmili. Me'a mai Tongatapu Fika 4

Fokotu'u hiki hake tautea ta'u 1 ki he ta'u 'e 2 ke mafamafa tautea ki he ngāue'aki fa'ahinga faito'o kona

Mateni Tapueluelu: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea mālō ho'omou laumālie ki he ho'ataa ni fakatapu atu 'Eiki Palēmia pea pehē ki he Hou'eiki Mēmipa 'o e Komiti Kakato kae tuku mu'a Sea ke fai atu pē ha pou pou mo ha fokotu'u fekau'aki mo e Lao ko eni ko hono 'uhingá ko e taha eni he ngaahi 'elia na'e faingata'a'ia 'a e Potungāue Polisi hangē ko e me'a 'a e 'Eiki Minisitā Polisi 'e fakahoko ki ai ka na'e 'ikai ke fu'u mahino pe *clear cut* e Lao hangē ko hono tapui e ma'u kava mālohi he ngaahi feitu'u pau, ka ko e ngaahi kemikale eni ia na'e toki 'ilo ia kimui na'e taumu'a ia ki he me'a kehe 'oku ngāue'aki ia he to'utupu ke nau ma'u ai ha'anau ki'i *high* hangē ko e *glue* mo e penisini mo e ngaahi kemikale kehekehe ko ia 'oku lisi mai 'i hono faka'uhinga'i e kupu 2 'a e ngaahi faito'o kona pea 'oku tau faka'amu pē 'oku fanongo mai 'a e hako tupu 'o e fonua ki he Lao fo'ou ko eni he 'oku mātu'aki mamafa Sea pea 'e fakatefito pē 'a e fakamalanga 'oku ou fakahoko atu 'i he tautea kamata 'i he kupu 3, 4, 5.

'A ia ko e tautea eni ia ki hono mihi pē ko hono ngāue'aki 'o e ngaahi faito'o kona pea mo hono tufaki ki he fānau ta'u 18 ki lalo pea mo hono tufaki angamaheni. 'A ia ko hono ngāue'aki pē manava'aki pē ma'u e ngaahi faito'o kona ko eni hangē ko e penisini mo e *glue* mo e kalasi ko ē 'oku lisi fo'ou mai. 'A ia 'oku tautea heni 'o tautea pa'anga 'o 'ikai laka hake 'i he pa'anga 'e 10,000 pē ko e ngāue pōpula ki he vaha'a taimi 'oku 'ikai laka hake 'i he ta'u 'e 3 pē fakatou'osi, mamafa 'aupito hono hanga he Lao ni 'o kinisi 'a e ki'i tafa'aki ko eni 'o e fa'ahinga kumi *high* ko eni na'e manifi 'aupito 'a e mālohi 'a e ngāue ki ai 'a e Lao pea 'oku makatu'unga pē ai Sea 'a e anga 'o e fokotu'u mo e fehu'i ko hono 'uhinga ko e tautea hoko ko e tufaki atu 'a e faito'o kona ki ha taha 'oku si'i hifo 'o hono ta'u motu'a 'i he ta'u 18 ka 'i ai ha taha pē 'oku tautea leva ia ki he pa'anga 'e 5000 pē ngāue pōpula 'ikai laka hake 'i he ta'u 'e 1 pe fakatou'osi.

Ko hono ngāue'aki ki hono mihi ko e pa'anga 'e 10,000 pē ko e ngāue pōpula ta'u 'e 3 pē fakatou'osi. Ko hono tufaki ko eni ki he fānau ko e pa'anga 'e 5000 pē ngāue pōpula ta'u 'e 1. Sea pea ko e tupu pē ia 'a e ki'i faka'eke'eke pē 'a e motu'a ni ko hono 'uhinga ko e ngāue pōpula ta'u 'e 1 'i he anga e vakai ko e ni'ihī 'oku nau ngāue'aki 'a e fa'ahinga faito'o kona ko eni *glue* mo hono fa'afa'ahinga penisini meimei ko e to'utupu Sea ko e anga ko ē 'o e fakakaukau kapau 'e fakasi'isi'i e *supply* kia nautolu pē fakafaingata'a'ia hangē ko ē ko e fakataputapu ki he sikaleti 'e lava ke tokoni ia ke fakasi'isi'i e palopalema ko eni, ka ko hono tautea ko ē ni'ihī 'oku nau ngāue'aki 'oku ngāue pōpula ta'u 3 ia ni'ihī tufaki ta'u 1 pē ia pea ko e 'uhinga pē ia 'o e faka'eke'eke ki he sea ki he anga 'a e faikehekehe ta'u 1 mo e ta'u ...

<007>

Taimi: 1430-1435

Mateni Tapueluelu : ... 3, pē 'oku 'ikai ke lava ke taha hake 'o ta'u 'e 2 ke mahino ki he ni'ihī ko ia 'oku nau lava 'o tufaki he 'ikai ke nau *supply* pē ke ma'u ha'anau pa'anga, kae tuku ke toki fihia pē 'a e to'utupu ia 'ia nautolu kapau 'e ma'u. Pea ko e ni'ihī ko eni foki ia kapau te nau

toutou tufaki, kae tautea ta'u 'e 1 pē, 'oku nau kei 'atā pē kinautolu ia ke nau ngāue fakapule'anga he anga e tu'u ko ē he ngaahi fokotu'utu'u fo'ou mai ko ē 'oku fou mai 'amui. 'A ia ko e anga ia e fakakaukau Sea ...

Sea Komiti Kakato : 'A ia 'e Tongatapu Fika 4 'oku ke me'a mai ko e 'uhinga ke hiki mei he ta'u 1 'o ta'u 2 ko e 'uhinga ko e tufaki ki he *under age* pē ko e *juvenile* 'oku 'i lalo he ta'u 18 'a e 'uhinga e tautea ko eni.

Mateni Tapueluelu : Ko ia.

Sea Komiti Kakato : Ke 'alu hake mei he ta'u 'e 1 ke ta'u 2..

Mateni Tapueluelu : Ko ia ko e anga ia e fakakaukau mo e fokotu'u Sea, na'a 'oku 'i ai pē ha 'uhinga ki ai 'a e tokotaha ha'ana 'a e lao ko eni, 'oku 'ikai ke mea'i 'e he Hou'eiki. Ka ko e anga ia e fokotu'u kapau ko e taumu'a ke sila'i pea ta'ofi pea malu'i 'a e to'utupu. Pea 'oatu ha tautea ko ē 'e tokanga ki ai 'a e ni'ihī 'oku nau *supply* he 'e fo'ou foki Sea. 'E fo'ou eni ia pea 'oku fiema'u ia ke 'oatu ha fekau ko ē 'oku mafamafa. Ke tokanga 'a kinautolu 'oku nau angai hono fakatau atu 'a e ngaahi kemikale 'oku lava ke ngāue mo pā 'usi'i 'e he to'utupu, ki he fa'ahinga *high* 'oku fita'a 'oku fiu ai e kau Polisi Fakakolo hono ta'ofi kinautolu. Ko e anga pē 'ohake pē fakakaukau ..

Lord Tu'ihā'angana : Sea tokoni pē mu'a ki he Fakafongā he 'oku ou muimui'i 'aupito 'ene me'a.

Sea Komiti Kakato : Me'a mai.

Mateni Tapueluelu : Mālō Sea.

Sea Komiti Kakato : Mālō Fakafongā.

Sea Komiti Kakato : Tapu mo e Feitu'ú na mo e Hou'eiki. Ko 'eku ma'u foki 'Eiki Sea mahalo ko e lao ko eni tau ngāue'aki pē hangē ko e ngaahi faito'o kona ko ena hangē ko e penisini pea mo e kulū 'oku 'ohake, ko u tui 'oku tonu ke tau ngāue'aki pē ia kae 'oua 'e toe, he 'oku lisi mai 'a e ngaahi me'a ko ē. 'Oku ai foki 'a e ngaahi faito'o ia 'oku te'eki ai ke fu'u 'ilo ia 'e he to'utupu 'o ngāue'aki. Kae kehe ko e poini Sea, ko e 'uhinga foki tau pehē hangē ko e ngaahi pausa ngaahi falekoloa *hardware* pē ko e ngaahi me'a pehē. Ko nautolu foki 'oku nau fakatau atu e me'a, ka 'oku mahalo 'oku 'asi he lao ko eni ke 'oua te nau hanga 'o 'oange ki ha taha 'oku si'isi'i hifo he ta'u 18.

Tau pehē hangē ko e pausa, he'ikai ke 'alu atu ha ki'i leka 'o 'utu penisini pea ngofua ke nau 'oange. Pea kapau te nau 'oange pea 'e tautea ia kia nautolu. Ko e 'uhinga mahalo ko e tau pehē hangē ko e ngaahi *hardware* ko ia 'oku fakatau ai e kulū, ko e 'uhinga mahalo 'oku 'i ai e kupu ia 'oku ne ta'ofi ke nau, ke 'alu atu ha ki'i leka ta'u si'isi'i he 18 'o fakatau ha kapa kulū. Pea kapau leva 'e ma'u ha falekoloa pē ko ha'anau fakatau atu ko ē 'u me'a ko eni, 'oku mahino foki 'oku ma'u ngofua pē ia. 'Oku nau fakangofua 'enautolu 'ilo pē ki'i leka si'isi'i kae 'oange ki ai ha kapa 'atosi pea ka ma'u pea tautea pē. Meimei pehē nai?

Lord Fakafanua : Ko ia Sea ko e fakama'ala'ala pē eni ki he me'a 'a e Fakafongā Fika 1 Nōpele 'o Ha'apai. Ko e kupu fika 3 'oku tefito ia ki he ni'ihī ko ia 'oku nau ngāue hala 'aki e faito'o kona. 'A ia ko e hilifaki ko eni e tautea ko ē 'e ala 'a'u ki he 10000, pea mo e ngāue

pōpula 'o a'u ki he ta'u 'e 3 pē fakatou'osi. Ko e fo'i hia mamafa ia 'oku 'ave ki he ni'ihī ko enī ke fakasi'isi'i 'enau ngāue hala 'aki e faito'o kona.

Hilifaki he kupu 4 - tautea ki he ni'ihī ngāue hala'aki fakatau faito'o kona ki he si'i hifo ta'u 18

Ko e kupu fika 4, 'oku fakapatonu ia ki he ni'ihī ko enī 'oku nau hanga 'o tuku fakalao atu 'a e ngaahi koloa pea 'oku hangē ha ki'i *warning* pē ko ha ki'i tautea 'oku hilifaki atu kia kinautolu ko ia 'oku nau fakatau atu e koloa ko enī ki he ni'ihī ko ia 'oku nau ngāue hala 'aki, tautefito ki he to'utupu 'oku ta'u 18 ki lalo hifo. 'Oku 'i ai pē foki 'a e faka'atā fakalao 'i he kupu ko enī, he 'oku lau pehé ni 'a e 'uluaki sētesi. **Ka 'i ai ha taha 'i he 'ilo pau 'o 'ikai ha 'uhinga fakalao pē fakapotopoto, kuo pau 'e 'i ai hono fakamo'oni'i.** 'UHINGA ia, kapau 'oku ai ha taha ia 'oku faka'uli atu ha'ane me'alele 'oku ta'u 18 'e 'utu 'ene me'alele, 'oku fakalao pē ia he kupu ko enī, he 'oku mahino ia 'oku 'ave 'a e penisini ia ki he mīsini me'alele. Kapau 'e 'i ai ha ta'u 18 ia pē ko ha 16 'e tu'u atu mo ha'ane sioki, hina vai ke 'utu mai ai ha'ane penisini, tonu ke mahalo kovi leva 'a e tokotaha ia ko ē 'oku ne fakatau atu, mahalo 'oku 'ikai ke 'ave enī ia ki ha feitu'u fakalao. 'Aa ia ko e 'uhinga ia 'oku ki'i faka'atā ai mo ki'i ma'ama'a ange he kupu 1, he 'oku fai 'a e fakamamafa ia ke *enforce* e ni'ihī ko ia 'oku nau faihala 'aki e me'a ko enī, kae 'ikai fakamamafa ki he feitu'u ko ē 'oku fakatau mei ai. Ko e ...

<008>

Taimi: 1435-1440

Lord Fakafanua: ... 'Oku kehe foki 'eni ia mei he faito'o konatapu 'oku matu'aki ta'efakalao pē hono tuku atu ki ha ta'u 18 pē ko ha taha 'oku ta'u lahi. Ko enī ko e ngaahi koloa 'oku tau 'osi mahino'i pē hangē ko e me'a ko enī e Fakafofonga Nōpele 'e malava pē ke ma'u mei ha falekoloa pea 'oku fakatau fakalao pē ia. Ko e 'uhinga mo e taumu'a e kupu Fika 4 ke fakatokanga mo toe tokanga ange e kau tauhi falekoloa 'i he taimi ko ē 'oku tufaki atu ai e ngaahi koloa ko enī ki he fānau kei ta'u si'i na'a lava ke tokoni ki he fua fatongia ko enī e polisi ke toe ki'i fakasi'isi'i hifo hono ma'u hala mo ngāue hala'aki e koloa ko enī mahalo ko e fakama'ala'ala pē ia kapau 'oku toe 'i ai ha me'a 'oku tokanga ki ai Tongatapu 4.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'Eiki Nōpele 'o Ha'apai. Me'a mai.

Mateni Tapueluelu: Mālō Sea, fakamālō au ki he ...

Lord Tu'ivakanō: Sea ki'i tokoni pē ki he me'a e Fakafofonga.

Sea Komiti Kakato: 'Io.

Lord Tu'ivakanō: Sea ko e 'oku fakatapu pē mo e Feitu'u na kae 'uma'ā e Komiti Kakato Sea 'oku mahino pē 'a e 'a e laó ka ko e me'a 'oku tonu ke fai e tokanga ki ai 'a kinautolu ko enī hangē pē ko ē na'e me'a ki ai 'a e Fakafofonga Fika 2 Ha'apai 'a e, ke tufaki 'oku 'ikai ke tufaki ko e fānau te nau 'alu 'oku, 'o kapau 'oku nau anga ki he tau pehé pē ko e mihi penisini ko e me'a ia ke tokanga ki ai he 'oku anga 'aki hotau kakai 'a e fekau 'a 'etau fānau mou lele atu 'o 'omai ha ki'i ki'i penisini ha, pē ko e hina penisini ke 'utu 'aki 'a e mīsini kosi.

Ko e fa'ahinga me'a ia 'oku tonu ke ai ke 'ekea 'a e mātu'a mo kinautolu lalahi 'oku tonu ke nau mo'ua kinautolu ko e me'a ia ko enī 'oku 'ikai ke tufaki ia ko e fānau ia 'oku ō ki ai. Ko e

ō ki falekoloa ka 'oku 'uhinga 'oku makatu'unga e ngaahi me'a ko eni ko e fakatamaiki. Pea 'oku nau ako ai e ngaahi me'a ko eni pea 'oku faingofua e me'a ia ko eni he 'oku 'ikai ke tufaki ko e falekoloa ko e 'ai e kulū. Kai kehe ka ko e ka ko e hangē 'oku 'oku 'oku 'ai 'a e me'a ko eni 'oku 'i ai tukukehe e ngaahi *hard drugs* mo e ngaahi me'a ia ko e me'a ia 'oku tufa.

Ko e ngaahi me'a ko eni ko e fānau ka 'oku tonu ke 'i ai ha polokalama fakaako ke *introduce* ki he ngaahi me'a kovi ko 'eni pea faka, ko e mātu'a 'oku tonu ke nau lea'i, ko e falekoloa 'a nautolu ko ē 'oku fakatau e ngaahi me'a pehe ni mahino foki ko e 'ai pē e tau'atāina ka 'oku 'ikai ke nau 'ilo 'e nautolu e 'uhinga 'oku 'alu atu ai e ki'i leka ko e 'oku tonu pē ke toe vakai'i fakalelei ki he tafa'aki ko ia ke mahino 'a e laó.

Ka 'oku ke fakatau e me'a ko eni tonu ke fakamo'ua 'a e tokotaha ko ē he 'oku ne 'osi 'ilo 'a e me'a ko ia he ko e me'a ko eni ia 'oku 'ikai ke tufaki ko e fānau ia 'oku nau 'alu ki he me'a ko ia he 'oku 'uhī he 'oku nau anga ki ai nau sio 'i *Singapore* 'a e mate ko e mihi 'a e penisini. Ka koe'uhī he ko 'enau anga ko ē ki ai ia 'oku nau, te nau ō pē nautolu 'o fakaava ngaahi kā to'o e me'a. Ka ko e me'a pē 'oku fai e tokanga ki ai ke 'uhī ke toe fakakaukau'i angē he koe'uhī ...

Sea Komiti Kakato: Mālō 'aupito.

Lord Tu'ivakanō: 'E Sea mālō.

Sea Komiti Kakato: Ko ia mālō 'aupito mahino ia ki he motu'a ni ia 'a e anga 'etau 'ulungāanga faka-Tonga 'etau falala pē ki he 'ai 'etau pu'i ki he fānau. Kiate au ko 'ene mahino eni ko ha kakai 'oku nau 'ilo'i 'oku uesia 'a e fānau 'oku 'ikai ta'u fakalao ka nau kei , ka nau 'ave ki ai e me'a. 'UHINGA ki ai e lao ko eni mahalo ko 'ene maama, faka'osi mai Tongatapu Fika 4 pea 'oatu leva ki he 'Eiki Minisitā Ngoue ke me'a ...

Tokanga ki he tatau e tautea hilifaki he kupu 4 & 5

Mateni Tapueluelu: Mālō 'aupito Sea ko u fakamālō atu au ki he 'Eiki Nōpele 'Eiki Sea 'i he fakamaama 'oku fakahoko mai pea 'oku mahino 'aupito pē kuo pau pē ke ki'i 'i ai ha ki'i tautea ke tu'u pehē ke fakatokanga'i 'a kinautolu 'oku nau fakahoko e fakatau ke toe tokanga ange. Sea ka ko 'eku vakai ko ē ki he kupu 4 mo e 5 'a ia ko e tufaki ena 'o e faito'o koná ki he ni'ihī 'oku ta'u 18 pē ki lalo 'oku pa'anga 'e 5000 pē ta'u 'e taha. Ko e hoko hifō ko e tufaki atu 'o e faito'o koná ke mānava 'aki 'a ia kapau ko e tufaki ia ki he kakai angamaheni 'oku tautea tatau pē mo ia pa'anga 'e 5000 mo e ta'u 'e taha pē 'oku 'uhinga mālie pē na tautea tatau pē 'oku, na'a 'i ai ha fakakaukau ke toe 'oange ha toe malu'i 'oku lahi ange ki he ni'ihī 'oku tufaki 'a e to'utupú ...

<009>

Taimi: 1440-1445

Mateni Tapueluelu: ... Ko 'eku 'uhinga pe 'a'aku Sea ke tatau 'a e ongo tautea, ko e angamaheni foki hono toe tokanga'i pe 'o e to'utupú 'oku 'i ai pea mo e fānau 'oku 'i ai 'a e ki'i tokanga makehe ki ai 'oku fakaho'ata he tautea ka ko 'ena tatau. Ko e ki'i tuku atu pē na'a 'i ai ha fakamalanga ki ai, mālō 'aupito Sea ma'u faingamālié

Sea Komiti Kakato: Mālie ‘aupito e faka’uhingá, me’a mai ‘Eiki Minisitā Ngoué pea ‘oku kole ki he ‘Eiki Nōpele fakafofonga ‘o Ha’apai ke ne toe fakamaama mai ‘a e kehekehe ‘o e Kupu (4) mo e (5), ‘osi e me’a ‘a e ‘Eiki Minisitā Ngoué.

Tokanga ki ha mo’ua ha taha ‘ikai tufaki faito’o kona kae kaiha’asi ‘ene koloa

‘Eiki Minisitā Ngoué: Mālō Sea, kole pe ke u hūfanga atu he fakatapu ‘oku ‘osi hono aofaki Sea kae ki’i kau atu pe mu’a he feme’a’aki he, Sea kia au poupu kakato atu ‘Eiki Sea ki he lao ko ení ‘Eiki Sea. Ko u manatu lelei ki he’eku tupu hake ‘Eiki Sea, Feitu’u na mau nofo ai ko e kau eni ia he me’a na’ a ne uesia lahi ‘aupito e to’utupú he ‘aho ‘aneafi ‘Eiki Sea. Ka ‘oku tolonga mai, tolonga mai eni ‘o a’u ki he’etau fānau ku toe kehe ange hono fai ia ‘e he fānau e me’a ko eni ‘Eiki Sea.

Pea ‘oku mahino mai ‘oku tokanga ‘a e fonuá ni tautautefito ki he ni’ihi ha’anautolu na’e sponisā e lao ko ení ke ‘omi ke ‘i ai ha ngāue ki ai ke tokanga’i e hako tupu e fonuá ‘Eiki Sea. ‘Eiki Sea ko e konga pe ia ‘oku ou ki’i tokanga ki ai ko e 4 pe mo e 5 tautautefito ki he 5 ‘Eiki Sea ki hono tufaki ‘Eiki Sea.

‘Oku te’eki ke fu’u mahino kiate au ko e tufaki foki ko ‘ete ‘oange ka ‘oku ‘ikai foki ke pau ko fē ‘i he pausá hangē ko e me’a ko ē ‘oku me’a ki ai ‘a e tokotaha ha’ana e fo’i lao ko ení. Mahino pe ‘oku ‘ikai ko e tu’u ke ‘utu he me’alele, fēfē mautolu ko eni ‘oku nofo ‘i motú? ‘Utu ia ‘i he tangikē pea tuku pē. ‘Io, ‘oku ma’u faingamālie ke ō to’utupu ia ‘o fakaava e tangikē ko eni ‘Eiki Sea pea kapau ‘e ma’u atu e tokotaha ko eni ‘oku ne mānava’aki pea ‘eke atu ki ai, ko ho ma’u e me’a ko eni mei fē. Ma’u me’i he tangikē ‘o e vaka ‘o e hou’eiki ‘o e koló. Te u kau he tufaki he na’e tuku pe ‘eku tangikē ‘a’aku ia ai, ‘alu atu e fānau ia ‘o ma’u e ki’i me’a ko ení ‘o fai ai e mihí ‘o hangē ko e tu’u ko ē ‘a e fo’i laó, hēhē’ia. Pea ko e ‘alu ko ē ‘a e hēhē’ia ko eni ‘oku tohi mai he fo’i laó ‘oku ‘i ai mo e ki’i fiefia ai. Pea ko ‘eku fehu’i ai ki he tokotaha ha’ana e fo’i lao ko ení, fefē kimaoutou he ngaahi vaká ō pe ‘o ‘utu ‘emau ngaahi tangikē ‘omai ‘o tuku. Ka ‘oku hoko ia ‘Eiki Sea, pea ka faka’eke pea talamai ko e tangikē ‘a e ‘ofisakoló na’a mau ma’u mei ai e me’a ko eni. Te mau kau he tufaki pe ‘oku ‘i ai ha fakalea ‘e taha ‘Eiki Sea, mālō.

Sea Komiti Kakato: Hou’eiki, me’a mai ‘Eiki Nōpele fakafofonga ‘o Ha’apai pea toki hoko mai e ‘Eiki Minisitā Pa’angá

Fakama’ala’ala he faikehekehe kupu 4 mo e kupu 5

Lord Fakafanua: Sea, ko u fakamālō atu au ki he ngaahi fehu’i ‘oku tokoni ke fakama’ala’ala atu e ‘uhinga e lao ko ení. Ko e kupu fika (4) ‘oku taumu’a ia ke fakatapatapu hono tufaki ki he to’utupú ‘a ia ko kinautolu ta’u 18 ki laló. ‘A ia ko e faikehekehe ‘a e kupu fika (4), ko e fika 5 ‘oku ‘uhinga ia ki ha taha pe ‘oku taumu’a ke ma’u ha’ane *high*. ‘O kapau ‘okú ke ‘osi ‘ilo pau ‘oku ‘i ai ha taha ‘okú ne fakatau atu pe fiema’u e faito’o kona meia koe pea ke tufaki kia kinautolu ke ‘osi fakapapu’i ‘e koe ko e tokotaha ko iá ‘oku taumu’a ke *high* ‘aki e koloa ko iá te ke mo’ua mo koe.

‘A ia ko e kupu fika (5) ‘oku ‘uhinga pe ia ki ha taha ‘okú ne ngāue hala’aki e kemikalé pe ko e faito’o kona kae ‘ikai ke fakapatonu pe ki he to’utupú ko e faikehekehe ia e kupu 4 mo e kupu 5.

Ko e me'a ko eni 'oku tokanga ki ai e 'Eiki Minisitā Potungāue Ngoué mo Toutai Sea, 'oku 'i ai 'ene, 'oku 'uhinga lelei 'ene me'a 'oku me'a ki ai ka kapau 'e me'a hifo pe ki he kupú 'oku 'asi ai pē 'oku 'i ai ha 'uhinga fakapotopoto. 'A ia kapau na'á ke malu'i pe koe ho koloa faito'o koná 'i he tangike ho'o mīsini pe ko ho vaka ko e tokotaha ia, ka 'alu atu ha taha ia 'o kaiha'asi 'o mihi e me'a ko ia ne maumau'i 'e ia e kupu fika (3) 'a e hia ko ē mihi. Ka ko e 'i hono aofangatukú Sea 'o kapau 'e foki mai ki he Fakamaau'anga 'e malava pe ia ke faka'uhinga'i he koe'uhi'oku fá'a hū heni 'a e 'uhinga fakapotopotó ke malu'i'aki koe mo e 'uhinga fakalaó he ko e tokotaha ko ē na'a ne mihi ho'o koloá na'á ne kaiha'asi 'e ia me'i a koe na'e 'ikai ke ke supply koe pe tukuange ki ai.

Ka ko u tui mahalo ko e me'a 'e tahá 'oku tonu ke tau fakatokanga'i Sea ...

<010>

Taimi: 1445-1450

Lord Fakafanua: ... ke tau malu'i e ngaahi koloa ko eni ko e koloa fakatu'utāmaki 'e lava 'o uesia ai e kaha'u e fonuá. Pea hangē ko e penisiní 'oku fiema'u ke tau tauhi, loka'i pea tau hanga 'o fakapotopoto'i hono ngāue'i ke 'oua 'e ma'u ngofua he to'utupú he 'oku nau hanga 'e nautolu 'o ngāue hala 'aki 'o uesia ai 'enau 'atamaí pehē foki ki he'enau kaha'ú Sea. Ko e kole fakama'ala, ko e fakama'ala'ala pē ia ki he ngaahi me'a na'e 'ohaké.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'aupito 'Eiki Nōpele, mahino 'aupito fakamaama e Feitu'u na.

'Eiki Minisitā Polisi: Sea kole pē ke u ki'i tokoni atu pē ke 'uhí ke ...

Sea Komiti Kakato: Me'a mai.

'Eiki Minisitā Polisi: Ki he fakama'ala'ala ko ē 'oku fai ko eni ko ē he, ko e kupu 7 'oku 'asi ai e, ki hono ngaahi tu'utu'uni. Pule'i 'o e tauhi 'o e hingoa 'o e faito'o, 'o e faito'o koná. 'A ia 'oku malava pē ke puke 'Eiki Minisitā Mo'uú kapau ko ia 'oku, 'a e 'Eiki Minisitā Ngoué kapau 'oku ta'etokanga ki he tu'utu'uni ko ē 'e fá'u ko ē fekau'aki pea mo e ngaahi me'a ko eni 'e 'Eiki Sea. He 'oku kau ia hono fakafaingofua'i hono tuku atú pea kapau ko hono vaká na'a ne tuku pe ia ai ke ha'u ha ki'i leka 'o 'ave. 'E mo'ua ia. Ko e ki'i tokoní atu pē ia Sea koe'uhí ko e kupu 7 ko ē 'o e Ngaahi Tu'utu'uni 'oku faka'atā ke fá'u 'a e ngaahi tu'utu'uni ke malu'i e koloa ko eni ke malu ange 'ene mofele ko ē ki he fānaú mo nautolu 'oku hanga ki ai e laó Sea. Mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'aupito Minisitā Polisi. Me'a mai.

'Eiki Minisitā Ngoue: Sea. Kuo hoko 'a e me'a na'e tuku pe ia ke ngāue'aki he misini ke u mo'ua ai au. He'ikai ke u fata mai 'eku fu'u fo'i hina lita 'e 25 'oku ou he loto vaká ke u 'alu 'o malu'i koe'uhí ko e to'utupu e fonuá 'Eiki Sea. Angamaheni pē mautolu hono tuku ai ka ko eni 'oku me'a mai e Minisitā Polisi te u mo'ua, kuo pau ke u hanga au 'o loka'i 'eku penisini. Ongó 'aupito 'aupito Sea 'a e me'a ko eni 'oku hokó 'Eiki Sea. Ko e me'alelé lava pē he to'utupú ia 'o veteki, vete 'a e me'a 'o tukuhifo 'aki e me'a ko eni ke nau ma'u me'a fiefia mo hēhē'ia ai 'Eiki Sea.

Kapau ko e fōtunga eni 'Eiki Sea ko u kole fakamolemole atu au ki he Feitu'u na 'oku ongo 'aupito ia kia mautolu he 'otu motú koe'uhí kuo pau ke fá'u ha fale makehe ia ke 'ave ki ai e 'ū me'a ko eni 'Eiki Sea. Ko e 'atosí 'oku tuku pe ia he feitu'u ko ia 'Eiki Sea. Ka 'oku o e

fānaú ia ‘o ‘omai ka ko e fu’u me’a ia ‘oku ‘ai ‘aki e kāpeti, ‘ai ‘aki e taila mo e me’a. Kuo fakatokanga’i he taimi ni he ‘e ni’ihi ko ení ‘oku totonu ke fai ha ngāue.

Sea ko u kole atu pē au ki he tokotaha ko eni ha’ana e fo’i laó, pou pou au ki ai ka ko u, ‘ikai ke mau lava mautolu ‘o malu’i lelei ‘a e me’a ko ení he ‘oku, na’e ‘osi fa’u pe ia ki he me’a ko ē. Totonu ke tautea pē tama ko ē na’e ha’u ‘o ‘alu ‘o kolosi ‘o ala ki he tangikē. Tuku pē tangikē ia ai he na’e tuku pē ‘i vaka ‘o hangē ko e me’a ‘oku me’a ki ai tokotaha ‘oku ha’ana e fo’i laó.

Mateni Tapueluelu: Sea ki’i tokoni pē mu’a ki he ...

Sea Komiti Kakato: ‘Io.

Mateni Tapueluelu: Minisitā. Ko e mo’oní pē Sea ko hono ‘uhingá ko e kupu 4 mo e kupu 5 ‘oku pēhē ko e tufaki. Ko ha taha ‘oku ne *supply* pe tufaki. Kapau ‘oku tuku pē ia hoto ‘apí pea ha’u ha taha ia ‘o kaiha’asi pe ko hoto, ‘oku ‘ikai ke kau ia he tufaki, ko hono kaiha’asi ia ‘o’ona ‘a ia ko e ‘uhingá ko e *supply*. Mālō Sea

‘Eiki Minisitā Ngoue: Kehekehe pē ‘etau faka’uhingá Sea fo’i lea ko ení ‘Eiki Sea. Ka ‘oku ‘uhinga pē ‘eku toe tu’u hake au ia hono ‘ohake ko ē te u mo’ua. Ko ‘eku lele mai mei motu pea u tuku ‘eku tangikē ...

Lord Fakafanua: Sea ko e tokoni atu pē ki he me’a ‘oku tokanga ki ai e ‘Eiki Minisitā.

Sea Komiti Kakato: ‘Io. Me’a mai.

Mo’ua ha taha ‘oku taumu’a ke fakahoko ha hia hono tufaki faito’o kona

Lord Fakafanua: Ko e taimi ko ē te ke mo’ua ai ‘o kapau na’a ke taumu’a ke ke fakahoko ha hia. Ko e hiá ko e tufaki. ‘O kapau na’a ke tuku fakalao pē koe ho’o koloá pea ha’u ha taha ‘o kaiha’asi he’ikai te ke mo’ua koe. ‘Oku ‘ikai ko ha hia ia he lao ko ení. Ko ‘eku tokoni atu pē ki ai pea ko e me’a ‘e tahá ko ‘etau hanga ‘o fakapotopoto ‘aki e ngaahi koloa ‘e malava ke uesia ai ‘a e to’utupu ‘oku totonu ke nau loka’i ha kopate pe ko ha puha. Ko hono tukunoa’i pehe’í ‘oku ke tokoni koe ki hono tufakí tatau ai pē pe na’a ke taumu’a ki ai pe ‘ikai.

Ko e ‘uhinga ia ‘oku fa’u ai ‘a e lao ko ení Sea ke faka, ke tātāpuni’i e ngaahi matavaivai hetau laó he ko ‘ene tu’u he ‘aho ní ‘oku fakalao ‘a e me’a ko ení. ‘Oku fakalao he ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha lao ke ne ta’ofi pea ko ‘etau tokoni eni ke tau hanga ‘o fakapotopoto’i e ngaahi koloá ‘i he ngaahi feitu’u ‘e malava ke ma’u hala ‘aki ai he to’utupú mo e ni’ihi te nau *high* ai. Faka’apa’apa au ia he Minisitā Sea ka he’ikai ke mo’ua ia he ngaahi me’a ko ení ‘oku ne fakamatala maí na’a ilifia ai e kāinga mei Ha’apai henau ‘utu lolo mo ‘enau penisini ki he’enau me’alele mo ‘enau ngaahi ...

<002>

Taimi: 1450-1455

Lord Fakafanua: ... me’a ‘alu tahi. Sea ko e me’a pē ‘a kita ‘i he’ete konisenisi pē te te tuku ‘i he’ete tu’afale ke ha’u ‘a e kaungā’api mo e fānau ‘o mihi pē te u fa’o ha kopate pē loka’i ha loki, ka koe’uhi ko e, ko hono fakalea ko ení ‘i he taimi ni, tukukehe ‘o kapau na’a ke taumu’a ke ma’u ‘e he fanau, te ke hao pē koe ia, he ko ho’o koloa. Ko ia pē Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō.

‘Eiki Minisitā Ngoue: Fakamālō atu Sea ‘i hono fakama’ala’ala ‘e he tokotaha ha’ana ‘a e fo’i lao ‘o fekau’aki mo e *issue* ko eni Sea. Ko e fu’u ngāue lahi pea ‘oku sai ke fanongo mai ‘a e kakai ‘o e fonua, tautautefito kia kimautilu ‘i motu. Kuo mau toe ‘alu eni mautolu ‘o a’u ki ha tu’unga te mau ngaahi ha fale pea kole ki he kautaha ‘oku ha’anautolu ‘a e *Total* pea mo e *Pacific Energy* ke nau ōmai ‘o fale’i pē te mau malu’i fēfē na’a faifai kuo mau tuku ‘o mafana pea vela ha fale Sea.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: ‘Eiki Sea, kau ki’i tokoni mu’a ki he ‘Eiki Minisitā.

Sea Komiti Kakato: Mālō tokoni mai ‘Eiki Minisitā Pa’anga.
Tokoni lahi e Lao Faito’o Kona ke punipuni ngaahi mataamama he lao motu’a

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Mālō. Tapu pea mo e Sea pea mo e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Komiti Kakato. ‘Eiki Sea, ko e ‘uluaki ‘oku ou tuku ‘a e fakamālō lahi mo’oni ki he ‘Eiki Sea ka ko e Fakafofonga Nōpele ‘o Ha’apai, ‘i he fepoupouaki ‘o fatu mai ‘a e lao ko eni ke punipuni ‘a e faingata’a ‘oku hake ki he fonua.

‘Oku ‘i ai ‘a e lao ia ‘a e Pule’anga ‘oku tēpile’i ki hono hiki ko ē ‘a e ngaahi tautea, pea ‘e alea’i pē mo ia he efiāfi ni, ka ko e lao ia ko eni ‘oku ne hanga ‘o tātāpuni mai ‘a e ngaahi me’a ko ē ‘oku hoko ‘i he ‘aho ni ki he to’utupu. Pea ‘oku ‘i ai ‘a e fakamālō lahi ai ki he Sea, pea ‘oku mahino pē ia, ‘e Hou’eiki, taki mu’a foki ‘a e Sea ‘i he Fale Alea ki he to’utupu, kae ‘uma’a ‘a e ngaahi polokalama ‘oku fatu ma’a e to’utupu ‘oku tu’u lavea ngofua. Pea ‘oku ou tui ko e makatu’unga lelei ia hono fakahū mai ‘a e fo’i lao faka’ofa’ofa ko eni Sea, ki he Fale ‘Eiki. Pea ‘oku tokoni lahi ‘a e fo’i lao ko eni ki hono feinga ke solova ‘a e pole ko ia mo e peau lahi ‘oku hake ‘i hotau fonua ni ‘a e faito’o konatapu, tautautefito ki he to’utupu.

Ko hono fakafekihī fakalao ‘o e ngaahi ‘uhinga Sea, ‘oku ou tui au ia ‘oku maau pē halafononga e lao ni, na’e ‘osi ‘ave ki he Komiti Lao ‘a e Fale Alea, pea na’e ‘osi vakai pē ki ai pea mo e kau mataotao he lao, ka ‘oku ou tu’u pē au ia ke fakafofonga’i atu ‘a e poupou ‘a e Pule’anga ki he lao ko eni. Pea hangē ko ia ‘oku fakahoko atu ‘e he Minisitā Polisi. Pea ‘e toki fa’u hono ngaahi tu’utu’uni mei he lao ko eni, ka ‘oku ‘i ai ‘a e me’angāue ko e ‘osi ‘a e to’u Fale Alea ko eni, ‘oku ‘i ai ‘a e me’angāue ‘oku tokoni ki he lao ke fakahoko ‘aki ‘a e fatongia ‘o e ngaahi kupu fekau’aki, Potungāue Polisi, pea mo e ngaahi kupu ‘oku nau fengāue ‘aki ki hono malu’i hotau fonua mei he nunu’a kovi ‘o e faito’o konatapu.

Ko e laiseni me’afana foki ko ‘eku tokoni ia ki he Fakafofonga, ko e taha ‘i he fiema’u ko ē ki he laiseni ko ē kapau ‘oku ‘i ai ha’ate me’atau, ‘oku pau ke te fa’u ‘e kita ‘a e puha pea mo hono loka ‘oku malu ‘aupito, mo e feitu’u ke tuku malu ai. Ko e ‘uhinga ke ‘oua ‘e faingofua ‘a e ala ki ai ‘a e fānau pē ko ha toe taha pē. Pea ‘oku ou tui ko e kakano ko ē ki hono, ko e ngaahi me’angāue ‘aonga pē foki eni ia, penisini ko e kulū ki he ngaahi ngāue, ka ‘oku fakamahino’i mai ‘i he mahu’inga ‘o e lao ko eni kiate kitautolu, ‘oku tau fakapotopoto ange ke tau malu’i ‘u me’a ko ia, he ‘e ala ngāue hala ‘aki ‘e he to’utupu ‘o maumau ai ‘a e anga ‘o e nofo mo ... Pea ‘oku ou tui ko e kakano ‘o e fo’i lao ko eni ‘Eiki Sea, ‘oku ‘i ai ‘a e fakamālō lahi atu, pea ‘oku ou tui au kuo mahino ia ‘Eiki Sea. Pea ‘oku ou fokotu’u atu, tau pālōti tautolu, mālō ‘Eiki Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō, mahino 'aupito 'a e lao ko eni, kae faka'osi mai 'e Fakafofonga Kakai 'o Vava'u.

Saia Piukala: Sea tapu pea mo e Feitu'u na kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki Mēmipa 'o e Komiti Kakato. Sea ko 'eku fokoutua hake pē Sea ke fai ha ki'i fakahoha'a poupu ki he Lao Fakaangaanga ko eni fekau'aki pea mo e faito'o kona.

'Uluaki Sea, fakamālō ki he Fakafofonga Nōpele fika 2 'o Ha'apai hono ...

<005>

Taimi: 1455-1500

Saia Piukala: ... fatu mai 'a e Lao ko eni pea neongo Sea 'oku hangē 'oku ongo fo'ou 'a e Lao ko eni kiate kitautolu ka 'oku hoko e ngaahi me'a 'i he'etau ngaahi fakahoko fatongia faka'aho 'oku 'i ai e fa'ahinga 'ia tautolu tau fanongo ma'u pē ai 'i ai e fa'ahinga 'oku tau sio ai, ka te u 'ohake pē fo'i me'a lalahi ko eni 'e tolu Sea ko e mihi penisini mihi 'atosi mihi fina pē ko e ...pea he'ikai ke tau lava Sea 'o fakatokanga'i kapau 'e fakamā'opo'opo mai.

Sea 'oku mahino ko e hako tupu e fonua 'oku uesia he ngaahi me'a ko eni mahino pē ko e mihi penisini pē ko e mihi 'atosi ko e me'a pē ia 'oku faingofua 'enau ma'u kae lava ke nau *high* ai pē te nau fakahoko ai 'enau hēhē'ia.

Sea ko e *population* ke tohi kakai fakamuimui taha 'i he 2016 ko e tokolahi 'o kinautolu mei he vaha'a ta'u ta'u 15 ki he 24 toko 18,736. Ko e kaha'u eni e fonua he ta'u 'e 10 ki he 20 ka hoko mai Sea kapau te tau ta'etokanga. Sea ko e maheni 'a e motu'a ni pē ko e me'a ia Sea 'oku ou pehē ai kapau 'e 'omai ha ngaahi *statistic* ke mea'i 'e he Fale ni mo e kakai 'o e fonua 'a kinautolu 'oku 'osi uesia 'i he ngāue'aki 'a hono mānava'aki 'a e faito'o kona ko eni 'Eiki Sea.

Ko e a'usia 'a e motu'a ni Sea 'osi 'i ai e fa'ahinga 'oku mole 'enau mo'ui, 'i ai e fa'ahinga Sea 'oku nau mihi pea lingi penisini'i he tokotaha 'a e tokotaha 'o tutu, toki 'omai ki falemahaki 'o toki feinga'i. Ko e 'uhinga 'eku fakatalanoa Sea ke mahu'inga mālie 'oku 'osi ...ko e palopalema ia ko eni 'oku 'osi fuoloa pea 'oku 'osi lahi 'ene hoko 'a'ana Sea ko e lipooti pea mei he pule ko ia 'o e va'a fakalelei 'atamai 'oku a'u ki he peseti 'e 50 'a e kau tākoto ange ki he va'a fakalelei 'atamai makatu'unga ia mei he ngāue 'a e faito'o kona, faito'o konatapu. 'Oku hangē Sea 'oku 'ikai ke palopalema e me'a ia ko eni he 'oku te'eki ke fakalao'i pea 'oku te'eki ke 'i ai ha me'a ia ke tau sio ki ai he Fale ni pea mo e kakai 'o e fonua 'osi palopalema pē eni ia Sea.

Sea ko e taonakita ko e hia ia kapau he 'ikai ke ola lelei, pea 'oku mahu'inga ia ke 'ilo he kakai 'o e fonua ko nautolu ko ē 'oku nau taonakita pē 'ikai ola lelei ko e hia ia 'omai ia 'o hopo pea 'e lava ke nau fakahoko ha tautea kia kinautolu. Ko e me'a ko eni 'oku fai ki ai e feme'a'aki pea neongo pē Sea ko e pole faingata'a eni ko e Lao fo'ou pea ko e ngaahi me'a ko eni 'oku nau angamaheni'aki kakai ko 'etau feme'a'aki ko eni Sea 'oku 'i ai e tokolahi 'oku nau ngāue'aki. Pea 'oku hanga 'e he Lao ko eni pea mo 'e ne mafatukituki pea mo e pole ki ai Sea 'o 'omai ai 'a e fakakaukau 'i he tafa'aki 'e taha mo hono fakatonuhia'i 'a e mahu'inga ke toe fakatokolahi ange 'a e kau ngāue pē ko e kau polisi ke fakahoko e fatongia ko eni Sea. Neongo 'oku 'osi mafatukituki pē fatongia 'oku 'iate kinautolu ka ko e hoko mo e Lao ko eni 'oku 'ikai ke ngata pē faito'o konatapu pē ko e *illicit drugs* ka 'oku kau eni he faito'o kona Sea. Ko u tui

Sea 'oku 'osi mahino pē Lao fo'ou ko eni ko u pou pou 'aupito ngaahi tautea ka ko hono fakalao'i 'a e ngaahi me'a ko eni Sea ke kamata 'etau hanga 'o tātāpuni 'a e ngaahi matapā 'e lava ke ngāue'aki he to'utupu mo e kakai 'o e fonua ke palopalema ai. Sea 'oku sai e ngaahi fonua ia ko ē 'oku lau miliona ko 'eku tokanga Sea ko e ki'i fonua ko eni ko e 1 mili pē pea 'oku 'ikai ko e 1 kilu 'oku tau tokanga ki ai ko e 1 mano 8 afe ko eni 'oku tau tokanga ki ai Sea ki'i me'a si'isi'i hangē ia ko ē ko hono lī e fo'i pomu ko ē *nuclear bomb* ko ē 'i Siapani 'ikai ke toe kehekehe mo eni Sea. Ko 'e ne fakaava pē 'a e matapā ko 'e ne 'alu ko ia ko e uesia lahi ko ē uesia e fonua...

<007>

Taimi: 1500-1505

Saia Piukala : ..Sea. Ko kitautolu pē pea mo e kaha'u, te tau inu 'a e mamahi kapau 'e 'ikai ke fakalao'i 'a e me'a ko eni 'oku hoko faka'aho pē ia. Sea, 'oku ou pou pou atu hangē ko e me'a 'a e 'Eiki Nōpele 'Eiki Minisitā Toutai pea mo e Ngoue Sea, ka faifai 'oku manavasi'i 'a kinautolu mei motu he tau honau ngaahi vaka na'a nau mo'ua. Ko e 'ilo'i pē 'e he tokotaha ia e vaka 'oku 'i ai ha ki'i kaihaa'a penisini 'e 'ikai ke ne toe hanga 'e ia 'o tuku 'ene hina penisini 'i vaka. Ka ko e fakamahino pē 'i he *intension* ko e me'a angamaheni pē ke tuku 'i vaka ko e palopalema na'a ha'u ha taha 'o ala ki ai. Ko 'ene 'ilo pē 'e he tokotaha ia 'oku ha'ana e vaka na'e fai ha ki'i kaihaa'a penisini, 'e 'ikai toe tuku e pinisini ia 'i hono vaka. Kae 'oua 'e manavasi'i 'a kinautolu 'oku 'i ai 'a e ngaahi me'a ko eni Sea ko e 'uhinga pē eni ia ke malu'i 'a kinautolu 'oku 'i ai 'a e faingamālie ke nau ngāue'aki 'a e ngaahi faito'o ko eni faito'o kona 'oku 'osi fakahoko hake 'i he lao. 'Oku pehē Sea 'a e ki'i fakahoha'a mo e pou pou atu ki he Lao Fakaangaanga ko eni faito'o kona. Mālō e ma'u faingamālie.

Pāloti'i 'o tali Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Faito'o Kona 2021 (Lao fika 22/2021)

Sea Komiti Kakato : Kalake, tau pāloti. Kuo mahino lelei e feme'a'aki mo e mahu'inga 'a e feme'a'aki 'i he lao mahu'inga ko eni. Kehekehe pē ngaahi *cocktail*, *night club* ka ko e 'u *cocktail* eni ia 'oku fai holo pē ia he 'ātakai 'o kinautolu 'oku feinga ki ai e lao, ko e mihi kulū ko e penisini. Ko ia 'oku laumālie lelei ke tali e Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Faito'o Kona 2021 Lao Fika 22/2021 laumālie lelei fakahā 'aki e hiki ho nima.

Kalake Tēpile : Sea loto ki ai 'a Siaosi Pohiva, Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Semisi Taulangi Fakahau, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mo'ale Finau, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Ngoue, 'Eiki Minisitā Polisi, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, Veivosā Taka, Saia Ma'u Piukala, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana. 'Oku loto ki ai 'a e toko 19.

Sea Komiti Kakato : Mālō 'aupito Hou'eiki e feme'a'aki lelei kuo tali e lao ko eni. Mou me'a atu 'o ki'i mālōlō pea mou me'a mai ke hoko atu 'etau ngāue. Mālō.

(Na'e mālōlō heni 'a e Fale)

<008>

Taimi: 1525-1530

Sātini Le'o: Me'a mai 'a e 'Eiki Sea 'o e Komiti Kakato.

(Pea na'e me'a hake leva 'a e 'Eiki Sea 'o e Komiti Kakato, Lord Tu'i'āfitu ki hono me'a'anga)

Sea Komiti Kakato: Hou'eiki mālō homou laumālie. 'Ikai ke fai ha fakavavevave tauhi pē ke lava lelei homou feme'a'aki mou hanga mai leva ke fai 'etau ngāue. Mālō kuo tali e Lao Fika 22/2021.

Mou laumālie lelei tau hoko atu ki he Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Fale Alea 2021 Lao Fika 23A/2021. 'Oange heni e faingamālie ki he 'Eiki Nōpele ka 'i ai ha fakamaama ha me'a ke me'a ki ai pea 'oku faka'atā ki loto Fale na ke fai ha feme'a'aki he lao ko eni. Me'a mai.

Lao Fakaangaanga fika 23/2021 fekau'aki mo e ma'u fakataha kau Mēmipa

Lord Fakafanua: Fakatapu atu ki he Feitu'una Sea kae 'uma'ā e Hou'eiki Mēmipa 'o e Komiti Kakato ko u fakamālō atu he faingamālie ko eni ke fakama'ala'ala atu e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Fale Alea ko e Lao Fika 23 'o e 2021.

Sea ko e lao nounou eni ka ko 'ene, ka ko e ola ko ē ngāue 'a e lao ko eni Sea 'oku mahu'inga pea 'oku fakapotopoto 'aki e 'uhinga ko eni Sea. Ko e kupu pē 'e 2 'i he Lao Fakaangaanga ko eni ko e kupu fika 2 'oku ne hanga 'o fakatonutonu 'a e Lao e Fale Alea 'oku tau taliui ki ai 'a ia ko e kupu fika 7 'o fakamālōlo'o 'i 'a e kupu fika 7 lolotongā kae fakafetongi 'i 'aki 'a e kupu fo'ou ko eni 'oku fokotu'u atu 'a ia 'oku fekau'aki pea mo e mama'o ko eni 'o ha Fakafofonga mei he Fale Alea.

Ke taliui 'a e Mēmipa ki he taimi ngāue Fale Alea

Sea ko e mahalo ko e fo'i poini mahu'inga 'oku fiema'u ke fakahā atu ki he Hou'eiki ke nau mea'i ko e tu'u ko eni e lao he 'aho ni 'oku ne hanga 'o faka'atā ke mama'o atu ha Mēmipa Fakafofonga mei Fale Alea 'o a'u ki ha māhina hokohoko 'e 12. Ko e fokotu'u ko eni ke holoki hifo mei he māhina 'e 12 ke māhina pē 'e 3 pea 'e 'ikai toe ngofua ha Mēmipa kuo 'atā 'ene sea fakatatau ki he kupu ko 'eni ke toe hoko ko ha Kanititeiti 'i he fili hoko 'a ia ko ha fili ke fetongi e tokotaha ko ia.

Ko e ngaahi 'uhinga 'oku 'omai ai e fokotu'u ko eni Sea 'uluaki ko e taliui ke taliui e Fakafofonga kotoa pē ki he Fale Alea 'i he taimi ko ē 'oku ngāue ai e Fale Alea mo e ngaahi 'aho ngāue e Fale Alea ...

<009>

Taimi: 1530-1535

Lord Fakafanua: ... 'oku 'i he Fale Alea 'a e Fakafofonga ko iá. Uá, ke taliui e fakafofonga ki he kakai na'a nau fili mo 'ave 'enau falala ke fakafofonga 'i kinautolu 'e he fakafofonga ko iá 'i he Fale Aleá.

Uá Sea, ko e pa'anga mo e kakava mo e ivi e fonuá, pa'anga tukupau e fonuá 'oku vahe mei ai e kau Fakafofonga ko eni, fiema'u ke nau 'i he Fale Aleá he na'e vahe vahe nautolu ke nau ngāue 'i he Fale Aleá.

Tolú Sea, fakapotopoto ke 'oua 'e *abuse* pe ngāue hala'aki 'a e monū'ia pea mo e ngaahi me'a 'oku foaki atu e ngeia ki ha taha 'oku hoko ko e Fakafofonga Fale Alea hili ko iá 'oku mama'o ia 'o 'ikai 'i he Fale Aleá 'i he taimi na'e ma'u ai e monū'ia ko iá me'i he kakai e fonuá.

Sea, ko e fika fā, mahalo 'oku 'osi mahino pē ko e ngāue ta'evahé 'o kapau te ke li'aki ngāue koe 'o 'osi ha māhina 'e 12 te'eki ke ke foki mai ki he ngāué 'oku kei totonu pe fakapotopoto ke ke hoko atu, 'oku kei totonu pe 'oku kei fakapotopoto ke ke kei vahe pe me'i he kakava mo e ivi e fonuá?

Sea ko e 'uhinga faka'osí ko e mole 'a e fika pāloti e Fale Aleá he taimi ko ē 'oku fai ai feme'a'akí. Ko e taimi mama'o atu ai ha taha me'i he Fale Aleá, mole e fika Fale Alea, mole e faingamālie taimi ko ē paloti ai pe fiema'u 'e he vāhenga fili ko iá ke fakapekia'i pe paasi ha lao 'ikai ke toe 'i ai ha nau le'o 'o nautolu taimi ko ē 'oku fai ai feme'a'akí. Ko e taimi ko ē 'oku fai ai ha fakahā fili ke fakamālōlō'i'aki e 'Eiki Palēmiá hūfanga he fakatapu ko eni 'oku me'a pe heni. Fiema'u ke kakato e Falé koe'uhí ke lava fakahoko e fatongia e falé 'i he taimi ko ē 'oku me'a mai ai hou'eiki mēmipa ki he Fale Aleá.

Pea ko e konga faka'osí pe Sea fiema'u ke tau taliui Sea he 'oku tau 'i he malumalu 'o e Lao ko eni Fale Aleá 'a ia mahalo na'e fakapotopoto pe 'ene māhina 12 'i he kuohilí ka 'oku fiema'u ke tau fakaofiofi mai ki he kuongá ni he 'oku 'ikai ke toe ma'u e fakapotopoto ia mo e konisēnisí ke 'uhinga lelei 'etau taliuí ke 'oua te tau lea pe ka tau fai 'a e taliui mo'oní mo tau lea'aki 'e tau ngāue.

Fakapatonu kupu 7 ki he taimi malava ki ha Mēmipa ke mama'o mei Fale Alea

'A ia Sea ko e 'uhinga ia 'oku ou fokotu'u atu ai ke holoki me'i he māhina 'e 12 ki he māhina 'e 3. Ko e ngaahi fakaikiiki fakatekinikalé ke fakamanatu atu ke fakamatala atu hou'eiki ko e kupu fika (7) 'oku 'i ai kupu si'i (1) 'a ia 'oku tu'utu'uni ki he Kupu, tu'utu'uni ki he taimi 'oku fakangofua atu ki he Hou'eiki Fakafofonga ke nau mama'o me'i Fale Alea. Uike 'e 2 'oku faka'atā atu ke ke mama'o me'i he Fale Aleá ta'ekumi ha'o poaki me'i he 'Eiki Sea. Ko 'ene 'ova pe ho'o mama'o me'i he Fale Aleá he uike 'e 2, fiema'u he kupu ko eni ke ke kole poaki me'i he Seá. Ka ko e poaki ko eni me'i he Seá 'oku fakangatangata he kupu ko eni ko e mafai mo e ivi 'o e Seá he kupu ko eni 'oku ngata pē he māhina 'e 3.

'UHINGA KI HE HOLOKI TAIMI FAKANGATANGATA MAMA'O HA MĒMIPA MEI FALE ALEA

Ko e me'a 'e taha Hou'eiki mo e Sea 'o e Komiti Kakató ko e 'uhinga 'oku fokotu'u ai e 3 ngali lahi hono holoki hifo me'i he māhina 'e 12 pea ko e mahina 'e 3 'o kapau 'e *vacant* ha sea pe fakahifo ha taha koe'uhí 'oku mama'o atu ha māhina 'e 3 ta'ema'u ha ngofua me'i he Sea 'oku fiema'u ha māhina ia 'e 2 pe 3 ke fakahoko ha fili si'i ke fakafetongi e Fakafofonga ko iá. 'A ia 'o kapau na'e mama'o e fakafofonga ha māhina 'e 3 toe tānaki atu ha māhina 'e 2 pe 3 ko e māhina ia 'e 5 pe 6 'e ta'e 'iai ha fakafofonga he Fale Alea ke ne hanga 'o fakafofonga'i e vāhenga fili ko iá. Ko e 'uhinga ia 'oku fokotu'u ai e māhina 'e 3 ke lahi taha pe ava ha sea 'i Fale Aleá ko e māhina pē 'e 6. Kapau te mou me'a mai moutolu ke hiki me'i he māhina 'e 3, tau manatu'u pe ko e taimi ko ē fetongi ai Fakafofonga ko eni, tānaki ha māhina 2 pe 3 'i 'olunga ai fakalukufua ko e fuolua ia 'a e ava e sea he Fale Alea 'o Tongá.

'Oua te tau to'o ma'ama'a 'a e fatongia Hou'eiki Fakafofonga ke nau fakafofonga'i 'a e ni'ihina na'a nau fili fakatemokālatai nautolu ke nau fakafofonga'i nautolu heni. Mole ke mama'o ne 'ikai ke fili mai kitautolu ke tau 'eva pe tengetange pe hoko ko ha tukuhausia ki he ivi mo e kakava e fonuá 'oku fakaivia'aki kitautolu 'e he Pule'anga 'o Tongá. Ko e 'uhinga ia 'oku

‘omai ai e fakatonutonu ko ení Sea he na’e ‘osi hoko e me’a he hisitōlia Fale Alea pea u mamata tonu ‘i he maumau ki he ivi e fonua pehē foki ki he maumau ‘e malava hoko he taimi ‘oku mama’o atu ai ha Fakafongā ‘o ‘ikai ke me’a heni koe’uhí ko ‘ene fatongia fakatemokālāti ...

<010>

Taimi: 1535-1540

Lord Fakafanua: ... ko e ‘uhinga ia ‘oku fokotu’u atu ai e māhina ‘e 3 Sea pea ko e ‘uhinga ia ‘oku fakangatanga ai ‘a e māhina ‘e 12 ke holo hifo ‘o māhina pē 3. Sea ko e lao nounou ‘aupito eni ka ko e ola ‘a e ngāue ko ení ‘e mama’o pea ‘uhinga lelei ki he fatunga ngāue ma’uma’uluta pea mo e fakapotopoto ‘a e ngāue e Fale Aleá. Ko e ngaahi ‘uhingá eni ko u hiki atu Sea pea te u ‘oatu pē ngaahi fakatātā ke mahino.

Kapau ‘oku ‘i ai ha taha ‘oku tengetange, faka’apa’apa atu ki he tokotaha ko iá, tau ‘osi paasi e *policy* ‘i he Fale Aleá ke malu’i e tokotaha ko iá he *insurance*. Fakahaofi’i atu ha pa’anga ‘o e Pule’angá kae tuku atu ki he malu’i ke nau hanga ‘o tokanga’i e tokotaha ko iá. *Cover* he *life insurance* ‘a e *med evac* ‘a ia ko hono fakafolau atu ‘o kapau ‘oku fiema’u ke fakafaito’o ‘i muli kae kei tu’u pē māhina ‘e 3 Sea. Fai he Fale Aleá ‘ene fatongia hono tauhi ‘ene Mēmipá ka ‘oku ‘i ai e ngata’anga ‘etau ivi. ‘I ai mo e ngata’anga e temokālāti. ‘E tali nai ni’ihi na’a nau fili mai e kau Fakafongā ha māhina ‘e 12 kimu’a pea a’u mai ‘enau le’ó pē lōloa ange? ‘Ikai Sea, ‘oku ‘ikai ke u tui ‘oku fakapotopoto pea ‘oku ne hanga ‘e ia ‘o maumau’i e laumālie ‘o e Fakafongā.

Sea mahalo ko e fakatātā nounou atu pē kapau ‘e ‘i ai ha taha ‘oku fiema’u ke ‘ave, ‘o fai ha’ane sivi, lava pē māhina ‘e 3. Foki mai Mēmipá taliui toe foki ‘o fai ‘ene faito’ó kamata fo’ou ‘ene māhina ‘e 3. Lava pē ia Sea. Ka ‘i ai ha taha ‘oku fiema’u ha’ane māhina ‘e 6 pē lahi ange mahalo ‘oku tonu ke toe fai ha fakakaukau lelei Sea. Na’a tau ‘osi tālanga’i pē mahalo ‘oku tonu ke sivi mo’ui lelei e Hou’eiki Fakafongā ka ko e nounou eni. Tuku mai pē ha taimi fakafuofua faingamālie e Fakafongā, fakalelei’i ‘ene sinó mo ‘ene ‘atamai’ pea toki foki mai ki he Fale Aleá. Ka ko e taumu’a ‘o e lao ko ení Sea ke ‘oua toe ava ‘etau ‘u sea he Fale Alea ‘o lōloa ange he māhina ‘e 3 pē laka hake he māhina ‘e 12, ko e taumu’á pe ia Sea. Fakamālō atu he ma’u faingamālie tali pē ha ngaahi fehu’i Sea. Mālō.

Mahu’inga ke fakapotopoto’i tukuhau e fonua

Sea Komiti Kakato: Mālō ‘aupito e fakamaama lelei e fakatonutonu e tefito’i lao ko ení he ‘uhinga e ngāue e Fale ni ‘a e kau Mēmipá mo e taimi ke fakakakato ai e ngaahi fatongia ‘o e Falé, me’a ‘aki ‘e he ‘Eiki Fakafongā ‘o Ha’apai. Lea ia ‘oku ‘ohake homou Fale ni mou tokanga’i ke fakapotopoto e tukuhau ‘a e fonuá. Me’a mahu’inga eni. ‘Ikai ko ha me’a eni ke fai ai ha pōpō’uli homou feme’a’aki. Hoko atu ke mou feme’a’aki. Mou feme’a’aki lelei. Ko e Fale ni ‘oku fiema’u peseti ‘e 100 ma’u pē. Ko ‘etau pete pē ‘oku hake pea’u he fonuá. Me’a mai Tongatapu Fika 4.

Ke fakakaukau ange taimi ‘oka laka hake māhina 3 mama’o mei Fale Alea ha Memipa tu’unga ha ngaahi me’a ‘ikai mapule’i

Mateni Tapueluelu: Tapu pea mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea mo e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Komiti Kakatō kae fai atu ha fakalavelave ki he lao ko ení Sea. Pea ko u kole fakamolemole pē kae

tuku pē mu'a ke u hanga 'o ngāue'aki ha ngaahi lea 'oku faingofua. Ko e taimi ko ē 'oku 'uha hele mai ai 'uhinga lelei ko e ifo e ifo ki he fanongó. Tatau mo e lao ko ení mo hono puipuitu'a pea 'oku totonu pē Sea ke tau lalaka fakatatau ki he taimí mo e taliui ki he kakai. Ko e mo'oni ia. 'Oku ui e taimí ke tau taliui 'oku ui e kuongá ke tau lava 'o 'unu pea mo e ngaahi 'amanaki 'a e kakai 'i he 'aho ko ení.

Ka ko u loto pē Sea ke fai ha fakalavelave mo ha ki'i fehu'i pē ko hono 'uhingá 'e lava ke kehe 'a e me'a 'oku tau faka'amu ki ai pea mo e anga e fokotu'utu'u 'a e 'ātakai 'o e 'aho ko iá hangē ko ení Sea. 'Oku hanga foki 'e he, 'e he lao ko ení 'o to'o 'a e mafai mei he seá ke 'oua te ne toe lava toe fakafó'u. Ko e loka pē 'i he māhina 'e 3 ko 'ene 'osi pē ko e 'osi ia. Ka tau ka pehē 'oku fili 'a e kau Fakafongonga ki he ta'u 'e 4 ko e teemi ia ko e māhina 'e 48. Pea ko ho mama'o pē he fo'i māhina 'e 3 mei he 48 ko iá neongo te ke ma'u 'e koe e toengá ko e māhina 'e 45, 'osi. 'A ia ko e anga ia ko ē tu'u 'a e, 'a e lao ko ē 'oku fokotu'u mai. Ka ko hono 'uhinga foki ko 'ene tu'u pē ko ē 'a e laó 'oku hangē ha ngaahi pou tuliki 'oku tu'u mālohi pea te tau fua tatau ki ai e toenga 'o e kuongá mo e ...

<002>

Taimi: 1540-1545

Mateni Tapueluelu: ... muia pea 'oku tonu ke fakapapau'i 'oku tonu ma'u pē ki ha fa'ahinga māliulu pē 'a e sosaieti, hangē ko eni Sea, tō 'a e fu'u to'u mahaki fakakolope, loka 'a e ni'ihí 'i muli, loka 'a e Pule'anga 'oku nau 'i ai, loka 'a e vaha'apule'anga ko ē mei a nautolu kia tautolu, loka mo tautolu, 'alu ia 'o 'ova 'i he māhina 'e 3, mate fakatekinikale ai pē.

'A ia ko 'eku hanga pē 'e au 'o 'omai Sea, ke tau hanga 'o fakakaukaua pē ke kakato, neongo 'oku mātu'aki faka'ofó'ofa pea 'oku ou poupuu ki he 'elemēniti 'o e taliui Sea, he 'ikai ke tau lau fakafó'i case ko hono 'uhinga he 'oku tau fefaka'apa'apa'aki ka ko e nofo 'a e fonua ni 'oku nau me'a mai 'oku 'ikai ke 'i ai ha me'a 'e puli, ki he natula 'o e mama'o mei he Fale Alea Sea.

Pea ko e 'uhinga ia ko ē 'oku fai 'a e poupuu ki heni ka 'oku ou hanga 'o tuku atu pē poini ko ia ke fakakaukaua mu'a, he 'oku 'i ai hotau ni'ihí 'oku nau loka 'i muli pea 'oku mou mea'i pē Hou'eiki, nau si'i feinga mai 'o offi mai 'i Fisi, toe loka 'a Fisi toe foki, takai hake 'o kumi mai ha feitu'u 'e ava ko ē 'e lava ke hū mai ai ki heni. 'e lava nai ke *apply* ha lao pehē ki ha ni'ihí 'oku *genuine*, pē *bonafide* 'enau feinga ke foki mai, ka 'oku nau fihia pē, 'e lava nai kapau te tau pehē kapau 'oku 'i ai ha ni'ihí 'oku loka pehē pea toe 'oatu mo ha māhina 'e 3 kae ta'evahe, *without pay*, ke mahino 'oku to'o 'a e vahé ia kae tuku pē ā he 'oku si'i feinga totonu mai ke a'u mai.

'Oku 'uhinga pē 'a'aku Sea he ko 'ene paasi pē lao ko eni, tau taliui kátoa kitautolu mo e ha'u ko ē, pea ka, 'ikai foki ke mahino kia tautolu ia ko e ha 'a e tūkunga 'oku 'i ai 'a e to'u vailasi ko eni, makehe mei he'ene kapa 'a e kolope ka 'oku māfulifuli pē, pē 'oku *mutate*, ka 'oku 'ikai ke tau 'ilo 'etautolu ko e ha 'a e lōloa 'etau fetakai mo ia. Na'a 'i ai ha ni'ihí 'e si'i uestia fakatekinikale pea 'oku ou fakamālō lahi ki he 'Eiki Nōpele 'i hono fokotu'u mai 'a e ngaahi lao, 'oku ou 'ilo pē 'e au ia 'e faingata'a'ia ai 'a e ni'ihí, ka ko e me'a 'oku tonu 'e tonu ai pē, 'ikai pē ke toe 'i ai ha, neongo 'ene ongo faingata'a 'oku ou fakafeta'i Hou'eiki ko e me'a ia 'oku ui ko e maama, ke tau muiaki.

Pea 'oku ou tuku atu 'a e poini ko ia ke fakakaukau fakalukufua mu'a ke mou laumālie lelei pē ko hono 'uhinga ko 'etau 'alu ki he kaha'u na'a si'i fihia ai ha ni'ihi, na'a 'oku 'i ai pē ha fa'ahinga matapā 'e lava ke tau toe 'oatu kae to'o 'a e vahe, kapau ko e mo'oni 'oku ke fihia 'o fakamo'oni'i mai 'oku 'ikai ko ho'o kovi ia 'a 'au, kuo ke 'osi *book* ho'o tikite, tau pehē pē ko ē kuo toe fakatahataha, kuo puke fakamālohi ha taha ia kae *demand* ha *money* ko e pa'anga ko ē, ko e 'uhinga he ko e Minisitā ha'ane 'alu 'ana 'o fakataha ha feitu'u, fa'ahinga he 'oku 'ikai ke tau 'ilo 'a e 'alu 'a e taimi, pē ko ha *case* 'e lava 'o fakamo'oni'i 'oku 'ikai ko ho'o kovi. Ka kuo ke iku 'o 'ikai ke ke ma'u mai 'a e māhina 'e 3, lava ke to'o 'a e vahe ka ke feinga mai.

Ko 'eku 'oatu pē 'e au Sea, ka ko e me'a ko ē pehē te tau toe foki ki he māhina 'e 12, 'oku 'ova atu ia he siakale 'a e me'a ko ē 'oku ui ko e 'uhinga lelei mo e 'uhinga malie 'o e 'aho ko eni, pea 'oku ou pou pou au ia ki he fakakaukau 'oku 'omai 'i he Tefito'i Lao ko eni. Pea 'oku ou fokotu'u atu Sea.

Sea Komiti Kakato: Fakamālō atu Tongatapu 4, 'oku mahino 'aupito 'a e me'a 'oku ke me'a ki ai, mahalo ko e ngaahi fehu'i mo e hoha'a 'oku fai mahalo 'e toki tali atu pē 'e he 'Eiki Nōpele 'o Ha'apai. Kae me'a mai Nōpele Fika 1.

Lord Tu'iha'angana: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea, pea tapu mo e Hou'eiki 'o e Komiti Kakato. Ko 'eku ki'i muimui atu pē 'a'aku 'i he poini ko ē na'e 'ohake 'e he Fakafonganga fika 4 'o Tongatapu, ko e 'uhinga he na'a ku fehu'i pē ki he 'Eiki Nōpele 'i he fekau'aki mo e poini ko ia. 'A ia ko ē 'oku lolotonga hoko ia 'i he taimi ni he to'u mahaki ko eni pē ko e *pandemic* pē ko e ha hono ui 'a e, 'a ia ko e to'u mahaki ha, 'a eni ko ē fakamāmani lahi ko eni 'oku hoko, pea 'oku lokoloka ai 'a e ngaahi vahefonua, ngaahi fonua lahi 'o māmani.

Pea 'oku mahino ia hangē ko e me'a 'a e Fakafonganga na'e kau ai hotau ngaahi, 'a e kau Fakafonganga 'i Fale Alea. Pea na'e fakahoko 'aki ia 'a e ngaahi tu'utu'uni ko eni 'oku me'a, ka ko e 'uhinga, ko e fokotu'u pea na'a ku 'eke ki he Fakafonganga Nōpele, pē 'oku toe 'i ai ha ngaahi 'uhinga mavahe mei heni, pea na'a ne pehē ko e māhina 'e 3 ko eni, hangē ko e ...

<005>

Taimi: 1545-1550

Lord Tu'iha'angana: me'a 'a e Fakafonganga Tongatapu 4... 'Ikai toe ai ha 'uhinga ia tatau ai pē ia pē 'oku to'u mahaki pē ko e hā mahina pē 'e tolu 'oku 'ikai 'a ē ko ē na'e 'osi me'a atu. Pea na'e 'i ai pē 'e ne pehē mo e kau *draft* e Lao ko eni ke 'ai ha ngaahi kupu ka ko 'eku fokotu'u fakakaukau pe 'a'aku 'oku 'uhinga lelei pē ko e fokotu'u foki ko e 'Eiki Sea ia 'o e Fale Alea he taimi ni ka 'oku mahino 'oku ne mahino'i e ngaahi founa kehekehe ko eni ko ia ko ē 'oku fai ki ai 'a e poaki mo e ngaahi hā fua ngaahi me'a ko eni 'oku...pea 'oku ne fokotu'u mai hangē ko e uike 2 'e ngofua ke ke mavahe koe 'ikai ke ke ma'u ha ngofua ia pē ko e hā pē ho 'uhinga ka ko e mavahe mei ai ko e 'ova he uike 2 pau ke tali ia Sea ho poaki ko ē 'o hokohoko atu 'o ngata pē he mahina 'e tolu.

Ka ko 'eku fokotu'u pē 'a'aku ki he 'Eiki Nōpele Ha'apai he 'uhinga na'e fai e talanoa ki ai pea ko eni 'oku fakahū mai pea 'oku 'ohake, he ko e 'uhinga he 'e 'i ai e 'ū me'a pehe ni 'e fihia ai ha Fakafonganga he ngaahi 'uhinga lelei pē ia pea 'oku pehē pea to'o hake to'u mahaki pehe ni mo ha ngaahi 'uhinga lelei makehe pē ia mei ai ka ko e 'uhinga 'oku ou pou pou atu ki he fokotu'u ngata e mafai e Sea hē 'a e me'a ko ē 'oku ne fokotu'u mai he 'oku mahino 'e 'i

ai pē mo e ngaahi tafa'aki kehekehe 'oku loto e Sea ke faka'atā'atā mei he'ene faitu'utu'uni pē ko e hā e mahina 'e tolu 'a eni ko ē ko eni na'e 'osi fakamalanga ki ai Sea kae 'ai ha kupu...

Lord Fakafanua: Sea ko 'eku kole tokoni pē 'a'aku.

Sea Komiti Kakato: 'Io me'a mai.

Malava he makatu'unga fakalao ke faka'atā ha Mēmipa 'ova māhina 3 'ene mama'o mei Fale Alea ke kei ma'u hono sea

Lord Fakafanua: Ke fakanounou'aki 'a e feme'a'aki Sea. 'Uluaki pē hangē pē 'oku mou mea'i ko e Lao ko eni na'e 'i ai 'a e *draft* pē ko hono fakalea kimu'a pea ko hono fakalea fo'ou mai ko eni 'oku mou me'a ki ai he taimi ni 'oku 'i ai 'a e faingamālie tautefito ki he me'a ko ē 'oku me'a ki ai 'a Tongatapu 4 pea mo e Hou'eiki Nōpele Fika 1 'o Ha'apai. Pea te u ... 'oku 'i ai e ni'ihi 'i he Fale Alea 'i he 'aho ni 'oku nau ngāue'aki e faingamālie ko eni, kuo 'ova 'enau mama'o atu koe'uhi ko 'enau tukuvakā 'i muli 'i he māhina 'e 12.

'A ia 'i he Lao ko ē 'aho ni kuo tonu ke mole e Sea ia ko ia, ka koe'uhí ko e fo'i fakalea fakalea pē ko e loea ha fo'i *principle* fakalao 'oku ui ko e *legal impossibility* 'ikai lava e tokotaha ko ia 'o taliui ki he Lao koe'uhí 'oku *impossible* ia ke taliui e tokotaha ko ia ki he Lao. 'A ia ko e ngaahi makatu'unga ko eni 'e *apply* ia ki he Lao fo'ou ko eni 'oku fokotu'u atu 'o kapau 'e 'i ai ha taha 'oku tukuvakā 'i tu'a he māhina 'e tolu tau *apply* 'a e *principle* fakalao ko e *legal impossibility* te ke 'atā pē koe ke ma'u ho Sea.

'A ia ko e tali nounou 'io 'oku 'i ai e faingamālie mo e matapā ka ko e ngaahi makatu'unga fakalao 'e tipeni pē ia he fo'i keisi ko ia. 'A ia ko e tali 'ikai ke toe fiema'u ia ke fai ha fakalelei ke faingamālie'i e ni'ihi ko eni 'oku faingata'a'ia hangē ko e ngaahi *example* ko ē 'oku 'omai he 'oku faka'atā pē ia 'i he fakalea ko eni 'i he Lao lolotonga. 'A ia 'oku 'atā pē 'a e me'a ko ē 'oku me'a mai ki ai Tonagatapu 4. Ko ia pē fakatonutonu Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'aupito 'Eiki Nōpele 'o Ha'apai Fika 2.

Mateni Tapueluelu: Fakamolemole pē Sea kapau te u 'oatu pē ha ki'i fakatātā 'e taha.

Sea Komiti Kakato Me'a mai.

Mateni Tapueluelu: Ko e 'uhinga pē 'eku hanga 'o 'ohake Sea na'e hoko ki he motu'a ni na'e 'ikai ke 'uhinga ia na u mama'o au ia mei he Fale Alea ko e taimi eni ia na'e 'ikai ke lele ai e Fale Alea, ka ko 'eku 'uhinga na'e pehe ni. Na'a ku lele atu ki muli 'i he fakataha pea u foki mai mei he fonua ko ia fou mai 'o ha'u ki Nu'usila 'o fou mai ki heni tō e fu'u afā ia 'i Tonga ni ta'ofi e vakapuna mau nofo ai 'i Nu'usila ko u feinga mai ki heni pea hanga he potungāue 'o fokotu'u ange pea na'e 'ai ke fakapuna mai e motu'a ni he fu'u Heakule mo e fu'u tokoni na'e 'ai ke 'omai. 'A ia ko 'eku 'uhinga pē 'a'aku 'e lahi e 'ū... ka hoko leva ha me'a pehē ko e fo'i tu'unga fakalao ko ē ko hai nai te ne hanga 'o 'omai 'a e fakamaau tuku ki ai 'e o 'o hopo pē ho'o 'omai pē ha fale'i fakalao pē ko e ...

Lord Fakafanua: Sea ko e tali nounou atu ki ai. Ko e Sea e Fale Alea 'oku fakaivia'i he Lao ke ne faka'uhinga'i 'a e Lao 'a e Fale Alea,

Sea Komiti Kakato: Ko ia.

Lord Fakafanua: Pea ko e 'uhinga ko eni 'oku ne 'osi hanga 'o fakahaofi' 'a e ni'ihii e kau Fakafafonga ko *Lord Vaha*'i kuo 'osi 'ova 'ene me'a atu mei Fale Alea he māhina 'e 12 ka na'e malava 'o fakahaofi' 'i ia ...

<007>

Taimi: 1550-1555

Lord Fakafanua : ... ke kei hoko pē ko e Fakafafonga Fale Alea 'aki e makatu'unga ko e *legal impossibility*.

Ko e fo'i me'a pē Sea ke fakatokanga'i 'e he Hou'eiki Fakafafonga 'e *apply* pē eni 'o kapau te ke feinga 'aki ho mālohi taha ke ke ha'u. 'O kapau 'e 'i ai hao faingamālie, ka 'ikai te ke to'o 'a e faingamālie ko ia, ke ke foki mai 'e 'ikai *apply* 'a e *legal impossibility* ia ka koe, he na'a ke fili koe ke 'oua te ke foki mai. Kapau 'oku 'ikai ke 'i ai ha faingamālie hangē ko e me'a ko ia 'oku me'a ki ai 'a e 'Eiki Fakafafonga Tongatapu 4, koe'uhi ko ha afā pē ko ha ngaahi makatu'unga kehe, 'oku 'ikai 'i ai ha'o ivi pē ko ha'o mafai ki ai, 'e *apply* 'a e *legal impossibility* kia koe. 'A ia ko e ngaahi makatu'unga fakalao eni 'oku ne hanga 'o tokoni'i e kau Fakafafonga pea 'e kei *apply* pē ia he fakatonutonu ko eni Sea.

Lord Tu'iha'angana : Mālō Sea.

Sea Komiti Kakato : Mahino 'aupito 'a e fakamaama 'oku fai 'e he 'Eiki Nōpele. Me'a mai 'Eiki Nōpele Fika 1 'o Ha'apai.

Tokanga ki he mafai mo e lēvolo faitu'utu'uni ke lava Fale Alea 'o faitu'utu'uni

Lord Tu'iha'angana : Mālō 'aupito 'Eiki Sea ki he fakama'ala'ala ko eni 'oku 'omai, pea kapau ko ia, ka ko 'eku 'uhingā eni Sea, tatau pē pē ko e tukuvakā 'i ha mahaki, pē ko e hā pē ha fa'ahinga, 'o a'u pē ki he 'uhinga fakafaito'o Sea. Ko 'eku 'uhinga eni he 'oku me'a mai 'Eiki Sea, 'a e 'Eiki Nōpele 'oku ha'ana e lao, kapau 'oku, he 'oku kei tatau pē foki eni, ko e liliu pē ki he holoki ko eni ki he māhina 'e 3, kae kei founa hangē pē ko eni 'oku hoko ko eni. Ko e māhina 'e 3 pea te me'a mai 'o Fale Alea, pea kapau 'oku te kei ongo'i pē kapau ko e tengetange 'uhinga 'oku me'a pea te me'a pē 'o Fale Alea, pea tu'o taha pē ko ia, pea toe kamata māhina 'e 3.

Ka ko e poini ko ia 'a'aku 'Eiki Sea 'oku 'oatu, he 'oku mahino e 'u me'a ko eni 'oku fakama'ala'ala, ka 'oku tau pou pou ki he ngaahi 'uhinga ko eni 'oku 'omai, kau ai mo e ngaahi fiema'u ke Fakafafonga'i lelei 'a e kakai 'oku te fakafafonga'i, pea mo e fakapotopoto'i 'a e fakamoleki e tukuhau 'o e fonua Sea. Ka ko 'eku 'uhinga ko u tui 'oku 'osi 'uhinga lelei pē eni ki he mafai e Sea. Ka ko 'eku pehē pē 'aku ia, ki he 'Eiki Sea pē 'e toe 'i ai kupu kapau ko ia, ko e ngata'anga ia e mafai e Sea, pea kapau 'oku toe 'i ai ha ngaahi 'uhinga ko e ha hono fakalea, ha ngaahi *case* 'i ha ngaahi 'uhinga kehe hangē pē ko eni 'oku 'osi 'ohake. 'A ia 'oku 'ova ia he māhina 'e 3, pea 'oku 'i he 'Eiki Sea e Fale Alea, ke ne fakahoko ki he Fale Alea 'o Tonga ke fai tu'utu'uni 'a e Fale Alea ia. Ke fai tu'utu'uni 'a e Fale Alea ia ki he toe fakalōloa atu ko ia. Ko u tui kuo 'ata'atā e Sea, fokotu'u mai 'e ia ki he Fale Alea 'o Tonga hangē ko eni.

Ka 'oku 'ave fakafalemahaki atu ha taha ki tu'apule'anga pea mahino na'e 'osi māhina 'e 3 ia, pea 'oku a'u atu ki he mei 'osi 'a e māhina 'e 3 'oku toe pē ha ki'i fo'i faito'o ia 'oku fiema'u ha

toe ki'i uike 'e 1 pē uike 2 'oku te kole mai leva ki he 'Eiki Sea e Fale Alea, pea 'oku 'alu leva ia ki he fo'i mafai ko ia. 'I he 'Eiki Sea leva ia ke ne hanga 'e ia 'o fakahū mai ki he Fale Alea 'o Tonga ke pālōti'i ke 'ai ko ia hono fakalea ke faitu'utu'uni leva e Fale Alea 'o Tonga. Ka 'oku feme'a'aki e Hou'eiki 'o nau pehē 'oku 'uhinga lelei 'a e fokotu'u mai ko ia, pea tali. 'A ia ko e 'uhinga pē ki he mafai ko ē levolo faitu'utu'uni, ko e 'uhinga ko e mafai ia e Sea, pea toe ai leva ha kupu ia kapau 'oku toe 'ova 'oku toe 'i ai ha toe tu'utu'uni, ko e 'uhinga ki ha ngaahi toe 'uhinga 'oku lelei fakapotopoto kae 'oua 'e si'i 'osi pē mafai e Sea ia pea 'osi ia pea toe hoko atu ki ha mafai 'oku toe ma'olunga ange, pea 'i he 'Eiki Sea leva ia 'o e Fale Alea ke ne fokotu'u mai ki he Fale Alea Tonga, ke nau faitu'utu'uni ki ha 'uhinga pehē. Ko e k'i fakakaukau pē ia 'oku 'alu hake ko ia pea ko e fokotu'u atu pē ia ki he 'Eiki Nōpele na'a 'oku ai ha me'a pehē.

Sea Komiti Kakato : Mālō. Tongatapu Fika 9.

Sea Komiti Kakato : Ko e taha pē kapau 'oku to ha afā, kai te tau toe lava tautolu 'o fai ha me'a. Poaki lelei ia ki he Sea.

Poupou ki he lao ke taliui ngāue Fale Alea, fakamaau totonu & faka'aonga'i lelei pa'anga tukuhau kakai

Penisimani Fifita : Tapu ki he Sea e Komiti Kakato tapu mo e Hou'eiki Komiti Kakato 'o e Fale Alea 'o Tonga. Ko u fiefia 'aupito he fo'i lao ko eni Sea he 'oku ne hanga 'o hiki'i 'a e me'a ko e fakamaau totonu, *justice* ki he tu'unga ma'olunga 'aupito. Pea 'oku totonu pē ke kamata atu meiate kitautolu 'a e Fale ko eni. Ke hā atu ki he kau ngāue fakapule'anga mo e kakai 'o e fonua, 'oku 'i he tu'unga ma'olunga 'etau tauhi 'a e fakamaau totonu. Ko e fakamaau totonu, 'oku 'uhinga ia ko e lelei 'a e tokolahi ka 'oku 'ikai ko e lelei 'a e tokosi'i. Na'e ai pē fanga ki'i me'a na'e 'aoaofia 'iate au, ka koe ngaahi fakamaama mai ko eni fai 'e he *sponsor*, 'oku maama lelei kiate au. Hangē ko eni 'oku mahu'inga hotau fatongia, na'e fili mai kitautolu 'e he kakai ke omi ki heni foki mai ...

<008>

Taimi: 1555-1600

Penisimani Fifita: ... ke fai e fatongia pea 'ikai ko ia pē kae 'aonga e pa'anga e kakai tukuhau e fonua 'a ē 'oku fakamoleki mai kiate kitautolu. Na'a ku ki'i tātāla'a 'i he tengetange ka na'e ko eni ne me'a mai e *sponsor* 'a e 'Eiki Nōpele 'oku malava pē 'osi pē mahina 'e tolu pea ke foki mai 'o taliui toe foki 'o hokohoko atu pea ko ē 'oku 'i ai pē mo e ngaahi mo e kupu'i lao *exception* 'e lava pē ke fai mai e kole mai pea 'oku ou poupou atu ki he lao ko ia makatu'unga 'i he *justice* mo e taliui pea mo e ngāue 'aonga 'aki e pa'anga e fonua mālō.

Sea Komiti Kakato: Poupou ē ki he laō Hou'eiki. Ko e hā 'oku mou fuoloa ai 'oku 'ikai ke me'a mai ha taha ke poupou ki he fokotu'u.

Siaosi Pohiva: Mālō.

Sea Komiti Kakato: Me'a mai Tongatapu Fika 1.

Siaosi Pohiva: Tapu mo e Sea kae 'uma'ā ...

Sea Komiti Kakato: Mou tokanga ki he'etau ngāue. Poupou mou tokanga ki ai, me'a mai Tongatapu Fika 1.

Siaosi Pohiva: 'Io. Mālō Sea tapu mo e Feitu'una kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki, 'uluaki pē ko u fakamālō ki he Nōpele ne fakahū mai e fo'i lao lelei ko eni hangē ko e me'a na'e me'a ki ai 'a e Fakafofonga Fika 9 pea mo e ngaahi tālāngā mālie pē 'i he fo'i lao ko eni. 'Oku mahu'inga 'aupito ke tau sio ki he ki he, ki hono fakapotopoto'i hono ngāue'aki 'a e pa'anga tukupū 'a e kakāi.

Sea 'oku mahu'inga mālie kiate au 'a e fokotu'u ko ē ki ha ngaahi *exception* he 'oku 'i ai e ngaahi me'a 'oku 'ikai ke tau lava 'o pule'i 'o makatu'unga ai 'a e mama'o ha Fakafofonga pea mei he Fale ni. Ko e me'a ko u hoha'a au ki ai na ko ha fo'i matapā eni ia te ne toe maumau'i e fo'i lao lelei kuo 'osi fokotu'u neongo 'ene mahu'inga mālie. 'Oku mahu'inga 'aupito ka 'oku 'i ai ha fa'ahinga fakakaukau ki ha *exception* pehē pea 'oku totonu ke *well define* ia ke 'oua 'e makatu'unga pē ia he faitu'utu'uni 'a e Sea kae makatu'unga he faitu'utu'uni 'a e lao kuo tohi'i mahino. 'Oku 'ikai ke u poupou ki he fakakaukau ko eni 'oku 'omai he Fakafofonga Ha'apai ke toe 'omai ki he Falé ke ne hanga 'o toe alea'i kapau ko ha keisi ko ha taha 'oku puke. 'E malava ke *win* ia he *majority* kae 'ikai ke makatu'unga ia 'i he 'i he 'uhinga lelei. Ko ia 'oku ou fiefia pē au kapau 'oku 'i ai ha ha *exception* ka 'oku mahu'inga 'aupito 'aupito ke *well define* ke 'oua 'e lava 'o 'o faka'uhinga kehekehe'i. Ko u tokanga pē au Sea na'a maumau 'a e fo'i lao lelei ha'atau feinga atu ke toe monomono, mālō.

Lord Fakafanua: Sea ko e tali atu pē eni ki he me'a 'oku tokanga ki ai e Fakafofonga Nōpele 'o Ha'apai.

Sea Komiti Kakato: Me'a mai.

Lord Fakafanua: Pehē foki ki he Tongatapu 1. 'A ia ko u lotu lelei pē au ki he laumālie pea mo e ngaahi 'uhinga ko eni kuo 'omai he 'oku fakapotopoto pē ia ke 'i ai ha faingamālie pē ko ha founga ke fakafou mai ai 'a hono fakalōloa pē ko hono *extend* 'a e mama'o atu ha Fakafofonga.

Fokotu'u kupu 3 fo'ou ke fakafaingamālie ha fakalōloa kole mama'o mei Fale Alea

'A ia 'oku ma'u e fakalea fo'ou ko eni Sea ke tākaki atu 'a ia ko e kupu 1 'oku tu'utu'uni ia ki he mama'o atu 'o māhina 'e tolu pehē foki ki he mama'o ta'epoaki uike 'e ua. Kupu (2) 'oku tu'utu'uni ia ki he taimi ko ē 'oku mole ha sea pē 'atā 'a e sea ko ia 'e, ki he founga ko eni 'a e fili si'i pea ko u fokotu'u atu Sea e kupu 3 fo'ou pea ko hono fakalea pehē, **neongo 'a e kupu (1) 'e ngofua ke fakangofua 'e he Fale Alea 'i hano fokotu'u atu 'e he Sea ke mama'o ha Mēmipa mei he Fale Alea 'o lahi hake 'i he mahina fakatohimāhina hohoko 'e tolu.**

'A ia 'o kapau 'oku 'i ai ha Fakafofonga ia 'oku, pē ko e hā pē 'uhinga 'oku fiema'u ke toe fakalōloa 'o laka hake 'i he māhina 'e tolú 'e kole ia ki he Seá pea 'i he fakapotopoto mo e tu'utu'uni 'a e Sea 'osi 'ene hanga 'o fua tautau e ngaahi 'uhinga ke ne hanga 'o toki fokotu'u ki he Fale Alea pea 'oku hanga leva 'e he kupu si'i ko eni kupu (3) 'o e Lao Fakaangaanga ko eni 'o fakamafā'i e Fale Alea ke nau fakalōloa pē ko e hā pē tu'utu'uni e Falé 'a e taimi ko ē 'oku tu'utu'uni mei he māhina 'e tolú ki ha taimi 'oku toe lōloa ange. 'A ia ko ena 'oku hā atu pē he *screen* ke mou me'a ki ai pea 'e 'i ai mo e fakatonu lea ki he fakapilitānia.

Sea Komiti Kakato: 'I ai ha poupou? Pē ke toe tānaki e kupu 3 si'i fo'ou ko ē.

Semisi Sika: Sea kātaki ko u ki'i, ko e ki'i kole fakama'ala'ala pē eni ko e fo'i...

Sea Komiti Kakato: 'Io me'a mai.

Semisi Sika: Ko e kupu tānaki ko eni kupu 3 ko e kole pē ki he ki he Fakafongā Nōpele ko eni 'o Ha'apai 'oku 'i loto e kupu 3 ko eni 'i he faka'uHINGA ko ia 'o e *legal impossibility* pē 'oku 'i tu'a 'i he *legal impossibility*? 'A ia ko e kupu 'e 3 'oku ngāue'i 'i loto pē ko ha toe hangē ...

<009>

Taimi: 1600-1605

Semisi Sika: ... ia hono toe fakaloloa'i e māhina 'e 3

Lord Fakafanua: Ko ia ko e Kupu 3 ko e tānaki pe ia ki he kupu 1 'a ia 'e kei taliui pe ki he *legal impossibility*

Sea Komiti Kakato: Ko ia

Semisi Sika: Mālō. Ko e ki'i fehu'i atu pe taha Sea kātaki, taimi ko ē na'e me'a ai 'a e Fakafongā Nōpelé fekau'aki pea mo e ngaahi 'uhinga ko ia 'o e mama'o ko ē 'a e Mēmipa me'i he Falé, kau ai mo e tengetangé pea na'a ne pehē 'oku, ke toe ki'i fakama'ala'ala mai angé. 'Oku mahino pe foki e mahaki faka'auha mo e tātāpuni 'oku *impossible* pe ia ke a'u mai. Na'á ne me'a fekau'aki pea mo e tengetangé, 'oku kau e tengetangé 'i he *legal impossibility* pe 'oku pau ke foki pē ia.

Lord Fakafanua: 'Ikai

Semisi Sika: 'Ikai, 'a ia kapau leva te ke tengetange 'o a'u 'o māhina 3 ko 'ene 'osi ia ho fatongia?

Lord Fakafanua: 'O kapau 'e loto e Seá ke tuku ki he Falé 'e toki tu'utu'uni aofangatuku e Falé kia koe fakatatau ki he kupu si'i fo'ou ko eni 'oku fokotu'u atú.

Semisi Sika: Mālō

Siaosi Pohiva: Sea, fakamolemole kau toe ki'i, kou faka'apa'apa lahi pe au ki he faka'uHINGA ko ē pea 'oku mou mea'i pē Sea 'oku 'i ai 'a e Hou'eiki tengetange he Fale Alea 'i muli kuo laka hake he ta'u 'e 1 'ene vahe 'i he pa'anga tukupau 'o e kakai 'o e fonuá. 'Oku ou manavasi'i 'i hono toe tuku ke faka'uHINGA'i pehe'i na'a lava 'o hū ha matapā ia ke hokohoko ai pē tau hanga tautolu 'o tuku ha taha kae 'ikai ke ne fakahoko hono fatongia koe'uhii he 'oku vahe he pa'anga tukupau e kakai e fonuá. Ko e 'uhinga pē Sea e fakahoha'á, faka'ofa'ofa 'aupito e laó mo e, ka ko u tokanga pe na tau toe fakaava pe fanga ki'i matapā hoko ai pē mo 'etau toutou hanga 'e tautolu faka'atā, 'osi ange 'oku 'ikai ke toe fu'u loko 'aonga 'e fo'i laó ia, mālō

Sea Komiti Kakato: Mālō Fakafongā

Lord Tu'ihangana: Ki'i tokoni atu ki he Fakafongā

Sea Komiti Kakato: Mou kei nofo pe he 'uhinga e kupu si'i 3 ko eni 'oku t'ānaki mai 'e he taha ha'ana e lao ne fakahú mai. Me'a mai 'Eiki Nōpele

Lord Tu'iha'angana: Sea ko u tui pe, mo'oni pe 'a e pau pe ke pehē pau pe ke 'i ai ha'atau ki'i hu'u'uhu'u na'a pehē, ka ko u tui 'Eiki Sea 'i he fakapotopoto 'oku fai atu 'aki e fokotu'ú pea 'oku tali 'e he 'Eiki Nōpele ha'ana e laó pea 'oku tau falala 'e ngāue'aki 'i he founa fakapotopoto. Ko e 'uhingá Sea he 'oku ou tui hangē pe ko ē ne me'a ki ai e Seá, ngata hono mafái he māhina 'e 3 pea ko 'etau fakatātā pe tahá. Mēmipa 'oku tengetange pē 'oku 'i Vaiola pe 'oku 'i tu'apule'anga ka 'osi e māhina 'e 3 'oku toe, 'a ē ko ē na'a 'oku toe fiema'u pe toe ha ki'i uike 2 pe māhina 1 ke fakakakato ai hono faito'o kuo pau ke 'omai e ngaahi tohi me'i he toketā mo e ngaahi poupu pehē, 'omai 'o vakai'i he Seá pea ne toki hanga leva 'o fokotu'u mai ki he Fale Aleá. Mo'oni pē me'a 'oku me'a ki ai e Fakafofonga Tongatapu 1 pea 'oku 'osi me'a hake foki ia 'e he 'Eiki Nōpele Ha'apai, ko e 'Eiki Sea Fale Aleá 'uhingá ka u ki'i fakamahino atu pe 'a e me'a ko ē na'e me'a ki ai e 'Eiki Seá fēkau'aki mo e ongo 'Eiki Nōpele 'e 2 ko iá.

'Eiki Nōpele ko eni 'e taha 'a ē ko ē 'oku 'osi e ta'u 'e 1 ia pea 'oku 'uhinga koe ngaahi 'uhinga ko eni e me'a pea 'oku feinga mai ke a'u mai ki Tongá ni ka ko e ngaahi, 'ikai ke pule ki he ngaahi ka na'e 'osi feinga mai 'o a'u mai ki Fisi 'a ia 'oku kei faka'uhinga ia 'i heni. Pea ko e 'Eiki Nōpele 'e taha hangē pe 'oku mou mea'i Sea na'e 'osi pe 'ene ta'u 'e 1 pea tu'utu'uni ai ko ē 'Eiki Sea na'e fai ai *by election* ia ai. Pea na'e toe 'a ia ko eni 'oku toe hū mai pe 'a e 'Eiki Nōpele ko iá ka na'e 'uhinga 'a e tu'utu'uni ko ia 'o to'o ai hono sea kae fai 'e he 'Eiki Sea Fale Alea ka e fai e *by election* he na'e 'uhingá na'e 'osi 'alu ia ke ofi ki he ta'u 'e taha kuo 'osi 'i ai e faingamālie ia e 'Eiki Nōpele ke foki mai ki Tonga ni he na'e 'osi 'i ai 'a e 'u, na'e 'osi kamata e fetukutuku mai ia mei Nu'usilá. Ka koe me'a pe ia ngaahi 'uhinga kehe pe ia 'o 'ikai ke lava mai 'Eiki Nōpele 'o foki mai pea a'u ko ē 'o fakahoko ki ai 'a e laó, 'osi pe ta'u 'e taha pea mole hono seá 'a ia na'e 'uhinga pehē pea na'e toe hanga pe foki 'e he vahefonua ko ia 'o fili mai e Nōpele ko iá. 'A ia ko e fo'i me'a ko ia pea 'oku feinga e lao ko eni mahalo 'e tātāpuni ..

<010>

Taimi: 1605-1610

Lord Tu'iha'angana: ... pehē ní he ko e 'uhingá mahalo 'oku 'i ai mo e kupu heni kae toki fakamahino mai he 'Eiki Nōpelé kapau 'e hoko ha me'a pehē ki ha Mēmipa 'i he Fale Alea 'o Tongá, 'a eni 'e ngāue ki ai 'a e lao ko eni. 'Osi e māhina 'e 3 mafai e Seá pea kapau toki, toe tali he Fale Aleá 'i he māhina 'e 3 ko iá 'o 'osi pea mole hono seá he 'ikai ke ngofua ke toe kau ia he filí, ha fili kapau 'oku fai ha *by-election*. 'Oku 'i ai e kupu pehē heni 'a ia ko e tātāpuni eni 'o e ngaahi me'a pehé ní. Kapau 'e hoko ki ha Mēmipa 'o ngāue ki ai e lao ko eni 'o tau pehē 'osi pē māhina 'e 3 'oku mole ai pē hono seá 'i he lao ko eni pea pau ke fai e *process* ko ē ki he *by-election* he 'ikai toe ngofua ia ke toe kau he *by-election* pe ko e Fakafofonga Kakai pe ko e Fakafofonga Nōpele he ko e 'uhingá kapau, ka ko e toki fakama'ala'ala mai he 'Eiki Nōpelé. Mālō.

Mateni Tapueluelu: Sea.

Sea Komiti Kakato: Me'a mai. 'A ia ko e tu'utu'uni tatau pē ē. Me'a mai.

Mateni Tapueluelu: Fakamolemole pē Sea ...

Sea Komiti Kakato: ‘A e me’a na’a ke me’a ki ai ‘Eiki Nōpele.

Hoha’a ki hono toe faka’atā ke ‘ova he māhina 3 taimi mama’o mei Fale Alea

Mateni Tapueluelu: ‘Oku ‘i ai e, ko e tokanga ko eni na’e fakahoko atu he motu’á ni ia ko ha ngaahi ‘uhinga fakatekinikale te te lava ‘o loka ai ‘i muli ‘o ‘ova he māhina ‘e 3. Na’e ‘ikai ke u fu’u tokanga au ia ki he tengetangé he ko u tui au Sea ko e kongá lahi ia ‘a e tafa’aki ko iá ko e ngafa ia ‘o e Fakafofongá ke fakapapau’i ‘oku mo’uilelei pea pole ki he lakangá pea faka’atā e māhina 3. Ko ‘eku ‘uhinga ‘a’aku ia Sea ka toe ‘ova atu ‘oku ‘i ai ha ngaahi ‘uhinga fakatekinikale kehe pea lava fakatonuhia’i ke ‘ova ‘i he māhina ‘e 3 pea ko e ‘uluaki ia Sea.

Ko e uá ‘oku ‘i ai ‘eku tokanga ki hono fakaava ko ē ke ‘ova ‘i he, ke toe fakangofua ‘o ‘ova he māhina ‘e 3 ‘o ‘ikai ke ‘i ai ha taimi ia ke loka’i. Fakaava ‘aupito pē. Ko e, ko e ...

Lord Fakafanua: Sea kole tokoni atu pē ki Tongatapu 4 he ‘oku fakatokanga’i pē me’a ko ē ‘oku tokanga ki ai pehē foki ki he me’a na’e me’a mai ki ai ‘a Tongatapu 1. Koe’uhí ko e, pea ‘oku ‘i ai e fakalea fo’ou heni Sea tñaki atu ki he kupu 3. ‘A ia ko hono fakalea ko eni e kupu 3 neongo ‘a e kupu si’i ‘uluaki (1), ‘e ngofua ke fakangofua ‘e he Fale Aleá ‘i hano fokotu’u atu ‘e he ‘Eiki Sea ke mama’o ha Mēmipa mei he Fale Aleá ‘o lahi hake ‘i he māhina fakatohimahina hohoko ‘e 3. Ka kuo pau ‘e ‘ikai lava ke fakangofua ‘e he Fale Alea ha mama’o ‘o lahi hake he māhina hohohoko ‘e 12.

‘A ia ko hono fakalea ‘e tahá ko e mafai ko ē ‘oku fakaivia ko ē ‘a e Fale Aleá ke fakalōloa’i ‘a e mama’o atu ‘a e Mēmipá ‘e kei ngata pe ia ‘i he māhina ‘e 12 ‘o hangē ko ia ‘oku lolotonga tu’utu’uni e laó ki ai ‘i he ‘aho ní. Ko e, ko u tui ‘oku fakapotopoto ke ‘ave pē ha fakangatangata na’a tau ngāue’aki ‘etautolu ‘a e kupu si’i 3 ke faka’atā ‘o foaki e monū’ia ‘oku laka ange ia he me’a ‘oku ma’u he ‘aho ní. ‘A ia ko e, ko e ki’i fakalelei pē ki he kupu si’i 3 Sea pea ko u tui ‘oku ne hanga ‘e ia ‘o tali ‘a e ngaahi me’a na’e hoha’a ki ai ‘a Tongatapu 1 ...

Fokotu’u ke māhina pē 6 taimi fakalōloa

Mateni Tapueluelu: Fakamolemole pē Sea kae fehu’i atu ai pē he kei me’a ‘a e ‘Eiki Nōpelé. Fēfē ka fakangata pē mahina ‘e 6 ke ‘oua ‘e, ko e māhina ‘e 12 ko e ta’u ‘e 1. Ko e kole atú ke ki’i tukutukuhifo ke māhina pē 6 kae lava ...

Lord Fakafanua: Ko e ta’u 1 Sea ka ko e fokotu’u pē 12 koe’uhí ko e Fale Aleá ‘e tu’utu’uni. Ko e faka’atā pe ia he laó ‘a e lahi tahá ‘e hilifaki hangē ko ha’atau hilifaki tautea. ‘E ala ‘o fakalōloa’i ho mama’ó ‘o a’u ki he mahina ‘e 12 kae kei makatu’unga pe ia ‘i he loto ‘a e Fale Aleá pe ko e hā e fuoloa ‘e ‘ave ki he tokotaha ko iá. Te tau lava pē ‘o fakangata heni he 6 ka ‘oku hangē ko e me’a ko ē Fakafofongá ‘oku ‘ikai ke tau ‘ilo ‘etautolu pe ko e hā e ngaahi makatu’ungá, na’a ‘oku ‘i ai pē ha ‘uhinga lelei ia fakaivia’i he Fale Aleá tokotaha ko eni ke mama’o māhina ‘e 12. Ka te u tali pe au pe ko e hā e loto ‘a e Falé Sea 12 pe 6 ka ko e fakaleá eni ‘oku tñaki atú.

Siaosi Pohiva: Mālō Sea fakamolemole. ‘Oku ‘uhinga lelei pē ‘a e fakakaukau ia ke ‘i ai ha toe fakalōloa mo fakangatangata. Ko u tokanga au ki he fo’i vahe ta’u kakato ‘e 1 ko ia pea ko e, *from experience* pē Sea. Neongo ‘etau pehē te tau lava ‘o fakangata he māhina ‘e 6 ka ‘oku tau kei kakano, ko hai te ne hanga ‘o fakangata. ‘E lele pe ia ki he fo’i ta’u ‘e 1. Ko e me’a ia ko u pehē ai fakapotopoto ange pē māhina, hangē ko e me’a ‘oku fokotu’u ‘e Tongatapu 4,

māhina pē 'e 6 pea 'osi. Ko u talaatu ka 'i ai ha me'a pehē 'e hoko he'ikai ke tau lava tautolu 'o ta'ofi e māhina 'e 6 te tau tukuange pē ke kei lele lele atu pē ke lava hono ta'u 'e 1. Kae kehe Sea ko e anga ia e fakakaukau ko e me'a pē ia 'a e tokotaha ha'ana e fo'i lao ko eni ke ne tali 'a e fakatonutonu ko u 'oatú.

Sea Komiti Kakato: Mālō.

Siaosi Pohiva: Mālō. ...

<002>

Taimi: 1610-1615

Lord Tu'iha'angana: ... kole atu pē ke ma, nounou pē ia kae toki ...

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tapu mo e Sea.

Sea Komiti Kakato: ... fika 4.

'Eiki Minisitā Pa'anga: ... kae 'oatu ha ki'i fakahoha'a...

Lord Tu'iha'angana: Ko e ki'i nounou pē ia ko e, kae 'oatu pē 'eku fakatātā ...

Sea Komiti Kakato: 'Eiki Minisitā, 'oange pē ki'i tokoni nounou 'a e 'Eiki Nōpele pea ke toki me'a fakamolemole.

Lord Tu'iha'angana: Kole ki he Minisitā ke talitali pē ki he fakahokohoko.

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'Ai mo ki'i mālōlō hifo kae tuku ha taimi.

Lord Tu'iha'angana: ... fa'a tu'usi holo he fakamalanga 'a e kakai.

Sea Komiti: Ko ia, mou feme'a'aki pē he 'oku lahi pē taimi, ka 'oku 'ai pē mo 'oange ha taimi ki he tēpile ko ē, mālō, me'a mai 'Eiki Nōpele.

Lord Tu'iha'angana: 'Ikai ko 'eku tokoni atu pē 'aku ia ki he Fakafofonga fika 4, ko e me'a tatau pē ka na'a ku fakatātā pē 'aku 'i he tengetange, ka ko e me'a tatau pē ka te toe loka ha toe 'uhinga kehe ko e 'omai pē 'u tohi pou pou tatau, sivi 'e he Sea pea fokotu'u mai ki heni me'a tatau.

Sea Komiti Kakato: Mālō. Me'a mai 'Eiki Minisitā Pa'anga.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tapu pea mo e Sea, pea mo e Fale 'Eiki ni. Fakamālō atu ki he Sea 'o e Fale Alea he 'omai e fo'i lao totonu ko eni 'Eiki Sea. Mea'i lelei pē 'e he Hou'eiki ko eni 'oku me'a 'i he Fale he 'aho ni, 'a e palopalema fakaloto pea mo e kakai na'a nau tu'u 'i he ngaahi 'aho kuohili 'o tala 'a e vaivai ko eni 'o e lao ko eni, lolotonga, 'a e ma'u vahe ta'u 'e 1 'i he ngaahi 'uhinga kehekehe, fakafalemahaki pē ko e hā, pea 'osi ko ia taimi ko ē na'a nau hoko hake ai 'o Pule'anga, 'ikai ke fai ha ngāue ki he me'a ko eni.

Pea 'oku ou fiefia 'Eiki Sea 'oku hoko 'a e mahaki Koviti pea mo e ...

Mateni Tapueluelu: Sea, kae ki'i fakatonutonu 'a e fa'ahinga malanga tā takai holo ko eni Sea.

Sea Komiti Kakato: 'Eiki Minisitā 'oku ke tali ke fakatonutonu 'a Tongatapu 4 ...

Mateni Tapueluelu: ... ke fai 'i he laumālie lelei Sea.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ko e ha 'a 'eku me'a 'oku fakatonutonu 'Eiki Sea. Ko e fakatonutonu kapau 'oku loi 'a e me'a 'oku ...

Mateni Tapueluelu: ... kae malanga mai 'i he lao 'oku malanga ia 'i he ngaahi Pule'anga kimu'a.

Sea Komiti Kakato: Fakatonutonu, fakatonutonu.

Mateni Tapueluelu: Fakatonutonu Sea ke me'a mai ko 'etau tokanga eni pē 'e māhina 'e 6 pē 12 'oku malanga ia 'i he ngaahi Pule'anga kimu'a, kae hili ko ia 'oku Pule'anga mo ia 'i he 'aho ni 'oku 'ikai ke ne 'ai mai 'e ia, ko e lao eni ia 'oku 'omai 'e he Sea 'o e Fale Alea.

Sea Komiti Kakato: Mālō.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ki'i me'a hifo ki lalo 'oku te'eki ke 'osi 'eku ...

Mateni Tapueluelu: Ko e fakatonutonu atu ia ki ai Sea.

Sea Komiti Kakato: Me'a mai 'e 'Eiki Minisitā Pa'anga.

Fokotu'u ke fakangatangata pē taimi mama'o ha Memipa mei Fale Alea ki he māhina 'e 6

'Eiki Minisitā Pa'anga: Kuo pau ke u lave au ki he puipuitu'a 'a e fatu ko ē lao ko eni. Ko e 'uhinga ia 'eku ki'i talateu 'Eiki Sea, ko 'eku lave ki he me'a na'e hoko 'i he kuohili 'o tau fononga mai ai pea mo e 'aho, pea fatu ai 'a e lao ko eni, ka u toki lave ki he kakano 'o e fo'i lao.

Kae kehe 'Eiki Sea, ko e fakamālō e ki he ngāue ko ē kuo fai 'Eiki Sea. Ka 'oku ou nofo 'o fakakaukau ko ē ki he fatu 'o e fo'i lao ko eni pea mo e tukuhifo ki he māhina 'e 3 'Eiki Sea, 'oku 'i ai pē fokī 'a e hoha'a 'i he taimi lahi ia he ko e kuonga eni ia 'o e kau ngāue fakapule'anga 'oku nau siofi ma'u pē ngaahi faingamālie ko ē 'oku ma'u 'e he Fale ni. Pea 'oku nau pehē ko e vahe ko ē 'a e Fale 'Eiki ko eni 'oku vahe pē ia mei he pa'anga tukuhau 'a e fonua, ka ko e hā kuo 'oange ai 'a e ngaahi fu'u faingamālie lahi ia 'o mavahe ai 'a e Fale. Mahino pē 'uhinga ia, ko e ma'u'anga, ko e vahevahe mo e fokotu'utu'u 'a hotau Pule'anga, 'oku 'i ai 'a e ngaahi nima ngāue mavahevahe 'e 3, Fale Alea, ko e Fakamaau'anga, pea mo e Pule'anga. 'A ia 'oku 'i ai pē ki'i femahulunaki mo e ta'efemahino 'aki ai.

Ko u nofo 'o fakakaukau ki he fokotu'u mai ko eni 'e he Sea 'a e fo'i māhina 'e 3, ko hono holoki ia e vahe 4 'e taha mei he ta'u 'e taha. 'Oku ou pehē 'oku fakapotopoto 'oku 'i ai pē 'a e ngaahi me'a 'e toki fakatefito 'i he 'uhinga 'o e 'aho ko ia, ka ko u ki'i pau'u ange kia Hu'akavameiliku, ko e holoki ko eni 'e 'alu leva 'a e monū'ia 'oku ma'u 'e ho Fale, 'e he Hou'eiki ni 'o hangē pē ko e *leave* fā'ele 'Eiki Sea, tapu mo ho Fale 'Eiki. Ko e kau ngāue

fakapule'anga ko 'enau *leave* fā'ele 'oku māhina 'e 3, ka 'oku ou pehē 'ai ke ki'i 6 'a e Fale Alea ke ngali poto ke mahino ko e sino ia ko eni ko e sino mahu'inga ia.

Sea Komiti Kakato: 'Oku ou tui mahalo 'Eiki Minisitā 'oku māhina 'e 5.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Kapau 'e lau mo e *leave* 'a e mātu'a tangata, ka ko e Hou'eiki fafine he tu'utu'uni ko ē 'a e ngāue fakapule'anga, ko 'enau *leave* 'oku māhina 'e 3, pea ko e 'uhinga ko e me'a ko e mahu'inga 'a e fatongia ko ē 'oku fa'u 'e he Fale ni pea mo e mahu'inga ke kakato he ngaahi tēpile, 'oku 'i ai 'a e pou pou Sea ki he māhina 'e 6, na'a faifai 'e te tau toe fakafoki ki he Fale. 'Oku 'i ai foki 'a e me'a ia 'oku hoko 'i he Fale ni, pea ko e anga pē ia 'o e Fale 'Eiki ni, 'a e me'a ko 'etau fetoka'i'aki, neongo 'oku tau 'osi fatu 'a e lao pea kapau 'e toe fakafoki mai ki he Fale ni ke fakalōloa, 'i ha ngaahi 'uhinga lelei pē ia, 'e tali pē ia 'e he Fale 'Eiki ni, 'e tali pē ia 'e he Fale 'Eiki ni, pea faifai pē 'etau toloi māhina 'e 6, māhina 'e 6 'o toe a'u pē ki he 12. Ko 'etau feinga ko eni Sea ke monomono ...

<005>

Taimi: 1615-1620

'Eiki Minisitā Pa'anga: ... 'a e fo'i matāmama 'i he Lao lolotonga ke tuha mo fe'unga mo e 'aho, ka ko e ngāue ko eni 'oku ou fai 'o fatu mai e Lao ko eni 'oku 'i ai e pou pou lahi ia ki ai mei he tēpile 'a e Pule'anga 'Eiki Sea. Tau kamata'aki pē 'a e māhina 'e tolu pea 'i ai e ngaahi *circumstances* 'oku 'ikai ke lava 'o mapule'i pea 'e hoko he 'aho ko ia pea 'e 'omai ki he Fale ni ka ko hono ngata'anga ko e *maximum* mahina pē 'e ono ko 'ene 'osi ia ko 'ene fo'i loka ia pea tuku leva ke fai hano fetongi mo e 'ū me'a pehē.

'I ai foki mo e taimi 'e taha 'Eiki Sea ko e hangē ko e Pule'anga 'o e 'aho ko ia mo ha Pule'anga 'e hoko mai kuo pau ke 'i ai honau ngaahi fatongia 'o nautolu ke nau folau ai ki muli he ngaahi fatongia fakapule'anga pea 'oku 'ikai ke u tui au ke hangē ko e fakalea ko eni 'o e Lao lolotonga 'Eiki Sea ke lolotonga pē 'a e lele 'a e Fale kuo 'i ai ha taha ia 'oku fie mavahe mei he Fale pea he 'ikai ke poaki ia ki he Sea. Sea ko e founa ngāue ia pea 'oku tatau pē ia 'i he Pule'anga mo ha feitu'u, ka u ka mavahe ā mei he ngāue ko ia 'i ha 'aho kuo pau ke te poaki ki he Sea pē ko e hā e 'uhinga.

'A ia 'oku 'ikai ke 'i ai ha 'uhinga ia 'e pehē 'e Sea koe'uhī ko e fo'i uike 'e ua fa'iteliha pē Fakafofonga ia pē ko e 'Eiki Minisitā pē 'i nofo pē ia kae 'ikai ke poaki mai ki he Sea 'oku ou kole atu ke fakalelei'i kuo pau ke poaki 'a e Hou'eiki ki he Sea 'oku nau fie mavahe mei he Fale ni pea tatau pē pea mo e Pule'anga kapau 'oku nau mavahe atu ki muli 'i ha ngaahi fatongia kuo pau ke fakahoko mai ki he Sea e Fale ke mea'i he Sea ko e taimi ia 'e lava poaki mai uike ua uike tolu mo māhina pea kuo pau ke fai 'a e fetoka'i'aki pē he Sea pea mo e fakahoko fatongia 'oku 'ikai ke u tui 'oku tonu ke 'asi 'a e konga ko ē ke pehē ke uike 'e ua 'oange ke fa'iteliha pē 'a e Hou'eiki Fakafofonga ia pea ko ia 'oku ou pou pou atu ki he Lao Sea pea mo e fakatonutonu ko eni 'oku 'ai kae fakangata pē he māhina 'e ono ka tau paloti ā Sea mālō 'aupito e ma'u faingamālie mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō fokotu'u mai tēpile ko ē 'a e māhina 'e 6 hoko atu e feme'a'aki.

Lord Tu'iha'angana: Ko 'eku tokoni pē au ki he me'a ko ē feme'a'aki ko e 'uhinga foki ia 'a e 'Eiki Minisitā Pa'anga 'a e uike ua. Ko e ngaahi totonu pē eni 'oku 'ikai toki fa'u ia he fa'u e Lao ko ē ka 'oku 'i ai pē 'etau tu'utu'uni motu'a pē ia tu'utu'uni fuoloa pē ia 'oku tau

anga pē foki tautolu ia ka tau mama'o te tau poaki 'a eni 'oku hoko he'etau taliui he pongipongi kotoa pē ka 'oku 'omai 'e he'etau 'ikai ke u ma'u he'etau tu'utu'uni faka-Fale Alea 'oku ne 'omai pē ia 'a e totonu 'a e Mēmipa ke lava pē ia ke mavahe mei he Fale Alea 'o 'ikai ke ...ka 'oku tau angamaheni tautolu he poaki pē pea 'oku 'alu hake pē 'i he'eku fakakaukau 'a'aku ko e kau politikale foki tautolu pea 'oku 'i ai e,...na'a mau fa'a ta'u mai kimu'a atu 'a e ngaahi Fale Alea na'e 'i ai e ngaahi 'isiū ia ta'efiemālie e kau mēmipa 'e ni'ihi pea 'oku ui ko e *walk* out nau hū nautolu kitu'a pea na'e tali pē he Sea nau hū lau pē ko 'ene 'osi pē uike kuo pau leva ke ngāue e Sea ki hono mafai 'oku ngāue he tu'utu'uni pē ko 'ene to'o 'enau vahe pē ko e hā ka ko e 'uhinga pehē ko e Fale eni e kau politikale ka 'oku tau angamaheni pē tautolu he taliui he 'aho ki he 'aho ka u nofo te u poaki mai pē au ia ka 'oku 'i ai 'ete totonu 'oku 'omai ko e fo'i tu'utu'uni motu'a pē ia mei he ngaahi Fale Alea ko ē.

Lord Fakafanua: Sea ko 'eku tokoni atu pē ki he feme'a'aki koe'uhí 'oku 'ohake 'e he 'Eiki Minisitā 'a e fo'i uike ko ē ua ta'efai ha poaki. Sea ko e faikehekehe 'a e fakalea ko eni he Lao ko e lau ia 'a e Lao ka 'oku 'i ai 'a e tu'utu'uni ia 'a e Fale Alea ko e kupu 27 kuo pau ke mou poaki moutolu ki he Sea 'i he tu'utu'uni ia 'a e Fale ka 'oku 'ikai ke hā ia 'i he Lao. 'A ia ko e faikehekehe fiema'u pē ke fai e poaki ka 'oku 'ikai ke 'uhinga 'e ne faka'atā he Lao 'oku faka'atā ko ē he tu'utu'uni e Fale. 'A ia ko 'ena faikehekehe ko e Lao 'e mole ho Sea ko ho'o maumau'i ko ē tu'utu'uni taliui ko ē ki he Fale ko 'ene faikehekehe ia.

Sea Komiti Kakato: Mālō.

Eiki Minisitā Pa'anga: Sea 'oku ou fakamālō atu pe au ki he fakamahino mai ko eni, ka 'oku mahu'inga Sea ke tau 'uluaki fakatonutonu 'a e Lao ko e Lao 'oku pule kapau 'e fai ia ki he tu'u ko eni Sea 'e lahi hono fakaanga'i 'ona mei tu'a manatu'i ko 'etau ngāue ko e kau sevāniti tautolu pea kapau te ke mavahe koe uike ua 'ikai totonu ke ke vahe koe he uike ua ko ia.

Lord Fakafanua: Ko ia Sea ko e Tohi Tu'utu'uni Sea fakatonutonu e 'Eiki Minisitā Pa'anga he 'oku 'i ai 'a e tu'utu'uni he'etau Tohi Tu'utu'uni 'e malava ke to'o ho vāhenga 'o a'u ki he uike 'e ua ko ho'o maumau'i 'a e tu'utu'uni e Fale...

<007>

Taimi: 1620-1625

Lord Fakafanua : ... 'a ia kapau te ke maumau'i 'e koe e talui 'i loto he uike 2 'e malava ke to'o ho vāhenga 'o a'u ki he uike 2. Ko ho'o taliui ki he Lao Fakaangaanga, 'e mole ho sea 'a koe, ko e fo'i hia mamafa ange ia 'i he lao. 'A ia 'i loto ko eni 'i he uike 2, talui ko ē ki he Tu'utu'uni 'a e Fale Alea, malava mole ho vāhenga. Ko ho'o 'ova ko ia uike 2, 'o ta'ekole poaki mei he Sea, 'e tu'utu'uni 'a e lao ia kia koe mole ho sea ko e faikehekehe pē ia Sea. Ko e 'u fakalea fakalao pē ia mo e ivi ko eni e ngaahi tautea ko ia 'oku hilifaki ki he Mēmipa, tatau pē te ke taliui pē pea tukukehe mei ho'o taliui mei he lao ko ia e Fale Alea, te ke taliui koe ki he Tu'utu'uni ko eni Fale Alea. Ko 'eku fakama'ala'ala pē 'o tokoni ki he feme'a'aki Sea.

Sea Komiti Kakato : Mālō. Faka'osi mai Minisitā Pa'anga.

Eiki Minisitā Pa'anga : Sea ka u ki'i fakahoha'a faka'osi atu ai pē,

Sea Komiti Kakato : Me'a mai Minisitā Pa'anga.

Tui tonu ke faka'asi he Lao ngaahi fakatonutonu he kupu 3 fo'ou

'Eiki Minisitā Pa'anga : Tapu pea mo e Sea, Sea mole-ke-mama'o ko ha fakafekiki eni, ko e tui ko ia 'a e motu'a ni, 'oku mahu'inga ke 'asi he lao, ko e Tu'utu'uni Faka-Fale Alea ko e Hou'eiki Mēmipa pē ia 'oku nau mea'i 'a e Tu'utu'uni Fale Alea. Ko e Lao ko e me'angāue ko ē 'oku 'atā ki he tokotaha kotoa pē. Kapau 'e ho'ata atu mei he lao 'oku ngofua pē ia ki he Hou'eiki Fale Alea ke mavahe ha uike 'e 2, 'oku 'ikai ko ha tala, 'oku 'ikai ke fakapotopoto ia he lau 'a e motu'a ni. Mālō 'Eiki Sea.

Sea Komiti Kakato : Mālō. Me'a mai.

Tui ke fakapotopoto fakaloloa ki he mahina 6 kae 'omi ha fakamo'oni

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : 'Eiki Sea ko e fie tokoni atu pē koe'uhi pē ke vave ange ki he kupu 3 fo'ou fokotu'u kapau 'e laumālie ki ai e 'Eiki Nōpele fokotu'u mai e lao. 'A ia ko e tokanga atu pē Sea 'a ia kapau ko e faka-Pilitānia laine 2 *on the recommendation of the Speaker* ki he tānaki atu ki ai, *with reasonable cause*, pea 'alu hifo leva ki he faka-Tonga fokotu'u atu laine 2 fokotu'u atu 'e he 'Eiki Sea, ke mama'o ha Mēmipa mei he Fale Alea ki he 'uhinga mo hano fakamo'oni. Ko e fokotu'u tānaki pē Sea koe'uhi ke mahino ange.

Fokotu'u 'oku fakapotopoto ke holoki hifo taimi mama'o mei Fale Alea

Pea mei ai Sea, ki he fakangatangata ko ia e lōloa, ke mea'i pē kapau 'e 'alu ki he māhina 'e 12 hangē na'e 'uluaki fokotu'u mai, 'a ia 'oku 'uhinga leva ia pē 'oku tonu 'eku faka'uhinga, 'e māhina ia 'e 15 fakakātoa 'a e mama'o. Ka ko e 'uhinga mahalo e ki'i fakapotopoto atu pē ke toe ki'i 'alu hifo ki lalo. Sea mālō.

Lord Fakafanua : Sea ko u tali lelei pē 'e au e fakatonutonu, fakapotopoto pē ke 'asi e ngaahi fakalea ko eni hangē ko e fakangofua, fakapotopoto kātaki, pea mo e ngaahi makatu'unga fakamo'oni. 'Oku tonu pē ia pea 'oku fenāpasi eni mo e ngaahi tu'utu'uni ko ia 'oku tau ngāue'aki he taimi ni ki he fakamo'oni. Ko e me'a ko eni, na'e me'a ki ai 'a e 'Eiki Minisitā Pa'anga, na'e 'uhinga ia ki he lahi taha pē ko ia e mama'o ko e māhina 'e 6. 'A ia ko e kupu si'i (3) 'e 3 ia, ka 'oku 3 e fokotu'u Sea 'oku ai e fokotu'u ke 12, māhina 'e 6, mo e māhina 'e 3 'i he kupu si'i (3). Ko 'ene iku'anga, kapau 'e 3 ko e ko e mama'o ko ia 'a e Fakafofonga lahi taha pē māhina 'e 6. Kapau 'e 'alu hake 'o 6, lahi taha māhina 'e 9. Ko e mo'oni 'a e 'Eiki Minisitā, kapau te tau ngāue'aki 'a e 12 'alu hake ia 'o 15.

Fokotu'u fakangatangata pē ki he māhina 'e 3 taimi lava ke mama'o ha Memipa mei Fale Alea

Mateni Tapueluelu : Sea fokotu'u atu pē ke 'ai pē ke 3, kae fakakātoa 'o 6. Fakapotopoto ange ia Sea.

Siaosi Pohiva : Sea ka u ki'i fakamolemole pē ka u 'oatu 'a e ki'i fo'i me'a ko eni anga 'eku fakamā'opo'opo.

Sea Komiti Kakato : Ko ho'o me'a malanga mai eni he poini fē? Fika 1.

Fokotu'u ke vahe 'a e mama'o māhina 3 pea ta'evahe he fakalōloa māhina 6

Siaosi Pohiva : 'I he 3 mo e 6. Ko e anga ko ē 'eku fakamā'opo'opo 'a e faka'uhinga mo e makatu'unga Sea 'oku 2 ē. Taha, ke kei 'oange ha faingamālie 'a e Fakafofonga ke foki mai 'o fai hono fatongia. Ko e taha e makatu'unga 'oku fai ai e hoha'a ko hono fatongia ngāue mo e tukuhau fakamoleki ko ia ki ai. Pea 'oku ou pehē Sea ko ha fo'i *given taken* 'oange 'a e māhina 'e 3 'ene vahe pea ka toe fakalōloa ia ke māhina 'e 6 pea faka'atā kae ta'evahe māhina 'e 3. 'Oku tau kei 'oange pē faingamālie 'o e Fakafofonga ke foki mai 'o ma'u hono lakanga 'i he taimi tatau koe'uhi ko e tafa'aki ko ia 'etau tokanga ki he tukuhau, fakangata pē 'ene vahe he 'uluaki māhina 3 mālō.

Sea Komiti Kakato : Mālō. Me'a mai.

Mateni Tapueluelu : Sea ko u fakamālō atu pē ho'o kei puke e fohe Sea, he kupu mahu'inga ko eni, ka ko hono 'uhinga Sea, 'oku 'aonga ke matala mo'oni he 'oku pehe ni Sea. 'Oku 'i ai e ni'ihi e kau ngāue na'e to'o 'enau vahe ko e 'uhinga ko 'enau loka 'i muli pea 'i ai 'a e fakafekiki mo e tālanga ai 'o mahino, 'oku 'ikai ko ha kovi ia 'anautolu kuo 'osi e...

<008>

Taimi: 1625-1630

Mateni Tapueluelu: ... founa ia te nau feinga ai ke nau foki mai ki heni ko e loka ia he 'uhinga ko e tō 'a e vailasi 'i māmani. Ko e me'a ko u 'uhinga au ki ai Sea ko u fokotu'u atu ke fēfē ke ke tali ke mahina pē tolu 'e lava ai 'o, kae fakalōloa he Fale Alea toe māhina pē mo ia 'e tolu kae fokotu'u e me'a na'e hanga ko ē 'e he Minisitā Leipa 'o fokotu'u mai ke mahino 'omai e fakamo'oni ke *base* mei ai pea ko u kole atu Sea tau 'ai pē mu'a e fakalōloa e māhina 'e tolu ko e māhina ia 'e ono 'i he ta'u fe'unga ia. Fu'u, ko e toe 'alu hake ki he 9 'oku fu'u lahi ia Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō.

Mateni Tapueluelu: Kuo 'ova atu ia ki tu'a he tali ui.

Lord Fakafanua: Ko e tānaki atu pē ki he me'a e Hou'eiki.

Sea Komiti Kakato: Fokotu'u ē ke tali eni ke tu'uma'u he mahina tolu kae tānaki atu mo e mahina 'e tolu.

Lord Fakafanua: Sea ko e fakamatala atu pē ke mea'i he Hou'eiki.

Sea Komiti Kakato: Me'a mai.

Lord Fakafanua: Ko e fakafuofua ko ē taimi ngāue ko eni 'a e Fale 'e *apply* ki ai 'a e kupu ko eni ko e māhina pē 'e nima. 'A ia 'oku tānaki kātoa e ngaahi 'aho ngāue ko eni e Fale ko e māhina pē 'e nima 'a ia kapau 'oku 'i ai ha taha 'oku 'ova atu he māhina 'e ono 'oku te'eki ke ma'u Fale ia he ta'u ko ia ko 'eku tānaki pē ia Sea.

Sea Komiti Kakato: Ko u tui au mahalo ko e makatu'unga pē ia 'i he Feitu'u na 'a e Sea 'o e 'aho ko ia 'ene fakalele 'ene taimi he Fale Alea 'i he māhina 'e nima pē ono ko e 'uhinga ko e

alea'i 'a e tu'utu'uni e lao ko eni 'i he 'uhinga 'o fakangatangata he ta'u 'e tolu ... māhina 'e tolu 'isa kapau 'e ki'i lōloa atu ai pē fo'i māhina 'e tolu 'osi ko e ono 'oku hangē ko ē 'oku tau toe tukuange 'e tautolu ka te tau toe hētolo he tu'a e māhina ono ki he hiva pē ko e 12. Tolu ki'i mānava ai 'o talitali ia he tolu pea ko 'ene 'ova pē he ono ko ia tāpuni e matapā. Me'a mai Sea.

'Eiki Minisitā Ngoue: Tapu pē mo e Feitu'u na.

Sea Komiti Kakato: 'Eiki Minisitā mahino lelei e me'a ko e ngāue ia ki he Pule'anga ...

'Eiki Minisitā Ngoue: 'Io.

Sea Komiti Kakato: Ngāue ki he Fale Alea, 'oku 'ikai ke tau toe faka'uhinga'i 'e tautolu 'oku taimi nounou 'a e fatongia e Fale Alea.

'Eiki Minisitā Ngoue: Sea fakamolemole te u fakanounou pē au Sea ...

Sea Komiti Kakato: 'Ika'i 'Eiki Minisitā fakamolemole ko 'eku 'uhinga 'a'aku ki he taimi koeni mama'o he māhina 'e tolu mo e ki'i tolu 'oku tānaki atu ki he ono. 'Oku tau'atāina pē ho'o me'a 'a'au. Me'a mai pē koe ke 'osi.

'Eiki Minisitā Ngoue: Sea, kuo, ko au 'oku ou ongo'i pē 'e au e me'a ko eni koe'uhī ko moutolu kau Mēmipa Fale Alea. 'Oku mou mea'i he'eku faka'uhinga 'a'aku ko e 'uhinga pē eni ia he lolotonga fai 'a e ngāue 'oku ke me'a 'i Tonga ni. Ko e māhina ka tu'u 'oku tau tāpuni ai e Fale. 'E fēfē mei ai 'a e kau Mēmipa mei Sepitema, 'Okatopa, Nōvema? 'Oku 'ikai ke toe fai ha ngāue ia. 'E te kei ma'u e totonu ko ia? Pē 'oku tonu ke veteki atu ai pē mālōlō kātoa 'oua na'a toe ma'u ha vāhenga 'o hangē ko ē ko e, 'oku 'ikai ke u sai'ia he fo'i lea ko e 'ai ke fakapotopoto'i 'oku mou fakapotopoto'i he 'oku mou ngāue he taimi ko ia... ka ke tokoto 'i 'api te ke tokoto pē ka 'e kei 'alu atu pē 'a e kakai ki he Feitu'u na mo 'enau talatala mahaki hūfanga he fakatapu Sea.

Sea Komiti Kakato: Ko ia. Ko 'eku ki'i fale'i pē 'a'aku ia 'Eiki Minisitā fiemālie pē tautolu ia 'oku te'eki ai ke ngāue mai e lao ia ko eni ka tautolu ko e 'uhinga eni ia ki he 'osi 'a e to'u Fale Alea ko eni kae hoko atu e lao ia ko eni ...

'Eiki Minisitā Ngoue: Sea 'oku 'ikai ke totonu ko e kupu hono 2 Sea 'oua te ke faka'uhinga'i Sea ...

Sea Komiti Kakato: He 'oku tau 'osi tautolu he Tusite uike kaha'u pea Sepitema ko e 'uhinga eni ia ki he hū mai ke ngāue atu ai e fo'i lao.

'Eiki Minisitā Ngoue: Sea ...

Sea Komiti Kakato: Tau kei 'i vaka pē tautolu 'oku tau sai pē tautolu mālō.

'Eiki Minisitā Ngoue: Ko e kupu 62 'e tu'utu'uni 'a e Fale Alea ki he ngaahi lao 'o kau ki he ngāue fakataha ko e Konisitūtone ia 'Eiki Sea. Hokohoko hifo ai 'Eiki Sea. Ko 'eku 'ai atu pē ke mou mea'i Hou'eiki tonu pē ā ke ne a'u pē ki Sepitema mou mālōlō tuku pē ka mautolu ke mau hoko atu e ngāue he 'oku ai e ngāue e fonua ke fai.

Sea Komiti Kakato: Tu'utu'uni fakakapineti ia.

'Eiki Minisitā Ngoue: Fēfē Sea? Pea mou ta'evahe 'o lele ai ki he to'u fili hoko mai. Mou fakakaukau'i fakalelei he 'oku 'osi fokotu'u atu he Minisitā Pa'anga e me'a ko ē ke fai. 'Oua te tau sio ki he ni'ihī 'oku tengetange ka tau sio ki he fu'u ngāue lahi 'oku mou fai Hou'eiki. Ko e māhina ka tu'u pē kamata Sepitema, 'Okatopa, Novema 'oku 'ikai ke toe lele ha Fale ia. Taha, ua, tolu, fā, nima, ono, fitu, valu, hiva, hongofulu 'aki e Hou'eiki ko ē, mou mālōlō kātoa, 'ikai ke toe fai ha vahe ko e fakapotopoto mo'oni ia. Fokotu'u atu taha taha hake ki he ono ka tau ngāue'i ke lele 'o a'u ki he ta'u fo'ou 'oku ou poupou atu ki he me'a fokotu'u atu Sea kole atu pē ki he 'Eiki Nōpele ...

Lord Fakafanua: Sea ko e tokoni atu pē ki he 'Eiki Minisitā.

'Eiki Minisitā Ngoue: Hā 'oku mou me'a tokolahi ai ki 'olunga?

Mateni Tapueluelu: Fakatonutonu, ki'i fakatonutonu pē Sea.

'Eiki Minisitā Ngoue: Ko e 'ai ko eni ke 'uhī ke tuku ho'omou kemipeini he'etau me'a ni ka tau 'ai ke 'uhinga ke ...

Mateni Tapueluelu: Ki'i fakatonutonu pē Sea ki he me'a 'a e 'Eiki Minisitā fakamolemole ...

<009>

Taimi: 1630-1635

Mateni Tapueluelu: ... 'oku 'uhinga ia ko e mavahe mei he Fale Aleá.

Sea Komiti Kakato: Ko ia.

Mateni Tapueluelu: Ko e tu'u ia 'a e laó.

'Eiki Minisitā Ngoue: Sea.

Sea Komiti Kakato: 'Oku tonu e fakatonutonu ko ē.

Mateni Tapueluelu: Ko e 'uhinga ia kapau 'oku lolotonga lele e Fale Aleá.

'Eiki Minisitā Ngoue: Ko Sepitema ko 'ene 'osi pē 'oku tau mavahe 'oku 'ikai ke toe fai ha ngāue he Fale ko ení. Mou me'a kātoa ki 'api.

Sea Komiti Kakato: Mou tauhi, mou tauhi e maau.

Mateni Tapueluelu: Taimi ia ko iá 'oku 'ikai ke lele e Falé Sea.

Sea Komiti Kakato: Kuo 'osi e fakatonutonú.

'Eiki Minisitā Ngoue: Ko u hao au he ko u ha'u au 'o ngāue ki he kakai e fonuá 'Eiki Sea pea te u ngāngāue pē au ki Tisema.

'Eiki Minisitā Ako: Sea.

Sea Komiti Kakato: Hou'eiki Minisitā 'oua te mou lele leini kehe. Kuo 'osi e fakatonutonú. Me'a mai e Fakafofonga Nōpelé kae toki me'a mai e Minisitā Akó.

Lord Fakafanua: Sea ko e tokoni atu pē ki he 'Eiki Minisitā. Ko e lao ko ení 'oku 'uhinga pe ia ki he fakataha e Fale Aleá. 'A ia ko e taimi ko ē 'oku fai ai e taliuí he pongipongí lau ia 'oku ke me'a ki he Fale Aleá pea fakatatau ki he'etau Tohi Tu'utu'uni kapau te ke me'a mai kimu'a he taimi 'ilo ho'atā neongo 'oku ke tōmui 'e kei lau pe ia na'a ke me'a mai he fo'i 'aho kakatō. 'A ia ko e me'a ia 'oku 'uhinga ki ai e lao ko ení, ko e taimi ko ē 'oku fai ai e taliuí 'oku 'ikai ke ke me'a heni, pea 'oku maaka'i koe he kalaké 'oku ke mama'o. Ko e taimi ia 'e tu'utu'uni ai e me'a ko ení. Ko e taimi ko ē 'oku 'ikai ke fakataha ai e Fale 'oku 'atā pē ia pea te ke kei vahe pē koe 'oku ke ma'u e lakanga ko iá pea 'oku foaki atu ia he fo'i ta'u 'e 4 kimu'a he filí. 'A ia ko e taimi ko ē 'oku mālōlō ai e Falé 'e *dissolve* e Falé he 'aho 16 hono tāpuni e Falé ka te mou kei Fakafofonga pē he ko moutolu na'e filí pea te mou kei Fakafofonga pē 'o a'u ki he filí hokó. Pea ko e taimi ko ē 'e fakangata ai ho'o Fakafofongá mo ho vahe 'e mahino pe te ke foki mai pe 'ikai he taimi ko ē 'oku *announce* ai e ola ko ē filí hokó.

Sea Komiti Kakato: 'Io.

'Eiki Minisitā Ngoue: Sea. 'Eiki Nōpele fakamolemole.

Lord Fakafanua: Ko e me'a ki he lau ko ení taimi ko ē 'e *apply* ai ...

Sea Komiti Kakato: Ko 'ene mahino ...

'Eiki Minisitā Ngoue: 'Eiki Nōpele fakamolemole ...

Lord Fakafanua: 'E toki ngāue e lao ko ení he ta'u fo'ou Sea. 'E toki ngāue e lao ko ení he ta'u fo'ou, he 'ikai ke to'o hamou monū'ia ... he lao lolotongá.

Sea Komiti Kakato: Ko e mahinó ē 'Eiki Minisitā 'oku mou kei 'utu pē he pausa e Fale Aleá 'i he taimi 'e tāpuni ai e Falé kae 'oua kuo 'i ai e kau kanititeiti fo'ou kuo filí mai ...

'Eiki Minisitā Ngoue: Sea 'oku ou fokotu'u atu ke tāpuni e pausá 'i Sepitema.

Sea Komiti Kakato: 'Io ka ko e 'uhinga eni ia ki he ma'u ako 'i he Fale Alea 'o e Sea 'a e lao ko ení.

'Eiki Minisitā Ngoue: 'Oua e 'ai e faka'uhinga 'a e 'Eiki Nōpelé tapu pē mo ia fakamolemole 'Eiki Nōpele ko u kole fakamolemole atu ki he Feitu'u na. Sepitema tāpuni e pausa tāpuni e 'ofisi tāpuni e me'a katokatoa.

Sea Komiti Kakato: Tāpuni mo e Kapineti.

'Eiki Minisitā Ngoue: Tu'a.

Sea Komiti Kakato: Tapuni mo e Kapineti.

'Eiki Minisitā Ngoue: Ke tāpuni 'oku mau fakalele me'a e fonuá, 'oku 'ikai ke mau kau mautilu homou me'a 'oku 'aí.

Sea Komiti Kakato: Ko e Fale Aleá ...

‘Eiki Minisitā Ngoue: Ke mou tu’u hake ‘o fokotu’u e fu’u lao ko eni ke mou fakangalingali pea mou ‘ai e me’a totonú.

Sea Komiti Kakato: Ko e Fale Aleá ‘oku ‘uhinga ai ‘a e Kapinetí.

‘Eiki Minisitā Ngoue: ‘Ai ke māhina ‘e 6. Ko u kole atu pē ‘Eiki Nōpele fakamolemole ki he Feitu’u na ...

Sea Komiti Kakato: Ko e 3 toloi ‘aki e ma’u ako he Fale ni ‘a e 3 ko e 6 ia ‘oku ke me’a ki aí.

‘Eiki Minisitā Ngoue: Sea ko u kole atu ke ‘oua te ke tipeiti.

Sea Komiti Kakato: ‘Ikai.

‘Eiki Minisitā Ngoue: Kae tuku ke u kole ki he ‘Eiki Nōpelé ke tahataha hake ke māhina ‘e 6.

Sea Komiti Kakato: ‘Ikai ke foki mai ki he ‘uhinga e fo’i laó. Ko e ‘uhinga eni ia ki he ma’u ngāue ki he Fale Aleá ‘oku ‘ikai ko e tu’u ‘a e tāpuni ‘o e Fale Aleá.

‘Eiki Minisitā Ngoue: Kia au ia ‘i he faka’uhinga ko e fu’u me’a ko eni ‘oku mou me’a mai ‘akí ko e ‘ai ke fakapotopoto silini.

Sea Komiti Kakato: Me’a mai koe.

‘Eiki Minisitā Ngoue: Kole atu ke ‘ai ke māhina ‘e 6 Nōpele.

Sea Komiti Kakato: Me’a mai ke lava lelei ho mamahi.

Mateni Tapueluelu: Sea ka u ki’i fakatonutonu mu’a ki he me’á. Ko e kole mai ke 6 ka ko e 3 tånaki 3 ‘oku 6. Ko e fakatonutonú ia Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō.

‘Eiki Minisitā Ako: Tapu mo e Feitu’una Sea.

Sea Komiti Kakato: Faka’ofo’ofa homou feme’a’akí. Me’a mai Minisitā Ako ‘osi pē pea toe me’a mai e ‘Eiki Minisitā Ngoue.

Tokanga ke toe fakakaukaua totonu fakakonisitutone hono fili mai kakai honau Fakafofonga ki Fale Alea

‘Eiki Minisitā Ako: Tapu mo e Feitu’u na Sea tapu mo e Hou’eiki Mēmipa e Komiti Kakató. Sea ‘oku ‘i ai ‘a e pou pou ki he fokotu’u ‘a e Fakafofonga Nōpele Ha’apaí ka ‘oku ‘i ai pē mo e ngaahi me’a ‘oku totonu ke fai ki ai e tokanga hangē ko eni ‘oku fakahoko atu ‘i he kau

Mēmipa mei he tafa'aki ko eni e tēpile. Ko e kau he fo'i totonu mahu'inga taha 'o 'etau Pule'angá ko e fili 'e he kakaí honau Fakafofongá. 'A ia 'oku taimi ní fakata'u 4 'osi ko iá fili he Fakafofonga he kakaí ko hai te ne fakafofonga'i kimautolu.

Ko e me'a leva eni ke tau sio Sea ke tau fuatautau 'etau to'o 'a e mafai ko ē kakai ko iá. He ko e lao ko eni 'oku ne talamai 'io na'a mou fili mai ē ka 'oku mau pehē mautolu 'osi pē mahina 'e 3 tu'a ia. Hanga leva 'etautolu 'o to'o 'a e fo'i totonu faka-Konisitūtone 'a e kakaí ke nau fili honau Fakafofongá.

Ko u tui pe au ia ki he fakakaukau tonu ke fakapotopoto ange ka ko e taimi tatau pē tonu ke tau fuatautau eni ki he totonu 'a e kakaí na'a nau fili mai honau Fakafofongá. Ko ia Sea mahalo pē tonu pē ke toe vakai'i 'a e lōloa hangē ko e vahe 'a e Fakafofongá tau pehē pē 'oku 6 mano kapau ko e māhina 'e 6 'oku to'ó, ko e māhina ia 'e fiha ia, taki 5000 pa'anga 'e 5000... vāhenga 1 mano. 'A ia ko e 'uhingá 'e to'o mahu'inga ange e 1 mano 'i he kakai na'a nau fili honau Fakafofongá? 'A ē 'oku 'osi 'i ai 'a e fokotu'u mei Tongatapu 1 pe *suspend*. Ko e 'ai pē ko e 'uhingá pē ke tau toe sio mu'a Sea he ko e me'a eni ia 'oku fu'u mahu'inga 'aupito *fundamental right* 'o e kakaí ke nau fili honau Fakafofongá ke tau to'o 'etautolu ...

<002>

Taimi: 1635-1640

'Eiki Ministā Ako: ... 'I he fakaholoki meí he māhina 'e 12 ki he māhina 'e 3, fokotu'u fakakaukau atu pe ia Sea, mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'oku ou pehē ke tau pāloti mu'a ka e hoko atu pe feme'a'aki ke mou maama lelei mo laumalie lelei kae toki faitu'utu'uni, me'a mai 'Eiki Minisitā

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea, kataki ko e kole pe eni ia ki he 'Eiki Nōpele fokotu'u e laō koe 'a e ki'i tānaki fakatonga ko ē 'anenaí, na'e 'uhingá atu hono fokotu'u atu ki he 'uhingá pea mo hono fakamo'oni he 'oku kehekehe pe ia pea mo e makatu'unga fakapotopoto. Sea ko hono 'uhingá hangē pe na'e mea'i 'e he Feitu'ú na ko e fakapotopoto 'a e Falé ni na'e tali 'e he ngaahi lao na'e toki 'oku fakapotopoto e ta'eleta ia, 'oku fakapotopoto e ta'emalu ia e fonuá. Ko e 'uhingá pe Sea 'okú na kehekehe 'aki ia e fo'i fakalea 'oku tu'uma'u pe fo'i lea fakapilitania ka na'e fakatonga e motu'a ni ki he 'uhingá pea mo hono fakamo'oni. Ko e makatu'unga fakapotopoto 'oku ki'i 'atā ange ia ki hono Sea, mālō 'o hangē pe ko e ngaahi tālanga na'e fai 'e he Falé ni.

Siaosi Pohiva: Mālō Sea ko e mahino kia au ia e fokotu'ú ke māhina 'e 3

Sea Komiti Kakato: Me'a mai Tongatapu fika 1

Siaosi Pohiva: Māhina 'e 3 pea fakalahi 'o māhina 'e 6 te'eki ke mahino mai 'eku fo'i fehu'i

Sea Komiti Kakato: māhina 'e 3 fakalahi'aki māhina 'e 3

Siaosi Pohiva: Ko ia

Sea Komiti Kakato: Pea ko e fokotu'ú 'e taha ko e māhina 'e 6

Poupou ki he fakalahi māhina 3 kae ta'evahe fakaloloa māhina 3

Siaosi Pohiva: Ko ia ko u nofo pe au he fokotu'u ko ē mahina 'e 3 fakalahi'aki māhina 'e 3, ko e me'a ko u tokanga au ki ai pe ko e fo'i fakalahi ko ia 'oku kei vahe pē pe 'oku *suspend* e vahé, ko e me'a 'oku ou tokanga au ki ai. 'Oku 'oatu e fo'i faingamālie e fakafongá ke kei ma'u hono faingamālie ke foki mai ka fakangata 'ene vahé, 'uluaki ia.

Ko hono uá hangē ko e me'a na'e lave ki ai e Minisitā Akó *fundamental right* 'a e kakaí ke nau fili hanau Fakafongá, 'io mahino 'aupito pe ia Sea ka na'a koe fili ia ke ha'u 'o fai 'ene ngāué 'i Fale Alea. Pea 'oku 'ikai ke fakahoko 'a hono fatongia na'e fili mai a'í pea 'oku totonu ke tu'utu'uni ki ai laó ia, mālō Sea.

'Eiki Minisitā Ako: Ki'i tokoni atu pe Sea ki he me'a ko ē ne me'a ki ai e Fakafongá Tongatapu 1. Ko e alea foki eni pe ko hai tautolu ke tau hanga 'o faitu'utu'uni ki he fili 'a e kau vāhenga ne nau 'omai. Ka ko e fē e taimi te tau hanga ai 'o mālohi ange ai 'etau faka'uhinga 'atautolu 'i he kakai na'a nau fili mai honau Fakafongá. 'A ia ko u 'uhinga ki ai ke 'oua te tau hanga 'o to'o ma'ama'á. 'Ikai ke u 'uhing au ia ke ha'u ko ē to'o ma'ama'á he 'oku tau leva 'etautolu *supersede* hanga 'etautolu 'o faitu'utu'uni, hala moutolu, ko u pehē 'e au 'oku ta'efe'unga eni ia kiamoutolu 'ai ha taha kehe, mālō Sea

Siaosi Pohiva: Sea mālō, 'oku mahino pē ka au e me'a 'oku 'uhinga mai ai e 'Eiki Minisitā ka 'oku Sea, 'oku 'ikai ko ha lao he taimi ni ka a'u 'o ta'u 'e 1 'oku tau hanga 'etautolu 'o to'o e totonu ko ia ne fili mai'aki e Fakafongá. 'Oku lolotonga 'i ai pe lao ia ko iá. Pea mahino 'aupito pe fiema'u ke fakapotopoto 'a 'etau faitu'utu'uni mei heni ka ko u tui pe Sea 'oku mahino e me'a 'oku fai atu ki ai e tālāngā ia he taimi ni. Ko u fokotu'u atu 'e au ke tau fakakaukau'i 'etautolu ia 'i he fo'i fokotu'u ko eni kuo 'osi 'oatu, mālō tau pāloti ai

'Eiki Sea: Mālō me'a mai 'Eiki Minisitā Pa'anga, mou me'a lelei pē he 'e maama lelei pē te mou fokotu'u mai pe fo'i fika ko ē 'e napangapanga mālie ki he anga e fakalahi e ki'i Kupu Si'i ko eni ko ia 'oku 'uhinga ai tu'utu'uni 'o e lao ko eni, me'a mai

Fokotu'u fēfē ke fai hano sivi mo'uilelei kau kanititeiti fili Fale Alea

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tapu pea mo e Sea pea mo e Hou'eiki Mēmipá Sea, ko u tu'u pe au ke hoko atu pē poupou ki he ngaahi fakakaukau ko eni kuo 'omai pea mo e taimi. Ko e mahino ko ē kiate au Sea ko e 'uhinga 'o e fatu lao fakalelei ko eni ko e tu'unga mo'uilelei 'a e kau mēmipá. Pea mahino kiate au Sea ko e lao ko eni 'e toki ngāue'aki ki he ta'u fo'ou he 'oku ou fakakaukau pe 'oku fakapotopoto ke tau alea'i e me'a 'e toki fakahoko ia ki he kau Mēmipa he ta'u fo'ou. Ka ko e tākaki atu pe eni ia hangē ko e fokotu'u ko ē 'oku fai 'e he 'Eiki Minisitā Akó. Ko e fokotu'u fakakaukau atu pe eni Sea, fēfē ke kau mo ha fo'i kupu'i Lao ai kuo pau ke sivi mo'uilelei 'a e kau kanititeiti kotoa pē 'i he fili Fale Alea ko eni 'o e ta'u ní. Ke ma'u e *clearance* pea me'i he Ministā Mo'u'í 'oku nau mo'uilelei fakasino ke fakahoko honau fatongia he fo'i ta'u 'e 4 ko eni ka hoko mai ko e 'uhingá ke 'oua 'e fakamole. Pea kapau leva 'oku 'ikai ke nau paasi ai pea 'ange hanau tohi mālōlō 'a nautolu ia. Ko e fokotu'u fakakaukau atu pē 'Eiki Sea, mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'Eiki Minisitā

Lord Fakafanua: Sea 'oku faka'ofa'ofa pe fokotu'u ko eni me'i he 'Eiki Minisitā Pa'angá ka ko e fakatonutonu ia 'e fai ki he Konisitūtoné ko e Lao ia 'i Fale Alea

Sea Komiti Kakato: Ko ia

<010>

Taimi: 1640-1645

Lord Fakafanua: ... pea 'oku ou pou pou atu au ia kapau te u foki mai he hū fo'ou ...

Sea Komiti Kakato: Ha taha pē 'oku lava ke lau mo tohi ...

Lord Fakafanua: Te u fa'u mai ha lao ke fakatonutonu e me'a 'oku me'a mai ki ai.

Sea Komiti Kakato: Ko ia. Mo'oni 'aupito ia.

Lord Fakafanua: Sea ka ko u fie tali atu pē me'a na'e me'a ki ai e 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki 'o ne fakatonutonu e faka-Tongá ka na'e tonu pē 'ene tu'u ko eni 'i he fakapālangi 'i he faka-Tonga Sea. Ko e *reasonable cause* 'i he fakapālangi, 'i hono faka-Tonga ko e 'uhinga fakapotopoto. 'A ia 'oku tonu pē ke nofo pē he fakapotopoto koe'uhí ke fenāpasi pē faka-Tongá mo e fakapālangi ko e *reasonable cause*. 'A ia ko e fakalea pe ia 'oku ngāue'aki he lao mo e kau loeá ke faka'uhinga'i'aki 'a e faitu'utu'uní. Ko ia pē tānaki Sea, Sea ko u faka'amu ā ke tau pāloti ā he fika, ko u pou pou au ki he māhina 'e 3 tānaki mo e māhina 'e 3 ke 6 pē *maximum*. Ka ko e hā pē loto e Falé ko u 'ilo pē 'oku 'i ai e ni'ihí 'oku nau taukave'i nautolu e fika kehe ka 'oku faka'amu atu au Sea te tau tali pē 3 mo e 3 'o ma'u e 6. Mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō.

Siaosi Pohiva: Sea ke toe fakamahino mai mu'a pe 'oku kei tu'u 'eku fo'i fakalelei. Māhina 'e 3 mahino kia au 'oku mahina 'e 3 mo e 3 ka ko e 3 vahe mo e 3 ta'evahe.

Lord Tu'iha'angana: Sea fakatonutonu atu.

Sea Komiti Kakato: Mālō.

Lord Tu'iha'angana: Ko e fa'u mai e lao ko eni he kau Ha'apai ko e 'uhingá ko e poiní ko e holoki mei he māhina 'e 12 pea ko eni 'oku a'u 'o māhina 'e 6 mahina 'e 3 pea ko eni 'oku 'ai 'o māhina 'e 6 fakapotopoto ia. Toe fokotu'u mai ia ko ē me'a ia fa'u ha'ane lao kae tuku 'emau laó 'amautolu ke 'ai he 'oku mahino kuo 'osi 'uhinga lelei ia. He ko e me'a na'e lolotonga lele maí kuo lava 'o holoki mei he 12 ki he 6. Fokotu'u atu.

'Eiki Minisitā Ako: Sea 'oku mau pou pou atu ki he 3 tānaki 3 ko ena na'e 'ai mai Sea, mālō.

Pāloti'i 'o tali e kupu 3 fo'ou 'i he mama'o mei Fale Alea

Sea Komiti Kakato: Sai tau pāloti. Kalake, Hou'eiki tau pāloti. Ko ia 'oku laumālie lelei ke tali 'a e fakalahi ko eni he kupu 3 si'i ko eni ko e fakalahi ki he kupu 2 'i he mama'o mei he Fale Aleá 'i he Tu'utu'uní ke tali ke tu'uma'u he māhina 'e 3 pea fakalahi mo e māhina 'e 3, fakahā 'aki hiki ho nima ki 'olunga.

Kalake Tēpile: Sea ‘oku loto ki ai ‘a Siaoisi Pohiva, Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma’asi, Semisi Taulangi Fakahau, Penisimani ‘Epenisa Fifita, Mo’ale Finau, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakaloto fonua, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ‘Eiki Minisitā Ako, ‘Eiki Minisitā Lao, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, Veivosa Taka, ‘Eiki Minisitā Ngoue, Saia Ma’u Piukala, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō, ‘Eiki Nōpele Tu’iha’angana. Loto ki ai e toko 19.

Sea Komiti Kakato: ‘Oku ‘i ai ha fakahā loto?

Kalake Tēpile: ‘Ikai Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō Hou’eiki. Kuo tali e pālōti ‘a e mama’o mei he Fale Aleá pau pē ke ‘i he māhina ‘e 3 ka ‘i ai ha ‘uhinga faka-‘Otua ange ke ma’olunga ange ke te hao ai ke te toe paasi ki he māhina ‘e 3, nofo pē ki loto he māhina ‘e 6. Mālō ‘aupito Hou’eiki. Toe ‘i ai ha feme’a’aki he’etau laó pe te tau pālōti ā.

Lord Fakafanua: Sea kātaki pē he toe fakahoha’á.

Sea Komiti Kakato: Me’a mai.

Fakatonutonu ki he kupu 1 ke to’o e koma he faka-Tonga ke ‘uhinga lelei e kupu

Lord Fakafanua: ‘Oku ‘i ai e fakatonutonu ko e koma ‘i he ‘osi ko eni e Fale Aleá hono 2 he’ene ‘asi ko eni he kupu 1 ‘oku tonu ke to’o e koma ko iá ‘i he faka-Tongá. Koe’uhí kapau ‘e fakahū e koma ia ‘e ‘uhinga kehe leva ‘a e kupu ia.

Sea Komiti Kakato: ‘Io ko eni ‘oku ‘osi ‘i ai e fakatonutonu to’o e komá

Lord Fakafanua: Kātaki pē Kalake kae ‘ai hake ke tau sio angé ki he kamata ko ē kupu. ‘A ia ko e Fale Alea ‘uluakí ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha koma ai ka ko ‘ene ‘asi tu’o 2 haké ‘oku tonu ke to’o e koma ko iá. Ko ia mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Ma’u ia kau kalake?

‘Eiki Minisitā Ngoue: Sea fakamolemole atu ki he Feitu’u na.

Sea Komiti Kakato: Me’a mai Minisitā Ngoue.

‘Eiki Minisitā Ngoue: Tau ‘osi tali pea tuku ai ki he ta’u fo’ou. Toki fakatonutonu e me’á. Kuo tau ‘osi hikinima ko ‘etau tu’utu’uni ia hā ‘oku toe fakatonutonu ai?

Sea Komiti Kakato: Mālō.

Lord Fakafanua: Sea na’a tau hikinima tautolu ki he 3 mo e 3, ‘oku te’eki ke pālōti’i e ...

Sea Komiti Kakato: Na’a tau pālōti tautolu he fo’i fika.

Lord Fakafanua: Fakatonutonu ko ení.

Sea Komiti Kakato: Ko e ‘osi eni ia ‘e toki fai hono pālōti’i kakato mo hono fakalahi mo e fakalelei ‘o kau ai e fika ‘i hono pālōti’i ‘o e lao ko ení.

‘Eiki Minisitā Ngoue: ‘Ikai pea toki fakatonutonu he pāloti hoko.

Sea Komiti Kakato: Pea toki kakato ai mo hono ngaahi fakatonutonu.

‘Eiki Minisitā Ngoue: He ‘Eiki Sea. Toki fakatonutonu he me’a hokó.

Sea Komiti Kakato: Pe‘i fokotu‘u mai me’a ‘oku fakatonutónú.

‘Eiki Minisitā Ngoue: Fakamolemole pē Sea. Ko ‘etau ngāue ko ‘ene pāloti pē ‘oku tali pea tau hoko atu leva. Taimi ko ē ‘e toe fai ai hono lau e pāloti pea toki fai hano toe fakatonutonu he kuo tau ‘osi tali e me’a ko iá.

Sea Komiti Kakato: Mālie ‘aupito. Hau au e ‘ā’ā he ngāue mo koe Minisitā, pou pou e tokoní mālō ‘aupito. Hou’eiki tau pāloti. ...

<002>

Taimi: 1645-1650

Pāloti’i ‘o tali Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Fale Alea 2021(Lao fika 23A/2021)

Sea Komiti Kakato: Ko ia ‘oku laumālie lelei ke tali ‘a e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Fale Alea 2021, Lao Fika 23A/2021, fakataha pea mo e fakalahi ‘o e kupu 2 (3) mo hono ngaahi fakalelei fakataha mo ia, mo e tānaki ‘o e fakalelei mei he māhina ‘e 3 ‘i he toloi e māhina ‘e 3 ki he ‘uhinga e māhina ‘e 6, ‘o e ma’u ‘o e ngāue ki he Fale Alea mo hono ngaahi fakatonutonu, fakahā ‘aki ‘a e hiki ho nima.

Kalake Tēpile: Sea loto ki ai ‘a Siaso Pohiva, Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma’asi, Semisi Taelangi Fakahau, Penisimani ‘Epenisa Fifita, Mo’ale Finau, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakaloto fonua, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ‘Eiki Minisitā Ako, ‘Eiki Minisitā Lao, ‘Eiki Minisitā Ngoue, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, ‘Eiki Minisitā Polisi, Veivosa Taka, Saia Ma’u Piukala, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō, loto ki ai ‘a e toko hongofulu ma hiva.

Sea Komiti Kakato: ‘I loto pē?, Mālō kalake. Toe ‘i ai ha fakahā loto.

Kalake Tēpile: ‘Ikai Sea.

Lao Fakaangaanga Fakatonutonu fika 3 ki he Lao Konisitūtone ‘o Tonga 2021

Sea Komiti: Mālō Hou’eiki, kuo tali ‘a e lao ko ia, tau hoko hifo ki he Lao Fakaangaanga Fakatonutonu Fika 3 ki he Lao ‘o e Konisitūtone ‘o Tonga 2021. Lao Fika 24A/2021. Hoko atu ki he ‘Eiki Nōpele fakamaama mai ‘a e lao ko eni, mālō.

Fakama’ala’ala fekau’aki mo e Lao Fakaangaanga fika 24A/2021

Lord Fakafanua: Fakatapu atu ki he Feitu'u na Sea, pehē foki ki he Hou'eiki Mēmipa 'o e Komiti Kakato.

Ko e Lao Fakaangaanga ko eni ko e Lao fika 24A/2021, Lao Fakaangaanga Fakatonutonu. Sea 'oku ou kole fakamolemole atu 'oku 'i ai 'a e liliu heni 'oku hā atu 'i he fakalea ko eni 'o e lao ko e fika 3, ka koe'uhi na'e fakafoki 'a e fika 2, Lao Fakaangaanga Fakatonutonu fika 2 ko eni ki he Konisitūtone, 'oku holo hifo leva 'a e fika 3 ko eni 'o fika 2.

Fakatonutonu ki he hingoa e Lao

'A ia ko e fakalea fo'ou ko eni 'a e Lao Fakaangaanga, ko e Lao Fakaangaanga Fakaangaanga Fakatonutonu fika 2 ki he Lao Konisitūtone 'o Tonga.

Sea ko e kau eni 'i he lao nounou 'aupito kupu pē 'e 2, ne hanga 'o fakatonutonu 'a e kupu 23 'o e Konisitūtone, ki he kupu 2 ko eni 'o e Lao Fakaangaanga ko eni. Sea ko e fakamatala nounou pē ki he Lao Fakaangaanga ko eni ko e fakatonutonu ki he kupu 23, koe'uhi he na'e 'i ai 'a e ngaahi me'a na'e hoko pea 'i he 2013 na'e liliu 'a e kupu 23 'aki 'a e ngaahi makatu'unga pea na'e 'uhinga lelei pē ia Sea, pea koe'uhi ko e tā iku 'a e taimi pea 'oku 'i ai mo e ngaahi me'a ia na'e 'ikai ke fai ha 'amanaki ki ai kuo hoko, pea ko e 'uhinga ia 'oku toe fokotu'u mai ai ke fakalelei 'i e kupu 23 Sea.

Ko e fakalelei ko eni 'oku fakafoki 'a e fotunga ko eni e kupu 23 ki he tu'unga na'e 'i ai kimu'a 'i he 2013, ka ko e liliu si'isi'i pē Sea 'oku tānaki atu, ko hono tuku hake 'a e ta'u 'e 2 ki he ta'u 'e 3. 'A ia ko hono fakalea ko eni he taimi ni, 'e tapu ki ha taha 'a ia koe'uhi ko ha'ane mo'ua, 'i ha hia 'oku tautea 'aki 'a e nofo popula 'o lahi hake 'i he ta'u 'e 3, ke ne ma'u ha tu'unga 'i he Pule'anga, pē ko e tu'unga ma'u totongi pē ha tu'unga fakapa'anga, pea 'e tapu ke ne kau ki he fili, pē fili ia ke hoko ko ha Fakafofonga Fale Alea, kae 'oua kuo ne ma'u mei he Tu'i ha fakamolemole fakataha mo ha fakahā mamafa, kuo faka'atā ia mei he ngaahi tapu ne hilifaki ki te ia he ngaahi tu'utu'uni 'o e kupu ni.

Sea ko e kupu ko eni 'oku tu'utu'uni ki he kau Fakafofonga Fale Alea pehē foki kihe tokotaha ngāue fakapule'anga kotoa pē. Ko e 'uhinga na'e liliu ai 'a e kupu ko eni mei he ta'u 'e 2 ki he ta'u 3, ko e ta'u 'e 3 ko e hia matea ia 'oku tu'utu'uni ki ai 'a e Fakamaau Lahi. Ko e ta'u 'e 3 'o lahi hake, ngofua ia ke faka'ilo ha kau Fakafofonga Fale Alea 'i ha fa'ahinga taimi pē ko e hia matea. Pea 'e taliui 'a e Fakafofonga ko ia ki ha tu'utu'uni 'a e Fakamaau Lahi.

Ko e ngaahi tautea ko eni 'e ala hoko 'oku ta'u 'e 2, 'e 3 hifo ki lalo ko e ngaahi hia ko ia 'oku 'ikai ke a'u ia ki he hia matea pea 'oku 'ikai ke 'ave ia ki he Fakamaau Lahi. 'A ia ko e, tau pehē pē ko ha *traffic fine*, pē ko ha, fanga ki'i tikite iiki hifo pē ia, 'o 'ikai ke 'uhinga ia ke ...

<005>

Taimi: 1650-1655

Lord Fakafanua: ... Ke tu'utu'uni e Konisitūtone ka koe koe'uhi ko ho'o lele lahi 'i he hala pē ko ha'o lele ta'etui ho *seatbelt* pē ko ha fa'ahinga me'a pehē. 'A ia ko e faikehekehe ia 'a e kupu motu'a 'i he'ene tu'u ko ē ki he ta'u 'e ua pea mo hono hiki hake ki he ta'u 'e tolu ke fenāpasi 'a e tautea pea mo e tu'utu'uni e Konisitūtone mo e hia ko ē na'e fakahoko.

Sea ko e fakalelei ko eni 'oku meimei makatu'unga pē ia tatau pea mo e ngaahi *argument* mo e ngaahi poini na'e 'ohake 'i he Lao Fakaangaanga ko eni na'e toki 'osi 'etau feme'a'aki ai. Ko e feinga pē eni ke fakaofiofi mai 'a e Lao ki he ngaahi makatu'unga lelei 'o e pule lelei pehē foki ki he taliui pea mo 'etau faka'atu'i e Lao ke ngāue e Lao tuku ha faingamālie e Lao ke ngāue.

Ko e ngaahi *argument* ko eni pē ko e ngaahi poini ke fakatatafe e kupu 23 kae 'oleva kuo fakakakato 'a e hopo tangi ha taha kuo ne maumau'i 'a e Lao ha taha kuo halaia 'i he tu'utu'uni 'a e Fakamaau'anga ha taha kuo ne fakahoko ha hia matea 'a ia 'oku ta'u 'e tolu pē 'e malava ke lahi ange ai 'a e hia kuo ne fakahoko. 'Oku 'ikai ke fiema'u ke tali 'a e Fale Alea ia Sea ke 'osi e fakatonutonu Lao pea toki foki mai e tokotaha ko ia ki Fale Alea.

Ko e taumu'a e kupu ko eni Sea ke 'oua pē toe 'i ai ha taimi ia 'e 'i ai ha Fakafofonga Fale Alea 'e fakahū ki he pilisone pē malu'i fakapule'anga. Ko e taumu'a ia e Lao ko eni Sea pea 'i he vakai fakalao ko eni mo e kau mataotao ko eni 'i he Lao na'e fai 'a e fengāue'aki mo e fale'i fakalao ko eni e Pule'anga mo e 'Ateni Seniale mo e ni'ihi kehe pē 'oku nau felāve'i pea mo e kupu ko eni Sea 'i he'eku tui ko e fakapotopoto taha 'eni ke tau fakatonutonu e Konisitūtone ke foki mai e to'u Fale Alea 'i he Fale Alea hoko mai ta'u fo'ou kuo tau 'osi tāpuni'i atu tautolu 'a e ngaahi matavaivai na'e 'ikai ke fai ha 'amanaki ki ai kuo tau 'osi mamata tonu he 'aho ni.

Sea ko e lelei taha eni 'a e fokotu'u pea 'oku ou 'ilo pē 'oku pelepelengesi 'oku 'i ai e ngaahi tui fakapolitikale mo e ngaahi tui 'oku ne hanga 'o taukave'i e ngaahi tafa'aki kehekehe ka 'i he'eku tui ta'eveiveiua ko e sai tahā eni 'oku tonu ke tau fakapipiki tau hingoa hikinima ki ai. Ko e lelei taha eni Sea he na'e 'osi fa'u mai pē kupu ia ko eni talu mei he kamata 'etau Konisitūtone tau fakatonutonu 2013 ta ko ē 'oku 'i ai e matavaivai he fakatonutonu ko ia, tau toe ki'i fakalelei'i he ta'u ni pea toki hiki hake mei he ta'u ua ki he ta'u tolu ke fenāpasi mo e tautea 'oku hilifaki he 23.

Pea ko 'ene aofangatuku Sea talanoa nounou 'ikai ke u fiema'u au ke hoko 'a e Fale Alea ko ha feitu'u 'oku 'i ai ha taha 'ia tautolu 'oku malu'i fakapule'anga 'i he pilisone hili ko ia 'oku tukuhifo e tokotaha ko ia pē ko hai 'a e lakanga, 'a e ngeia 'a e molumalu 'a e Fale 'Eiki ni tautefito pē ko ha taha na'e fakanofa 'e he 'Ene 'Afio pē ko e Sea e Fale Alea, Palēmia pē ko ha Minisitā hala ke u loto au ke 'i ai ha taha 'i he Fale 'Eiki ni 'e a'u ki ha tu'unga ne kei ma'u pē 'a e monū'ia mo e lakanga lahi faufaua ko eni 'i he pilisone.

Ko e taumu'a ia e Lao ko eni Sea pea 'oku 'i ai e ngaahi tafa'aki te ne lava 'o fakahaofi'i e tokotaha ko eni 'o kapau 'e fai atu 'a e hopo tangi ko ha taha kuo mole 'ene monū'ia fakatatau ki he kupu 23 pea fakatonutonu fakafeta'i he monū'ia e tokotaha ko ia ha'ane 'eke'i 'ene ongongo pea mo 'ene pa'anga na'e mole mo 'e ne lakanga mo e hā fua mei he Pule'anga.

Pea ko e fatongia e Pule'anga ke ne hanga 'o fakakakato 'a e ngaahi me'a na'e mole he tokotaha ko ia koe'uhī ko e ngāue hala 'a e Pule'anga 'enau faka'ilo e tokotaha ko ia, ka 'oku 'ikai ke 'uhinga e ngaahi faingamālie ko eni Sea ke holoki ai mo tāmoloki 'a e ngeia mo e ma'a haohaoa 'o e Fale 'Eiki ni. Ko ia pē Sea 'oku ou fokotu'u atu 'atā pē ke u tali atu ha ngaahi fehu'i.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'aupito 'Eiki Nōpele 'o Ha'apai. Fakatokanga'i e kupu ko eni na'a tau fononga mai ai mo e ki'i liliu pē ko eni 'uhinga 'o e ta'u mei he ua ki he tolu tuku atu Hou'eiki ke mou feme'a'aki, ka kiate au kau eni he fokotu'u Lao lelei ki ha kakai ke nau tataki lelei 'a hotau Fale Alea mo e Pule'anga...

<007>

Taimi: 1655-1700

Sea Komiti Kakato : .. 'o Tonga. Mālō 'aupito e fa'u lao, me'a mai 'Eiki Minisitā Ngoue.

Poupou ki he lao kae to'o kau ngāue fakapule'anga mei ai

'Eiki Minisitā Ngoue : Tapu pē mo e Feitu'ú na Sea, tapu atu ki he 'Eiki Palēmia kae 'uma'ā e Kapineti fakatapu atu ki he Hou'eiki Nōpele. Fakatapu atu ki he kau Fakafofonga e Kakai. Ko u fakamālō lahi ki he 'Eiki Nōpele Fakafofonga Fika 2 'o Ha'apai ko 'ene me'a mai 'o fekau'aki pē mo e kupu 'o e Konisitūtone ko eni 'Eiki Sea. Taimi na'e lau ai e lao 'Eiki Sea 'oku ou poupou kakato ki ai 'Eiki Sea, ka 'i he taimi ko ia 'oku fakaikiiki mai ai 'e he tokotaha 'oku ne *sponsor* pē 'oku ne fokotu'u mai e me'a ko eni 'Eiki Sea 'oku 'ikai ke u poupou ki ai Sea.

'Aki e 'uhinga ko eni 'Eiki Sea. Ta ko e taumu'a ia ki he kau Mēmipa e Fale ni. Kapau ko e taumu'a ki he Mēmipa e Fale ni 'Eiki Sea ko u kole atu ke to'o 'a e kau ngāue fakapule'anga mei heni 'Eiki Sea he 'oku ha'i kotoa 'a e kakai mei tu'a 'Eiki Sea he me'a ko eni 'Eiki Sea. 'Ai pē e kau Fale Alea 'o hangē ko 'ene me'a 'oku me'a mai ki ai.

'I ai e tokotaha na'e 'alu 'o ngāue 'i he Tohinima 'Eiki Sea kae kehe 'e 'ikai ke tau hanga 'o fulihi e tu'utu'uni 'a e Fakamaau ka 'i he talaloto 'a e tokotaha ko eni na'e si'i 'alu 'o ngāue popula ai na'e 'ikai ko ia ia. Ko e tu'utu'uni na'e fai mei 'olunga kae 'alu ia 'o ngāue popula. Kae 'i loto he ta'u 'e 2 na'e 'osi pē 'Eiki Sea toe foki mai 'o ma'u 'a 'ene ngāue he 'oku ai hono fāmili. Kapau ko e 'uhinga ki he kau Fakafofonga 'i he Fale Alea ni 'Eiki Sea, ko u kole atu ke 'ai ha kupu 'e taha, kae si'i to'o 'a e kau ngāue fakapule'anga 'Eiki Sea. Kakai tokolahi taha ia he fonua ni kakai 'oku tau fakafofonga'i kakai 'oku nau fili 'ia kimoutolu Hou'eiki 'oku totonu ke to'o mei he kupu ko eni, kapau ko e 'uhinga ia kia kitautolu kau Fakafofonga. Poupou atu au 'Eiki Nōpele, ka 'oku 'ikai ke u poupou ke fakakau e kakai 'o e fonua ai.

Kupu ko eni 'Eiki Sea, ta'u 'e 3 ke ne ma'u ha tu'unga 'i he Pule'anga. Taha kotoa pē 'oku ne ma'u ha tu'unga 'i he Pule'anga *CEO* ongo 'aupito 'aupito Sea kapau 'e a'u ki ha tu'unga pehē, si'i kau e kau ngāue Toutai mo e Ngoue 'Eiki Sea. Kakai ho vāhenga, kau 'Ofisakolo, Pule Fakavahe. 'I ai pē fanga ki'i me'a Sea te nau lava pē 'e he Fakamaau 'o fakamaau'i kinautolu fe'unga pē. Ki he Hou'eiki pea mo kitautolu 'i he Fale ko eni 'Eiki Sea tonu pasika 'aupito 'aupito 'Eiki Nōpele e me'a ia 'oku ke me'a mai ki ai.

Ko u fokotu'u atu Sea, toe fai hano fakakaukau'i fakalelei he 'ikai ke u hikinima au koe'uhi ko e 'i loto 'a e kakai e fonua 'Eiki Sea. Kapau ko e taumu'a kiate kitautolu, poupou ka mou fakakaukau'i kuo pau ke fakapekia 'o fakatatau mo 'etau ako he tu'utu'uni he lao ni 'a e ngaahi kupu'i lao kotoa ko ē 'Eiki Sea 'oku hunuki 'i loto hūfanga he fakatapu 'a e kakai e fonua 'Eiki Sea. 'Ai pē ha kupu ia 'a e Fale ni 'Eiki Sea. Mālō 'Eiki Sea e ma'u faingamālie.

Sea Komiti Kakato : Mālō 'aupito. Tongatapu Fika 1.

Poupou ki he Lao kae 'ikai poupou ke to'o kau ngāue fakapule'anga mei he fo'i Lao

Siaosi Pohiva : Tapu pea mo e Feitu'ú na Sea kae 'uma'ā e Hou'eiki. Sea ko u fakamālō lahi au ia ki he *sponsor* 'o e fo'i lao ko eni, lao faka'ofa'ofa. Ko e taimi na'a ne lau mai, 'oku ongo ia Sea ki homau loto, ko u tui pē 'oku mau ongo tatau pea mo e tēpile ko eni. 'Oku tau fakaofiofi

atu ki he me'a ko e pule lelei. Me'a ia 'oku tau faka'amu tautolu ki ai Sea. Ko ia 'oku ou pou pou au ki he fo'i lao. Ko e ki'i me'a pē 'oku ou tokanga ki ai, pē ai hano toe fakakaukau'i. 'Ikai ke u, 'oku 'alu he laine 'o e fakakaukau 'a e Minisitā, ka 'oku 'ikai ke u tui ke faka'atā 'a e kau ngāue fakapule'anga ia. Ka 'oku ai ha taha 'oku ne maumau'i e lao, 'e 'ikai ke 'alu pē 'o ngāue popula kae kei ma'u pē hono lakanga CEO pē ko ha tokotaha ngāue fakapule'anga. 'Ai ke *apply* pē, ko 'ene maumau'i pē lao 'alu 'o ngāue popula, mālōlō kitu'a. Ka ko e me'a eni 'oku ou tokanga au ke fai hono fakatonutonu Sea.

'Eiki Minisitā Ngoue : Sea 'oku sai pē, sai pē Fakafofonga, sai pē koe'uhi ke tau feme'a'aki pē ka u ki'i tokoni atu pē ki he Feitu'ú na.

Sea Komiti Kakato : Me'a mai.

'Eiki Minisitā Ngoue : 'Oku 'ikai ke u tokanga au ki he ngaahi fu'u hia lalahi 'Eiki Sea, ko 'ene 'ova pē 'a'ana he ta'u 'e 2 'i he tu'u ko ia 'a e Konisitūtone he taimi ni, ko 'ene 'osí 'ana ia. 'Oku ou tokanga 'oku ai si'i ni'ihī 'oku nau fai pē...

<008>

Taimi: 1700-1705

'Eiki Minisitā Ngoue: ... ki'i me'a ka ko e tokotaha ngāue fakapule'anga 'e fihia he kupu ko eni pea kapau ko ho 'uhinga ke tau pou pou ki he 'Eiki Nōpele Fakafofonga Fika 2 'o Ha'apai tau pou pou kae 'ai 'o fa'u ha fo'i kupu 'e taha si'i tukuange e kakai 'o e fonua pea tukuange ki he Fakamaau Totonu ke ne fakamaau'i he 'oku 'ikai ke tau pou pou'i 'e tautolu 'a e faihia. Ko e kupu ko eni 'oku fihifihia ai e kakai 'o e fonua ka ko e kakai ko ia ko e kakai ia 'oku nau tokoni lahi taha ki he *tax* mo e tukuhau mo e fakapotopoto ko eni e me'a 'oku mou feme'a'aki he Fale ko eni mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Mo'oni 'aupito ia 'Eiki Minisitā 'io 'oku fiema'u e tokoni 'a e kakai 'oua pē 'e faihia. Ko e 'uhinga ia e fo'i kupu ko eni 'oua pē faihia ...

Siaosi Pohiva: Sea mālō kae fakakakato atu mu'a Sea 'a e malanga 'a e motu'a ni 'oku ou tui 'aupito au ki he fo'i lao 'oku 'omai kae hangē ko u meimeī laine tatau mo e fakakaukau ko ē 'oku 'omai ko ē ko tautolu ia ko e fa'u lao ia. Pea 'oku hia mamafa ange ke hanga 'e he kau fa'u lao 'o maumau'i e fo'i lao kehekehe ia mo hono fakamaau'i e kakai ko ē fonua na'e 'ikai ke nau fa'u e laó. Ko e me'a 'oku ou ki'i sio ki he ta'u pē 'e lava 'o fai hano fakakaukau'i kehekehe ka 'i he taimi tatau 'oku kei mahu'inga pē ke tautea'i 'a e kau ngāue fakapule'anga kapau kuo nau maumau'i e lao ke kei *apply* pē to'o honau Lakanga, toki fai e tangi ia kimui.

Sea Komiti Kakato: Ki'i tokoni atu pē Fakafofonga 'e tapu ki ha taha 'oku 'ikai ke fokotu'u mai ai ki he kau ngāue fakapule'anga mo e kau ngāue Fale Alea pea ko e 'uhinga 'o e tautea 'o hono ngāue 'o e mo'ua ko e ta'u 'e ua pē tolu lahi hake 'oku toki fakahingoa mai ai 'a e ngaahi monū'ia 'i ha tokotaha ka ngāue 'i ha potungāue kau ai mo e Fale Alea.

Lord Fakafanua: Sea tapu pē ki he Feitu'u na kau fakama'ala'ala pē me'a 'oku tokanga ki ai e 'Eiki Minisitā.

Sea Komiti Kakato: Me'a mai 'Eiki Nōpele.

Lord Fakafanua: Pea mo e Tongatapu 1. Ko e manatu'i ko e lao ma'olunga taha e Konisitūtone pea 'oku 'i ai e ngaahi lao ia ki he hia mo e ngaahi lao te tau taliui ki ai 'oku 'i he

malumalu ia e Konisitūtone. Ko 'etau talanoa he Konisitūtone 'oku tau talanoa tautolu 'i he hia matea, tau talanoa tautolu he to'o ho lakanga. To'o ho monū'ia. Ko e 'i lalo hifō 'oku 'i ai e ngaahi tu'utu'uni kehe ia te ke taliui ki ai ko e taimi ko ē 'oku ke 'alu ai ki he Fakamaau'anga 'e tu'utu'uni 'a e ngaahi tu'utu'uni ko eni ho ngāue'anga kia koe pea mo e PSC 'o kapau 'e mo'ua ha taha 'i ha mo'ua 'oku si'isi'i hifo he ta'u 'e tolu 'e tu'utu'uni e CEO e ngāue'anga ko ē 'oku ke ngāue ai kia koe he 'oku 'i ai e ngaahi tu'utu'uni ia e ngāue'anga ki he taimi ko ē 'oku ke maumau' i ai e lao.

Ko u fie fakamavahevahe'i pē 'a e ngaahi 'a e taliui ko eni he kupu ko eni 'oku 'uhinga pē ia ki ha ngaahi hia matea pea 'oku tataua e *apply* Konisitūtone ki ha taha ngāue pē he Pule'anga pē ko e Fakafonganga pē ko ha taha ngāue. 'Oku, pea ko u fie fakama'ala'ala pē au ia Sea ko e kupu ko eni 'oku tau lolotonga ngāue'aki he taimi ni hono faikehekehe pē 'oku to'o e ki'i kupu 'e taha na'e tānaki he 2013 fakapipiki atu ia 'i lalo pea mo hiki hake 'a e ua ke ta'u 'e tolu ko 'ena faikehekehe ia. Ko e me'a ko ē 'oku tokanga ki ai e 'Eiki Minisitā 'oku lolotonga fakahoko pē ia he taimi ni. Ko ia pē Sea mālo.

'Eiki Minisitā Polisi: Kātaki Sea ko e ki'i ...

Sea Komiti Kakato: Me'a mai 'Eiki Minisitā Polisi.

'Eiki Minisitā Polisi: 'Eiki Fakafonganga, hangē ko ē ko 'ene me'a ko eni ko ē ko 'ene me'a 'o pehē kapau 'e hao pē ia pē mo'ua kapau 'e hao pē ia he Fakamaau'anga pea mo'ua, pea kei fihia pē ia 'i he tu'utu'uni 'a e potungāue, hangē ko e me'a ko ē na'a ne me'a mai 'aki ...

Lord Fakafanua: Sea 'oka mo'ua kapau 'oku hao ia 'oku hao ia. 'E 'ikai ke lava ke te hao he Fakamaau'anga pea te mo'ua he ngāue'anga 'oku makatu'unga e tu'utu'uni e ngāue'anga 'i ho'o mo'ua 'i he Fakamaau'anga.

'Eiki Minisitā Polisi: 'Ikai ko e 'uhinga ia e fehu'i he na'a ne me'a mai ko ē 'anenai kapau te ke hao he Fakamaau'anga 'oku 'i ai pē e tu'utu'uni ia.

Lord Fakafanua: Sea. Ko u kole fakamolemole atu au ki he 'Eiki Minisitā na'e 'ikai ke u 'uhinga pehē au kapau ko e me'a ia 'oku ne me'a mai ki ai ka ko eni ko u fakatonutonu atu.

'Eiki Minisitā Polisi: 'Ikai kapau te tau foki pē ki he Miniti ko ē na'e toki 'osi ko 'ene 'uhinga, 'uhinga ia hono fehu'í. Pea kapau leva 'oku ne pehē na'e 'ikai ke 'i ai ha'ane me'a pehē pea 'oku faka'ofa'ofa ka na'e 'uhinga hono fehu'i.

Lord Fakafanua: Sea ko u kole fakamolemole atu au kapau nau lea pehē vakai e Miniti ka ko u kole fakamolemole atu na'e 'ikai ke u 'uhinga au 'oku pehē.

Sea Komiti Kakato: Ko ia. 'Eiki Minisitā.

Siaosi Pohiva: Sea.

Sea Komiti Kakato: Na'e 'ikai ke 'i ai ha me'a pehē 'a e 'Eiki Nōpele. Ka ko e 'uhinga e 'Eiki Nōpele kapau ko e mo'ua fakapotungāue 'e sivi'i pē koe ai pē te ke ma'u e ngāue ai. Ko e Konisitūtone eni ia 'uhinga ki he ngaahi hia.

Lord Tu'ivakanō: Sea.

Sea Komiti Kakato: 'Io me'a mai.

Eiki Minisitā Ngoue: Ki'i fakamolemole.

Sea Komiti Kakato: Tongatapu Fika 1 ko e 'osi pē me'a mai e 'a e 'Eiki Nōpele,'a e Minisitā...

<009>

Taimi: 1705-1710

'Eiki Minisitā Ngoue: Fakamolemole pē 'Eiki Nōpele 'oku ha'ana 'a e fokotu'u ko eni, 'ai ha kupu 'e taha 'o fekau'aki mo e kau Mēmipá. He ko e me'a ko ē na'a ke me'a mai 'aki 'anenai ko e 'uhinga ki he kau Mēmipá 'oku 'ikai ke laumālie e Feitu'u na ki he kau Mēmipá 'oku nau fakahoko ha maumau 'Eiki Sea, lao. Ko e faka'uhinga na'a ku 'oatu he koe'uhí 'oku ou 'ilo'i ko e kupu ko eni 'oku 'asi ai e kau ngāue fakapule'anga 'Eiki Sea. Pea ko 'eku kole pe 'a'aku ia, tau tokanga ki he kakai e fonuá 'oku nau fu'u

Sea Komiti Kakato: Ko e Konisitūtone eni Minisitā

'Eiki Minisitā Ngoue: Ko e Konisitūtone eni 'oku ou talanoa atu ai

Sea Komiti Kakato: Ko ia ko e Konisitūtoné ki he kakai kotoa pē

'Eiki Minisitā Ngoue: Sea, ko e fakamatala na'e 'omai meí he me'a ko e 'uhinga ki he kau Mēmipá

Sea Komiti Kakato: Ko ia

'Eiki Minisitā Ngoue: Ko ia, 'ai ke faikehekehe'i mo e kakai e fonuá mo e kau Mēmipá

Sea Komiti Kakato: Mai ange ha tali ke me'a 'oku fehu'i mai 'e he 'Eiki Minisitā mahalo 'oku 'i ai e mo'oni e 'Eiki Minisitā. Ka 'oku 'ikai ko ha mo'oni mo'oni 'aupito

Lord Tu'iha'angana: Ko 'eku tokoni pe 'a'aku ki he 'Eiki Minisitā ka 'oku mo'oni pe foki 'oku pau pe ke tau femahino'aki

'Eiki Minisitā Ngoue: Sea, me'a hifo ko e mo'oni 'aupito 'oku kau e kau ngāue fakapule'anga ai ko e hā 'oku toe veiveiua ai ho'o tu'utu'uni e Feitu'u na.

Lord Tu'iha'angana: Sea ko 'eku ki'i tokoni vaivai pe 'a'aku ki he Minisitā

Sea Komiti Kakato: Mahalo 'oku ou lau lea Tonga lelei ange au he Feitu'u na

'Eiki Minisitā Ngoue: Ko e lea totonu 'oku kau ai e kakai e fonuá, Pule'anga

Sea Komiti Kakato: Mahino lelei 'aupito ia ka au

Lord Tu'iha'angana: Ko 'eku tokoni pe 'a'aku ia Sea ki he 'Eiki Minisitā ko e kupu ko eni 'a eni ko eni na'e liliu ko eni he 2013. Ko e fakalea pē ē pea ko u toe ki'i 'eke kimui ki he'etau kau fakafofonga laó ko e kei kumi pe ko e na'e fokotu'u e kupu ko ē 'anefē? Ka nae liliu pe fakamuimui he 1961 pea toe liliu ko eni he 2013 'oku fakalea pehē pe 'oku 'asi ai pe kau ngāue

fakapule'angá mo e Fale Aleá. Ko 'eku ki'i tokoni pe 'a'aku ia ne 'ikai ke toki fokotu'u ia 'e he 'Eiki Nōpelé ... ko e fo'i kupú pe ia 'a eni ko ē ko e ma'u fakamuimui na'e liliu he '61 mahalo pe ko e hā e fakalea ne liu ai pea toe liu he 2013 pea nae 'i mu'a pe ia 'i ai ko e fo'i fakalea pe eni 'oku 'uhinga ki he kau ngāue fakapule'anga mo e kau ma'u lakanga fakalangilangi mo e hā fua mo e Fale Alea 'o Tongá, ko 'eku ki'i tokoni atu pe ia ka na'e fakamamafa pē malanga fakamahino ia 'a e 'Eiki Nōpele Ha'apai ki he Fale Aleá.

Sea Komiti: Ko ia, mālō me'a mai e 'Eiki Minisitā Laó

Fokotu'u ke tali Lao Fakaangaanga

'Eiki Minisitā Laó: Tapu mo e Sea, fakatapu atu ki he Hou'eiki Komiti Kakatō, 'Eiki Sea ko e taha eni ha kupu mahu'inga. Na'e tu'u pe kimu'a pea fai mai hono fakatonutonu 'i he 2013 koe'uhi ko e me'a na'e hoko pea 'oku fakatonutonu eni pea te te lau 'a e kupu ko eni 23 pea te te lau mo e kupu 73 te na fengāue'aki. Ko e kupu 73 'okú ne faka'atā ai 'a e Mēmipa 'o e Falé he 'ikai ke faka'ilo 'i ha hia 'oku 'ikai ke sula.

Ko 'ene sulá pe kuo pau ke ke hopo koe. 'A ia ko 'ene a'u ko ē ki he sulá 'oku hia matea ia 'Eiki Sea fakatatau ia ki he tu'utu'uni ko eni 'oku 'ai mai 'e he fakatonutonu ko eni, ko ha tautea 'oku laka hake 'i he ta'u 'e 3. 'I he'ene tu'u pehē leva Sea 'oku fa'a 'atu e ki'i fakatātā ko eni, kapau 'oku 'i ai ha motu'a ngāue fakapule'anga na'e faka'uli pea *accident*, 'ikai ko 'ene maumau'i e lao ko ē 'a e potungāue. Tau pehē ko 'ene *accident* pea tautea leva ia ngāue pōpula ta'u 'e ua, kei 'i ai pē hono monū'ia fakatatau ki he kupu 23 ke toe foki 'o ngāue 'i ha hili 'ene ngāue'i hono mo'ua ko iá.

Ko e ngaahi lao ko ē fakangāue'angá, me'a ia 'a e lao e PSC ke ne ngāue ki ai, ko u kole atu fokotu'u atu tau tali ka tau hoko atu Sea, mālō.

Pāloti'i 'o tali Lao Fakaangaanga Fakatonutonu fika 3 Lao Konisitūtone 'o Tonga 2021 (Lao fika 24A/2021)

Sea Komiti Kakato: Mālō, tau pāloti. Ko ia 'oku laumālie lelei ki he tali e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu Fika 3 ki he Lao 'o e Konisitūtone 'o Tonga 2021, Lao Fika 24A/2021 mo hono Fakatonutonu, fakahā 'aki e hiki ho nima

Kalake Tepile: Sea, 'oku loto ki ai 'a Siaosi Pohiva, Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Semisi Taelangi Fakahau, Penisimani Fifita, Mo'ale Finau, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Palēmia ...

<010>

Taimi : 1710-1715

Kalake Tepile: ... 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Polisi, Veivosa Taka, Saia Piukala, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana. Loto ki ai 'a e toko hongofulu-mā-hiva (19).

Sea Komiti Kakato: Mālō 'aupito Hou'eiki, kuo tali e Lao ko ia. Fakamolemole pe kapau 'oku 'i ai hā fetūkuaki he motu ni, fakahoha'asi e loto fale na, ko e anga pe e tataki 'etau ngāue pea 'e malava ai ke ma'u ai e mo'oni ko e 'uhinga 'o 'etau loto taha ki ha pāloti pea fakamolemole'i kapau 'oku ou tohoaki'i ha fa'ahinga me'a, mālō 'aupito.

Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Ngaahi Koloa Faito'o 2021, Lao Fika 20A/2021

Kole atu ke tau hoko ki he *Item* hono 4 ki he Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Ngaahi Koloa Faito'o 2021, Lao Fika 20A/2021. Tatau mo ia ko e 'asenita tatau pe *Item* fika 4 ko e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Pule'i 'o e Ngaahi Faito'o Ta'efakalao 2021, Lao Fika 21A/2021. Pea kuo u fokotu'u atu Hou'eiki kapau 'oku mou loto pe ke alea'i kehekehe kapau 'oku mou laumalie lelei 'ene tu'u hōhoa tatau 'ene tu'u ko ē he'etau 'asenita, 'e lava pe ke mou me'a fakalūkufua mai pe. Tuku atu pe ki loto fale na ka mou laumalie lelei ko eni 'oku mei 'osi 'etau 'asenita pea mou ma'u hā mālōlō.

Lord Fakafanua: Sea, kuo u kole atu pe ke tau alea'i kehekehe pe Sea kapau 'e loto ki ai 'a e Komiti Kakato.

Sea Komiti Kakato: Ko ia, tali pe ke tau alea'i tahataha pe. Ko ia, mou me'a mai he Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Ngaahi Koloa Faito'o, Lao Fika 20A/2021, mālō 'aupito. Me'a mai e 'Eiki Nopele Ha'apai 'oku 'a'ana 'a e Lao 'oku fokotu'u mai ki he Fale. 'Oku 'ikai ke u ngāue'aki 'a e *sponsor* he 'oku 'ikai ke u anga ki he lea fakapālangi ko ia ka ko e Lao 'a e Feitu'u na, 'oku 'ikai ke u fakahingoa e hingoa 'i he 'uhinga e fokotu'u, me'a mai.

Fakama'ala'ala he Lao Fakaangaanga fika 20A/2021

Lord Fakafanua: Fakatapu atu ki he Feitu'u na Sea pehē foki ki he Hou'eiki Fakafofonga 'o e Komiti Kakato. Ko e Lao Fakaangaanga ko eni, ko e Lao Fakaangaanga Fika 20A 'o e 2021. Ko e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Ngaahi Koloa Faito'o. Sea, ko e Lao ko eni 'oku fakatonutonu 'oku 'i he malumalu ia 'o e 'Eiki Minisitā Mo'ui, koe'uhi ko e Lao ko eni 'oku ne hanga 'o pule'i 'a e Ngaahi Faito'o 'a e Ngaahi Koloa Faito'o 'i Tonga ni. Pea 'oku fekau'aki eni Sea pea mo e faito'o konatapu, tautefito ki he faito'o konatapu 'oku 'iloa ko e *ice* pe ko e *methamphetamine*.

Ko e fakalelei'i ko eni e fokotu'u Sea ke fai ha tokanga makehe mo hano tokanga'i 'a hono mapule'i 'a e ngaahi *ingredient* pe ko e ngaahi kemikale naunau 'oku ngāue'aki 'e he ni'ihii 'oku nau ngāue'aki 'a e faito'o konatapu ko eni. Ke fai ha tokanga makehe ke ta'ota'ofi hifo 'a hono ngāue hala 'aki e ngaahi kemikale ke ma'u ai 'a e faito'o konatapu tautefito ki he *methamphetamine*.

Ko e kupu 2 Sea, 'oku ne hanga 'o fakatonutonu 'a e kupu 13 'a ia ko e fakatonutonu ko eni na'e makatu'unga he'emaufetalanoa'aki mo e Potungāue 'a e 'Eiki Minisitā Pa'anga, tautefito eni ki he Kasitomu. Sea, ko e ngaahi koloa ko ē 'oku 'i he malumalu 'i he Lao ko eni, Ngaahi Koloa Faito'o. Ko e taimi ko ē 'oku fakahū mai ai 'i uafu pe ko mala'e vakapuna pe ko ha vaka pe ia 'oku hū fakafō'ituitui mai ki he fonua ni. Ko e taimi ko ē 'oku 'asi ai 'a e Faito'o Koloa pe ko e Koloa Faito'o, ko e fatongia 'o e 'Ofisa Tute ke ne lipooti 'a e Ngaahi Koloa Faito'o ko eni ki he *Chief Pharmacist* pe ko e tokotaha 'oku 'i ai tokotaha 'oku 'i ai 'a e mafai faka-pule'anga ke ne tauhi 'a e Koloa Faito'o.

Fatongia mahu'inga Kasitomu ke lēkooti koloa faito'o ki he kau ma'u mafai

Ka 'oku mau fakatokanga'i 'i he'emaufatalanoa'aki mo e kau *pharmacy* pehē foki ki he Kasitomu, 'oku 'ikai ke fakahoko e me'a ko eni Sea koe'uhi he 'oku

fakamamafa 'a e Kasitomu ki he t̄naki pa'anga pea 'oku nau sio pe nautolu ki he mahu'inga fakapa'anga

<000>

Taimi: 1715-1720

Lord Fakafanua: ... 'a e koloá koe'uhí ko e mahu'inga ke t̄naki ha pa'anga tukuhau e fonuá Sea ka 'oku kau eni 'i he fatongia mamafa 'aupito 'oku hilifaki atu ki he kasitomú ke nau lipooti e ngaahi koloa faito'o ko eni ke 'i ai ha 'ilo ki ai 'a e kau ma'u mafai ki he faito'o koloá ki he koloa faito'o Sea.

Kupu 2 fekau'aki mo e fatongia 'ofisa tute ke lekooti koloa faito'o ke 'ilo ki ai kau ma'u mafai

Ko ia 'oku hilifaki heni e ki'i tautea ki he 'ofisa tuté pea 'oku fakalelei'i pē kupu ko eni ke 'oange ha'ane tali kapau 'oku fakapotopoto pē 'oku 'i ai ha'ane fa'ahinga 'uhinga fakalao ke faka'atā ia koe'uhí ko e ngalo 'i ai pe ko e, ko 'ene ta'efakahoko hono fatongia ke lipooti e ngaahi koloa ko eni, hilifaki e tautea ko e pa'anga 'e 500 pe ko ha fakahū ki he pilisone 'o 'ikai laka hake he ta'u 'e 2.

'A ia ko e taumu'a foki 'a e lao ko eni Sea ke tau hanga 'o tapūni'i e ngaahi matavaivai 'oku hoko he 'aho ni ke fakamanatu ki he 'ofisa tute 'ene fatongia ke lipooti e ngaahi koloa faito'o. He 'oku kau eni he ngaahi matavai 'oku hū mai ai e ngaahi koloa faito'o 'e lava 'o ngāue'aki 'i hono ngaahi 'a e faito'o konatapu ko e 'aisi pe ko e *methamphetamine*. 'A ia ko e kupu 2 ia 'e Sea 'a e lao ko eni Sea 'oku ne hanga 'o fakatonutonu 'a e tefito'i laó 'i he kupu 13.

Kupu 23 fekau'aki ia mo hono t̄naki ngaahi fakamatala mei he ngaahi fakatau'anga faito'o

Ko e toenga 'ū kupu Sea mei he kupu 23 'o 'alu hifo ki he kupu 23 *a, b, c* mo e *d* Sea ko e ngaahi tu'utu'uni ia ki hono t̄naki mai e ngaahi fakamatala 'i he ngaahi feitu'u 'oku laiseni ke tuku atu ki he kakai fonuá 'a e koloa ko eni ko e faito'o. 'A ia 'oku fokotu'u he lao ko eni ke nau hanga 'o lesisita 'a e hingoa mo e *ID* mo e ngaahi fakamatala mahino ke lava he pule ngāue 'o e *pharmacy* pehē foki ki he kau fakatotolo e polisi 'o 'ilo pe ko hai 'oku ne hanga 'o fakatau e koloa ko eni. Pea 'oku fakapotopoto pē pea 'oku 'atā pe ia ke fakatau koe'uhí ko ho mahaki pe ko ha 'uhinga fakalao 'oku lelei pē ia. Ka ko e taimi ko ē 'oku 'ova ai ho fakataú ki ha tu'unga 'oku ke fakatau koe puha 'e 5 pe 6 'o lahi haké 'oku fehu'ia leva ia pe ko ho fakataú ko e taumu'a ki ha mahamahaki pe ko ha me'a kehe hangē ko hono ngāue hala 'aki 'a e faito'o ko ia ke ngaahi 'aki 'a e faito'o konatapú.

Kupu 23(d)'oku ne fakangatangata ni'ihī lava ke ma'u faito'o kona

Kupu 23 *d* Sea 'oku ne hanga 'o fakangatangata 'a e ni'ihī ko eni 'oku lava ke nau ma'u 'a e faito'o ko eni. 'A ia 'o tapu'i hono 'ave ki ha taha ko e fānau pea 'oku hilifaki mo e pa'anga 'e 10,000 pē ko ha ta'u 'e 3 pe fakatou'osi 'a e tautea ki ha taha 'oku ne hanga 'o tufaki pe fakatau atu 'a e koloa ko eni ki he fānau Sea. Pea 'oku fai e fakamamafa ki he kupu fo'ou ko eni koe'uhí ko e fānau 'oku tau 'osi 'ilo pea fakamo'oni'i 'oku ngāue'aki he ni'ihī ko eni 'i

he'enua ngāue pea 'e malava pe ia ke nau ngāue'aki ha fānau ke nau a'u atu ki he ngaahi falekoloa ko eni, ngaahi *pharmacy* 'oku lēsisita he laó 'o fakatau lahi e ngaahi me'a ko eni.

Fakama'ala'ala he kupu 23(f), (g), (h) & (i)

'A ia ko e kupu 23 *f* ko e tauhi e lēkooti pea 'oku 'i ai mo e ngaahi hia 'oku fakapipiki atu he *g* mo e *h*. Ka ko e kupu 23 *i* ko e ngaahi faka'atā 'a ia ko e ngaahi faka'atā fakalao ia 'o kapau 'oku 'i ai ha 'uhinga fakalao na'a ke fakahoko ai 'a e hia fo'ou ko eni 'oku hilifaki atu 'i he ngaahi kupu ko eni kimu'a.

Faka'amu ka tali e Lao 'e tokoni ki hono tau'i faito'o konatapu

Sea ko e faka'amú ka tali he Fale ni 'a e Lao Fakaangaanga ko eni 'e tokoni ki hono tāpuni'i mo fakafaingata'ia'i 'a e ngaahi matavai 'oku malava ke ma'u mei ai 'a e faito'o konatapu he fonuá ni. Ko e fakalelei ko eni na'e fai 'i he loto māfana mo faka'apa'apa ki he Pule'angá. Na'e fai e fengāue'aki pea mo e Potungāue ko eni Mo'uí pehē foki ki he Polisi ke fakakakato e laó ko eni. Pea ko hono 'aofangatuku eni 'osi hono liliu tu'o fiha mo fakalelei'i ko eni 'oku fokotu'u atu. Ko e ngaahi hia ko eni 'oku hā atu 'i he laó 'oku fenāpasi pē ia pea mo e ngaahi hia kehe ke nau hōhoa tatau pē hono fuatautau e ngaahi hiá ...

<002>

Taimi: 1720-1725

Lord Fakafanua: ... ka ko e taumu'a ke tokoni pē ki he'etau tokanga makehe ki he faito'o konatapu 'i he fonua ni Sea. Ko ia Sea 'oku tali pē ke tali ha ngaahi fehu'i, kapau 'oku me'a ki ai 'a e Hou'eiki.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'aupito 'Eiki Nōpele Fika 2 'o Ha'apai. Hou'eiki 'oku 'atā 'a e fehu'i, 'i ai ha me'a 'oku tokanga ki ai ha taha 'i he tēpile fēkau'aki pea mo e lao ko eni hono fakatonutonu 'a e kupu fo'ou ko ē ki he kupu ko ē, ki hono ta'ota'ofi 'a e ngaahi palopalema 'o e faito'o konatapu. Me'a mai Fakafofonga Vava'u.

Poupou 'aupito mo e tui tokoni lahi e Lao ke malu ange ai fonua mei he faito'o konatapu

Saja Piukala: Sea tapu mo e Feitu'u na kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki Mēmipa 'o e Komiti Kakato. Sea 'oku ou fokoutua hake pē Sea ke fai ha ki'i fakahoha'a, poupou ki he Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Ngaahi Koloa ko ia Faito'o 2021. Sea ka 'oku ou poupou 'aupito ki he, pea mo e fakamālō lahi ki he Fakafofonga Nōpele Fika 2 ko ia 'o Ha'apai hono 'omai 'a e lao mahu'inga ko eni Sea, he ko e taha eni he me'a fakatu'utāmaki taha kuo hake 'uta 'i hotau fonua ni 'a e me'a ko eni ko eni 'oku tau ui 'aki pē ko e 'aisi.

Pea 'oku lahi 'a e ngaahi faito'o 'oku kau lelei ia ki he ngāue 'a e falemahaki mo e fakatupu mo'ui lelei, ka kuo mahino mai eni ia Sea, 'oku taha ia 'i he ngaahi *ingredients* pē ko e ngaahi naunau ke fa'u 'aki 'a e me'a fakatu'utāmaki ko eni ki he mo'ui 'a e hako tupu pea mo e kakai 'o e fonua ni Sea. Hangē pē ko e ngaahi me'a ko ena 'oku 'asi 'i he peesi fika 23 (*a*), 'a e ngaahi koloa ko ia 'oku ngaahi 'aki 'o e 'aisi, ko e *ephedrine* mo e *pseudoephedrine*. Sea 'i he taimi ko ē na'e mahino mai ai 'oku ngāue 'aki 'a e ngaahi me'a ia ko eni ki he haka 'aki 'a e ngaahi faito'o fakatu'utāmaki ko eni Sea, na'e 'i ai 'a e fo'i'akau ko e fo'i'akau ki he *flu*, mea'i

pē 'e he Feitu'u na Sea kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki, ko e *Sudafed*, pea na'e fakatau pē ia 'i he kanita, pea na'e 'i ai 'a e me'a na'e hoko 'i he fonua ni 'i he ngaahi ta'u mai ko ē Sea hono maumau'i ko ia 'a e fale tuku'anga faito'o 'a e Potungāue 'o kaiha'asi 'a e ngaahi naunau ko eni Sea. Pea na'e tu'utu'uni ai pē 'o 'ikai ke toe hū mai 'a e me'a ko ia ki he fonua ni.

Ko e ngaahi faito'o ko ē 'oku 'asi 'oku kau lelei ia Sea ki hono faito'o ha mahaki, tautautefito kia kinautolu 'oku tō lalo honau toto, pea 'oku, ko e me'a 'e taha ko e toto ma'olunga ka ko kinautolu 'oku to lalo, 'oku tokoni eni ke ne 'ohake ki he tu'unga *normal*. Ka ko e me'apango Sea ko hono ngāue 'aki 'a e ngaahi faito'o ko eni ki ha ngaahi founa hala 'o lavea ai 'a e hako tupu ko ia 'o e fonua.

'I he ngaahi ta'u mai ko ē Sea, na'e lipooti mai 'e he *BBC* na'e 'i ai hangē ha *epidemic* ia 'i *Nigeria*, hono ngāue'aki ia 'e he to'utupu 'a e vai tale nau ngāue'aki pē 'enautolu 'o *high* ko e *codeine*, *coffee ensure*, pea ko e hoko ia ko e fu'u palopalema lahi ia 'i *Nigeria*, pea na'e fai ko ē 'a e ngāue 'oku 'ikai ke 'i ai hano fu'u mahu'inga mālīe ia ki he fonua 'a e vai tale he 'oku, pau ke 'i ai ha me'a ke ne fakatupunga pē ko ha *bacteria* pē ko ha vailasi, pea nau a'u atu pē 'o ta'ofi.

Sea 'oku hanga 'e he fo'i lao ko eni kuo 'osi fakama'ala'ala he me'a mai 'a e 'Eiki Nōpele fika 2 ko ia 'o Ha'apai, 'o fakama'ala'ala mai 'e hoko 'a e fakatonutonu ko eni ki he lao ko eni Sea, te ne hanga 'o malu'i 'a e kakai 'o e fonua, te ne hanga, hangē ko e lao ko eni kuo pau ke lipooti 'e he kau 'Ofisa Kasitomu kapau te nau ma'u 'a e ngaahi faito'o ko eni 'i he taimi, ki he va'a talavai ko e fakatonutonu 'i he vave taha ka ko e fakatonutonu kuo 'omai, 'i loto 'i he 'aho 'e 14, pea kapau 'e 'osi 'a e 'aho 'e 14 ko ia 'oku 'ikai ke lipooti 'e lava ke mo'ua 'a e tokotaha kasitomu. 'Oku hanga 'e he lao ko eni 'o tātāpuni Sea ha faingamālie ke ...

<005>

Taimi: 1725-1730

Saia Piukala: ...mama e ngaahi faito'o ko eni kitu'a 'o ngāue hala'aki ia 'e kinautolu 'oku nau hanga 'o ngaahi 'a e faito'o fakatu'utāmaki ko eni ki he kakai ko ia 'o e fonua. Pea ko ia ai Sea 'a e ...he 'ikai te u toe fakaikiiki au he Lao he 'oku 'osi mahino 'a e Lao ia ko eni 'oku 'osi mea'i he Hou'eiki ko 'eku poupu pē Sea ki he Lao Fakatonutonu ko eni 'e malu ai e kakai 'o e fonua, 'e malu ai e ngaahi me'a ko eni 'oku mama kitu'a ngaahi *ingredient* 'oku fa'u'aki ko ia 'a e faito'o fakatu'utāmaki ko eni Sea pea 'oku pehē 'eku ki'i fakahoha'a mo e poupu atu ke tali 'e he Fale 'Eiki ni 'a e fokotu'u Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ko eni Sea mālō e ma'u faingamālie.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'aupito Fakafofonga mei Vava'u 14. Me'a mai 'Eiki Minisitā Pa'anga. 'Osi pea me'a mai 'a Tongatapu Fika 4.

Poupu ki he Lao kae ta'efiemālie ki he fokotu'u mai ke fakamālohi'i pea tautea'i kau 'ofisa kasitomu

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tapu pea mo e Sea kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale 'Eiki Sea kae fai ha ki'i fakahoha'a fekau'aki pea mo e Lao mahu'inga ko eni. 'Oku ou 'uluaki fakamālō atu ki he 'Eiki Sea 'o e Fale Alea Fakafofonga Nōpele 'o Ha'apai ki he fakahū mai 'a e Lao ko eni pea 'oku fakamahino'i mai heni 'Eiki Sea ki he Fale 'a e tokanga 'a hotau Fale ki he fatongia mahu'inga ke fakahoko ma'a e lelei fakalukufua 'a e kakai 'o e fonua. Ko e Lao

foki ko eni Sea ko e felāve'i tonu ia pea mo e ngaahi faito'o pea hangē ko e puipuitu'a 'oku fakahoko mai 'e he 'Eiki Nōpele na'e 'osi fai pē 'a e fengāue'aki mo e ngaahi kupu fekau'aki 'oku fakakau mai he Lao ko eni 'Eiki Sea 'a e tautea 'a e mātu'a faifatongia 'i he potungāue 'a e motu'a ni. 'Oku 'ikai ke u fiamālie au ki ai Sea ke tautea'i 'eku mātu'a faifatongia 'i he Lao ki he Faito'o.

Founga ngāue lolotonga fai e fengāue'aki ke puke ha koloa

'Oku lahi e ngaahi koloa ia 'oku hifo mo hake 'i he uafu kae 'uma'ā 'a e mala'evakapuna ka 'oku 'i ai ha koloa 'oku hū mai 'oku fakatapui 'i he fonua ni ko e fatongia ia 'o e potungāue ke fakapapau'i 'oku tapu ke hū mai 'a e koloa ko ia pea kapau 'oku 'i honau ivi mafai 'a e me'angāue 'oku 'oange 'e he fonua ke fakahoko'aki 'oku mau lava 'o 'ilo pē puke pea 'oku 'osi tu'utu'uni mahino pē Lao ia 'Eiki Sea ke ngāue fakalao ko ē 'oku fai ki ai.

Te u fakatātā pē kapau kuo nau mahamahalo'i pe puke 'a e faito'o konatapu 'i uafu kuo pau ke fai e fetu'utaki mai ki he Potungāue Polisi mo e ngaahi kupu fekau'aki kau ai mo e Potungāue Lao ki he ngāue mo e 'ilo mo e hu'uhu'u kapau 'oku 'omai 'a e koloa ko eni he vaka pea 'oku 'i ai 'a e komiti ia te nau fakataha atu leva 'o palani e ngāue ke fai ki hono *cease* pē ko hono puke 'a e koloa ko ia pea ka puke 'a e koloa ko ia 'oku 'i ai pē mo hono tu'utu'uni hala fononga 'a e feitu'u 'oku tauhi ai 'o a'u ki he Fakamaau'anga.

Ko e fokotu'u mai he Lao ko ē Faito'o ke fakamālohi'i 'a e mātu'a 'a e motu'a ni pea ke tautea'i 'oku 'ikai ke u tali ia 'e au 'Eiki Sea. 'Oku 'i ai pē Lao ia 'a e Potungāue 'oku ne pule'i pea 'oku ne faitu'utu'uni ki he fatongia 'oku fakahoko he potungāue pea mo e ngata'anga honau fatongia ke fai pea he'ikai ke nau fakahoko honau fatongia ko ia pea 'oku 'i ai pē mo e tu'utu'uni ia 'a e Lao ki he me'a ke fakahoko. 'Ikai ke u lave'i 'e au 'Eiki Sea ki he 'Eiki Minisitā Mo'ui pē kuo fakahoko ange he'ene Talēkita pea mo 'ene kau ngāue 'oku 'ikai foki ke lave'i he motu'a ni 'oku 'i ai e komiti ko e komiti ia 'oku nau pule'i 'a e hū mai 'o e faito'o ki he fonua ni ka ko e ngaahi faito'o pē ko ia 'oku ngofua ke hū mai ki Tonga ni ka toe 'i ai ha faito'o ia 'oku mavahe mei ai 'e lava pē ke fakalea pehē ko e faito'o ta'efakalao ia pea 'oku 'i ai leva mo e founga ngāue ki ai 'a e Potungāue Kasitomu kuo pau ke nau fetu'utaki mai ki he Potungāue Mo'ui ki he ngāue hoko atu.

'I hono fakalea 'e taha 'Eiki Sea 'oku 'osi mahino pē 'a e nofo ia 'a e Lao lolotonga ki he fatongia...

<007>

Taimi: 1730-1735

'Eiki Minisitā Pa'anga : ...'a e ongo Potungāue ko eni ke fakahoko. Mahalo ko e 'osi ko eni te u fetu'utaki ki he'eku *CEO* pē ko e hā e me'a na'e 'ikai ke fetu'utaki mai ai kiate au ke u 'ilo'i 'a e ngāue ko eni 'oku fai. Ko e Pule'anga 'oku ne fakahoko 'a e ngāue ko eni ke fai hono malu'i hotau fonua. Pea hangē pē ko 'eku fakahoha'a ko ia 'anenai 'Eiki Sea, ko e laumālie 'o e fengāue'aki mo e fepoupouaki 'a e Fale ni ko e laumālie ia 'oku lelei pea 'oku ou fiefia 'aupito ai 'i he'ene hā mai. Pea 'oku ai pē halafononga pea mo e founga ngāue kuo pau ke tau ngāue'aki ke mahino 'oku tau nga'unu fakataha pē. Pea 'i he tu'unga ko ia 'Eiki Sea, 'oku ou fiema'u 'e au ha taimi ki he ngāue ko eni 'Eiki Sea, ke u poupu kakato ki he lao ko eni. Pea 'oku ou tui kapau 'oku ou hoha'a au, ko e ngaahi faito'o kotoa pē 'oku hū mai ki Tonga ni hangē ko 'eku fakahoha'a, 'oku pule'i ia 'e he kau mataotao e Potungāue Mo'ui.

Ka ai ha faito'o 'oku hū mai ki 'o fou mai mei he ngaahi *chemist* ki uafu, kuo pau ke fakapapau'i ia 'e he Potungāue ko e ngaahi faito'o ia 'oku fakangofua ke hū mai ki Tonga ni, pea 'oku fai 'a e fengāue'aki vāofi ia ai.

Ko e founa ko ia 'Eiki Sea ki hono toe ngāue'aki e faito'o, pē ko hono ngāue hala 'aki, ki he fakatupu pē ngaohi ha ngaahi me'a kona ai, ko u tui ko e me'a fakalotofale ia 'oku tonu ke lava pule'i 'i he *Regulation* 'a e Potungāue Mo'ui ke ne hanga 'o malu'i e fonua ni. Ka ko e poupu ko ē ki he fakakaukau ki he ngāue ko ia 'oku fai Sea, 'oku ou poupu kakato ki he laumālie mo e fengāue'aki mo e fepoupuaki. Ko 'eku hoha'a 'aku eni 'Eiki Sea ka 'oku ou tui 'oku taau pea mo fe'unga pē ke tau 'oange ha faingamālie ma'a e 'Eiki Minisitā Mo'ui ke fai ha'ane ki'i me'a faka'osi ka tau toki hoko atu 'Eiki Sea. Mālō e ma'u faingamālie.

Sea Komiti Kakato : Mālō ko 'etau hokohoko ē kae hoko atu pē Tongatapu Fika 4 pea Ha'apai pea fou atu ai ki he 'Eiki Minisitā Mo'ui.

Mateni Tapueluelu : Mālō 'Eiki Sea. Tapu mo e Feitu'ú na Sea kae 'uma'ā e 'Eiki Palēmia Hou'eiki Mēmipa 'o e Komiti Kakato kae fai atu mu'a ha fakalavelave 'i he lao matu'aki mahu'inga ko eni Sea. Ko e lao 'oku tautonu 'i he faingata'a 'oku kaunga ki he fonua 'i he 'aho ni, pea 'oku tokanga ki ai e tokotaha kotoa kau ia he Folofola mei he Taloni, 'a ia 'oku amanaki ke tau ō 'o lipooti he uike kaha'u. 'Oku mahu'inga Sea ke 'i ai ha tali pau ki he ngāue 'oku tau fakahoko, pea 'oku fakamālō ai ki he *sponsor* 'o e lao ko eni 'i he taimi tonu. Kai pē ke ngata ai, ka 'oku ne aoao 'a e ngaahi tafa'aki kotoa 'oku kaunga ki he hū mai ha me'a ngalingali 'e uesia ai 'a e tafa'aki ko eni ki he faito'o konatapu. 'I hono 'ai nounou ko e lao ko eni ki he faito'o Sea, mo'oni e 'Eiki Minisitā Pa'anga ka ko e Minisitā Kasitomu, 'oku ai e *National Drug Committee*. 'Oku toko 10 'a e kau Mēmipa ai, 'oku kaunga ki ai 'a e *CEO* ko ia 'a e Potungāue Mo'ui, mo e kau 'ofisa mei he Potungāue Mo'ui. Ko nautolu 'oku fai 'a e tohi kole ki ai ki ha fa'ahinga faito'o 'oku hū mai ki he fonua ni. Pea ko nautolu 'oku fai e kole ki ai ke lēsisita e faito'o ko ia ke tali ke hū mai ki he fonua ni. Ka toe 'i ai ha faito'o kehe 'e fiema'u ke hū mai, kuo pau ke 'omai hono *label* mei he *WHO* mo e founa ko 'ene tu'u ia 'i he lao Sea.

Pea 'oku ai leva hono siofi ha matavaivai, ko hono 'uhinga kuo 'ilo 'i he 'aho ni 'oku ngalingali 'oku haka fakafoki 'a e ngaahi faito'o 'e ni'ihī 'o ma'u ai 'a e faito'o konatapu 'oku tufaki *locally* 'i he fonua ni. 'A ia ko e tokanga 'oku 'ave ki ai. Pea 'oku hanga 'e he lao ko eni 'oku 'omai, 'o siofi 'a e halanga 'oku hū mai e ngaahi fo'i 'akau 'e malava ke haka fakafoki 'i hono paa'usi'i ke ngaue'aki e faito'o konatapu.

'I he kupu 13 'o e lao ko ia, 'a eni 'oku fokotu'u mai ko ē 'ehe *sponsor* ka ko e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea, 'oku fai e tokanga ki ai, ko e hū mai ko ē ha faito'o pehē ko e 'ave ki ha kiliniki pē ko ha taha kuo ma'u laiseni ke ne hū mai e faito'o ko ia. 'Oku totonu ke fakahoko 'e he kau 'Ofisa Kasitomu ki falemahaki...

<008>

Taimi: 1735-1740

Mateni Tapueluelu: ... kapau 'e 'ikai ke fakahoko Sea 'e malava, 'e malava ke hū mai e ngaahi faito'o ai 'oku 'ikai ke 'ilo ia he kau ma'u mafai. Pea kapau he 'ikai ke lipooti hanga leva 'e he kupu ko eni 'oku fokotu'u mai 'e he laó 'o fakapapau'i 'oku 'i ai hano fakamālohia mo hono *enforce* 'a e kau 'Ofisa Kasitomu ke lipooti 'a e faito'o kotokotoa pē 'oku hū mai ki he fonua ni. Mahino pē na'e 'osi fakahoko 'e he tokotaha ko eni Mēmipa ko eni *sponsor* 'a e

consultation pē ko e talatalanoa mo e ngaahi kupu fekaukau'aki kau ai e Kasitomu kau ai e ngaahi *pharmacy*. Pea 'oku nau hanga 'o tuhu'i mai 'oku kau eni 'i he tafa'aki 'oku matavaivai.

Ko e 'uhinga ia 'o e pou pou Sea ki he lao ko eni 'o 'ikai ke pehē 'oku fai hano ta'etoka'i 'a e ngāue lahi 'oku fai 'e he Potungāue Kasitomu mole ke mama'o. Ko e konga lahi 'etau kei mānava ni ko e ngāue potungāue e potungāue ko eni 'oku tākaki e pa'anga ka ko hono 'uhinga ko e 'asenita ko 'eni 'o e faito'o konatapu mo e peau tā 'oku 'alu pē he fonua te tau hanga tautolu he 'ū me'a kehe ko hono uesia pē 'oku tau toki 'ilo ai 'oku fai ai e pou pou ki he kupu ko 'eni kuo pau Sea ke 'i ai hano fakamālohia 'o e kau ngāue 'etau kau ngāue 'i he Kasitomu he 'ikai ke tau tākaki pa'anga pē ko e konga 'o e ngafa 'o e kau Kasitomu 'oku tuhu'i he lao ko e *border control* 'oku nau malu'i 'a e kau'āfonua hotau fonua ni.

Fokotu'u ke hiki tautea mo'ua pa'anga mei he \$500-\$5000

Pea ko e konga pē eni hono fakamālohi'i honau ngafa ko ia ko hono 'oatu 'a e kupu fo'ou ko eni 'oku ou pou pou ki ai ko e me'a pē na'a ku tokanga au ki ai Sea 'i he loto faka'apa'apa lahi ko e tu'u 'a e tautea kapau 'e ai ha taha he 'ikai ke ne lipooti 'a hono hū mai ha faito'o ki he kau ma'u mafai totonu 'e mo'ua pa'anga 'e 500 pē ko e ngāue pōpula ta'u 'e ua pē fakatou 'osi.

'Oku 'i ai e ngaahi kupu tautea ia 'i loto Sea 'oku pa'anga 'e 10000 pē ngāue pōpula ta'u 'e tolu ko u tokanga pē au ki he polopolosio ko ē tu'u 'a e pa'anga Sea he 'oku tau 'ilo pē 'e tautolu 'oku 'i ai e ni'ihiki ko e me'a noa e 500 ia ki ai. 'Oku ou fokotu'u pē au na'a lava ke hiki hake ki ha tu'unga te ne lava 'o fakahoko hono fatongia ko e *deterrent* pē ko 'ene fakalotosi'i ha ni'ihiki te nau tuku noa'i pē honau ngafa pē lava ke nau fofonga valea hūfanga he fakatapu ka nau tokanga mamafa ke lipooti he ko hono nānunga pē nunu'a 'oku ki'i mafamafa pea 'oku 'i ai 'eku fokotu'u atu Sea ke hiki hake 'a e pa'anga 'e 500 ko ē ki 'olunga ange pē ko e hā ha fika 'e loto ki ai e *sponsor* ka 5000 'e toka'i. He ko e tautea ko ē 'oku 'asi 'i loto ko e taha mano pē ko e ta'u 'e tolu ko e 500 ē pē ko e ta'u 'e ua kapau 'e 5000 'oku ou tui 'e toka'i 'a e kupu fo'ou 'oku tau 'oatu ka 'oku 'ikai ko e toe 'oatu pē ke pehē kuo fai 'a e ngāue ki ai. 'Oku ou kau au 'i he pou pou mo e fakamālo ki he ngāue 'oku fakahoko he *sponsor* taimi tonu ki he ui 'o e 'aho ko eni Sea.

'Eiki Minisitā Ako: Sea ko e 'ai pē ke u ki'i fakatonutonu ...

Mateni Tapueluelu: Pea kau eni Sea he ki'i matapā na'e ki'i pulipulia.

'Eiki Minisitā Ako: Ki'i fakatonutonu pē Sea.

Mateni Tapueluelu: 'O ko e tokoni ko ē ko u tali ...

'Eiki Minisitā Ako: Fakatonutonu.

Sea Komiti Kakato: Ko e fakatonutonu ...

'Eiki Minisitā Ako: Mālō Sea ko e fakatonutonu Sea ko hono fakafehoanaki 'a e ongo hia kehekehe ko eni Sea. Ko e Mēmipa au 'o e Komiti pea na'e fai 'a e feme'a'aki ki ai pea 'oku mahino ko e 'uhinga ke *proportionate* hangē pē ko ē na'e me'a ki ai e Fakafofonga ki he hia 'oku fakatatau 'oku ala fakatatau 'oku 'ikai ke piki mai pē ha hia kehe 'omai hono tautea 'o

fakafehoanaki ki ha hia kehe Sea mālō Sea ko e fakatonutonu ia hono ngāue’aki e fakafehoanaki ko ia.

Sea Komiti Kakato: Mālō ‘Eiki Minisitā Ako.

Mateni Tapueluelu: Mālō Sea. Ko e, ‘oku hanga ‘e he ngāue pōpula ta’u ‘e ua he kupu ko eni Sea ‘o ne ‘omi ‘a e mafatukituki ko ē ‘o e, ‘o te hanga tukuange hoto fatongia ke lipooti he kapau te te fofonga valea pē ko ‘ete ta’elipooti ‘i he ‘ilo’ilo pau ‘o hao ai ha fu’u ngaahi fo’i ‘akau kitu’a ‘e lava ‘o haka ‘aki ha ‘aisi ko e maumau te ne fai ki he fonua ni mo e tupu fakapa’anga ‘e ma’u ia he kau faihia liuliunga ia he ki’i pa’anga ‘e 500. Ko e ‘uhinga ia Sea e fokotu’u ka ko u pou pou lahi atu au ki he lao mo e fakamālō ki he *sponsor* ‘i hono tāpuni mai e fanga ki’i matapā ‘oku ou ongo’i Sea na’e fai ‘a e fofonga valea ...

<009>

Taimi: 1740-1745

Mateni Tapueluelu: ... ki ai, ‘ikai ke tau hanga ‘o tokanga’i ‘a e fanga ki’i feitu’u ko eni ka e ‘i he *consultation* na’e fakahoko ‘e he *sponsor*, ma’u ai e ngaahi tafatafa’aki ko eni pea ‘oku ou fakamālō mo pou pou atu Sea, kae tuku atu pe mu’a pe ko e hā ha me’a ‘a e *sponsor* ki he fokotu’u ‘oku ou fai atu ki he tautea pa’angá pe ‘e lava ‘o hiki, mālō Sea

‘Eiki Minisitā Ako: Sea ke u ki’i ‘eke mu’a ka e toki hoko atu e fakamalanga ia. Ko e hā e tautea, ko e hā hia ko ē ‘o e tautea \$10,000? Ko e hā e hia ko ē tautea ko ē \$5, ko e ‘eke pe ki he siponisā Sea ko e ‘uhingá pe ke mahino ‘a e fua tautau ko ē ‘o e tautea’i ‘o e ongo hia ko eni, mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō, ‘Eiki Nōpele

Tokanga ke ‘oua tautea’i pē kasitomu ki he tōnōnou he faifatongia

‘Eiki Minisitā Ako: ‘A ia ‘oku kei fai e ngāue ki ai e siponisā Sea ko e toe ki’i fehu’i pe eni ‘e taha muimui, tatau pe Sea, kole fakamolemole. Ko e hā ‘oku ngata ai pē ‘i he ‘Ofisa Kasitomú? Ko e hā ‘oku ‘ikai ke tautea’i ai ‘o kapau ‘e ‘ikai ke fakahū ‘e he tokotaha ‘oku ‘atu ki ai e fakamatalá ‘a e fakamatalá ko e ‘uhingá ke ‘asi he *system* ‘a e taimi na’e ‘omai ai? Ko e hā e lahi ‘o e koloa na’e ma’u mai? Pea ko e fakakātoá ko e hā e lahi? Ko e hā e me’a ‘oku ngata ai pe he tokotaha ko ē ‘oku ne lipooti mai, kae ‘ikai ke ‘alu ki he tama pe na’a ne hanga ‘o fakahū? Pe ‘ikai ke ‘alu ki he pule na’e ‘ikai ke ne ‘ohake ‘a e fakamatalá ke lava ‘o fai ha ngāue ki ai? Ko fē feitu’u te tau fakangata ai?

Ko e ‘uhinga pe ia Sea he ‘oku hangē ‘oku tau nofo tautolu ‘o tuhu ki he kau Kasitomú, fēfē e tama ko ē ‘oku ne fakahū e *data*? Hono ‘oatu ko ē me’a pea talaange fakahū, he ‘e lava leva ai ke tau sio hangē pe na’e me’a e siponisā, ko e hā e lahi ‘o e faito’o ko eni ‘oku ‘osi ma’u ‘e ala ngāue’aki ia ke fa’u ai pe ngāue he ‘aisi? Tonu ke tautea’i mo ia? Fefē ‘ene supavaisá? Tonu ke ne sio ‘oku lahi *amount* ko eni pea ne lipooti ki he polisí tautea’i mo ia? Ko ‘eku ‘uhinga pe ‘a’aku Sea ke ‘ai pe ke mahino, ‘oua te tau tuhu pe ki ha tafa’aki ‘e taha. ‘Oku ‘i ai hotau fatongia fakalukufua ke fai hono tau’i e ngāue ko eni, mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō me’a mai e ‘Eiki Nōpelé

Lord Fakafanua: Sea, ‘oku ou faka’apa’apa pe ki he ‘Eiki Minisitā ‘oku ‘o’ona ‘a e mafai ki he Kasitomú ka koe Minisitā Pa’angá kae hangē pe ko e me’a ko ē ‘oku fakamalanga ki ai ‘oku mo’oni. Sea ko e fakatotolo mo e *consultation* ko ē na’e fakahokó ‘o makatu’unga ai ‘a e fakatonutonu ko eni ki he kupu 13. Na’e fai pea mo e CEO e Kasitomú pehē foki ki he *Principal Pharmacist* ‘a ia ko e ma’u mafai ia ki he faito’ó, ko e CEO ki he Potungāue Mo’uí pea mo e CEO ko ia ki he Kasitomú. Sea ko e me’a ko ē ‘oku tokanga ki ai ‘a e kau Fakafofonga ‘oku mo’oni ka te u kole pe ki he Kalaké ke tuku hake ‘a e fo’i tefito’i laó.

Matāmama he kupu 13 (2) e Lao lolotonga

Ko e kupu 13 ko ē ‘oku fakatonutonu ‘oku ou fokotu’u atu ‘e au ia ‘i he Lao Fakaangaanga ko eni ke tñaki e kupu (3) ki hē. Ka ko e kupu (2) ka puke ‘e ha ‘Ofisa Tute ha ngaahi faito’o fakasino ‘i ha ngaahi mafai ‘oku hā ‘i he lao ko eni he ngaahi Tute mo e Tute ‘Ekisia Vahe 67, kuo pau ke fakahā ‘a e puke ko iá ki he Pule Hu’ivai ‘i he vave taha ‘e ala lava hili ia. Ko e tu’utu’uni eni ia ‘a e lau ki he ngaahi koloa faito’ó ki he ‘Ofisa Tuté. Sea na’e me’a mai e ‘Eiki Minisitā ko eni ki he Kasitomú, ‘ikai ke loto ia ki he tñaki atu ha ki’i tautea pe ko ha ki’i fakamamafa ke ‘uhinga tonu ‘a e ngāue ‘oku hilifaki mai he kupu (2) ‘o e kupu 13. Hili ko ia Sea, ‘oku ‘osi tu’utu’uni pe ‘a e lao ia ki he ngaahi koloa faito’ó ki he ‘Ofisa Tuté. Pea ‘oku mahino me’i he *consultation* ‘oku ‘i ai e tafa’aki vaivai ‘i he fakahoko fatongia ‘a e ‘Ofisa Tuté he ‘oku mahalo ‘oku fai e fakamamafa ia ki he lao e Kasitomú mo e Tuté ka ‘ikai fakatokanga’i ‘a e kupu 13 kupu (2) ‘o e Lao ki he Ngaahi Koloa Faito’ó.

Na’e mei lava pe ia ke fakahū ‘a e kupu (3) ko eni ‘oku tñaki he lao ko eni koloa faito’ó ki he Lao Kasitomú. Ka ko e tu’utu’uni ngāue ko eni Sea ‘oku ‘i he Lao ia ‘a e Koloa Faito’ó pea ‘oku ou tui leva fakapotopoto ke tñaki atu ha kupu si’i (3) ki he kupu si’i (2) ko eni ‘o fakatatau ki he kupu ko eni ‘oku fakahā atu ‘i he kupu (2) ‘o e Lao Fakaangaangá. Ka ‘i ai ha ‘Ofisa Tute ...

<010>

Taimi : 1745-1750

Lord Fakafanua: ... ‘ilo pau ‘o ‘ikai ha ‘uhinga fakalao pe fakapotopoto. ‘UHINGA ia ki ha *reasonable excuse* pe ko ha ‘uhinga fakalao ‘e faka’atā ia mei hono fatongia ‘oku tu’utu’uni ‘e he kupu (2) ‘o e Lao Faito’o Kona. ‘E ‘ikai ke mo’ua noa’ia pe ha taha Sea ka ‘oku ‘ikai ke ‘uhinga ‘etau fa’u lao ko eni ke tau hanga ‘o fakasi’isi’i mo fakalotosi’i ‘a e ngāue mahu’inga ‘aupito ‘oku fakahoko ‘e he kau Kasitomu.

Ko e ‘uhinga hono fakahū atu ‘o e kupu ko eni ke fakamanatu atu kia nautolu ‘oku nau fakahoko honau fatongia ke nau taliui ki he kupu (2) ‘o e Lao ‘o e Faito’o Kona, tatau ai pe ko e Lao ‘oku tu’u ‘a e kupu ‘i fē, ko e Lao ‘o e fonua ni Sea kuo pau ke fai ha ngāue ki ai. ‘Oku ‘asi he kupu ko eni, ‘i he vave taha. Tau tñaki atu ‘i he kupu (2) ko eni ha uike ‘e 2. ‘Ikai ke ngata pē ‘i he’etau hanga ‘o fakaivia’i ‘a e kau ‘Ofisa Tute ka ‘oku tau fakamamafa’i ‘a e taimi ke ngāue mo mahino ha taimi pau ‘a hono lipooti ‘a e ngaahi koloa ko eni ‘oku fakahū mai ko eni Sea.

‘UHINGA ki he tautea \$500 mo e ta’u ‘e 2

Ko e me’a ko eni ki he tautea ko eni ‘oku hilifaki, ko e hā e ‘uhinga ‘oku 500 ai, ko e hā e ‘uhinga ‘oku ta’u ai ‘e 2. Na’e fakafehoanaki pe ‘a e tautea ko eni pea mo e ngaahi tautea ‘oku lolotonga ma’u koe’uhi ko e ngaahi *issue* faka-procedural, founa ngāue ‘i he Lao Kasitomu.

Na'e 'ikai ke to e to'o mei ha Lao kehe, na'e fakafehoanaki pe 'a e tautea ko eni mo e ngaahi tu'utu'uni mo e tautea 'oku lolotonga 'i he Lao Kasitomu ke na fēnāpasi pe he 'oku fekau'aki mo e kau 'Ofisa Tute.

Na'a ku 'uluaki fokotu'u mai 'e au Sea ke 10,000 pea mo e ta'u 'e 3 ka na'e fai e fetalanoa'aki mo e Komiti Lao pea 'oku tau faka'atu'i pe 'a e kau 'Ofisa Tute ko eni he 'oku fakafehoanaki pea mo 'enau ngaahi tu'utu'uni kehe 'i he Lao ko ē Kasitomu. Ko e ki'i me'a ia ko eni 'oku tonu ke 500 pe, pe ta'u 'e 2. Ko e 'uhinga ia na'e fokotu'u ai 'a e ta'u 2 pea mo e pa'anga 'e 500. Ko e 'uhinga ia 'oku hili'aki ai 'a e tautea ko eni he 'oku 'i ai 'a e ngaahi tu'utu'uni tatau ia ki he'ū me'akehe pe he Lao 'a e Kasitomu ka 'oku tau fakamahu'inga'ia heni 'a e koloa faito'o ko e 'uhinga ia 'oku fakapipiki atu ai ki he kupu (2) ko eni.

Ko e 'uhinga pe ia Sea, 'oku 'ikai ko ha fiepoto, 'oku 'ikai ko ha fakalotosi'i. Tānaki atu pe 'eni ki he ngāue mo fakalotolahi atu ki he fatongia ko eni 'oku fakahoko 'e he 'Eiki Minisitā Kasitomu mo 'ene kau ngāue. Ko e faka'amu ia Sea, kapau 'oku loto 'a e Fale ni ke to'o 'a e kongā ko eni, 'oku ou fakamālō pe au he tuku mai e faingamālie ko eni he mahino ki he kau 'Ofisa Tute ke nau lipooti 'a e ngaahi koloa ko ē 'oku fa'a hū mai ki he ma'u mafai ki he faito'o, ko ia pe Sea, mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'aupito 'Eiki Nōpele. 'Eiki Nōpele mahalo 'oku mahino lelei 'a e me'a na'e fakahoha'a ki ai 'a Tongatapu Fika 4. Me'a mai Minisitā Pa'anga.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tapu pea mo e Sea pea tapu mo e Fale 'Eiki ni 'Eiki Sea. Hangē pe ko 'eku fakahoha'a ko ē 'anenai, 'oku ou fakamālō lahi 'aupito ki he ngāue ko eni 'Eiki Sea pea mo e poupu. Kuo u tui ko 'etau, ko e alea ko ē he efi'afi ni ia ko fē nofo'anga tonu ke fai 'aki 'etau ngāue. Ko e hangē pe ko 'eku fakahoha'a ko ē 'anenai 'Eiki Sea, ko e lao ko eni, he 'oku to e refer pe eni ki he kupu 62. Ko e kau ia he kaveinga ia 'Eiki Sea, ta'u 'e 3 ko eni kuo u 'i heni, 'oku fakamamafa'i 'aupito 'i he Potungāue. Ngaahi koloa, tautautefito ki he drugs. Taimi ni 'oku mau 'a'au e koniteina kotoa pe. Taimi lahi 'Eiki Sea taimi ko ē 'oku lele atu ki uafu 'o sio ko ē ki hono 'a'au, manatu'i ko e ha'u eni ia he ngaahi puha. Ko e me'a pe 'oku tau ala lava ko ē 'o fai. Taha ni te tau lava 'o hakule 'a e puha kotoa pe mo e hā fua. Fai e kole ke 'omai ha sniffing tool pea mo ha me'angāue, ka ko e lelei taha ia 'oku ala malava fakahoko 'e he mātu'a faifatongia 'o fakatatau ki he ivi 'o e Pule'anga.

'Oku 'i ai 'a e pa'anga 'e taha kilu 'Eiki Sea 'i he patiseti ko ē 'a e Kasitomu. Ko e silini ko eni ke fa'u 'aki ha palani ngāue ke faka'ai'ai 'a e kau ngāue pea mo e kakai e fonua 'oku nau 'ilo ha ngaahi fakamatala mo ha fa'ahinga me'a pehē ke lava 'o puke 'a e ngaahi ngāue ta'efakalao ko eni ki he drugs. Ko e tautea ia 'Eiki Sea...

<000>

Taimi: 1750-1755

'Eiki Minisitā Pa'anga: .. 'ikai ke u lave ki he tautea ko e 'uluaki kamata, ko e 'uluaki kamata pē ko ē ko e *first line of defense* he ngāue ko eni 'Eiki Sea ko e mātu'a faifatongia 'a e motu'á ni. Ko honau fatongia tefitō ia ko e malu'i e kau'āfonuá mei he hū mai 'a e koloa ta'efakalao ni. Ko e ngaahi koloa foki ko eni 'oku fakalao pē ia he taimi ko ē 'oku hū mai ai. Ko e ta'efakahoko ko ē 'o e fatongia pea mo e hoko atu ko ē ki ai ko u tui ko e fo'i taimi ia ko ē 'oku palopalemá ai 'a e taimi ko iá. Pea ko e taimi ia ko iá 'oku ou tui 'oku 'atā e mātu'a faifatongia ia mei he Kasitomu. Ko e Potungāue Mo'ui ia ke nau hoko atu hono muimui'i mei he kau hū

koloá hangē ko e kau *pharmacist* ia ‘a e hoko atu ko ē ki hono tukuange atu ki he kakaí mo e *quantity* ko ē ‘oku nau ‘omaí pe ‘oku fakapotopoto. Pea mo hono malu’i ‘o lava ke pule’i ...

Mo’ale Finau: Minisitā te u ki’i tokoni atu.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Pea ko e kongā ko eni ki he ...

Mo’ale Finau: Minisitā te u ki’i tokoni atu fakamolemole.

Sea Komiti Kakato: Ke tali e tokoni Minisitā?

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Mālō ‘Eiki Sea e fie tokoní kae tuku ke u lava ai leva, ko ‘eku fakahoha’a faka’osí pe ‘a’aku eni.

Kole na’a ‘oku tonu ke tu’u he tefito’i Lao fakapotungāue e tautea ki he kau ‘ofisa tute

Pea ko ‘eku tokangá pe ‘aku Sea kapau ‘oku fakapoto, ko e tautea ko eni ko u fiamālie pe au pea ‘oku tonu ia ke tautea. Ko ‘eku kolé pe ‘a’aku Sea ‘Eiki Sea ki he laó pea mo e kau fale’i fakalaó pe ko e feitu’u eni ‘oku tonu ke nofo ai e tautea ko ē ke tautea’i ‘aki ‘eku kau ngāué. ‘Oku ou tui ‘oku tonu ke ‘alu ‘o nofo ‘i he lao ko ē ‘oku ne pule’i e kau, ‘a e potungāué ko ‘enau ta’efakahoko honau fatongiá. ‘Oku lahi pē ngaahi kupu ia ai ke tautea hangatonu ai pea kapau ‘e mā’opo’opo ange ai pea ko u tui ‘e te ne toe fakaivia mo fakalotolahi’i ‘a e mātu’a faifatongiá ...

Sea Komiti Kakato: ‘Eiki Nōpele.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Ke fakahoko lelei honau fatongiá. Mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō. Me’a mai.

Fakama’ala’ala Sea ki he tokanga Minisita Pa’anga fekau’aki mo e kupu 2

Lord Fakafanua: Sea ko u kole fakama’ala’ala pē mahalo na’e lolotonga me’a e Fakafofonga ia kītu’a ‘Eiki Minisitā he taimi na’a ku lave ai ki he kupu ko eni. Ko e fo’i tefito’i laó Sea kupu 13 ko e ngaahi hia. ‘A ia ko e tefito’i lao ko eni ko e Lao ki he Ngaahi Koloa Faito’ó. kupu 13 ngaahi hia pea te u tali pē mo e ngaahi me’a ko ē na’e tokanga ki ai e ‘Eiki Minisitā Akó pe ko hai ‘e tō ki ai ‘a e tauteá.

Ko e kupu (2) Sea ka puke ‘e ha ‘ofisa tute ‘a ia ‘oku ‘uhinga ia ‘oku ‘ikai ke ‘uhinga ia ki he supavaisa pe ko ha, ko ha taha ‘oku ne hanga ‘o hiki e ngaahi koloa ko eni pe ko e ‘Eiki Minisitā pe ko e *CEO*. Ko e ‘ofisa tute ‘oku ne puke ‘a e faito’o fakaesinó. ‘Oku ‘osi mahino e ngāue mahu’inga ‘oku fakahoko ‘e he kau ‘ofisa tute. ‘Oku nau hanga ‘o hua e ngaahi puha ko eni ‘oku fakahū mai he kau’āfonuá Sea. Pea ‘o kapau te ne hanga ‘o ma’u ‘a e faito’o koná mahino ia ‘oku ne hanga ‘o puke. ‘O kapau he’ikai ke ne ma’u mahino ia na’e ‘ikai ke ne puke. ‘A ia ko e, ko e taumu’a e fo’i kupu (3) ko eni ke hilifaki atu ha tautea ki ha taha ko e ‘ofisa tute fakatatau ki he Lao ko eni e Ngaahi Koloa Faito’ó kuo ne puke ha faito’o fakaesino pea ‘ikai te ne hanga ‘o lipooti fakatatau ki he lao ko eni.

Ko e taumu'á ia pea ko u tui mahalo 'oku tokoni ia ke fakama'ala'ala atu 'a e tokotaha 'e mo'ua pe ala mo'ua ko e tokotaha 'i ha'ane sivisivi'i ha puha pe ko ha koloa pe ko ha koniteiná 'o ne ma'u 'o ne puke 'a e koloa faito'o ko ení. Mahalo 'oku mahino pē ia Sea he ko e tu'u ia 'a e lao lolotongá ko e kupu ko ení ko e tānaki atu ki ai ke fakamālohi'i e fo'i ngāue ko iá 'o 'ikai ngata pē he'ene puké kae fiema'u ke ne hanga 'o lipooti 'i loto ha uike 'e 2. Pea kapau 'oku 'ikai ke 'i ai ha 'uhinga fakalao pe fakapotopoto 'ene ta'elipooti 'i loto he uike 'e 2 'e malava ke mo'ua ko e mo'ua pe ta'emo'ua ko e me'a ia 'a e Fakamaau'angá.

Fakapotopoto ange hū pē tautea ki he 'ofisa tute 'i he Lao Faito'o

Sea ko e me'a ko eni e 'Eiki Minisitā ke 'oua 'e fakahū e kupu ko ení kae 'ave ki he Lao ko eni e Kasitomu 'oku 'ikai ke 'i ai ha tu'utu'uni ia pe ko ha kupu e Kasitomu ki he koloa faito'o. Ko e 'uhinga ia 'oku hū ai he koloa faito'o he 'oku 'osi 'i ai pē 'a e tu'utu'uni 'a e koloa faito'o ki he 'ofisa tuté pea ko u tui 'oku fakapotopoto ange pē ke tau fakahū 'a e kupu ko ení 'i heni. Tukukehe kapau 'oku ta'eloto ia ki ai te u holomui leva au Sea, to'o ē kae ...

<002>

Taimi: 1755-1800

Lord Fakafanua: ... fa'u mai 'e he Pule'anga ha lao ke fakahū he kupu ko ení 'i he lao ko eni 'o e kasitomu. Ka 'i he'eku fakakaukau fakapotopoto, mahalo pē ko e feitu'u eni 'oku tonu ke hūai. Ko e anga pē fokotu'u Sea he 'ikai ke u fie poto atu ki he ngāue 'a e Pule'anga, pea ko e fakakaukau lelei taha pē eni 'oku'oatu.

Sea Komiti Kakato: Mālō. Me'a mai 'Eiki Minisitā Pa'anga.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Mālō Sea, ko ia 'oku ou fakamālō atu ki he Fakafofonga Nōpele. 'Oku mahino kiote au Sea 'i he taimi ni. Ko e ki'i hoha'a pē 'oku ou hoha'a ki ai 'Eiki Sea, ha 'a e me'a 'oku toe tuku ai ke 'ange fo'i uike 'e 2, ko e ngāue ko eni, ko e ngāue ko eni 'oku tau fai ko eni ko 'ene ma'u pē fakahoko leva kae hoko atu 'a e ngāue, ha 'a e me'a 'oku toe 'oange ai 'a e fo'i uike 'e 2 ke toki, pea toki ...

Tali fokotu'u ke 'aho pe 'e 1 lipooti fai he 'ofisa kasitomu kae 'ikai ko e 'aho 14

Lord Fakafanua: Sea ko e founa ngāue ke fakalelei'i mai 'e he 'Eiki Minisitā, fokotu'u mai 'e ia ha taimi 'oku loto ki ai, ko 'eku tokoni pē 'a'aku ki he ngāue 'ikai ke u 'ilo pē ko e ha 'enau *process*, kapau 'oku 'i ai ha taimi ia 'oku toe nounou ange mo lelei ange, fokotu'u mai 'e he 'Eiki Minisitā, pou pou atu Sea.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Fokotu'u atu ai pē 'Eiki Sea, ko e hā ki he kau fa'u lao, lipooti 'i he vave taha, uike ke 'aho 'e 1, *within one day* kuo lipooti, houa 'e 24, mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō.

Lord Fakafanua: Pou pou atu Sea tali lelei 'ene fokotu'u mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō. Kuo tali ia, me'a mai Ha'apai 12.

Mo'ale Finau: Mālō 'Eiki Sea. Sea 'oku ou tui ko e fakamalanga faka'osi pē eni pea tau pālōti leva. 'Eiki Sea 'oku 'oatu pē 'eku poupou.

Sea Komiti Kakato: Me'a pē moutolu ia ko au te u toki talaatu, na'e mei pālōti ia he 'osi pē ko ē 'ene, feme'a'aki 'a e tokotaha ha'ana 'a e lao mo e 'Eiki Minisitā, me'a mai koe.

Mo'ale Finau: Sea, 'oku ou ongo'i pē kuo napangapangamālie, kuo me'a mai 'a e Minisitā Pa'anga kuo loto ki he kupu 'Eiki Sea, pea 'oku ou fakamālō ki he Minisitā Pa'anga, he 'oku ou tui ko e ki'i fo'i fihī pē ia 'oku 'i ai pē fokī e pōini lelei ai he 'uhinga he 'oku 'osi 'i ai pē 'a e lao mo e ngaahi tautea 'o e kau ngāue. Pea hangē 'oku hū mai eni, ka neongo ia 'Eiki Sea, hangē ko e fakamalanga 'a e 'Eiki Nōpele, pea 'oku ou poupou ki ai. Hoko pē lao ko ē ko e tu'u 'a e lā mo e poupou, ko e tokoni.

Pea 'oku ou tui ko e me'a pē ia 'e, ke 'omai 'e he Minisitā ko e taimi 'a eni 'oku ne fakahoko māi 'i he taimi pē ko ia 'Eiki Sea. Pea 'oku ou tui ko 'ene toki a'ua'u ia 'a e lao Hou'eiki ki he, 'oku 'asi mai 'a e tokanga 'a e Pule'anga, hangē ko e me'a na'e me'a ki ai 'a e Minisitā 'anenai na'e 'ikai te ne fu'u mea'i e lao ko eni, ka 'oku fakamālō au ki he 'Eiki Nōpele koe'uhi ko ene tokanga, tokangaekina 'o fakahoko 'a e me'a ko eni ke faka'osi'osi 'aki 'a 'etau ngāue mahu'inga 'i he ta'u 'e 4 ko eni 'oku 'amanaki ke tau situ'a mei ai 'Eiki Sea.

Pea tahataha 'a e palopalema 'oku vivili taha pea ongo taha ki he fonua, pea tau faka'osi 'aki ia 'Eiki Sea 'o e ta'u ko eni. Pea 'oku hangē pē ia 'eku ongo'i kuo tau tokamālie kotoa, he ko e lao ko eni 'Eiki Sea ki he motu'a ni, 'oku 'uhinga pē ia ki hono fakakaukau'i ko ē 'o e hia. Kapau 'e ma'u 'e ha 'Ofisa Kasitomu ha me'a 'i ha puha na'e 'ikai ke 'omai ia ki ha taha 'oku laiseni, ko e hia ia, pea te ne hanga 'e ia 'o fufū'u pea 'e lea ki ai 'a e lao ko eni 'Eiki Sea. Ko ia ko hono fakanounou 'Eiki Sea, ko u tu'u pē au ke fakahā atu 'eku poupou ke mahino 'a e feitu'u te u hikinima ki ai. Kuo pau ke u 'oatu 'eku ngaahi pōini ke mahino 'oku 'i ai 'a e falala'anga pea mo e 'uhinga mālie.

Pea 'oku ou falala 'Eiki Sea ki he lao ko eni, 'oku 'ikai ko ha lao eni 'Eiki Sea 'oku, na'e pehē ke fakatu'upakē pea 'omai ki he Fale ni. Na'e fai hono sivilivi'i pea mo hono fakakaukau'i pea 'i he tui 'a e motu'a ni 'oku fenāpasi eni Sea, pea mo e finangalo 'o 'Ene 'Afio. Pea 'i he'ene pehē 'Eiki Sea 'oku ou fakamālō atu ki he 'Eiki Nōpele 'i hono fakahoko 'a e ngāue lahi ko eni, kātōa pē mo e Hou'eiki, 'ikai ko ha lao eni 'Eiki Sea ke tau lau ngāue ai, te tau tuhu pē ko e fē feitu'u na'e hu'u mei ai ko e Pule'anga, ka ko e lao eni 'Eiki Sea ke tau fakamālō mo tau fakafeta'i ki he 'Otua kuo ue'i ha ni'ihi ke nau hanga 'o fakakaukaua 'a e lao ko eni ke fakahū, he kapau na'e 'ikai ke fakahū mai eni, *personal*, 'e he Nōpele he 'ikai ke tau hanga 'etautolu 'o alea'i 'a e lao ko ia.

Ka 'oku fakahū mai 'e he tokotaha ko eni 'a e lao ko eni 'Eiki Sea, pea 'oku ou tui 'oku taau ke tau fiefia kotoa ai. Ko e me'a ko eni na'e 'ohake 'e he Minisitā Pa'anga 'oku 'i ai pē mo'oni ai koe'uhi he ko e anga ia hono mateaki'i 'ene kau ngāue, kapau ko e fokotu'u ha ngaahi tu'utuuni ngāue, fokotu'u ha ngaahi tu'utu'uni ke ne tokanga'i 'a 'ete kau ngāue pea 'oku 'i ai pē mo hono ngaahi tautea, 'oku fakanatula pē 'Eiki Sea ke te hanga 'o malu'i, Ka ko e taimi ko ē 'oku tau fakatahataha ai 'Eiki Sea, ki ha lao 'oku mahu'inga 'oku ma'olunga ange ia 'Eiki Sea 'i ha toe fa'ahinga fokotu'utu'u 'oku tau fai.

Ko ia 'i he'ene pehē 'Eiki Sea 'oku ou tu'u pē au ke 'oatu pē 'eku poupou pē 'aku ia ki he lao ko eni ...

Taimi: 1800-1805

Mo'ale Finau: ... 'I he 'uhinga pē 'oku 'ikai ke 'omai e Lao ko eni 'Eiki Sea ko e pehē ko ha feinga'i ke tukuhifo ha fa'ahinga mafai ka ko e 'omi e Lao ke ne hanga 'o fakapapau'i 'oku 'ikai ke ngāue ha 'atamai kākā mo ha loto 'oku fa'ufa'u ke fakahū mai ha fa'ahinga me'a 'oku 'i ai ha ngaahi kemikale ai 'Eiki Sea ki he fonua ni 'Eiki Sea.

'Eiki Minisitā Ngoue: 'Eiki Sea, 'Eiki Sea fakamolemole 'oku 'ikai ...

Sea Komiti Kakato: Kātaki pē 'Eiki Minisitā ko u lolotonga lau fakamatoato 'a e ...me'a mai koe.

'Eiki Minisitā Ngoue: Ko 'eku kole pē au ki he kupu 'oku ke me'a mai ki ai koe'uhí ka tau hoko atu kuo fu'u fuoloa 'etau me'a he Fale ni ka 'oku ou tokanga ki he kupu ko eni kupu 3 Sea ka 'i ai ha 'ofisa tute te ke me'a Fakafofonga ki he me'a ko eni ...

Mo'ale Finau: Sea ke u faka'osi 'eku malanga 'Eiki Sea. Te u toe foki pē ki he ngaahi me'a na'a ku fa'a kole kimu'a 'Eiki Sea.

Sea Komiti Kakato: 'E Fakafofonga Ha'apai 'osi eni ke me'a mai ange 'a e 'Eiki Minisitā pē ko e hā e me'a 'oku 'uhinga ki ai.

Mo'ale Finau: 'Ikai ha poini ia 'e taha ai Sea.

'Eiki Minisitā Ngoue: Ko e poini Sea 'oku 'ikai ko e 'ofisa tute 'oku kau mo mautolu 'i hono vakai'i e koniteina ko e hā e me'a 'a e 'ofisa tute 'oku 'ikai ke kau 'a e *quarantine* ai. Na'e 'i ai 'a e... 'i he māhina kuo 'osi 'apē Sea na'e 'i ai 'a e koniteina na'e tukuange 'e he potungāue pea toki ma'u mei Vava'u pea na'a mau tautea kolonitini ko ia 'Eiki Sea. Ko 'etau faka'amu ko eni koe'uhí ko e poini mahino atu Fakafofonga 13 ko e poini ia mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'aupito.

Mo'ale Finau: Mālō pē fakamālō Minisitā faka'apa'apa pē ki he 'Eiki Minisitā kae 'atu pē ki'i fakakaukau ko eni Sea ko u fakamālō pē au ki he Lao te u nofonofono pē ai 'ikai ke u 'ilo 'e au 'Eiki Sea pē ko e hā koā 'a e me'a 'oku fai ai 'a e hoha'a 'a e Hou'eiki Pule'anga ki he fakamalanga 'a e motu'a ni. Ko 'eku 'uhinga...

Sea Komiti Kakato: 'E Ha'apai 12 'oku 'i ai ha'o fehu'i pē ko ha'o...

Mo'ale Finau: Ko e Lao ko eni 'Eiki Sea ke ne ma'u 'a e kakai 'oku fakakaukau kākā...

Sea Komiti Kakato: 'Oua te mou o'i he 'oku 'ite'ita vave he taimi ni ē.

Mo'ale Finau: Ko e Lao ko eni 'Eiki Sea 'oku 'omai ke ne ma'u 'a e kakai 'oku fakakaukau kākā ke nau hanga 'omi kākā'i 'a e ngaahi faito'o 'oku í ai 'a e kemikale 'oku tapu'i 'i he Lao ko e poini ia 'a e motu'a ni 'Eiki Sea. Pea kuo kakato hono ha'i 'e he Lao pea 'oku me'a mai 'a e kakai 'o e fonua ko hono toki ha'iha'i eni 'a e kakai 'oku nau 'omai e *drugs* mo e ngaahi kemikale ki he fonua ni mālō 'Eiki Nōpele fai ...

'Eiki Minisitā Ako: Sea ke u ki'i fehu'i ki he Fakafofonga ...

Mo'ale Finau: 'Oku ke mea'i Sea 'enau me'a hake ki 'olunga.

Sea Komiti Kakato: 'Eiki Minisitā Ako.

Mo'ale Finau: 'Oku hanga 'e he Lao, kapau te u tuku takai holo.

Sea Komiti Kakato: 'E Fakafofonga Ha'apai ki'i kātaki mu'a kae me'a mai e 'Eiki Minisitā Ako.

'Eiki Minisitā Ako: Kātaki pē ko e fehu'i pē 'e 'Eiki Fakafofonga ko e tali e Minisitā ko e houa ke 24 'a e fo'i Lao 'oku ke poupu ki ai pē 'ikai kātaki pē Fakafofonga ko e 'uhinga 'oku 'osi mahino 'a e taumu'a...

Sea Komiti Kakato: Ko ia liliu pē 'aho 'e 14 ki he houa 'e 24.

Tui 'oku ha'i he Lao ko eni kakai kotoa he fonua 'i ai nau fekau'aki mo e faito'o konatapu

Mo'ale Finau: Ko 'eku poini 'a'aku 'Eiki Sea 'oku 'oatu 'a e 'uhinga 'oku ou poupu ai ki he Lao ko eni. Ko 'eku poupu he 'oku ha'i 'i he Lao 'a e kakai kotoa he fonua ni 'oku nau fakaka'au ke hū kakaa'i mai ha ngaahi fo'i'akau 'oku 'i ai ha kemikale ai. Ko 'eku poini ia 'Eiki Sea ko e 'uhinga ia 'eku hikinima he Lao ko eni 'ikai ke u hikinima au ki he houa 'e 24 ko u hikinima he 'oku ha'i 'i he Lao ko eni 'a e Tonga kotoa pē 'oku ne 'omi ha me'a ke fakatauele'i pē fakafihia'aki 'a e mo'ui 'a e hako tupu 'o e fonua mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'aupito Hou'eiki kimu'a pea hoko atu e feme'a'aki 'oku lave'i he motu'a ni 'oku maau homou houa 'ilo 'i tu'a 'i he taimi ni kapau 'oku mahu'inga kia moutolu e me'a na'a mou me'a mai ai ki he Fale ni tau hoko atu e Fale Alea mahu'inga ki he motu'a ni kei fiamālie pē au ke tau hoko atu sai tau ki'i mālō ai ka mou ki'i me'a 'o mālō.

(Mālō ai e Fale)

<007>

Taimi: 1845-1850

Sātini Le'o : Me'a mai e 'Eiki Sea 'o e Komiti Kakato (Lord Tu'i'āfitu)

Sea Komiti Kakato : Hou'eiki ko u kole ki he 'Eiki Minisitā Mo'ui ke 'ai mai ha'ane me'a fakamā'opo'opo ki he fo'i lao ko eni, ko 'ene 'osi pē ia tau pālōti.

Siaosi Pohiva : Sea fakamolemole ka 'oku ai ha ki'i faingamālie pea toki ki'i paasi mu'a ki he ...

Sea Komiti Kakato : Me'a mai koe.

Tokanga ki hono fusia’u fakalelei ‘a hono fakahoko e Lao

Siaosi Pohiva : Mālō. Tapu pea mo e Feitu’u na Sea kae 'uma'ā e Hou'eiki. Ko u 'ilo pē kuo maa'uloloa mo mokosia e Hou'eiki. Sea ko e me'a pē 'oku ou tokanga au ki heni Sea, ko e taumu'a foki hono fa'u ha lao mo fakamālohi'i mo hiki e ngaahi tautea ke lava 'o fakasi'isi'i 'a hono fakahoko e hia. Pea ko u fakamālō au ki he Fakafofonga 'oku ha'ana 'a e ngaahi lao ko eni. Ko e ngaahi lao lelei, pea 'oku ou pou pou au ki ai. Ka ko 'eku tokanga Sea, ki hono, 'oku ou tokanga au ki hono *enforce* e lao, he 'e ta'e'aonga e fo'i lao lelei kapau 'e 'ikai ke lava *enforce* lelei hangē ko eni.

Ko e hā hono 'aonga 'etau hiki ki 'olunga e tautea, 'oku ai e fo'i lao 'oku te u fakahū mai ia 'oku a'u ia ki he tautea ngāue popula ki he mate. Kapau 'oku 'ikai ke lava tautolu ia 'o tautea'i e fanga ki'i tautea ma'ama'a, 'e anga fēfē leva 'etau tautea'i e ngaahi fanga fu'u hia lalahi. Ko u tokanga au Sea ki hono *enforce* e lao...

'Eiki Minisitā Lao : Sea ki'i fakatonutonu atu Sea.

Sea Komiti Kakato : Fakatonutonu, ko e fakatonutonu Fakafofonga. Me'a mai.

'Eiki Minisitā Lao : Tapu mo e Feitu'ú na Sea mo e Hou'eiki Komiti. Ko tautolu ia ko e fa'u pē 'a e tu'utu'uni 'oku 'ikai ke tau tu'utu'uni tautolu. Me'a ia 'a e Fakamaau makatu'unga mei he ngaahi 'elemēniti 'o e fakatonutonu. Ko tautolu ia ko 'etau fa'u atu pē ..

Siaosi Pohiva : 'Oo mālō kuo mahino e fakatonutonu Sea fakamālō atu ki he Minisitā Lao. Ka ko e me'a eni ko e me'a eni 'oku ou 'uhinga 'oku ou tokanga ki ai Sea. 'Oku ai e ngaahi hia faito'o konatapu kuo tau 'osi fanongo ai pea 'oku 'ikai ke puli ia ha taha. Ka ko fē taimi 'oku tautea'i ai e kakai kuo puke ko ia? 'Oku ai 'a e matapule ia na'e ma'u he Kasitomu 'i he hia, ta'u eni 'e 2 te'eki ke fanongo e kakai ia kuo fai ha fa'ahinga tautea. Ko e 'uhinga ia 'eku fehu'i. Na'a tau fa'u e 'u lao lelei pea 'ikai ke tautea'i e kakai ia ke mahino 'oku 'aonga e lao 'oku fa'u Sea. Ko e me'a ia 'oku ou tokanga ki ai, ka 'oku ou pou pou atu ki he ngaahi lao ko eni Sea mālō.

Sea Komiti Kakato : Mālō 'aupito Tongatapu Fika 1.

'Eiki Minisitā Lao : Sea toe fakamanatu pē 'e au Sea ko kitautolu ko hotau fatongia ko e fa'u 'o e lao. Ko e tu'utu'uni mo hono faka'uhinga ko ia 'o e tu'utu'uni, ko e feitu'u kehe ia. Kapau te tau toe ala ki ai, 'e maumau leva 'a e vā ia ko ē 'o e hokohoko 'a e ngāue 'a e Pule'anga Pule 3, te tau sitepu atu tautolu ia ke tau tu'utu'uni tautolu. Hala ia Sea.

Sea Komiti Kakato : Mo'oni ia Minisitā Lao, ngata pē fa'u lao, 'i ai e Fakamaau'anga mo 'enau ngaahi Tu'utu'uni Tautea faka-Fakamaau'anga. Me'a mai Ha'apai 13.

Veivosa Taka : Sea tapu pea mo e Feitu'ú na, fakatapu ki he 'Eiki Palēmia kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki Nōpele. Fakatapu ki he kau Minisitā kae pēhē 'a e fakatapu ki he fanga tokoua kau Fakafofonga e Kakai. 'Eiki Sea ko 'eku fokoutua hake pē ko e pou pou pea mo e fakamālō koe'uhi ko e ngāue lahi kuo lava. Ko e lao fekau'aki pea mo e ngaahi malu e faito'o ko ē faito'o konatapu 'Eiki Sea, kae pēhē ki he lao 'o e Ako 'Univesiti, mo e Lao ko eni 'o e Minisitā Mo'ui.

'Eiki Sea ko 'eku ongo'i pē 'e au ia 'oku kakato e Fale Alea 'o Tonga. Pea u vakai he'etau 'aho ni 'etau ho'omou feme'a'aki he ngaahi lao lelei pea 'oku ai e tui 'oku 'i ai e malu pea mo e melino

'e hoko he fonua. Ka 'oku ou fakamālō ai 'Eiki Sea ko u lave'i kuo kakato 'a e Folofola 'a 'Ene 'Afio 'oku toutou 'ohake 'i he Fale Alea 'o Tonga, fekau'aki pea mo e ngaahi me'a lalahi ko eni kuo hoko. Sea ko 'eku vakai ki he'etau loto taha mo 'etau loto lelei, he'etau hanga 'o...

<008>

Taimi: 1850-1855

Veivosā Taka: ... 'o fakahoko e ngaahi lao ko eni pea ko u lave'i 'oku tau loto tatau ko ia pē 'Eiki Sea 'oku ki'i teteve ai hoku loto 'Eiki Sea ko e kehe pē 'eku ki'i fō'i lao 'a'aku 'aneafi ke loto taha e faha'i ia ko eni kae 'ikai ke hoko hoku fanga tokoua ka ko u fiefia pē. Ka ko u pehē ange pē pehe ange mai ko e hiki nima eni 'aneafi. Pea ko u tui 'Eiki Sea 'oku 'i ai e ongo 'oku ma'u he motu'a ni 'oku 'i ai pē 'a e Mēmipa totonu ia ke ne fakahoko 'a e lao pea 'oku hiliō ia 'i 'olunga. Pea ko e me'a pē ia 'Eiki Sea 'oku ou fakamālō atu mo 'eku poupou, poupou ki he ngaahi fakatonutonu pea ko u fai atu 'eku fakamālō ki he Palēmia kae pehē ki he Minisitā Ako, Minisitā Mo'ui ko e ngaahi tali lelei e ngaahi lao ko eni 'ofa atu ki he Sea mei Ha'apai Fika 2 pea ko e lao foki ko eni 'Eiki Sea na'e ngalo pē ke u 'ohake ko e Lao 'a Ha'apai na'e 'ohake 'aneafi.

Sea Komiti Kakato: Mālō.

Veivosā Taka: Ka ko u fakamālō atu Sea mālō fokotu'u atu Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'aupito Ha'apai 13 mo'oni 'aupito e me'a 'oku fakahahanu ki ai e Feitu'u na ka ko 'etau tu'utu'uni ko 'ene paasi ha tali ha me'a 'ikai toe alea'i pē fai hano alea'i he Fale ni. Toe 'aliaki mai pē he ta'u fo'ou. Fakamā'opo'opo mai Minisitā Mo'ui ka tau pālōti he ko e 'uhinga he 'oku lahi homou ngaahi fatongia. Sai pē au ia ko e lotu pē mo e lau Tohitapu me'a mai.

'Eiki Minisitā Mo'ui: Tapu pea mo e Feitu'una 'Eiki Sea tapu mo e Fale 'Eiki kae 'atā ke fakahoko atu ha tānaki fekau'aki mo e kaveinga mahu'inga ko eni. 'Uluaki pē Sea ko u fie fakamālō lahi ki he Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Ngaahi Koloa Faito'o 2021, ko e taha eni ha kaveinga mahu'inga ke ne haofaki'i e kaha'u 'o Tonga 'i he ho'atā e 'aho ni na'a ku lava atu ai ki he Uooti ko ia Fakalelei 'Atamai ko e *trend* pē ko e ta'au 'o e ngaahi uestia ko eni fekau'aki mo e ngaahi faito'o konatapu 'oku 'alu ia ke lahi pea 'oku toe 'alu mo e ta'u iiki ange 'ene uestia fakatatau ki he fakamatala 'a e Toketā Mataotao 'i he tafa'aki ko eni.

Sea ko e 'uluaki pē ko e fakamālō lahi ki he 'Eiki Sea 'o e Fale Alea 'i he fengāue'aki mo e Potungāue Mo'ui, *CEO* kae 'uma'a e Pule Lahi 'o e Tafa'aki ko ia e Faito'o *Pharmacist* 'a e Potungāue ki he fo'i lao ko eni pea 'oku fīemālie 'a e Potungāue Mo'ui ki he lao ko eni. Ko hono 'uhinga ke toe loka malu ange hono malu'i 'o e koloa faito'o ko eni 'i he'ene hū mai he kau'āfonua ki hotau fonua ni he na'e 'osi ta'ofi 'eni 'e he Potungāue Mo'ui 'Eiki Sea ke 'oua 'e toe hū mai ki Tonga ni 'a e faito'o ko ia ko e *Pseudoephedrine* 'a ia 'oku 'ikai ke kau ia 'i he lisi ko ia *essential list of drugs* 'oku fakamafai'i 'e he Komiti Faito'o mo e Ngaahi Naunau Fakafaito'o Fakafonua 'a Tonga 'a ia ko e Komiti ko ia 'a e Potungāue Mo'ui.

Ka ko e lolotonga ko eni ko ē hono ta'ofi na'e hū mai pē 'a e ngaahi faito'o ia ko eni 'e he ngaahi *pharmacy* fakatautaha pea 'i he ngāue fakataha ko eni 'e malava leva ke ke toe *enforce* ange hono ta'ofi pea 'i he taimi tatau pē 'o kapau 'e fiema'u 'e he ngaahi *pharmacy* taautaha 'a e faito'o ko eni kuo pau ke 'i ai 'a e 'a e *strict protocol* pē ko e ngaahi fiema'u 'a e Potungāue Mo'ui kae malava ke 'omai 'i he lahi fakapotopoto ki he taumu'a lelei 'o kapau 'e tali 'e he

Potungāue Mo’ui ‘a ia ko e ngaahi *special conditions* ia kuo pau ke fakahoko ia ki he faito’o ko eni ‘o kapau ‘e fiema’u ‘i he kaha’u ke ‘omai.

‘I he tatau pē ‘e Sea ko u fakamālō lahi he ngāue ma’ongo’onga ngāue ‘osikiavelenga ‘a e *CEO* e *Customs* pea mo e loto lelei ki he ngaahi fa’u lao ko eni ko e ngaahi mo’ua ko e tānaki atu pē ki ai ‘a e fiema’u ke *build* ‘a e *capability* ‘a e kau ngāue ko eni ke nau lava ‘o *recognition* ‘a e faito’o ko eni ‘i he taimi ko ē ‘oku kolosi mai ai ‘i he ngaahi uta pē ko e ngaahi *cargo*.

Sea ko e ko e vaka foki ko ia ko e *Ruby Princess* na’e folau atu e *cruise ship* ko eni ki ‘Aositelēlia pea ‘alu ...

<009>

Taimi: 1855-1900

‘Eiki Minisitā Mo’ui: ... ‘alu atu ai mo kinautolu na’e uesia ‘e he *COVID-19* kuo ma’u e ngaahi ola hono fakatotolo’i ‘a e mahu’inga ko ia ke ma’u ‘e kinautolu ‘oku nau fai e fo’i *check* ko eni ko ē he *Customs* pea mo e Kolonitini ke nau lava ‘o ma’u lelei ‘a e tu’unga ko ē na’e ‘i ai ‘a e vaká pea mo e lipooti ‘i he vave tahá ki he Potungāue Mo’ui. ‘A eni ko ē ‘oku tau hanga ‘o liliu ke houa ‘e 24 pē ko hono ‘uhinga *it’s a critical point in time* ke fakahoko ai e fo’i *intervention* ki hono lipooti ka e lava ke fakahoko e ngāue ‘i he vave tahá pē.

‘A ia ko u pou pou lahi atu ki he lao ko eni pea mo e Potungāue Mo’ui ‘Eiki Sea, mālō

Sea Komiti Kakato: Kalake tau paloti

Lord Fakafanua: Sea, kātaki pe fakaloloá

Sea Komiti Kakato: Me’a mai

Lord Fakafanua: Lolotonga ‘a e mālōlō ko eni ‘a e Falé na’e fai e femahino’aki mo e ‘Eiki Minisitā Kasitomú pea mo e Pa’angá fekau’aki pea mo e fakalelei’i ko eni ‘a e taimi ‘oku fiema’u ke fakahoko ai ‘a e lipooti. Ko e houa ‘e 24 ngalingali ‘e ‘ikai lava ia ‘o kapau ko e ngāue ‘oku nau fai he ‘aho Tokonaki. He ‘ikai foki ngofua ke ngāue ha taha he Sapaté pea tautefito ki ha taimi ‘oku ‘aho mālōlō e Monité. ‘A ia mahalo ‘oku toe fakapotopoto ange ke fakaloloa meí he houa ‘e 24 ki ha ‘aho ‘e 3 pe tuku pe ‘aho ‘e 24 ka e fakahū pe heni tukukehe *weekend* mo ha *holiday* ko e ‘aho vave taha mo ha ‘aho ngāue vave taha. Ko e hā pe ha fo’i fakalea ia ke faka’atā na’a ‘ohovale pe kuo fihia ha taha ia koe’uhi ko e ‘aho mālōlō mo e ‘aho Sapaté. Kole atu pe ki he Kalaké ke ne hanga ‘o fakatonu lea atu pē, sai ange ‘enau lea fakatonga.

Sea Komiti Kakato: Ko ia ai ‘Eiki Nōpele ‘e toki fakakakato pe ‘e he Kalaké ‘a e ‘ū feliliuaki mo e fakatonutonu mo e fakalahi mo e fakalelei ko iá ‘i he fo’i lao.

Ko ia ‘oku loto ke tali ‘a e Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Ngaahi Koloa Faito’o 2021 Lao Fika 20A/2021 mo hono Fakatonutonu, fakahā’aki e hiki ho nima

Kalake Tepile: Sea, ‘oku loto ki ai ‘a Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma’asi, Semisi Fakahau, Penisimani ‘Epenisa Fifita, Mo’ale Finau, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, ‘Eiki Minisitā Ngoue, Veivosa Taka, Saia Piukala, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō,

‘Eiki Nōpele Tu’ivakano, ‘Eiki Nōpele Tu’iha’angana pea mo e ‘Eiki Minisitā Polisi, loto ki ai e toko 18

Sea Komiti Kakato: Mālō ‘aupito Hou’eiki tali ‘a e lao ko ení pea ‘oku ou fakamālō lahi atu fakataha mo e ‘Eiki Nōpele Fika 2 ‘o Ha’apai ‘a e feme’a’aki lelei ‘aupito kuo mou fakahoko he *session* ko ení pe ko e fakataha ‘o e ngaahi Lao Fokotu’u Fakafo’ituitui ko ení. ‘i hono fakakātoá, talamonū atu kiate kimoutolu ‘i ai ha ngaahi ‘ulungaanga ‘oku ta’e fe’unga hūfanga atu pē he ngaahi tala tu’utu’uni laumālie Sea Fale Alea ‘o Tongá. Tau liliu ‘o Fale Alea.

Lord Fakafanua: Kātaki pe Sea ‘oku toe Lao ‘e taha ke tau me’a ki ai

Sea Komiti Kakato: Na’á ku lave’i na’e fakahoko mai ke toloi ki he uike kaha’ú, ‘io me’a mai, ka ko e ma’u ia e motu’a ni ka na’e fai e fetu’utaki ki he Feitu’u na ko e ‘uhingá ko e Hou’eiki ‘oku tengetange e ni’ihi. Ka ‘oku fakahoko mai ‘e he talafekaú ke toloi ki he Tusité pea ‘oku ou kole fakamolemole atu Sea.

Fokotu’u ke hoko atu ngāue e Fale ‘oua toloi ki he Tusite kaha’u

Lord Fakafanua: Ko ia Sea na’e ma’u pe ‘a e fekau meí he ni’ihi ‘o e Hou’eiki Mēmipá ‘oku nau faka’amu ke toloi e Lao Fakaangaanga faka’osi ko ení ki he ‘aho Tusité ka koe’uhí ko ‘etau polokalama ngāue ko e ‘aho Tusite ko e ‘aho ia ‘e kakato ai e līpooti ki he’ene ‘Afió pea ‘oku fiema’u ke fakakakato e Lao ko ení ki he līpooti ko ení ‘i he līpooti ko ē he Tusité. ‘A ia ‘e ‘ikai ke toe lava ia ‘o toloi ‘etau ngāue Hou’eiki pea ‘oku ou fokotu’u atu ke tau hoko atu pe tau ngāue ke fakakakato’aki e līpooti.

Sea Komiti Kakato: Faka’ofa’ofa ‘aupito ‘Eiki Nōpele, Hou’eiki tau hokohoko atu pē ‘etau fatongiá ka ko e anga ē ngaahi fetu’utaki, sai pe ‘oku ‘ikai ha palopalema he ‘ikai ke ‘i ai ha fetu’utaki lelei ‘oku tau kei Fale Alea ni pe hoko atu pē tau ngāue.

Alea’i Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Pule’i ‘o e Ngaahi Faito’o Ta’efakalao 2021

Tau hoko atu ki he lao faka’osí, Ko e Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Pule’i ‘o e Ngaahi Faito’o Ta’efakalao 2021 mo e Lao Fika 21A/2021. Kole ki he ‘Eiki Nōpelé ha’ana e Lao ko ení Ha’apai fika 2 ke fakamaama pea tukuatu ki lotofale na ke fai ki ai homou feme’a’aki. Ko u lave’i ko e Lao ení ‘e lelei ai ho’omou feme’a’aki. ‘I ai hono ngaahi ‘uhinga mo ‘ene ngaahi fa’unga ‘etau nofo ke malu ai hotau fonua. Me’a mai ...

Lord Fakafanua: Fakatapu atu Sea kae ‘uma’a ‘a e ‘Eiki Palēmia mo e Hou’eiki Minisita mo e Hou’eiki Fakafofonga e Komiti Kakato

<010>

Taimi : 1900-1905

Fakama’ala’ala ‘Eiki Sea ki he Lao Fakaangaanga fika 21A/2021

Lord Fakafanua: ... Ko e Lao Fakaangaanga ko ení, ‘oku hangē pe ko ho’o me’a, ko e Lao

Fakaangaanga Fakatonutonu eni ki hono Pule'i 'o e Ngaahi Faito'o Ta'efakalao. Sea, ko e Lao ko eni ki hono Pule'i 'o e Faito'o Ta'efakalao, ko e Lao lolotonga pe ia ka ko e fakatonutonu ko eni 'oku fokotu'u atu 'a e ngaahi fakalelei ki he ngaahi hia ko eni 'oku hā 'i he Lao lolotonga pehē foki ki he ngaahi fakalelei 'i he lea pea mo e ngaahi me'a si'isi'i pe Sea, ko e taumu'a pe ke tokoni ki he ngāue ko eni polisi 'a ia 'oku 'i ai, 'i he malumalu ko eni 'o e Lao ko eni 'a e 'Eiki Minisitā Polisi.

Fakatonutonu ki he kupu 2 e Tefito'i Lao kupu 2

Sea, ko e peesi 'uluaki, 'i he kupu 2 'o e Lao Fakaangaanga ko eni. 'I he kupu 2 'oku ne hanga 'o fakatonutonu 'a e tefito'i Lao 'i he kupu 2 'aki hono fakalelei'i 'a e *definition* pe ko e 'uhinga lea 'o e **tufaki**. 'I he Lao lolotonga 'oku hiki 'a e ngaahi 'elemēniti ko eni 'a e tufaki ka 'oku fiema'u ke fakalelei'i 'a hono fakafetongi'i 'aki 'a e lea mo hono 'aki 'a e lea pē. 'A ia ko hono fakalea fakapalangi, 'io 'oku to'o e *and* kae fakahū 'a e *or*.

Ko hono faikehekehe mo e makatu'unga 'a e fo'i liliu ko eni 'oku lahi Sea koe'uhi ko e **tufaki** 'oku faka'uhinga'i ia ko hono fakatau atu, ko hono 'ave atu, ko hono ma'u, ka 'i he'ene tu'u ko eni 'a e Lao lolotonga, 'e malava pe ia ke faka'uhinga'i 'oku fiema'u katoa 'a e ngaahi fo'i 'elemēniti 'e 3 pea toki fakakakato 'a e 'uhinga ko eni 'a e tufaki.

Neongo ia Sea, ko e faka'uhinga ko eni 'a e Fakamaau'anga he lolotonga ni, 'oku nau hanga 'o faka'uhinga'i 'a e **mo hono** ko e **pē**. 'A ia ko e fakalelei ko eni, ke tau hanga 'o fakatonutonu e Lao ke 'asi e **pē** na'a 'ohovale pē kuo hanga 'e taha ia 'o 'eke faka-lao pea hao ia koe'uhi ko e ki'i lea nounou ko eni Sea. 'E malava pe ke hoko ko ha makatu'unga ia 'e hao ai ha ni'ihii kuo nau **tufaki** hili ko ia 'oku nau mo'ua pe kinautolu ka nau hao fakatekinikale. Ko e fakatonutonu nounou pē ia pea kuo u tui 'e tokoni ki he ngāue ko eni kau Polisi pehē foki ki he Talatalaaki 'i he kupu 2 ko eni 'oku fakatonutonu.

Fakatonutonu ki he kupu 3 e Tefito'i Lao

Sea, ko e kupu fika 3, 'oku ne hanga 'e ia 'o fakatonutonu 'a e kupu 3 'o e tefito'i Lao 'aki hono tānaki atu 'aki 'a e tautea fo'ou ki ha taha 'oku ne hanga 'o *import* pe *export* ha faito'o konatapu 'i he kalasi A. Ko e faito'o ta'efakalao foki 'i he tefito'i Lao ko eni 'oku fakakalakalasi. Ko e kalasi B, 'uhinga ia ki he *cannabinoid* pe ko e kanapisi. Ko e *class A* 'oku 'i ai e lisi he Lao 'oku ne hanga 'o hiki 'a e ngaahi faito'o konatapu ko ē 'i he *class A* 'o kau ai 'a e *cocaine*, ko e ngaahi faito'o konatapu kehekehe pe hangē ko e *cocaine*, ko e 'aisi pe *methamphetamine* mo e 'ū kemikale kehekehe pe ia 'oku ngāue ta'efakalao 'aki fakamāmani lahi 'Eiki Sea.

Hilifaki tautea fo'ou he kupu 3 'o e Tefito'i Lao

'A ia ko e A ko eni koe'uhi ko e mafatukituki 'a e fatongia 'oku tuku mai 'e he Pule'anga pea mo e taumu'a ngāue 'a e Fale Alea he kuonga ni. 'Oku hilifaki atu 'a e tautea fo'ou, 'a ia ko ha taha 'oku 'ova 'ene *export* pe ko 'ene *import*, ko 'ene fakahū atu ki tu'apule'anga pe fakahū mai ki he pule'anga ni ki Tonga ni ha *class A drugs* 'o laka hake he kilo 'e 5 ...

<000>

Taimi: 1905-1910

Lord Fakafanua: ... 'e malava ke tautea ke hilifaki he Fakamaau'angá 'a e tautea ko e fakahū ki pilisone 'o a'u ki he'ene mate pē ko e hilifaki atu 'a e tautea maté. 'A ia Sea ko e me'a fo'ou foki 'eni hono fakakau atu 'a e ki'i, tau pehē pē ko e me'angāue eni 'a e Pule'anga Tongá Sea 'a e, 'a hono fakahū ha taha ke ngāue pōpula ki he mate pē ko hono hilifaki atu ki ai 'a e tautea mate.

'I he lao lolotongá Sea 'oku kei mo'ui pē lao ko eni 'i he Lao e Hiá. 'Oku 'e malava pē ke hilifaki atu e tautea tatau pea 'i he Lao ko ē 'a e Hiá 'oku 'i ai 'a e fakalea tatau pē ko e ngāue pōpula ki he mate pe ko e mate. 'A ia ko e kupu pē 'e 2 pe ko e hia pē 'e 2 'i he lao lolotongá 'e lava ke ngāue ai 'a e kupu ko eni, ko e tamaté pē o e talisoné.

Ko e me'a ko ē ki hono ngāue'i 'a e tauteá ko e fili pea mo e tu'utu'uni tau'atāina pe ia 'a e Fakamaau'angá. Ko e mafái 'oku 'ia nautolu ka ko e lahi e tauteá 'oku 'osi hiki pē he laó ki he maté ki he tamaté pea mo e talisoné.

Ko e taumu'a e lao ko eni ke fakakau atu pea mo e hia mamafa ko hono fakahū mai ki he fonuá ni 'a e faito'o konatapú 'o laka hake he *kilogram* 'e 5 'a e tautea tatau pē 'e malava ke ke ma'u 'o kapau te ke tāmata pe fakahoko ha ngāue talisone. 'A ia Sea 'oku 'ikai ko ha me'a eni ia 'oku tānaki fo'ou, 'oku ui fakapālangi ko hono *extend* 'a e ivi pe ko e naunau 'oku lolotonga ma'u 'e he Pule'anga Tongá ke fakakau atu 'a e hia ko eni ki ai.

Pea 'oku fakatefito 'i he kupu ko eni ki he ni'ihí 'oku nau ngāue fakapisinisi 'aki 'a e faito'o konatapú he ko e kilokalami 'e 5 he'ilo pe ko e 100 ia 'e fiha 'a e mo'ui e fonuá mo e hako tupu e fonuá 'e uesia mei ha *Class A drugs* 'o e kilokalami 'e 5.

Mo e tahá 'oku fu'u lahi faufaua ka koe'uhí 'oku tau fuatautau 'a e hia ko eni 'oku fakahokó pea mo e tautea 'oku 'amanaki ke hilifaki ki he tokotaha ko iá, 'oku fokotu'u atu ai 'a e kilokalami 'e 5.

'I he ngaahi *public consultations* Sea na'e fakahokó na'e 'i ai e ngaahi fokotu'u ai ke holoki hifo mei he 5 ki he 1. Ka 'i he lao lolotongá na'e toki liliu pē he 2020 ko e *ounce* 'e 1 pea 'oku 'asi heni ko e *gram* 'e 28. Ka ma'u koe 'ova ai ke 'osi ngāue pōpula koe ki he mate ka koe'uhí ko 'etau hilifaki atu 'a e fo'i lēvolo 'oku toe ma'olunga ange, fēfē 'o kapau 'oku 'ova 'ene fakahū mai 'ana he kilokalami 'e 5, tonu ke 'i ai ha tautea makehe ia 'e hilifaki atu kia koe he 'oku ke 'osi fakalaka koe he *ounce* 'e 1 mo e kilokalami 'e 1 pea 'oku mahino ia 'oku 'ikai pē ke 'i ai ha toka'i ia ki he mo'ui mo e hako tupu e fonuá.

Pea 'i he vakai ko eni ki he ngaahi tautea ko eni neongo pē 'ene mamafá, neongo pē 'ene fakafepaki ki he ngaahi tokāteliné mo e ngaahi tui pea mo e fakakaukau fakafo'ituitui pe ia 'a e tokotaha kotoa pē he fonuá ni Sea, ka 'oku 'ikai ke tau hanga 'etautolu 'o tānaki ha fo'i tautea fo'ou. Ko 'etau fakalahi pē 'a e tautea mo e me'angāue 'oku lolotonga ma'u he Pule'anga Tongá ke fakakau atu 'a e hia ko eni ko e faito'o konatapú 'i hono fakakaukau'i 'a e fakahū ke ngāue pōpula 'o a'u ki he'ene mate pē ko e mate.

'A ia ko e kupu ko eni Sea 'e kei taliui pē ki he Lao Hiá 'a ia 'oku 'i ai 'a e ngaahi *procedure* mo e ngaahi kupu 'oku ne hanga 'o faitu'utu'uni ...

<002>

Taimi: 1910-1915

Lord Fakafanua: ... 'a e founga, 'o kapau 'oku 'i ai ha taha 'oku ta'u 18 'o faai ki lalo, 'e 'ikai lava ke hilifaki 'a e tautea ko eni ai, 'i ai, fakatatau ki he lao lolotonga. Kapau 'oku 'i ai ha taha 'oku feitama, kapau 'oku 'i ai ha taha 'oku 'ikai ke fu'u sai faka'atamai, ke fakamo'oni'i ia 'e he kau Toketā pea 'ikai lava ia, 'a e ngāue ko eni.

Sea na'e fai 'a e *consultation* pea mo *Dr. Mapa Puloka*, pea ne talamai 'e ia, sai pē ke tukuange ke ne hanga 'o faito'o kinautolu, ka ko ene 'osi pē 'enau sai, pea fakafoki mai nautolu ke nau taliui ki he hia ko ia na'a nau fakahoko. Sea 'oku 'ikai ke 'uhinga 'a e 'atamai kovi ia ke fakamolemole'i koe. Pea ko e tatau ai pē, pē ko e lao ko eni pē ko e Lao 'o e Hia, 'e kei malava pē ke hoko 'a e me'a ko eni Sea. 'A ia 'oku ou tui mahalo ko e fu'u me'a lahi pē ia 'oku ha 'i he kupu ko eni ...

Fakatonutonu ki he kupu 5 e Lao

Ko e kupu fika 5 Sea, 'oku fakakau atu 'a e kupu fo'ou fekau'aki pea mo hono ngāue 'aki 'a e fānau ki he hia ko eni ko e faito'o konatapu. Tau 'osi fanongo pē pea 'oku mea'i 'e he Hou'eiki Mēmipa 'o e Komiti Kakato, ngaahi talanoa pea 'oku ou 'osi sio tonu au ai, hono ngāue'aki 'a e to'utupu, ta'u 9, 13, te'eki ai ke nau ta'u fe'unga ke nau ma'u 'api kolo pē 'api 'uta, te'eki ai ke nau ma'u 'a e ta'u 'a e ta'u fe'unga ke nau fili 'i he fili Fale Alea, te'eki ai ke nau ma'u ta'u fe'unga ke nau fakahoko 'a e ngaahi me'a totonu 'i he 'enau mo'ui Sea, kuo 'osi maumau'i nautolu 'i he faito'o konatapu, tauhele'i honau 'atamai 'o nau ngāue popula nautolu 'i he 'enau 'atamai, ki he ngaahi kemikale 'oku ne hanga 'o tatakahi holo kinautolu. Pea ko e kaha'u, fonua ko eni Sea, ko e me'a ia 'oku tau talanoa ki ai 'i he efiafi ni.

'Ikai ke toe 'i ai ha 'uhinga kehe Sea, ko e taumu'a 'o e lao ko eni ke fakahaofi 'a e fonua mo e kakai, mo e hako tupu mei he nunu'a kovi 'o e faito'o konatapu ko e peau kula eni ia kuo 'osi uesia 'a e ngaahi fonua lahi 'o e uesite, kapau he 'ikai ke tau fai ha me'a 'o kapau te tau tukunoa'i pē tolotoloi e ngāue ko eni, 'ikai ke tau hanga 'o fa'u ha ngaahi lao ke fakasi'isi'i hono ngāue hala 'aki 'a e faito'o konatapu, fa'u ha ngaahi lao ke malu'i 'a e hako tupu 'o e fonua mei he faito'o konatapu ko e kaha'u faka'ofa 'aupito.

Sea 'amanaki ke fakahoko 'a e fili ko eni, 'a e to'u Fale Alea fo'ou 'i Novema, pea 'oku mahino pē kia au 'oku pelepelengesi e *issue* ko eni, pea 'oku ou tui 'oku 'i ai 'a e kau Fakafongia 'oku nau me'a heni 'i he efiafi ni 'oku nau fiu fifili pē ko e tafa'aki fē koā 'e loto kiai 'a e kakai na'a nau fili mai kinautolu ki he Fale ni, pē 'oku tonu nai ke nau hanga 'o taukave'i mo pou pou'i a lao ko eni pē 'ikai.

Sea, ko 'eku fokotu'u atu ko e hā pē loto 'o e Fale te u tukulolo atu, ka ko e lelei taha eni, ko e taupotu eni 'a e ngāue 'a e lao ki he Tonga 'oku ou 'oatu. 'Ikai ko ha me'a fo'ou, lolotonga taliui pē 'a e Tonga ki he Lao Hia 'oku 'i ai 'a e tautea ko eni, 'oku lolotonga taliui 'a e Tonga ki he hia 'o e Talisone mo e tāmata 'oku 'i ai 'a e kupu ko eni. Ko e hā 'a e 'uhinga te tau hanga ai ki he tafa'aki ko ē kae li'aki 'a e faito'o konatapu 'oku tau 'osi fakamo'oni'i, 'oku mu'omu'a 'i he kaveinga ngāue 'oku tau tokanga ki ai. Ko e hā pē e taupotu ko 'etau lelei taha ia, pea 'i hono hilifaki mo fua tautau 'a e tautea ki he faito'o konatapu, ko e lahi taha eni 'a e tautea ...

<005>

Taimi: 1915-1920

Lord Fakafanua: ...'Oku fakaivia'i he'etau Lao 'oku fakapipiki atu 'i he fokotu'u ko eni.

Sea 'oku mahino kia au 'oku 'i ai 'a e ngaahi pole pea mo e ngaahi vā 'i hotau fonua 'oku 'i ai 'a e ngaahi Pule'anga 'oku 'ikai te nau tui tatau pea mo 'etau Pule'anga. 'Oku 'i ai e ngaahi tokoni ngalingali 'oku makatu'unga 'i he fili tau'atāina 'a Tonga Sea, ka ko e me'a eni 'oku ou fie fakamanatu atu Sea Tonga tau'atāina 'oua 'oua pea tapu 'aupito ke makatu'unga 'a e tu'utu'uni tau'atāina 'a e Fale Alea 'o Tonga 'i ha lea 'o ha fonua kehe.

Sea 'oku 'i ai pē ngaahi makatu'unga ia ke fai ai e feme'a'aki, lelei pe kovi kae 'oua pē te tau ngāue'aki 'a e loto 'a e kakai muli ke makatu'unga ai 'a e tu'utu'uni 'a e Fale Alea, ke tau'atāina e Tonga ke tau'atāina 'a e fili 'o e Fale Alea pea mo e pule 'a e Tonga ki he Tonga.

Sea ko e Lao nounou 'eni peesi pē 'e ua ko e ngaahi kupu ko ena 'i mu'a ko e ngaahi fakatonutonu pē ki he fakalea tokoni ia ki hono malu'i hotau fonua tāpuni e ngaahi matavaivai 'oku toki fakatokanga'i hake.

Hia fo'ou he kupu 5(c) ki he ngāue'aki fānau he faihia faito'o kona

Ko e hia fo'ou tānaki atu he kupu 5(c) ngaahi hia 'oku kau ai 'a e fānau. Ko e me'a fo'ou eni 'oku hoko 'i hotau fonua ni pea 'oku fiema'u ke fakakau e kupu ko eni ke fakatokanga'i he ni'ihi 'oku nau maumau'i 'a e Lao lolotonga 'oku 'i ai 'a e tokanga makehe 'a e Fale ni mo e Pule'anga ki hono ngāue hala'aki 'a e fānau.

Ngaahi fakatonutonu 'i he kupu 6

Ko e kupu fika 6 Sea ko e kupu faka'osi ia 'o e Lao Fakaangaanga ko eni pea me'a tatau pē hangē ko e kupu ko eni na'a ku lave ki ai ko e fakatonutonu pē hono sipela 'o e kemikale ko e faito'o konatapu ko e *ETHERDRINE* mo fakafetongi'i e "*M*" 'aki e "*N*" he ko e kemikale totonu ia.

Sea ko u tui au 'oku 'ikai ha palopalema ia ha taha he toenga 'ū Lao ka 'i ai ha me'a 'e fakamamafa ki ai 'a e feme'a'aki hono tānaki mai e tautea mate ka ko e 'uhinga na'e fakahū mai ai he ko e me'a naunau mamafa taha eni 'oku lolotonga ma'u he Pule'anga Tonga. Ko e hā e 'uhinga 'oku 'ikai ke tau ngāue'aki ai. Ko ia pē Sea fakaongoongo atu pē pē ko e hā e tu'utu'uni e tokolahi e Fale tali fakafiemālie pē mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'aupito 'Eiki Nōpele me'a lelei maama e fokotu'u e Lao Fakafo'ituitui fokotu'u he Feitu'una fakamālō atu ki he ngāue lahi me'a mai 'Eiki Minisitā Lao.

Poupou ki he kotoa ngaahi tautea he hia faito'o konatapu tukukehe tautea mate

'Eiki Minisitā Lao: Mālō Sea tapu mo e Feitu'u na Sea tapu ki he Hou'eiki Komiti Kakato fakatapu atu foki ki he Fakafofonga Nōpele 'oku 'a'ana 'a e Lao ko eni 'Eiki Sea kau eni he Lao 'oku tau fiu feinga ke fai mo fai ha fakakaukau ki he me'a ni Sea pea 'oku hangē ko e lau ko e tautea ko ē he *capital punishment* 'oku kei 'i he malumalu ia 'o e Minisitā Polisi 'a ia te u tau'atāina pē 'eku lea 'a'aku ia he koe'uhí ka 'i ai ha me'a ko e Minisitā Polisi ia 'oku 'ikai ko au. Kaikehe Sea ko e ngaahi tautea kotoa 'i he Lao ni 'oku ou poupou ki ai tukukehe 'a e fo'i tautea ko eni tautea mate.

Ko 'eku 'uhinga ki ai 'Eiki Sea ko 'eku fehu'i pē kuo...

<007>

Taimi: 1920-1925

'Eiki Minisitā Lao: ... pe kuo fai nai 'e he fonuá ni 'a e me'a kotoa pē ke fakahoko koe'uhi ke ta'ofi 'aki 'a e ngaahi me'a ko eni 'oku lolotonga hokó. Kuo ako nai 'a e, kuo ako'i nai 'a e fānaú, kuo tau fai ha ngaahi feinga kehe ke 'uhí ke mahino 'ikai ke toe 'i ai ha me'a ke tau fā ki ai ko e maeá pē ke tautau. Kuo tau nofo 'i he fonua kalisitiane Sea.

Ko e me'a mahu'inga 'e taha 'i he vakai ko ē 'a e motu'á ni ki he pilisoné te'eki ai ke 'i ai ha polokalama ia 'Eiki Sea 'e fakapa'anga ke ne ako'i 'a e ni'ihí ko ení ke nau fai ha me'a 'e taha. Kehe pē ko hono 'oange e Tohi Tapu ke ako lau Tohi Tapu pea 'osi ko iá pea 'atā mai 'o toe hoko pē me'a tatau, te'eki ai ke fai ha ngāue ia ki ai.

Sai 'aupito pē tautea maté ka ko u tui ko e tautea fakamuimitaha ia ke tau ala ki ai, kuo pau ke tau 'uluaki mahino. Tau fehu'i pē kia kitautolu, kuo 'osi nai 'a e tafa'aki kotoa pē 'i hono fai ki ai 'a e fekumi mo e vivili ke lava 'o fakafepaki'i 'aki 'a e me'a ko ení? Ko 'eku talí 'Eiki Sea, te'eki ai. Te'eki ai vaevaeua 'a e me'a ko ē ke tau fai ke lava 'o tuku ai 'a e me'a ko ení.

Na'e fehu'i mai he tokotaha kiate au. Fēfē kapau 'e fai ha tāmāte? Ko u talaange kapau 'e liliu e laó ke 'ai e tautau pea tuku mai kia au, sai pe ia he te u fakahoko pē ko hoku fatongia ka 'oku sai pē he 'oku meimei nounou, mei *expire* au ia Sea. Ka ko e me'a ko ē te u fehu'i kuo 'osi 'a e tafa'aki kotoa pē hono fai e feinga ki ai, kimu'a pea hilifaki e maeá. Neongo 'e talamai kapau 'e fakatonutonu e laó mei he Minisitā Polisi ki he Minisitā Pilisoné pea talamai kiate au ke u fakahoko, 'Eiki Sea te u fehu'i pē neongo hoku fatongiá, kuo 'osi 'a e me'a kotoa pē 'e ala ke tau fai ke tokoni'i 'aki 'a e tokotaha ko ení?

'Oku 'i ai e ngaahi hia ia 'Eiki Sea ko e tautau fakamuimui ko ē he fonuá ni ko e 1982 ko e toko 3. Ko e hia ia ko iá na'e fulikivanu 'aupito pē ia. Na'e 'i ai mo e tāmāte mai kimui na'e fai ia 'e he Tu'i Fakamaau Lahi ko *Webster* na'e 'ikai ke ne tautea tautau, neongo pē na'e 'osi 'i ai pē 'a e tautea ia ko ení ka 'oku, na'e 'i ai pē 'ū 'uhinga kehe ia na'a ne pehē 'e ia 'oku kei taimi pe ia ke fai koe'uhi ko e me'a ko ení 'Eiki Sea. 'Oku mahino pe ia ko e hia 'e 2 he taimi ni 'oku lava, malava ke tautea tautau ko e fakapō mo e talisone. Pea kapau 'e 'alu atu mo eni kuo, ko e fehu'i pe ia ke tau fai 'Eiki Sea pē kuo 'osi 'a e feinga kotoa pē kuo tau fai 'oku tau a'u ai ki he fo'i poini ke tautau.

Mo'oni ia ko, ko Siaina 'oku nau tamate'i nautolu ia he kilo 'e 1 pē. Tautolu ia 'oku toki a'u 'o 5. Kilo 'e 1 pē 'i Siaina 'oku 'osi tamate'i ia ka 'oku 'ikai foki ke nau tui kalisitiane nautolu. 'Oku 'ikai ke 'i ai e fakamolemole ia. Ko e fakamolemole ko ē 'a Sīsū Kalaisi 'oku 'i Tonga ni ia ...

<002>

Taimi: 1925-1930

'Eiki Minisitā Lao: ... Tonga ni ia, na'e fakamolemole'i he 'e tamai ia 'a e foha ko ē na'e 'oatu 'ene fekau talamai he foha ko u mo'ua au pea te u 'alu au ki hē pea ko eni foki ko ia kuo ne toe fakakaukau hake 'o fakatomala na'e 'oange ki'i faingamālie ko ia 'o tali 'ene kolé. Ko

eni te'eki ai ke tau 'oange tautolu ha faingamālie ke feinga'i ai 'a e ni'ihi ko eni ko e mo'ui eni 'oku tau talanoa ki ai. Te'eki ai ke tau 'oange 'e tautolu ha faingamālie.

Kapau 'Eiki Sea na'e tu'u ha fa'ahinga ngāue 'a e fonua ke *rehabilitate* 'a e kau ngāue pōpula fiefia 'aupito au ka talamai ke tautau, tautau. Kuo 'osi a'u 'a 'etau fo'i ngāue ki hono 'elito 'o e me'a ko ia. Manatu'i ma'u pē ko 'etau talanoa eni mo e mo'ui. Ko ia 'Eiki Sea ko e anga ia e fakakaukau tuku atu pē ko e me'a ia 'a e Fale ni Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō.

'Eiki Minisitā Lao: Ke fai hono, ke faitu'utu'uni ki he me'a mahino pē foki kia kitautolu 'e toki me'a ia 'a e Fakamaau pē te ne hilifaki pē 'ikai ka 'oku ko hotau fatongia pē 'o tautolu ko hono fa'u ko eni e laó ko e anga ena e fakakaukau Sea mālō 'aupito e ma'u taimi.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'aupito 'Eiki Minisitā Lao. 'Atā ke fai ha feme'a'aki ...

Mateni Tapueluelu: Sea.

Sea Komiti Kakato: 'Io, me'a mai ko e 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki.

Fiema'u pē ha tautea taau ke taau mo e kuonga e lotu

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Tapu atu mo e Feitu'u na Sea. Tapu ki he 'Eiki Palēmia kae 'uma'ā e Mēmipa Hou'eiki 'o e Komiti. Sea ko u tu'u pē ke fakamālō ki he Fakafofonga 'Eiki Nōpele 'o Ha'apai koe'uhí ko e fokotu'u e Lao Fakatonutonu kuo fakahū. Pea mo e pou pou tānaki 'i he taumu'a tatau pē Sea koe'uhí ke fai hono hono fakangata 'a e hū mai mo e tufaki 'o e faito'o kongatapu Sea. Tau tui tatau pē hangē ko e fakamalanga na'e 'osi fai atu he 'Eiki Minisitā Lao kuo 'osi fakapatū 'a e faito'o konatapu hotau fonua pea ko hono nunu'a 'e fakalilifu ange ia ha toe peau kula.

Sea ko e pou pou 'oku fai he motu'a ni ki he ngaahi fakatonutonu fakaangaanga tukukehe pē Sea 'o hangē ko e ngaahi 'uhinga ne 'oatu he 'Eiki Minisitā Lao 'a e ngaahi kupu fekau'aki pea mo e hilifaki tautea mate.

Sea 'oku mea'i pē he Feitu'u na ko e lotu ia e motu'a ni 'ikai ke fu'u lelei. Ka ko e meimei ko e ko u fie vaka atu meimei ko e pēseti 'e 14 'o e fonua Sea ko e Siasi Katolika lau monū'ia ai e motu'a ni. Pea ko u fie fakamalumu atu Sea he kupu 5 e Konisitūtone tau'atāina 'etau lotu pea mo 'ene fekau'aki mo e kupu 14 ke u toki foki mai ki ai Sea.

Sea ke hao atu pē mu'a ko e ngaahi tālanga 'a e kau mataotao he siasí fakamāmani lahi pea pehē pē foki ki Tonga ni. Pea kuo akofi ki ai e motu'a ni ke talaki pea ko u fakamālō ki he 'Eiki Palēmia koe'uhí ko 'ene 'omi e faingamālie ki he motu'a ni ke fakahoko atu eni - ke talaki 'a e fakafepaki ki he tautea mate.

Ko e me'a ko ē kuo akofi mai ki he siasi 'oku tatau 'a e tautea mate Sea pea mo e tautea ngāue pōpula liunga 12. 'Ikai ke ngata pē Sea he 'i he tautea mate ka 'oku ne hanga 'o tu'usi 'a 'etau tui ki he ivi 'o e fakamo'ui 'etau lotu ke liukava e mo'ui ...

<009>

Taimi: 1930-1935

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: ... pea mo ha toe faingamālie ‘amui. Sea ‘oku tau kei tangata pe pe ‘e fefē ka ‘i he ‘aneafi na’e ‘osi fakamo’oni’i ‘a e fehalaaki e faitu’utu’uni e fakamaaú mo e ‘aho ni pea ko e toki fakatonutonu tōmui kuo ‘osi fai e tāmata ia. Na’e me’a pē ki ai e ‘Eiki Minisitā ‘i he Falé.

Sea ‘ikai ke ngata pē ka fakahoko e tauteá ‘e lavea ai mo e lotó, ngaahi nima, kau ‘ofisa fakahoko fatongia ‘a e pule’angá pea ‘oku ou ‘ofa lahi ki he ‘Eiki Minisitā Polisi Sea. Pea ko e poupou ia ‘oku fai ‘e he motu’a ni, poupou ki he ngaahi kupu pe ‘o e Lao Fakaangaangá pea mo e fakalahi ke fakafepaki’i ‘a hono toe ‘omai ki he Falé ni ‘a e tautea maté. Sea ka tali, ‘e ‘uhinga ia ‘oku angamaheni pe ‘a e tautea maté ki he lao e fonuá. Pea ko e ‘uhinga ia ‘a e tokanga ki he’ene fekau’aki mo e Kupu 14 e Konisitūtoné.

Sea fiema’u pe hano tautea taaú, taau mo e lotú hangē na’e ‘atu meí he tēpile ‘a e pule’angá, taau mo hotau fonuá, taau pea mo e Kupu 5 ‘o e Konisitūtoné. ‘E hala ‘a pē ki he Feitu’u na Sea ke tau mohu founga ki he tautea ‘oku fe’unga mo tuhá ka ‘oku ‘ikai ko e tautea tāmata. Sea ki’i tokoni mai pē ke ‘oatu e ki’i talanoa fakatu’a ko ení.

Ko Taivasí na’e ‘ikai ke ‘ave ia ki ‘Ifelí ko e ‘uhingá na’a ne fai ha hia pe na’e faikovi. Na’e ‘ave ia ki ‘Ifelí ko e ‘ikai ke ne fai e me’a na’e totonu ke ne fai. Sea pea ko e fakamalanga ia ‘a e motu’a ni pea mo e ‘ofa lahi ki he ‘Eiki Nōpele na’a ne fokotu’u e lao ko ení. ‘ikai ke u tui au ‘oku ‘i ai ha’ane fehalaaki ‘e fai ka ‘oku ‘ikai ke lotu e motu’a ni ke ‘ave e ‘Eiki Nōpele ko eni ki ‘Ifeli ko e ‘ikai ke ne fai e me’a na’e totonu ke ne fai.

Sea ko u kole fakamolemole atu kapau ‘oku si’i ‘i ai ha lea ‘oku tō ki tu’a, ‘oku anga pe motu’a ni he lea mahino, ‘a e poupou ki he ngaahi ki he ngaahi kupu kehe ‘o e Lao Fakaangaangá kae fakafepaki’i mu’a ‘a e ngaahi kupu fekau’aki totonu pea mo e tautea tāmata, Kupu (3) (c), Kupu (5) (c) (1) (iii), Kupu (5) (d) (1). Sea pea ‘i hono taimi totonu mo e taimi lelei ke fai ha ngāue ko e fokotu’u tānaki ki he ngaahi lao kehe ‘oku ‘i ai ‘a e tautea tāmata. Sea ‘oku ou fakamālō atu he ma’u taimí.

Sea Komiti Kakato: Mālō ‘Eiki Minisitā, fakatokanga’i pe Hou’eiki e tafe e feme’a’aki ko e feme’a’aki eni ‘e ua ‘oku na tu’u he ‘uhinga ‘oku ‘ikai ke fakafiemālie ‘a e tautea mate. Hoko atu e feme’a’aki pea nofo ma’u pē ai ho’omou tipeiti he ko e me’a pe ia ‘oku mahu’inga taha ‘i he lao ko ení.

Kole mo e tautapa ke to’o tautea mate mei he Lao

Mateni Tapueluelu: Tapu ki he Feitu’u na ‘Eiki Sea, Tapu atu ki he ‘Eiki Palēmiá, ‘Eiki Sea Fale Aleá ka e ‘um’ā e Hou’eiki Mēmipa e Komiti Kakatō kae tuku mu’a Sea ke u kau mo au ‘i he vahevahe atu ‘i he fatongia mamafa fekau’aki pea mo e lao mafatukituki kuo ‘omai ki he Fale Alea ‘o Tongá.

‘Uluakí pe Sea ‘oku ou fie fakamālō ki he siponisā ka ko e ‘Eiki Sea Fale Aleá ‘oku ne hanga ‘o fakahoko mai ‘a e lao ko ení ‘i he to’a ‘oku ne ma’u ke fakahoko e ngāuē. Pea fakahoko faitotonu ‘o tatau mo e angí hono konisēnisí, ko hono ‘uhingá pē ko e lahi ‘o e palopalema ‘o e faito’o konatapú. Pea ‘oku mo’oni pe ‘ene me’á ko eni ‘a e tautea taupotu ‘i he fonuá ‘oku ‘i ai ‘a e fakakaukau ke to’o mai ke ‘oatu ia ki he taha e ngaahi palopalema taupotu ‘i he fonua ni. Pea ‘oku taku foki ‘e he ni’ihi ia ko hono tufaki ‘o e faito’o konatapu ki he hako tupú ‘oku tatau pe ia mo e fakapō. He ko e motu e kaha’u ‘o e ni’ihi ko ia ‘oku hangē kuo nau ō pekia

holo pē, luelue mate hufanga he fakatapu ‘o nofo he ngaahi fale vale, ‘o nofo he ngaahi falemahaki. ‘Osi ‘a e ‘aonga ia ‘a e mo’ui. Ka ko u kau mo au Sea he fakamalumu atu ‘i he fakakaukau fakakonisenisi koe’uhi ko e toketeline ‘oku kau ki ai ‘a e motu’a ni. Ko u kau mo au he lotu Katolika pea ‘oku ‘i ai ‘a e akonaki mamafa e siasi fekau’aki mo e ...

<010>

Taimi: 1935-1940

Mateni Tapueluelu : ... tautea mate pea ‘oku loloto hono ngaahi lau faka-molale ‘e to e lava ‘e he kau politiki kau ai mo e motu’a ni ‘o to e ue’i. Pea ‘oku ‘i ai ‘a e lau ‘a e siasi ko e ngaahi pou tuliki faka-molale ‘oku ‘ikai to e lava ia ‘o pālōti’i faka-temokālāti. Ka ‘oku ‘i ai pe ha me’a ia ‘oku hala ko ‘ene hala ia.

Sea, ‘i he ‘aho 7 ‘o Sepitema 1982 na’e fakahoko ai ‘a e tautea fakamuimui ko eni ‘i Tonga ni, he ‘oku ‘i ai foki hono ngaahi ha’aha’a Hou’eiki, Na’e ‘i ai tonu ‘a e motu’a ni ‘i lotu ‘i Hu’atoliti he taimi ko eni. Ko hono ngaahi ha’aha’a ‘o’ona ‘oku tatau pe ia ‘i māmani Sea. ‘Oku ‘i ai ‘a e ni’ihi ‘oku a’u ‘a e manavasi’i ‘o pupuha mai ‘aki e toto, ‘oku ui ko e *hematohidrosis*, ni’ihi ‘oku mohe, malanga ‘o lele tui’i e pamu tō ki lalo, tatau kotoa pē ia ‘i mamani. ‘A ia ‘oku ‘ikai foki ha to e me’a ‘oku pehē, *the only thing worst than death is the expectation of it*. Ko e me’a pē ‘oku to e kovi taha ange ‘i he mate ko e teuteu ki ai. Pea ko e tokosi’i ko ē ‘oku tautea mate, tokosi’i ia ‘oku nau fou ‘i he ‘ilo’ilo pau Sea.

Sea, ‘i he ‘osi pe ko ia Sepitema, ‘Okatopa 1982 na’e fakahoko ai ‘e he ‘Epikopō kuo pekia ha’ane tohi fekau ‘o fakafepaki’i ‘a e tautea mate, Patelesio Finau. ‘I he ‘aho 30 ‘Okatopa 2020 na’e toe tuku mai ai ‘e he Tu’itapu ‘a e tu’utu’uni ‘o talaki ki he kāinga lotu ke nau fai ‘a e fatongia ko e ngafa ‘o fakafepaki’i ‘a e tautea ko eni. ‘I he tui pē Sea mahalo ‘oku kau ai ko hotau ngafa taupotu ke foaki ha taimi ki he tokotaha kotoa pē ke ‘i ai ‘ene fakalelei mo e ‘Eiki. Na’a lelei ange pe ‘a e tautea ngāue pōpula ki he mate kae lava ai ke ‘oatu ha ki’i taimi ke fakalelei, he ‘e ‘osi ‘a e mo’ui ko eni pea te tau ‘ilo tahataha ‘oku ‘ikai ko ha tala tukufakaholo pe ko ha sanitungua, te tau tu’u kotoa ‘i he fakamaau mo’oni, mo e faka’amu ko e ni’ihi ko eni ‘oku tautea ngāue pōpula ki he mate te nau ‘inasi foki mo kinautolu he faingamālie lahi mo taimi ke fai ha fakalelei ko ia.

Pea ko e ‘uhinga ia Sea, ‘oku ou kau au ia he to’a’ia ‘i he *sponsor* ko ‘ene ‘omi faitotonu hono lotu. Kapau ‘e fai ki he’eku fakakaukau fakaeau tokotaha pē ia, te u kau au he tu’u ki ai. Ko e mōmeniti pe tui hoto kote faka-konisēnisi mo e lotu, mapelu kātoa ‘ete ki’i ‘ilo, ‘ete ki’i ako, pe ko e hā pe ha’ate to e fakakaukau fakaeloto, pule ‘a e ngaahi vili tute ‘oku mo’ui mei taimi ki ‘itāniti. Pea ko ia ai Sea, ‘oku ou fiefia pe au ke u fakamālō ki he ‘Eiki Nopele, fatu mai e Lao ke tātāpuni.

‘Oku tau faka’amu pe ‘oku ongo atu ki he fonua ni, ki he kakai kotoa pe’oku kau ki he palopalema ko eni, ‘oku nau faka’ai’ai ‘i he fakahoko e ngāue pe ko e ‘ikai fai e ngāue ‘oku totonu ke nau fai ‘a e mafatukituki ‘oku hili he Fale Alea ‘o Tonga hono fakakaukau ke tātāpuni e Lao kae fakahaofi e hakotupu e fonua. He taumaiā ko e ‘ai eni ma’a ni’ihi, ko e taumu’a ke fakahaofi ‘a e mo’ui lelei fakae’atamai ‘a e kakai ‘o e fonua ki he kaha’u. Tau tu’u ‘i he lolotonga ni ‘o polepole ka na’e ‘i ai ‘a e kau mu’aki ‘iate kitautolu na’a nau hanga ‘o fatu mai ‘a e ngaahi sisitemi lelei, tau fiefia ai he ‘aho ni. Pea ‘oku tau fiefia ko e me’a eni ‘oku tau fai ke fiefia ai ‘a e kaha’u

<000>

Taimi: 1940-1945

Mateni Tapueluelu: ... ko hono 'uhinga ko 'etau fokotu'utu'u ha ngaahi lao 'e lelei.

Sea Komiti Kakato: Mālō.

Mateni Tapueluelu: Ko ia ai Sea 'oku ou 'oatu pē 'a e fakakaukau 'a e motu'á ni pou pou mālohi ki he ngaahi lao kehekehe kotoa pē ka ko 'eku kole mo e tautapa ki he *sponsor* ke laumālie lelei mu'a kae to'o mu'a e tautea maté. Mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō. Hoko mai e Minisitā Ngoué pea toki 'Eiki Minisitā Pa'angá. Ko e 'oatu pē homou faingamālie ko eni pea mou malanga fainolo pē. He 'ikai toe takai holo, faka'aonga'i homou fo'i malanga ko eni ko u lave'i ko e fo'i poini 'isiū pē taha 'oku nofo ai 'a homou me'a malangá kae fakamaama leva ki he *sponsor* pea mo e 'Eiki Nōpele ko e hā ha fakakaukau ki he'ene laó ka 'i ai hano liliu pe ko hano tñaki. Me'a mai.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tapu pea mo e Sea pea tapu pea mo e Fale 'Eiki ni. 'Eiki Sea fakamālō lahi 'aupito ki he 'Eiki Nōpelé 'i he ngaahi lao fakalelei lao ko eni ko hono faka'osi eni. Ko e monomono pē hotau Falé tu'utu'uni hotau Falé pea 'oku tau fiefia kotoa pē he ngāue ko iá 'Eiki Sea. Ka ko e 'uhingá ko e taimi 'Eiki Sea te u, 'omai pē ha ki'i miniti 'e 2 ke fakamahino pē 'a e tu'unga mo e feitu'u 'oku tui ki ai e motu'á ni 'Eiki Sea.

Ko e faito'o konatapu ko e peau kula ia 'oku hake fo'ou mai ki he fonuá ni 'i he ngaahi ta'u mai pē kimui ní. Ko e ngaahi hia ko ē na'e fai ki ai 'a e lave 'a e, 'a ē ko e pea 'oku lolotonga ngāue'aki pē ki ai 'a e tautea maté. Na'e talu 'a e fononga mai 'a e fonuá ni ia mo ia pea mo e kamata hono fa'u e Pule'angá. Pea 'oku hoko 'a e hoko mai 'a e sunami ko eni ko e faito'o konatapu pea 'oku mo'oni pē hono maumu mo hono ngaahi ha'aha'á pea hangē 'oku tau hahaka noa pē 'o 'ikai lava ke fai ha ngāue. Hangē pē ko e me'a na'e fai 'e he 'Eiki Minisitā 'a ē ko eni ki he Laó ko e fehu'i 'o e 'aho ní. Ko e hā, kuo 'osi hotau ivi? Ko e hā 'etau ngāue kuo fai ke tau'i'aki 'a e sunami ko eni? Ko e tali 'a e motu'á ni fakafu'ituitui pē 'oku te'eki ai ke, te'eki ai ke 'osi pea 'oku te'eki ke tau fai ha ngāue fakamatoato ke tau'i 'aki eni.

Ko e ngāue 'e fai ia 'Eiki Sea 'oku 'ikai ko ha ngāue pe ia ha kulupu pe ko ha ngāue ha siasi pe ko e taku ko e fatongia 'o e Pule'angá, 'ikai. Ko e ngāue 'oku faí ko hono fakafepaki'i 'a e faito'o konatapu ko e ngāue ia 'a e Tonga kotoa pē. Ko e ngāue ia 'a e fāfāli kotoa pē. Ko e fatongia ia 'o e siasi kotoa pē 'o e kolo kotoa pē 'o e tokotaha kotoa pē 'oku Tonga. Pea ko u tui 'Eiki Sea kapau 'e fatu 'etau ngaahi palani ngāue mo e ngaahi polokalama 'a e ngaahi kupu fekau'aki ko eni, pea 'oku lava noa pē ia. 'Osi ha ta'u 'e 5 mei heni kuo matafi e loa ko iá pea tau tu'amelie ai ki ha kaha'u lelei.

'Uluaki hoko mai e, 'a e Palēmia ko eni 'i 'Initonēsia ko e taha 'o e pole lahi ki ai 'i he fonua ko eni ko e faito'o konatapu pea na'a ne fokotu'u 'ene kau polisi fana. Na'e lau afe maté pea 'oku kei hoko atu pē ko e 'uhingá ko e kakai na'e ma'u 'oku nau ngāue'aki e faito'o konatapu. Ko e fehu'i e 'aho ní, kuo tuku ai? Ko e talí, 'ikai.

Ko e fakaongo ē pea mei Taumu'a 'a e tu'unga e ngaahi siasi 'Eiki Sea. 'Oku 'i ai 'a e polokalama 'a e Siasi Uēsiliaana ko e Taulama mo e komiti 'oku nau fale'i e siasi ki he ngaahi me'a 'oku tui ki ai e siasi. Ko e Siasi Uēsiliaana 'oku nau fakafongā'i 'a e peseti 'e 32 'o e

fonuá ni. Ko e tefito'i tui ia 'a e siasi 'oku nau pou pou'i 'a e ngāue 'oku fai he Pule'angá ki he folo fo'i'akaú mo e huhu ki he KOVITI-19. 'Oku 'ikai ke tui e Siasi Uēsiliana ki he tautea maté pea ko u fie fakahoko atu pe au Sea 'oku 'ikai ke tui e siasi ki he tautea maté pea 'oku 'ikai ke u pou pou mo au ki he ngaahi tautea ko eni 'e tautea mate ...

<002>

Taimi: 1945-1950

'Eiki Minisitā Pa'anga: tautea mate, ko e toenga 'o e fo'i lao ko eni 'Eiki Sea, 'oku ou pou pou kakato ki ai. Ko e tautea mate 'oku 'ikai ke u tui, pea ko e taha 'o e ngaahi me'a ia 'Eiki Sea 'oku lika mai 'e 'i ai 'a e ngaahi tokoni ia 'oku 'amanaki ke fakahoko 'eku fakataha 'i he Monite mo e ngaahi nima ngāue mo e ngaahi nima tokoni nau tokoni'i 'a e Pule'anga, 'i he langa fakalalakaka 'Eiki Sea.

Na'e 'osi fai pē femahino'aki kimu'a, ko 'enau tokoni mai 'i he ngaahi *project* mo e ngaahi fiema'u vivili 'a e Pule'anga. 'Oku 'i ai 'a e kole tokoni ko e 'uhinga ko e tokoni ki he fakaakeake ko ē 'a e 'ekonomika ko e 'uhinga ko e uesia tamala 'o e Koviti. Ko e *issue* ko eni 'Eiki Sea, te u fakahoko ai mo ha kole tokoni ki he ngaahi kupu fengāue'aki, ha pa'anga ki hono fakaivia 'a e ngaahi kupu kotoa pē, Pule'anga mo e ta'efakapule'anga ke tau kau fakataha 'i hono tau'i 'o e pole 'oku 'omai 'e he mahaki ko eni.

'Eiki Sea 'oku mea'i pē 'e he Hou'eiki pea mo e Fale ni, 'osi tali 'e he Fale Alea 'i he 'etau 'esitimetri pa'anga ngāue 'o e ta'u ni, pa'anga 'e 5 miliona 'Eiki Sea, ke fai 'aki ha ngāue 'o fakatatau ki he ngaahi palani 'a e ngaahi kupu fekau'aki. 'A ia ko e toki kamata pē eni ia 'Eiki Sea 'i he tui 'a e motu'a ni, ke tau *commit* ke fai 'a e ngāue ko e 'uhinga ko e nunu'a 'o e faito'o konatapu 'i he'ene uesia 'a e to'utupu, pea mo e kakai 'o e fonua.

'Ikai ke u toe fakalōloa 'Eiki Sea, fakamālō lahi ki he 'Eiki Nōpele 'i he fengāue'aki mo e fepou pou aki 'i hono monomono e lao ko eni, ke lava 'o tokoni'i hotau kakai mo malu'i 'a e hako tupu 'o e fonua, ka 'oku 'ikai ke u pou pou ki he fakahoko ko ē tautea tamate 'Eiki Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'aupito. Me'a mai 'a e 'Eiki Minisitā Ngoue.

'Eiki Minisitā Ngoue: Tapu pē pea mo e Feitu'u na Sea, tapu pea mo e Komiti Kakato 'Eiki Sea, ka u kole ke u hufanga atu pē 'i he fakatapu kuo 'osi hono aofaki 'Eiki Sea.

Mahalo ko e momeniti faingata'a taha eni ki he Fale ni 'oku 'i hotau 'aofinima 'a e fo'i lao ko eni 'Eiki Sea. Ko e talu mei he Pule'anga 'aneafi a'u mai ki he Pule'anga ko eni ne fatu 'o fakamā'opo'opo 'a e lao 'Eiki Sea, pea 'omi ki he Fale ni pea na'e tali 'i he ta'u ni, 'io, mo hono ngaahi tautea 'Eiki Sea ko e ngāue popula ki he mate 'Eiki Sea, 'ikai ke kau ai 'a e mate 'Eiki Sea. 'Aho ni, fakatokanga'i 'e he 'Eiki Nōpele fika 2 'o Ha'apai, lahi e ngaahi ngāue kehekehe 'oku fai ki he me'a ko eni 'ikai pē ke 'i ai ha ola kei hiki hiki pē 'a e ngāue fakamamahi ko eni 'Eiki Sea. Pea 'i he 'aho ni 'oku ne fokotu'u mai 'i he 'aho ni, kau atu 'a e mate he tautea ni 'Eiki Sea 'i he kupu 5 (c) mo e 5 (d).

'Oku ou fanongo pē na'e fai 'a e *consultation* pea tokolahi ange pē ni'ihi he 'aho 1, 'aho 2 mo e 3 nau tui ki he fo'i lao ko eni 'Eiki Sea, ka 'oku 'ikai ko e kotoa, kotoa ia 'o e fonua ni 'Eiki Sea. Mou mea'i 'i he taimi ni 'oku kamata ke tau fanongo 'oku 'i ai leva 'a 'ete tu'u ko e malu'i 'a e tokāteline 'a ia 'oku te kau ki ai 'Eiki Sea.

‘I he fo’u ‘o māmani ‘Eiki Sea ‘i he fakamatala ‘a Senesi, ko e fakatupu ‘a e ‘Otua ‘a e tangata mo e fefine ‘i he ‘univeesi ‘oku tau ‘i ai ‘Eiki Sea. Ka ko au ‘oku ou fiefia ‘Eiki Sea hono ‘omai ‘a e fo’i lao ko eni kae tuku ke u lave ‘Eiki Sea, ka u tau’atāina ‘oku ‘i ai ‘a e tokāteline ‘oku ou kau ki ai ‘Eiki Sea ...

<005>

Taimi: 1950-1955

'Eiki Minisitā Ngoue:Pea ‘i he tokāteline mo e ngaahi fuakava ‘i hono vahe 134 Sea ‘oku ‘i ai e me’a ko eni ‘Eiki Sea. Fo’i veesi pē ‘e 12 ka te u ‘oatu pē ‘Eiki Sea e fo’i vahe 1 pea u a’u ‘i he’eku tu’u ‘eku malanga ko eni ‘Eiki Sea “ ‘Oku mau tui na’e fokotu’u he ‘Otua ‘a e ngaahi Pule’anga koe’uhí ke ‘aonga ki he tangata pea ‘oku ne ‘eke’i he tangata ‘enau ngaahi ngāue ‘oku kau ki ai ‘i hono fa’u ‘o e ngaahi Lao pea mo hono fakamālohi’i ‘o iku hia fakatou’osi koe’uhí ki he lelei mo e nofo malu ‘o e kakai ‘Eiki Sea. ‘Ikai ke u toe lele au ki he takilotu ‘ikai ‘osi ‘omai pē fakahinohino ia ‘oku ‘i heni pē ia. Tau fa’u e Lao koe’uhí ke feinga’i ke malu e kakai ‘o e fonua mole e melino ‘Eiki Sea. Ko e taumu’a e me’a ke nofo nonga mo melino ‘a e kakai ‘Eiki Sea. Ko hono veesi hono ua ‘oku lave eni ia ki he tui ke tau’atāina mo e konisēnisi ‘o e tangata mo e veesi tolu ki ha kau ‘ofisa fakapule’anga kau Fakamaau *Republic* kau ai mo e Folofola ‘o ‘Ene ‘Afio pē ko e Tu’i ‘Eiki Sea.

Ko e 4 ko e lotu ke tau’atāina ‘Eiki Sea he ‘oku tau lotu kotoa pē kia Kalaisi. Nima lave ai ‘o fekau’aki mo e angatu’u ko hono ono ko e Lao ‘o e melino mo e uoungataha ‘Eiki Sea. Ko e fitu ‘Eiki Sea ‘a e tō’onga lotu ‘a e ni’ihi ko eni ‘oku ‘ikai ke totonu ke nau kau ‘i ha me’a fūfū pe angatu’u ‘Eiki Sea. Ko hono vahe 8 ‘Eiki Sea ko e vahe ia ‘oku ou fie vahevahe mo e Fale ‘Eiki ni ‘Eiki Sea. ‘Oku mau tui ko e fai ‘o ha hia ‘oku totonu ke tautea ia ‘o fakatatau ki he anga ‘o e hia ko ia pē ko e fakapō, lavaki’i hoto fonua, kaiha’a fakamālohi pē kaiha’a pea mo e maumau’i ‘o e melino ‘o e kakai ‘i he ngaahi me’a kotoa. ‘Oku tonu ke tautea ia ‘o fakatatau ki hono kovi mo hono mālohi ke fakatupu ‘a e loto ‘i he lotolotonga ‘o e kakai ‘o fou ‘i he ngaahi Lao ‘o e Pule’anga ko ia na’e fai ai ‘a e hia pea ‘oku totonu ke tu’u hake ‘a e kakai kotoa pē pea ngāue’aki honau ivi ‘i hono ‘omi ‘o e fa’ahinga ‘oku maumau’i ‘a e ngaahi lao lelei ke tautea koe’uhí ko e nofo melino mo e nofo nonga e kakai ‘Eiki Sea.

‘Osi hanga he Pule’anga ia ‘o ‘omai pea ‘oku kole mai ‘e he tui ‘a e ni’ihi ko eni tau tu’u ngāue fakataha ke kumi e ni’ihi ko ē ‘oku nau maumau’i pea mole e melino ‘oku mole ‘a e nonga mo e melino ‘a e fonua ni ‘Eiki Sea ‘i he me’a ko eni ‘Eiki Sea, ka ‘oku ke mea’i ‘Eiki Sea e me’a ‘oku ou fiefia ai fu’u lahi hono hanga ‘e he ni’ihi ‘i he *media, social media* ‘o tukuaki’i ‘a e ni’ihi ‘i he Fale ni ‘oku nau kau ‘i he ngaahi me’a ko eni ‘Eiki Sea. Tapu ange mo e Fale Tu’i ‘oku a’u ‘o tukuaki’i e Fale e Tu’i tapu ange mo e Hou’eiki ‘oku tukuaki’i e Hou’eiki ‘aho ni fokotu’u atu he Hou’eiki ‘ai ‘a e fo’i tautea ko eni, ongo ‘aupito ‘aupito ki he loto ‘o e Tonga kotoa pē mo e fefine Tonga kotoa pē ‘Eiki Sea.

Kau e motu’a ni ‘i he ngaahi me’a ‘oku tukuaki’i lahi taha ‘i he *social media* pea ko e me’a ‘oku ou fiefia ai ke a’u ki heni Sea ke fakamo’oni kapau ‘oku kau e motu’a ko eni ai pea ‘ave ‘o tautau. ‘I ai e ni’ihi he Fale ni ‘oku nau tukutoi holo he ngaahi peesi ‘o e *social media* ‘oku ou ‘osi ‘ilo lelei pē ‘e au, ka ‘oku ‘ikai ke u lea atu au kia koe. Tuku pē koe ke fai ho tukutoi holo ai, ko u ‘osi ‘ilo ‘e au ‘a e ngaahi hingoa ka ‘oku ‘ikai lava ‘o lea’aki ‘Eiki Sea he ‘oku ‘i ai pē ‘eku tau’atāina he Fale ni. Hā e me’a na’e ‘ikai ke mou fokotu’u mai ai he tafa’aki e kakai ...

<007>

Taimi: 1955-2000

'Eiki Minisitā Ngoue : ... ke fai e me'a ko eni he 'oku tukuaki'i lahi taha 'o e ni'ihī 'i he Hou'eiki 'Eiki Sea. Ka ko hono fakatokanga'i 'i ha taki lelei, fiema'u ke tau ngāue fakataha. Ke tauhi e melino mo e nonga e fonua ni 'Eiki Sea, pea 'oku ou tui au ki ai 'Eiki Sea.

Ka 'oku hangē 'a e *social media* ia ko ha ki'i me'angāue ke ngāue teuteu e fili ki hono tāpalasia pea ke liliu 'a e fa'unga pule 'a e fonua ni mei he tu'unga lelei, ki ha toe tu'unga 'oku ta'epau kai ke tau mahino'i ha fa'ahina Konisitūtone kuo ta'u eni 'e 140 tupu. Na'a tau kamata hono ngāue ki ai, pea na'e kau e motu'a ko eni he 2010 'Eiki Sea 'i hono alea'i mo hono liliu e Konisitūtone ko ia. Ko u fakafeta'i au hono 'omai e lao 'Eiki Sea. Ko 'emau tui ē 'amautolu Sea ko u lau atu, tokateline mo e ngaahi fuakava vahe 134. Pea toki 'amautolu pē ia kau Mēmipa 'i he Fale ko eni pē te ke hiki pē 'ikai te ke hiki. Ka 'oku 'osi talamai 'e he kupu 8 'osi fa'u 'e he Pule'anga ia e lao ko ia ke tautea'i. Sea ko u vakai atu ki ho fofonga kuo ke fu'u tokanga mai ki he'eku malanga. Ka 'oku ou fakamālō atu ho'o ma'u taimi fe'unga atu Sea.

Sea Komiti Kakato : Mālō 'aupito 'Eiki Minisitā Ngoue. Hou'eiki, me'a mai e 'Eiki Nōpele Tongatapu.

Fokotu'u ke to'o pē tautea mate he ko e fonua kalisitiane 'a Tonga

Lord Tu'ivakanō : Tapu mo e Feitu'ú na Sea, pea tapu ki he Hou'eiki Komiti Kakato. Sea 'e 'ikai ke u fakalōloa ka ko e tu'u pē ke fakamaama pē ki he Fakafofonga Nōpele Fika 2 'a Ha'apai ki he 'u ngaahi lao faka'ofa'ofa kuo tuku mai 'i he 'ao 'o e Fale Alea ke fai ki ai ha feme'a'aki 'a e Hou'eiki 'o e Fale.

Ka 'oku ou tui 'oku tau a'u mai ki hono faka'osi'osi ko ē 'a e lao faka'osi ko eni, 'a ia ko e kupu 5(c) mo e 5(d) 'o e lao ko eni, he 'oku ai hono mahu'inga 'aupito. Koe'uhi ko 'etau talanoa eni ki he hako tupu 'o e fonua. Pea ko e fatongia ia 'o e Fale ko eni, ke nau hanga 'o fokotu'u pē ko e fa'u 'a e ngaahi lao ke solova 'a e ngaahi palopalema 'oku hoko 'i he fonua. He koe'uhi 'oku tau fou mai mei 'aneafi ko e kamata 'a e ngaahi me'a ko eni ko kitautolu pē, pea 'oku tau a'u mai ki ha tu'unga he 'oku hangē ko e lau ko e hakau eni 'a e hako tupu hotau fonua, ka ko e fonua ia 'apongipongi. Ko e hā leva 'etau me'a 'oku fai, ko eni kuo fokotu'u mai 'a e lao, 'e he 'Eiki Nōpele Fika 2 'o Ha'apai, pea 'oku ai 'a e fakamālō lahi 'aupito kuo fai e tokanga ki he me'a ko eni, ka 'i he taimi tatau, 'oku tonu pē ke tau fakakaukau lelei he ko e fonua kalisitiane eni.

Pea ko hono 'uhinga ia na'e fai 'e Tupou I 'a e tukufonua 'i he 'aho 'aneafi, koe'uhi ko e ngaahi me'a 'oku hoko 'i he 'aho ni. Pea ko u tui 'oku faka'ofa'ofa 'a e lao, pea kapau pē kole fakamolemole pē ki he 'Eiki Nōpele mahalo ko e me'a 'oku tokanga ki ai e Fale ia, ko e to'o pē tautea mate. He 'oku 'osi 'i he lao pē ia 'a e tautea ko eni fekau'aki mo e ngaahi hia kuo 'osi fokotu'u mai pē. Ka 'i he taimi tatau, ko e ngāue lahi ke fakahoko 'a ha taha ha fa'ahinga tautea mate. He ko e anga foki 'etau tui...

<008>

Taimi: 2000-2005

Lord Tu'ivakanō: ... fakakalisitiane ... he na'e hifo hotau 'Eiki ke fakamo'ui kitautolu kae 'ikai ke 'ai ke faka'auha kitautolu ka ko e kuo tau tu'utu'uni ke faka'auha e kalasi ko eni kae

hili ange 'oku 'i ai pē faingamālie 'i he ngāue ki he mate na'a makatu'unga ai ha fo'i taimi ke nau siosio ki he anga 'enau mo'ui he 'oku ai pē foki e palōveape 'a e kau pālangi ko e *there is no atheist in a foxhole* he 'oku pehē pē anga e fa'ahinga e tangata ko 'ene tō ko ē ki he faingata'a pea toki kaila Sisū ē ke u mo'ui. 'Oku tau fiema'u ke 'oange e faingamālie kia kinautolu 'oku fai angahala ke fai e me'a ko ia ko e fekumi ki he fofonga hotau 'Eiki he 'oku talamai ko koe ko ē 'oku feinga mo mafasia, ha'u, pea 'oatu e fiemālie ki ho laumālie pea ko e me'a ia 'oku tau fai ko e kau kalisitiane ke tau 'oange 'a e mo'ui ma'a e kakai ka 'oku 'ikai ko e tamate'i kinautolu.

He mahino ko e ko e me'a 'oku hoko hotau fonua he 'aho ni ko e hia lahi ia pea 'oku mo'oni 'aupito pē 'a e lao 'oku 'omai kuo fokotu'u mai he 'Eiki Nōpele Fika 2 Ha'apai ka ko e hā e me'a 'atautolu Fale Alea 'e fai? 'Oku mahino 'aupito pē 'a e lao ia. 'Oku tau fiema'u ha *deterrent* ke ta'ofi 'aki 'a e fa'ahinga kakai mo kinautolu 'oku nau ōmai ke tamate'i 'a e hako tupu hotau fonua. Pea 'oku 'ikai ke u fu'u tokanga atu au ki he ki he mai e tokoni pē ko e hā he 'oku hangē pē ko e me'a 'a e me'a 'oku 'ikai ke tau fiema'u e ngaahi fonua ko ē ke nau ōmai nautolu 'o *dictate* mai ka tautolu 'etau me'a 'oku fai. Lahi e ngaahi fonua 'i māmani 'oku nau fie tokoni mai. Ka 'oku tonu ke tau pule pē kitautolu kia kitautolu ka ko e me'a pē 'oku ou kolé 'oua 'e mavahe homou tauhi ki hotau 'Otua mo'ui he ko ia te ne fakamaau'i kitautolu.

Ka ko e fokotu'u pē ka u kole atu pē kapau 'e **to'o** pē fo'i **tautea mate** ia he 'oku 'osi 'i ai pē lao ia ngāue'aki he ko e me'a ia 'a e kau Fakamaau ke nau fai ka 'i he taimi tatau 'oku tau feinga pē ke fai e fakamaau'i hangē ko 'ene fakamaau'i 'a Saula, he ko ena kuo fakahingoa ko Paula mahino ko e 'Apositolo ia 'a e 'Eiki. Mai e ngaahi me'a lelei 'e he folofola pea 'oku tonu pē ke tau muimui he ko e kau kalisitiane kitautolu neongo hotau loto ke fai e me'a ko ē ka 'i he taimi tatau 'e fakamaau'i kitautolu he 'aho ki 'amui. Mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Hou'eiki te u ki'i fakanounou atu homou feme'a'aki kuo maama kiate au 'a e ngaahi feme'a'aki ko eni 'i he ngaahi puipuitu'a 'o e ngaahi feme'a'aki he'ikai ke u lava ke u pu'aki atu ha tefito'i tokāteline 'i he Fale ni he 'oku 'i ai e tu'utu'uni 'o e Fale ni telia na'a uesia ai ko e Fale Alea pē eni 'e taha. Ko 'ene mahino kiate au 'a e feme'a'aki 'oku tonu ke maama mei ai ha'aku faitu'utu'uni kae fai ha me'a atu 'a e 'Eiki Nōpele 'o Ha'apai ha'ana 'a e fo'i lao na'a ne fatu 'o fakahū mai. Ko e tu'u mahino he taimi ni 'oku nofo kotoa 'a homou tui mo 'eku tui 'i he 'uhinga 'o e lotu fakakalisitiane. Pea 'oku 'i ai ai 'a hono, 'a e maama 'oku hā mai 'a hono pole'i 'a e lea ko eni 'oku fokotu'u he kupu 5 (d) mo e (c) 'a e lea ko e tautea mate. Kiate au ko e hoko atu homou feme'a'aki ko eni mou talanoa'i ia homou feme'a'aki ko e hā ha lea te ne toe fetongi 'a e me'a 'oku nofo ai ho'omou tui? Hā ha lea te ne hanga fetongi 'a e 'uhinga ...

<009>

Taimi: 2005-2010

Sea Komiti Kakato: ... 'aho 'o e tautea mate pe 'e nofo pe 'i hono fakalea totonu mo faingofua pea ko hono fakakātoá 'e toki faka'osi ia me'i he 'uhinga 'o e fakamaau'angá. 'Ikai ke u toe hoko atu ka kou tangi pe ko e 'uhingá ko e taimí kuo mahino he taimí ni 'a e fokotu'u ko e feme'a'aki eni 'e nima 'oku nau faka'ikai ki he tautea mate. Me'a mai Tongatapu fika 2.

Fakafepaki'i e fakapō & e ngāue'aki ivi taupotu taha fonua ke tau'i faito'o konatapu

Semisi Sika: Tapu mo e Sea, pehē ki he Hou'eiki Mēmipa 'o e Falé kae hoko atu e poupu ki he kaveinga ko ia 'oku fai ai e feme'a'aki 'i he efiāfi ní pea 'oku ou 'oatu 'eku kaungā poupu mo e toenga 'o e ni'ihi ko ia ne 'oatu 'enau fakakaukau 'o fekau'aki pea mo e 'ikai ke mau fu'u ongo'i mālohi ki he ngaahi fakanofonofo ko ia 'o e ngaahi tautea ki he mate.

Ko e pōini 'uluaki pē Sea 'oku ou loto pe ke fakafehokotaki 'eku fakakaukau mo 'eku faka'uhingá mo e laumālie ko ia 'a e fokotu'u 'a e 'Eiki Fakafongā Nōpele ko ia 'o Ha'apai. Ko e anga ko ē 'eku mahino'i Sea, 'oku fiema'u 'e he Hou'eiki Fakafongā ke 'ave ki he taupotu tahá, ke 'ave ki he taupotu tahá 'a e tautea pe ko e fakanofonofo 'o e ni'ihi ko eni 'oku tau feme'a'aki ai 'i he efiāfi ní fekau'aki pea mo e faito'o konatapu. Pea 'oku mahalo pe ko e anga 'o 'eku faka'uhingá ko e tautea maté 'oku 'ikai ko e taupotu taha ia 'o e fakapotopoto 'o 'etau fakakaukau ki hono fakanofonofo 'o e palopalema ko eni.

'Oku 'i ai e taimi lahi 'oku fiema'u pe ke tau fa'a tatali ko e nofo'i mai eni e faito'o konatapu 'i he ngaahi laui ta'u. 'Oku 'i ai e taimi lahi 'oku tau kole ki he tataki 'a e Ta'ehāmai pea 'oku 'i ai e taimi 'e ni'ihi ko e tali 'oku ha'u pe ia 'i he 'ahó ni, 'oku ha'u 'apongipongi, 'oku ha'u he ta'u kaha'ú, 'e lava ke toki ha'u 'osi ha ta'u 'e 20, ta'u 'e 50 pe 'e laulau senituli. Kuo pau pe ke tau ako ke tau fa'a tatali, 'oku 'i ai e taimi 'oku vivili ange 'etau fiema'ú pea tau feinga tautolu ke fusi mai 'e tau fiema'ú ke ofiofi mai 'o fakatatau mo 'etau fiema'ú.

'Oku tau nofo 'i ha fonua kalisitiane, pea ko 'etau faitu'utu'uni mo 'etau founa fakanofonofo 'o e fonua 'e pau ke tau vakavakai ki he 'ātakai, ko e anga e nofó, ko e ngaahi vā ke tauhi, ko e kakai ke tauhi. Mahalo pe Sea te u fakanounou atu pē 'oku ou tui kuo 'osi 'omi 'e he ni'ihi ko eni 'i mu'a 'iate aú 'a e ngaahi 'uhinga mālie 'aupito. Pea 'oku ou tangane'ia 'i he loloto 'a e 'uhingá kae tautefito ki he 'uhinga ko ē 'oku 'omai mei taumu'á.

Mahalo pe 'oku te'eki ai ke 'osi hotau ivi feifeinga'i. 'I he fekau 'e 10 'oku pehē 'oua na'á ke fakapō. 'Oku 'ikai ke pehē mai ia 'oua na'á ke fakapō tukukehe 'i he taimi 'o e taú, 'oku 'ikai ke pehē mai 'oua na'á ke fakapō tukukehe 'o ka fakangofua 'e he lao 'o ha fonua. 'Oku pehē mai pe ia, 'oua na'á ke fakapō. *Thou shall not kill.* Ko e me'a ia 'a kitautolu fa'ahinga 'o e tangatá ke tau faka'uhinga'i pea tau mateuteu 'etau tō'onga mo'uí mo 'etau fakakaukau mo e maama 'oku tau ma'u ke fakanofonofo 'a e ngaahi tu'utu'uni mo e ngaahi lao 'o e ngaahi fonua. Pea mahalo Sea 'oku ou tui 'oku mahino atu pe 'eku faka'uhingá pea 'oku ou tui kuo ma'uloloa 'a e efiāfi pea 'oku 'osi mahino 'aupito 'a e loto 'o e kau Mēmipá ka 'oku ou loto pē hangē ko 'eku 'uluaki fakahoko atú. 'Oku ou loto ke 'oua 'e 'ai ke ongo'i ia 'e he fakafongā Nōpele 'o Ha'apai 'oku tau ...

<010>

Taimi: 2010-2015

Semisi Sika: ... fakafepaki ki he'ene fokotu'u mo e laumālie 'o 'ene fie tokoni ki hono tau'i 'o e faito'o konatapu. Ko e laumālie 'oku 'omai 'e he fo'i lao ko eni ke tau 'alu ki he taupotu tahá, mahalo pē 'oua te tau 'alu ki he taupotu taha 'o e tautea ka tau feinga ke tau 'alu ki he taupotu taha hotau ivi, ke fakanofonofo 'a e palopalema ko eni, 'i he founa 'oku tuha mo taau mo e tui fakakalisitiane 'o e fonua tau'atāina ko eni ... Mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō. Hou'eiki ko e fokotu'u e 'oku fokotu'u atu, ke mou malanga mai pē he fo'i *issue* ko ia, 'uhinga 'o e tautea mate pē ko hano toe fakalea 'e taha ka 'oku mou loto ke liliu mei ai, kae toki fakamā'opo'opo mai 'a e 'Eiki Nōpele 'o Ha'apai, Fakafongā fika 2.

‘Oua te mou toe malanga mama’o takai mei he fo’i poini, ko e me’a pē ia ‘oku nofo ai ‘a e ‘uhinga ‘o e fo’i lao ko eni ‘oku fai ai ‘a e feme’a’aki. Me’a mai.

Veivosā Taka: Tapu pea mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea, tapu pea mo e Fale ‘Eiki ni, ‘Eiki Sea ‘oku ou vakai pē kuo valenga e pō, pea ko u fokoutua hake ke fakahoko ‘eku, fai pē ha ki’i lave fekau’aki pea mo e kupu si’i (3) ‘oku lave ai ko e ngāue pōpula ki he mate pē ko e mate. Sea ‘oku ou, tapu pea mo e Feitu’u na ‘oku ou onгона ‘a e ngaahi fakamalanga ‘a e Hou’eiki Minisitā pea mo e kau Mēmipa hangē kia au ia ‘oku nau ilifia ki he mate, ko e hala ia te tau fou ai Sea, ka ko ‘eku fehu’i kapau ko e fo’i laumālie ‘e taha ko fē me’a te tau hanga ‘o fua tautau ‘aki, ‘oku laka ange ke faka’au’au hifo fu’u Pule’anga ke mate, kae fakahaofi ‘a e fo’i laumālie ‘e taha, pē ko hono tukuange fo’i laumālie ‘e taha kae langa hake ‘a e Pule’anga.

Ko e me’a ia Sea ‘oku ou lave ki ai hangē kuo mou ongo’i fakalaumālie moutolu he efiāfi ni, ka ko e ‘omai ‘a e lao ko eni ke tau fua tautau, ‘e laka ange ke mole ‘a e fo’i laumālie ‘e taha pē ko e faka’au’au hifo ‘a Tonga ke ‘auha. Pea ‘oku ou tui Sea ko e pōpōaki ia ‘oku ou ‘omai kia kitautolu ‘i he ‘aho ni, ko e lave ko ē ‘a e kau faifekau, kuo pau ko e hala kuo papa, pea ‘oku kehekehe ‘a e feitu’u te tau fetukutuku ai ki he tafa’aki ‘e taha.

Pea ko e me’a ia ‘Eiki Sea ‘oku ou ‘oatu pē ke mou fai ho’omou ngaahi feme’a’aki ka tau lava ‘o fakahoa tautau ko e lao foki ko eni ko hono ‘uhinga hono fa’u ke fakahaofi ‘a Tonga, pea mo hono kakai. Pea ‘oku ou tui ko e ‘oatu ia ‘Eiki Sea ‘eku fakakaukau, ka ko e hā ‘a e tu’utu’uni ‘a e Fale, te tau pou pou kātoa ki ai, mālō ‘Eiki Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō. Mou ‘ofa mai ‘o fokotu’u mai mou kei malanga, mou kei malanga pē moutolu ‘o lele he tapa’i laine, fai mo tekolo’i au kau fai mo ‘atā mei he sea ko eni kae mahino ‘a e lao ko eni. Me’a hangatonu mai.

Fokotu’u fetongi pē tautea mate ki he ngāue popula ki he mate

Semisi Sika: Ko ia Sea, tau fetongi pē tautea mate ki he ngāue pōpula ki he mate.

Sea Komiti Kakato: Ko ē, fokotu’u e ‘e taha, ko e poini ia ‘oku ou fiema’u ‘oua ‘e toe takai, hangatonu mai.

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Sea ka u ki’i fakahoha’a atu. Tapu pea mo e Feitu’u na Sea, tapu pea mo e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Fale ‘Eiki ni, tuku mai mu’a ke ‘oatu ha ki’i lau ‘a e motu’a ni mei Tokelau Mama’o.

Sea ko e tu’unga foki ‘oku ‘i ai ‘a Tokelau Mama’o ‘oku ‘ikai ke, ‘oku te’eki ai a’u ‘oku mau kei nonga ‘aupito mautolu ia, te’eki ke fu’u a’u ange fa’ahinga faka’auha ia ko eni ka mautolu ‘oku mau kei, mo’oni e lau ko ē ‘a e me’a, ‘oku kei ‘okeniki pē ‘a motu ia, pea, ka ko e fai pē tu’u pē lā mo e pou pou telia na’a ‘i ai ha fakatamaki ‘e hoko pehē Sea.

Sea ko ‘eku fanongo foki au ki he ngaahi fakamalanga ko eni ‘oku ‘alu ‘i he fakalaumālie, pea ‘oku tōtō mai ia ‘i he fakalotu. Ko ‘eku, na’e ‘i ai ‘a e ki’i fo’i lea na’a ku fanongo ai, toutou fanongo hono ngāue ‘aki, ko e ki’i fo’i lea ko e **nonga ‘a e kakai ‘o e fonua**. Sea ko e hā ‘a e me’a ‘e nonga ai ‘a e kakai ‘o e fonua, ‘uhinga ko ē ‘eku, ko e hā e me’a ‘e nonga ai ‘a e kakai ‘o e fonua, ki’i fakamalanga nounou pē te u fai Sea, he ‘ikai ke toe lōloa.

‘Oku ou pou pou ki he lao Sea, ‘oku ou pou pou ki he lao kae to’o ‘a e fo’ilea ko ē ko e tamate’i pē ko e fakapoongi ‘a ē ko ē pē ko e mate, tukuange ke ngāue pōpula ...

Sea Komiti: Ko e lea ko e tautea ...

Pou pou ke to’o tautea maté kae ngāue popula ke ongo’i taha faihia ‘ene kovi ne fai

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Tautea, tautea mate, fakamolemole atu Sea.

Sea Komiti Kakato: Te u toki ...

<011/005>

Taimi: 2015-2020

Sea Komiti Kakato: ... tamate’i au koe ‘i tu’a!

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Fakamolemole. To’o ‘a e tautea maté kae ngāue pōpula ke ne ongo’i na’e kovi ‘ene me’a na’e faí.

Sea Komiti Kakato: Mālie.

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Pea mahuhuhuhu ai pē ‘i hono lotó pea te ne ongo’i ai pē te ne manatu’i fuoloa ai pē Sea. Fokotu’u atu Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō ‘aupito ‘Eiki Minisitā. ‘Oku ‘i ai e maama lelei e feme’a’akí. Ko e fokotu’u ē ‘e 2. Me’a mai ‘a e tangata’eikí mai hatau koloa.

Fokotu’u ke hilifaki e tautea ngāue popula fakatatau ki he ta’u motu’a

Semisi Fakahau: Fakamālō atu ‘Eiki Sea. ‘Oku fakatapu ki he Feitu’u na pehē ki he Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Fale ‘Eikí. Ko e ‘ikai, ‘oku fakamanatu mai pē ki he motu’á ni ‘a e me’a na’a mau, na’e fai e fakataha ‘a’ahi Fale Aleá na’e kau ai ‘a e me’a ko ení ‘i he ‘ohake ‘i he’emau fakataha. Pea na’e lave ange ki ai ‘a e tokotaha mei he *Salvation Army* ‘o ne fai ‘a e lea ‘o ne fakamatala’i ki he kāingá ‘a e tu’unga ko ē ‘oku a’u ki ai ‘uhí ko kinautolu ko ení ‘oku nau uesia ‘enau mo’uí he faito’o konatapu. Ko e me’a ko ē na’a ne uesia lahi taha ‘a e fakataha ko iá ko e pehē ko ē a’u ko ē ‘a e fakamatala ‘a e tokotaha ko ení, ‘oku ‘alu ia ‘o a’u ki he tu’unga ‘oku mole ‘a e faka’apa’apa ko ia ‘a e mātu’á ki he’enau fānaú hangē ko e tuonga’ané ki he tuofēfiné mo e ngaahi me’a kátoa e ‘alu ko ē nofo fakafāfāfā faka-Tonga. ‘Oku ‘alu ‘o a’u ki he tu’unga ko iá. Pea na’e nounou pē he koe’uhí na’e fakalongolongo kátoa pē ‘a e fakataha ‘enau ongo’i ko ení ‘a e me’a ko ení.

Pea ko e taha ‘a e fakataha na’e kau ki ai ‘a e motu’á ni pea ko e fokotu’u pe ení ‘oku ou ‘oatu na’e ‘ohake ai ‘a e hoha’a ko ení ‘a e kāinga ko ení ki he tupulaki ko ia ‘a e faihiá hotau fonuá. ‘Ene ‘alu pē taimí mo e ‘alu ki ‘olunga pea hangē ai pē ko e me’a ko ení ko e fakatupunga ‘i he me’a ko ení ‘oku makatu’unga mei ai ‘a e feme’a’aki ko ení ‘a e Fale Aleá. Pea ko e taha ‘o e fokotu’u ko ē na’a nau ‘omaí ke tautea ‘a e tokotaha kotokotoa pē ‘o fakatatau ki hono ta’u motu’á. Kapau ‘oku ta’u 40, pilisone ki ‘api pōpula he ta’u ‘e 40. Kapau ko e ta’u 18 ‘o hangē ko ē ‘oku ‘asi ko ē, ‘api pōpula he ta’u ‘e 18 he koe’uhí kuo a’u ia ki he ta’u motu’a ko iá pea

‘oku ne ‘ilo pe ‘e ia ‘ene me’a ko ē ‘oku fai pea ‘oku totonu pe ke, pea ko e me’a pe ia, ko e fokotu’u pe ia ‘oku ‘oatú, fokotu’u mei he vāhengá ke tautea fakatatau ki he ta’u motu’á.

Sea Komiti Kakato: Mālō. Mālō Tongatapu Fika 8 fe’unga pe ia mo koe Fakapulua. Miniti pē 2. ... Ha’apai 12.

Kolea ngāue popula ki he mate koe’uhi ko ha fānau ‘oku taumu’a ko e faito’o konatapu

Mo’ale Finau: Miniti ‘e 2. Tapu atu ki he Feitu’u na ‘Eiki Sea. Fakatapu atu ki he Hou’eiki. Fakamālō ki he ‘Eiki Nōpelé he lao faka’ofu’ofa ko ení. Sea taimi ko ē na’e fuofua ‘omai ai e lao ko ení, na’e lele pē ‘eku ‘ita mo ‘eku fakakaukau’ ke fai e tautea tamate’í ‘Eiki Sea. ‘I he ‘uhinga kuo a’ua’u mo’oni e fonuá ni ‘Eiki Sea ki he tu’unga faingata’a’ia mo’oni koe’uhi ko e ngāue ‘a e faito’o konatapu’ ‘Eiki Sea. Ka neongo ‘Eiki Sea ‘i he talu mei he fo’i taimi ko iá ‘eku fakakaukau ‘o a’u mai ki he efiāfi ni ‘Eiki Sea ko u, ‘oku ‘i ai e me’a ko u fakakaukau ki ai ‘Eiki Sea ‘oku te’eki ke ‘ohake ia ‘e ha taha he Fale ni. Kātoa e ngaahi faka’uhingá ‘Eiki Sea ko u nofo a’u ki he lotú, mo’oni ‘aupito. Ko e lotú ‘oku tau tui ko e fonua lotu eni ‘Eiki Sea pea ‘oku tau faka’apa’apa pea ‘oku tau tui ‘Otua. ‘Oku tau tui kitautolu ki he ngaahi me’a ‘oku finangalo ki ai e ‘Eiki mo e hā fekau’aki pea mo e mo’uí.

Sea ‘oku nofo ‘eku fakakaukau ‘i he, ko e ‘uhinga foki ‘oku ha’u ai ‘a e *drugs* ki he fonuá ni ‘Eiki Sea ‘oku fihia ai e fo’i kulupu ‘e 2. Ko e kulupu ‘oku tu’umālie pē ia ka ‘oku nau hanga ‘o pule’i e *drugs* mo e fanga ki’i kulupu ‘Eiki Sea ‘oku ui ko e kau *runner* ‘oku nau kumi hanau mo’uí. Ko e me’a ia ‘Eiki Sea ‘oku ne hanga ‘o fakaafe’i ‘eku fakakaukau ki he lao ko ení. He ‘oku faingata’a ‘Eiki Sea fakamāmani lahi ke fa’a a’ua’u ‘a e laó mo e ma’u ‘a e kakai ko ē ‘oku nau ‘ulu ‘i ha faito’o konatapu. Ko e ni’ihi ko ē ‘e lahi ...

<002>

Taimi: 2020-2025

Mo’ale Finau: ... taha hono ma’u ‘e fehāngahāngai mo e mate, ko e si’i ni’ihi ‘oku ‘i lalo ‘Eiki Sea ‘oku nau fekumi ki ha’anau mo’uí. Pea ‘i he’ene pehē ‘oku ue’i ai ‘eku fakakaukau ke tau ‘ange pē mu’a ‘a e ngāue popula ki he mate, kole fakamolemole ko e ‘uhinga ‘Eiki Sea ‘oku taha pē ke ‘oua na’a fuahia ha ki’i tamasi’i pē ko ha taha kuo ne ‘alu ‘i he’ene fakakaukau ‘e ma’u ai ‘ene mo’uí, pea ne fua ‘e ia ‘a e hia ko ia. Kae ‘ikai ke a’u ‘a e lao ki he ni’ihi ‘oku totonu ke a’u ki ai ‘Eiki Sea.

‘Oku ou fakamālō atu ki he Feitu’u na ‘Eiki Nōpele ko e ‘uhinga ia ‘oku afe ai hoku loto ‘i he efiāfi ni, ‘oku ‘ikai ke u loto ke ‘osi ange hono fakapeseti, kuo si’i tengihia ha ni’ihi ko e kumi pē ‘enua mo’uí, *innocent*, ke ‘omai ha koloa ki ‘api ki he mātu’a masiva pea ma’u kinautolu ia mo ha kilo ‘e 5, ‘ave kinautolu ‘o tautea kae ‘ikai ke fua ‘e he ni’ihi na’e totonu ke a’u ki ai ‘a e tautea, fakamālō atu pea ko ‘eku pāloti ia ‘Eiki Sea mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō ‘aupito Ha’apai 12. ‘Eiki Minisitā Polisi. Kuo mahino e ngaahi feme’a’aki, mou me’a ‘aki Hou’eiki, me’a mai.

Fokotu’u ke tali e Lao Faito’o Konatapu he ko hono malu’i pē fonua

Eiki Minisitā Polisi: Tapu pē pea mo e 'Eiki Sea, fakatapu atu ki he Hou'eiki Mēmipa 'o e Komiti Kakato. Pea 'oku ou fakatapu atu foki ki he tokotaha na'a ne hanga 'o fa'u mai 'a e lao ko eni 'Eiki Sea.

Ko e lao ko eni 'Eiki Sea 'oku makatu'unga hono fakahū mai, pea u fanongo he feme'a'aki ko ē 'o e pōō ni. 'Ikai ke tali 'a e tautea mate kae tali 'a e ngāue popula ki he mate, pea mo e 'uhinga 'e taha 'oku 'ohake te'eki ke lava hotau fatongia.

'Eiki Sea, 'oku sai pē Fale ia, 'a eni, ka 'oku 'i ai foki 'a e ngaahi lea ko e monū'ia 'a e fonua ni mo hono mala'ia 'oku 'i he Fale ko eni. Pea ko e mafatukituki ia 'o e lao ko eni. Mou 'osi mea'i pē 'emoutolu 'i tu'a, 'osi ivi malu'i ia 'e he kakai nautolu, mo'oni ho'omou me'a 'amoutolu, 'e lava fakakū hotau fatongia ki he fonua.

Uike kuo 'osi pē ko e uike ua kuohili atu, ko e toki hoko ia he fonua ni ha me'a fakalilifu pehē. Ko e sino na'e ma'u 'ikai ke 'ilo 'a e kongā ia ki 'olunga. Ko hono fakatotolo'i 'oku fekau'aki pea mo e faito'o konatapu. Ko e 'uhinga ia ko ē ko ē 'oku fai atu ai 'a e fehu'i ko eni. Ko e hā hotau fatongia 'oku fai ma'a e kakai 'o e fonua, te nau 'auha 'i he ngāue 'a e faito'o konatapu. Pea 'oku 'ikai ke 'omai 'a e lao ia ko eni ke tamate'i ha taha, 'oku 'omai 'a e lao ko eni ke malu'i 'aki kinautolu 'i tu'a 'oku 'ikai ke nau lava 'o malu'i kinautolu, 'i he ngaahi founa kehekehe, hangē ko e me'a na'e 'ohake 'anenai heni.

Ko e kongā lahi 'o e faito'o konatapu ...

<005>

Taimi: 2025-2030

Eiki Minisitā Polisi: ... ko e ma'u'anga mo'ui, pea 'oku 'i ai e ngaahi lea ia 'o e 'ikonōmika hūfānga he fakatapu pea mo e fonua te te lava 'o ngāue'aki hoto sino ke ma'u ai ha'ate mo'ui 'o laka ange ia 'i he nofo masiva. Pea 'oku pehē 'a e pole ko ē 'o e 'aho ni 'Eiki Sea 'oku fai 'e he tokolahi pea fai 'e he fānau iiki 'a e ngaahi ngāue ko eni ke ma'u ha silini koe'uhī ko e masiva.

Ko e hā hotau fatongia kuo fai ke ta'ofi'aki he 'oku 'i ai e lea 'oku hanga 'e he kakai ko ē 'oku 'i ai 'enau silini 'o to'inevea 'a e kakai 'o e fonua 'a ē 'oku masiva. Ko e palopalema ia 'oku tau fehāngahāngai mo ia pea ko e me'a ia ko ē 'oku ou fehu'i atu ai kia moutolu 'e lava fakakū 'a hotau fatongia ke ta'ofi 'a e lele 'a e ki'i tamasi'i 'o 'ave 'a e ki'i milemila pa'anga 'e 50 ke ma'u ai ha'ane pa'anga 'e 5.

Ko hotau fatongia ia mafatukituki ki he me'a ko ē 'oku hoko he fonua he 'aho ni he 'oku hanga 'e he faito'o konatapu 'o 'oange 'a e faingamālie ke maumau'i ai e Lao 'o e fonua 'osi tu'u pē ia he Lao ngāue pōpula ki he mate ta'u eni 'e 20 'osi tu'u pē tautea mate ia he Lao e fonua ni mei ono'aho 'i he hia 'e ua, ko e fakapō teuaki pea mo e talisone.

Ko e fakapō teuaki ko e fakakaukau'i ha hia ke fai ke hoko ai ha mole ai ha mo'ui. Ko e talisone 'oku ne tali 'a e tautea mate. 'Ikai ke 'i ai ha taha he poo ni 'e me'a mai to'o e tautea mate mei he Lao 'o e Pule'anga Tonga. Ko e me'a ko ē 'oku fai he poo ni ko hono tānaki 'a e hia fakalilifu taha 'oku fononga ai e fonua 'i he 'aho ni ki he tautea mate 'oku lolotonga tu'u pē ia he 'i he Lao 'o e fonua. Ko fē Lao 'oku mou pehē ke tautea mate? Ko fē Lao 'oku mou pehē ke ngāue pōpula ki he mate. Ko e fakalilifu ko ē 'o e 'aho ni hangē ko e me'a na'e me'a ki ai 'a e Fika 8

ngaahi me'a ko eni 'oku 'osi hoko ia 'i muli 'a e mole 'a e faka'apa'apa ke ma'u ai ha pa'anga ko u tui 'oku mou 'osi mea'i pē 'emoutolu. Mole e ngaahi mo'ui maumau e ako 'a e fānau ko e Lao ko eni ko 'ene 'omai e ta'u 18 ki lalo koe'uhī ko nautolu 'oku mole ngofua ka ko e ngāue ko eni ko hono makatu'unga ko e feinga mo'ui 'i he founa 'oku 'ikai tonu pea 'oku ne hanga 'o uesia 'a e kaha'u 'a e fonua ko eni.

Ko e me'a ia 'oku ou tui ko e fa'u e Lao ko eni pea tuku mai kiate kitautolu ka mou ka tali 'oku ai hono lelei pea kapau ka 'ikai he 'ikai ke mou tali 'oku 'i ai hono kovi pea mo hono lelei ko e hala fononga ia 'e fou ai e fonua ni. 'Oku 'ikai ke tau fiema'u ke 'alu e taimi pea...

<007>

Taimi: 2030-2035

'Eiki Minisitā Polisi: ... hiki e peseti ko ē ko ē 'o e faito'o konatapu, ko e me'a ia ko ē 'oku tau fakakaukau ko ē 'i he 'aho ni, 'uhinga ia hono 'omai 'a e lao ko eni, 'ikai ke 'i ai ha taha ia 'e loto ke tamate'i ha taha. Pea 'oku hangē ko e lau ko ē hangē ko e lau 'a e Folofola, 'oku 'ikai ke finangalo 'a e 'Eiki ia ke mate ha taha mei ha'ane angahala, ka te mou mate 'i he angahala, ko e me'a ia ko ē 'oku 'ai ko ē ke ta'ofi. Pea 'oku ou tui ko e lao ko eni 'oku 'ikai ke tuhu ia ki ha taha ke tamate'i. Mahino 'a e ngaahi tui fakalotu ia, hangē ko e ngaahi tokāteline, 'uhinga ia kuo ha'u 'a e me'a ia ke fakapolitikale. Ka ko hoku fatongia ko ē 'i heni ke malu'i 'a e fonua pea tauhi 'a e lao pea tauhi 'a e mo'ui 'a e kakai ke nonga mo fiamālie.

Kapau he 'ikai ke tau lava 'e he Fale ni 'o faitu'utu'uni ki he lelei 'a e kakai ko ē 'o e fonua, 'oku ou tui tonu ke toe fakakaukau'i hotau tu'unga fa'u lao. 'Oku 'ikai ke 'i ai hano kovi 'o e lao ia ko eni hono 'omai ki he Fale ko eni 'Eiki Sea 'i he pōó ni, tautea mate, pē ko e ngāue popula ki he mate. Ko hono uesia ko ē ki he fonua 'Eiki Sea, na tatau pē naua ia, ko e fakamavahe'i ha taha mei hono fāmili ke 'alu 'o ngāue pōpula ki he mate 'oku toe ongo ange ia. Ko hono fo'ui ko ē ke tautau 'osi talamai 'e he lao e me'a ke tuku.

Pea ko ia Sea, ke fakanounou 'a e malanga pea mo e tefito'i fakakaukau ko ē ko ē 'oku tu'u ko ē motu'a ni ke 'oatu, 'oku ou pou pou atu, tau tali 'a e lao ko eni, he ko hono fakatu'utāmaki 'oku nofo mai pē 'i he tu'afale hē. Kapau te tau tukuange ko e me'a tatau pē, ko e me'a ko ē 'oku tau fai mei heni ko hono fakalotosi'i'i kitautolu ke toe 'i ai ha founa 'e taha.

Pea ko hono ua, Fale Alea 'o Tonga fai ha ngāue ke kake'i 'a e fonua, pea 'oku kau 'a e lao ko eni hono ta'ofi 'a e fakaehaua, kae 'oange ha faingamālie ke lava ke tupulekina 'a e failelei pea mo e kātaki lahi 'i he fonua ko eni, kae ikuna. Kapau te tau tafoki 'o 'ikai, 'ikai ke tau tali 'a e lao ko eni, 'oku 'ikai ke 'i ai hano maumau ko e loto ia 'o e Fale pea ko e pule fakatemokālatai ia, 'e pule 'a e tokolahi, ko e ha 'a e tu'utu'uni ko ē 'a e Fale 'i he pōó ni, 'oku 'uhinga ai hono fokotu'u mai 'a e lao ko eni ko e si'i kakai 'oku 'ikai ke nau lava 'o malu'i kinautolu, si'i kakai 'ikai ke toe 'ilo ha me'a ke fai, ko e fai 'a e hia ke ma'u ai ha mo'ui. Pea mou faka'uta pē ai, 'a e mamafa ko ē 'o e lao ko eni.

Ko ia Sea, ko e mafatukituki ia 'o e lao ko eni 'oku ou pou pou atu tau tali 'a e lao ko eni he ko hono malu'i pē ia 'o e fonua. 'ikai ke tau hanga 'etautolu 'o fakangofua 'a e tamate, ka 'oku tau hanga 'o malu'i 'a e kakai 'o e fonua, pea ko e fakakaukau ko ia 'oku tuku mai ia ki homou 'aofinima ko ho'omou hikinima ke mou tali pē ta'etali, ko e hā 'a e loto ko ē 'o e Fale, ko hotau fatongia ia ko ē 'oku fai 'i he pōó ni, ka ko e me'a pē 'oku ou fakaongo atu, ko e faingata'a'ia ...

<005>

Taimi: 2035-2040

'Eiki Minisitā Polisi: ... mo e monū'ia 'a e fonua ko eni 'oku 'i he Fale ko eni. Ko hono fakatafe e ngaahi monū'ia kotoa pē mo hono malu'i e kakai kotoa pē. Mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'aupito 'Eiki Minisitā Polisi. Mou me'a mai Hou'eiki. Me'a mai 'Eiki Palēmia.

'Ikai poupu'i Palēmia e tautea mate he ko e me'a ia 'Otua

'Eiki Palēmia: Sea, tapu mo e Feitu'u na Sea pea tapu mo e Hou'eiki 'o e Fale 'Eiki ni ko u fokoutua pē ka ko u fanongo ki he ngaahi tipeiti he kaveinga mafatukituki ko eni 'oku tau talanoa'i 'ene mahu'inga mo 'ene mamafa ka ko u pehē pē ke u fokoutua hake ki 'olunga ke tala atu pē hoku loto ko e ko e motu'a Palēmia au 'oku ou tataki e Pule'anga he 'aho ni ko u tui pē 'oku fie fanongo mai pē kakai pē ko e hā ha'aku fakakaukau ki he me'a ko eni. Fakanounou 'oku 'ikai te u loto ki he kau e tautea mate ko hono fakanounou ia.

'Oku 'ikai pē foki ke lava 'e, tatau ai pē ia he tautea ia 'o liliu e tangatā. 'Ikai. Ko 'ene fononga atu pē 'a e tangata ia na'e fanau'i pē ia 'oku aafe pē ia ki he kovi. 'Oku toki liliu pē tangata ia mei loto. Pea 'oku neongo ai ha tautea fēfē 'e 'ikai pē 'e ko 'etau 'uhinga tau hanga eni 'o lele mai eni e ngaahi, ko u tui kuo 'osi senituli 'a e tautea mate he fonua ni koe'uhí ko e fakapō ka 'oku 'ikai ke tuku e fakapō ia. 'Ikai ke tuku e fakapō kei fai pē ia. Ko 'ene lele hake pē 'a e 'a e kovi ia ha taha 'o a'u ki he tumutumu kuo ne fai 'e ia pea toki me'a ia kimui 'a e fai e tautea ia.

Ko e talisone ko e 'ai eni ke tau toe hanga eni 'o 'ai ke tolu 'oku 'i he hia felāve'i pea mo e *drugs*. 'Ikai ke u 'oku ou mahino pea ko u, 'ikai ke puli ki ha taha e faingata'a 'o e kaveinga ko eni pē te u hanga, anga fēfē, nau tohi ki he ki he Palesitani e Uēsiliaana pea mo e Sekelitalí 'o kole ki ai 'a e tangata'eiki na'e Faifekau ke 'ave ki Tolitoli ke ne tokanga'i e 'a e keisi ko eni 'a e *drugs* ko e anga ia 'eku fakakaukau tu'o fiha 'eku talanoa mo ia mo e Faifekau ko eni pea, pea ko 'eku fo'i lea ko ē na'e 'oange ko ē ki he ki he ongo Faifekau ko ē, ko 'eku kole atu pē 'oku 'ikai ke u fie kaunoa atu homo faitu'utu'uni ka ko e anga pē eni 'eku ki'i fakakaukau he ko e fo'i palopalema ko eni e *drugs* 'oku 'ikai ke u mahino ia kiate au pē ko e anga fēfē hano hano tau'i ka ko 'eku fakakaukau ko e motu'a ko eni ma toutou talanoa tu'o lahi na'a tokoni atu ka 'oku 'ikai te u hanga 'o 'ilo atu ha me'a ki hono 'ātakai ko e me'a pē ko u 'ilo'i 'oku tokanga ki he me'a ko ia.

'I he'eku fanongo ko eni he tipeiti tapu pē pea mo e 'Ulu Tolu 'i he pooni ko u ongo'i 'e au 'oku tuputāmaki e 'Ulu Tolu ia pea kapau, 'oku tuputāmaki ia pea ko u sio pē au he 'ū me'a ko ē 'oku fa'a fai ko ē *social media* mo e me'a ki ai pea ko u, kapau te tau faitu'utu'uni he'etau tuputāmaki he 'ikai ke fu'u tonu ia. Ka 'oku mo'oni pē foki e 'Ulu Tolu ia ko e ngaahi fu'u me'a ia 'oku 'ai ko ē he me'a ...

<009>

Taimi: 2040-2045

Eiki Palēmia: ...’oku kau ai pe mo e tokoua ko ē, Nōpele Tu’ilakepa, fakamamahi ia pea ‘oku ‘ikai ke kei ngata pe, tapu mo kimoutolu Hou’eiki Nōpele ‘oku ou fakatonuhia pe ‘e au ho’omou tuputāmaki. Te u lava pē ke u pehē atu kuo mau me’avale he’emau me’a ‘oku faí, fo’i lea ko ē ne tau hanga ‘o tipeiti’i he Konisitūtoné. Ko ‘emau me’a ‘oku faí ko e fokotu’ú, ko e fono ‘o e me’a vale. Ka ‘oku ou kole atu pē ke ‘oua te mou tuputāmaki, kei lahi pē ngaahi founga kehekehe te tau fai ‘i he tau feinga’i ‘a e kaveinga ko eni ke tau’i, tau’i fakamaatoato. ‘Ai pē tautea ia ke mamafa, ka e ‘oua pe te tau hanga ‘o to’o ha mo’ui ha taha, ‘oua te tau to’o ia ‘i ha’atau tuputāmaki. ‘Oua te tau to’o, fepaki ia mo e lau ‘a e folofolá, na’e ngaohi e tokotaha ia ko ia hono ‘imisi ‘o e ‘Otuaá pea ‘oku ‘ikai ha tau totonu ke to’o ia.

Na’e ‘i ai foki e me’a ‘a e ‘Ulutolú ‘o pehē, ko e ngāue ki he maté mo e tautea mate ‘okú na tatau pē naua, mamahi tatau pe. Ka ‘oku ou fokotu’u atu ‘oku ‘ikai ke na tatau, ‘oku toe ‘i ai pe faingamālie ‘o ‘ete kei ngāué, ‘ete kei ma’u pe mānava. Ko ‘ene mole pe mānavá mei hoto ihú ko e ‘ikai ia ke toe ma’u hoto faingamālie ki he mo’ui ta’engata ko ‘ete hangatonu pe ki heli, ko ‘eku kole pe ia, tuku pe ha faingamālie. Neongo pe ‘ene fakakiná ka ko e tangata, mahu’inga pe, mahu’inga pe ko e tangata ka tau fai pe ngaahi ngāue kehekehe ke tokoni’i pea ka a’u ‘o tau mate ‘oku ‘ikai ke lava ‘oku ou tui ‘e kei sai pē ia, ‘e kei sai pe ia. Kehe pe ‘oua te tau ala ‘o fai e me’a ko e me’a pe ia ‘a e ‘Otua ‘a e tautea ko iá. Ko ia pē ‘eku ki’i lea Sea pea ‘oku ou fakamālō atu Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō ‘aupito ‘Eiki Palēmia, mālō e fakamaama mai

Eiki Minisitā Polisi: Sea, ko ‘eku ki’i kole pe, kole fakamolemole atu pe ‘a’aku ia ki he Palēmiá, kātaki fakamolemole ‘oku ‘ikai ke fai ha ‘ita ia pe ko ha fa’ahinga me’a ko e anga pe ia fakakaukaú ‘Eiki Sea, ko e hā e tu’utu’uni ko ē ‘e fai ‘e he Falé, ko e tu’utu’uni ia ka ko e anga pe ia ngaahi mamahi’i ‘a e fatongia. Pea ‘oku ou ‘ilo pe foki hono mafatukituki he kapau ‘e hoko ha hia pehē te u kole ke liliu e laó ke ‘ave ki he Minisitā Laó he kuó ne talamai ‘e ia kuo mei *expire* ia ko e ‘uhí ke mu’omu’a atu ia ka u toki muimui atu au.

Sea Komiti Kakato: Faka’apa’apa homou feme’a’aki Hou’eiki

Eiki Minisitā Polisi: Ka ko ia ‘oku ou fakahoko atu pē ki he ‘Eiki Minsitā Ngāué, sai pē ka ‘oku ou kole fakamolemole atu ‘Eiki Palēmia, ‘ikai ha pehē ke fai ha, ‘uhingá ‘oku fai ha loto ‘ita pe ko e hā, ‘ikai, ko e ‘ofa pe he kakai e fonuá, mālō.

Sea Komiti Kakato: ‘Oku ou kole heni ki he ‘Eiki Nōpele Ha’apaí me’a mai, tau ‘alu ai leva ki he 12, tau maumau’i e lao e Ple’angá

Lord Tu’iha’angana: Sea, ko e me’a mahu’inga eni Sea pea na’a ke me’a mai ‘i he kamata ke mai ha faingamālie ki he Hou’eiki Mēmipa ‘oku nau fie fakahoha’a atu

Sea Komiti Kakato: Mālō

Lord Tu’iha’angana: ‘I he, pea ‘e fakanounou atu pe ia ke fai ho’o tu’utu’uni, tapu mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea

Sea Komiti Kakato: Faingamālie pe Hou’eiki

Lord Tu’iha’angana: Mo e Hou’eiki e Komiti Kakato. Ko ‘eku fie lave atu pe ‘a’aku ia Sea, fakamālō ki he ‘Eiki Nōpelé, fa’u mai e lao ko ení, mahu’inga fekau’aki mo e ...

Taimi: 2045-2050

Lord Tu'iha'angana: ... fekaulea ko eni ko e fu'u *tsunami* pē ko e fu'u peaukula 'oku ne hake he fonua 'i he ngaahi ta'u ko eni, pea 'oku ne uesia 'a e nofo ma'uma'uluta hotau ki'i fonua ni Sea. Pea fai mo e faka'apa'apa ki he ngaahi malanga kuo 'osi hono fakahoko atu 'e he Hou'eiki Mēmipa 'oku mahino 'aupito, tautefito ki he ngaahi tui fakakalisitiane pehē ki he ngaahi tokāteline fakafungavaka tau, tau fetangutu'i ai 'oku 'osi mahino, pea na'e 'osi me'a mai'aki pē ia 'e he Fakaafonga Nōpele ha'ana 'a e lao ni. 'Oku ne 'osi mea'i kātoa 'a e ngaahi fekaukau'aki ko ia, ka na'a ne fokotu'u mai pē foki 'oku ne loto lahi pē ke ne fokotu'u mai 'a e lao ko eni, 'aki pē 'uhinga Sea 'oku ou fie lave atu pē ki he puipuitu'a 'o e tokotaha ko ē na'a ne, neongo ko e Fale Alea ni 'oku tau mahu'inga'ia he kaveinga fekau'aki mo e faito'o konatapu, pea 'oku tau feme'a'aki pē hangē ko e patiseti, na'a tau, Folofola 'a 'Ene 'Afio ki he Fale Alea 'o Tonga, pea na'a tau tokangaekina vahe 'a e pa'anga ki ai 'i he patiseti, mahino 'a e mahu'inga 'ia 'a e Fale ni.

Ka 'oku ou to'o hake pē 'a e 'Eiki Nōpele ko eni Sea, 'oku 'ikai ngata pē ia 'i he'etau teke 'i Fale Alea ni ka 'oku kau eni 'i he tokotaha 'oku ne teke 'a e ngāue 'a e to'utupu 'i he ngaahi ta'u ko eni 'oku ne ngāue faka-Fale Alea ai mo 'ene fakahoko fatongia ko e Sea 'o e Fale Alea, hangē pē ko e Fale Alea 'o e to'utupu 'oku ne poupou lahi ki he faitokonia, teu'i 'a e to'utupu ki he ngaahi, ki he mala'e 'o e me'a ko e politiki, politikale he fonua ni, mo e ngaahi polokalama kehekehe 'a e to'utupu kau ai 'a e faito'o konatapu, 'oku poupou'i 'e he 'Eiki Nōpele ko eni.

Palopalema ko ena na'e fekau'aki mo e kē fakakolisi, na'e mahu'inga ai 'Eiki Sea 'o e Fale Alea na'a ne fokotu'u 'a e ngaahi polokalama mo e ngaahi kau taki to'utupu ke fakahoko, tātānaki 'o fai 'a e ngaahi kemi 'a e ngaahi 'apiako mo e ngaahi, pea 'oku ou tui pē 'oku kau 'a e ngaahi polokalama ko ia 'i hono holoki 'a e me'a ko e kē 'a e ngaahi kolisi 'i Tonga ni.

Sea kau ai mo e faito'o konatapu, ngaahi polokalama kehekehe 'oku faitokonia 'e he 'Eiki Nōpele ko eni, ko e ngāue ia Sea, ko e ngāue ia ko eni ko ē 'oku tau toki 'ohake 'i he taimi ni 'i Fale Alea ni ke fai ha ngāue, he 'oku te'eki 'osi ha, fe'unga 'a e ngaahi me'a ke fai fekau'akimo e faito'o konatapu.

Pea 'oku 'osi fai 'oku lolotonga fai ia 'e he 'Eiki Nōpele ko eni. Pea 'oku tui 'oku kau ai 'a e puipuitu'a ke ne fa'u mai a e lao ko eni he 'oku lahi 'enau feohi mo e to'utupu Sea 'o 'ohake ai 'a e ngaahi palopalema ko eni 'o fekau'aki mo e faito'o konatapu. Pea na'a ku fa'a talanoa pē au ki ai, ma fa'a faka'eke'eke pē 'o ne fakamatala mai 'a e ngaahi vahevahe ko ē 'oku fai, 'i he lēvolo eni 'o e to'utupu Sea. Pea 'oku toki ma'u ai 'a e anga 'o e fakamatala ko e ngaahi fakamatala 'a e longa'i fānau, ngaahi *teenager* he, pē ko e fanga ki'i to'u pē ki he ta'u 13, 14 15, 16 nau fakamatala 'i he ngaahi fevahevahe'aki 'oku nau fai.

Pea toe a'u 'o talanoa mo e kakai 'oku nau fai'a e ngaahi *rehab* pē ko e ngaahi polokalama pehē 'o 'omai ko eni pea 'oku ou tui ko 'enau ngaahi fevahevahe'aki eni 'a e ngaahi polokalama ko ia, ko e ha'u tonu pē eni Sea, 'oku 'ikai ko e pehē ko e toe fakamahamahalalo ko e 'omai tonu pē 'e he 'Eiki Nōpele ko eni mei he ngaahi a'usia 'i he me'a 'oku hoko, mo e palopalema 'o e me'a ko e faito'o konatapu 'i he fonua ni.

Pea 'oku ou fakamālō ki ai 'i he'ene 'omi ko eni ka 'oku ou tui kapau 'oku pehē 'e he Fale ni, 'oku te'eki ai ke 'osi 'a e ngaahi me'a mo e lea pē, pea 'oku ou kole ke tau 'ofa mai 'o tau lea

‘i he Fale ni, pea tau ngāue hā ‘a e tafa’aki ‘oku tau ‘i ai pē ko e Pule’anga pē ko e ongo tēpile ko eni, poupou ke fa’u ha ngaahi tu’utu’uni, pē ko ha ngaahi *policy* ngāue ke mahino ‘oku lava ‘o teke’i ‘a e ngāue ko eni.

Pea ‘oku ou tui au ki ai ke fakahoko ia. Ka ko ‘eku tui ko e me’a ia na’e ‘omai langa ai ‘i he me’a ko eni, he ko e ‘uhinga ko e ‘Eiki Nōpele ia ko eni ‘oku ‘osi lolotonga fai ‘a e ngaahi ngāue ‘i he ngaahi ta’u ko eni ki he ngaahi palopalema tautefito ki he to’utupu, *focus* he to’utupu ‘o a’u ki he faito’o konatapu eni Sea, ‘o ne ‘omai ‘a e lao ko eni, ko e ha’u ia mei he ngaahi a’usia totonu ‘i he ngaahi me’a ko eni.

Ka neongo ia ‘Eiki Sea, hangē pē ko e ngaahi poini ko eni ‘oku ‘ohake, ‘a e ngaahi tui fakakalisitiane pea pehē ki he ngaahi tokāteline, mo’oni lahi ‘aupito ia ‘Eiki Sea he ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi tui, pea mo e motu’a ni ‘oku ‘i ai ‘a e tokāteline ‘oku ou kau ki ai, pea neongo pē ‘ene vaivai ka ‘oku fai pē, ka ‘oku ‘i ai ‘a e me’a ‘oku ou kau ki ai, ka ko ‘eku ki’i tui fakakalisitiane ‘aku ko u mei muimui pē au ia ‘i he tohi matolu Sea, he ko e ngaahi tokāteline ia ko e ngaahi fa’u ‘aki pē ia ‘e he tangata mo e ngaahi me’a, tau fu’u ō ...

<005>

Taimi: 2050-2055

Lord Tu’iha’angana: ... siasi ka ‘oku ‘osi ‘omai pē he tohi mātolú ia Sea e ngaahi me’á. Pea hangē na’e ‘ohake he Fakafofonga Fika 2, fekau ‘e 10 ko u tui ‘oku tau ... neongo hono maumau’i pē ia ‘e he kakai e fonuá. Tala pe ia ko e fonua lotu eni mo e kalisitiane ka ko e fekau ‘e 10 ko ē mahino mo pau ko eni ‘oku ‘omai he Tohitapú ko hono maumau’i ‘ona ‘oku hangē ha mosimosí. Ko ia ai Sea ko e poini pe ia ‘oku ou ‘ohake kau ki he, pea mo e ngaahi malanga ko eni ‘oku ‘ohake fakakalisitiane, kae ‘uma’ā e ngaahi me’a mo e ngaahi poini mahu’inga mo lelei ‘oku tau fanongoa ‘i he pongipongi ni ‘i he Fale Aleá he efiāfi ni kuo ‘ohaké.

Ka ko e tui ‘a e motu’a ni Sea ko e tui ‘a e motu’á ni ki he tu’u ‘a e tautea ko eni ‘oku tatau pe ia kiate au ka ko ‘eku ongo’i ko ‘eku ongo’i ‘oku ‘ikai ke fe’unga ‘eku faitu’utu’uni. Pea ‘oku tatau pe ia mo e Hou’eiki kotoa e Mēmipa e Fale ni. Ka tau faitu’utu’uni ‘a e Fale Aleá ki he tu’u ko eni ki he fekau’aki mo e lao ko eni neongo ‘oku ‘i ai tu’u pē laó ia ka ko e tākaki pe ko e hā e faka’uhinga ka ‘oku hangē pē ko e ngaahi fakamalanga ‘oku ‘ohaké ‘oku ou tui he’ikai ke fe’unga ‘eku faitu’utu’uni ke u hanga ‘o tu’utu’uni atu ke hoko ki he kakai.

Ko ia ‘oku ou fokotu’u pe au ia ki he ‘Eiki Nōpelé ko e toki hā pē ha’ane aofangatuku ‘ana ia. ‘Uhingá he ko e lao mahu’inga eni ia ke tukuange ‘aki pe ia ‘a e tautea ko ē pea ‘oku teu fai e fili ‘i Nōvema pea ‘e hoko mo e Pule’anga fo’ou pe ko e hā e Pule’anga ‘e mahino pe ia ko e Pule’anga fo’ou, pe ko e kakai tatau pe ia pe ko e hā ka ko e mahino ko e fili fo’ou pea, pea ka ‘i ai ha Pule’anga mo ha Fale Alea ‘i Nōvema pē pe ko Tīsema ‘oku nau mahu’inga’ia ‘i he kaveinga ko eni pea ko ‘eku, ko ‘eku fokotu’u ki he ‘Eiki Nōpelé ke tukuange e laó ia ke ngāue’aki e tautea maté ‘a ē pē ‘oku ‘ohaké, ka ko e poini ko ē ‘oku ‘ikai ke fe’unga ‘eku faitu’utu’uni, ko e kaveinga mahu’inga mo mafatukituki eni ia mo mamafa pea ‘oku tonu ke fakahā loto e fonuá heni. Pea ‘oku ui faka-Pilitānia he kau ngaahi fonua ‘oku nau fa’a ngāue’aki ‘a e *Referendum*.

Ko e *fair* ia pea mo e napangapangamālie ke faitu’utu’uni ko e ‘omi ‘a e tou loto ‘o e tokolahi taha e fonuá pea kapau ‘oku fai ‘aki e fili Fale Alea ko e ta’u 21 ki ‘olunga pe ko e tukuhifo ki

he ta'u tukuhau. He 'oku 'osi mahino ia kiate kinautolu e palopalema ko eni pea 'oku 'osi 'i ai 'a e fa'ahinga ia 'oku 'osi uesia ai. Kamata mei he ta'u 16 pe ko e ha e tu'utu'uni 'a ha Pule'anga pe ko kinautolu 'oku mahu'inga ke hoko atu ke fakahoko e me'a ko eni ke tanaki ki he tautea mate ki he ongo me'a 'e 2 ko e kuo 'osi. Fakahoko ha fakaha lotu ko u tui ko e ma'a tahá ia. He 'e fili 'a e kakai e fonua pe ko 'enau tui fakakalisitiané he 'oku 'i ai mo e kau vikitimā heni Sea. 'Oku 'i ai te tau ngāue'aki 'etautolu ko u tui ko Fale Alea ni 'oku 'ikai ke hoko mai ha me'a ia ha palopalema fekau'aki mo e faito'o konatapu ki he'etau fanau pe ko e hoko mai he ko hono ngaahi nunu'a 'ona ia ko e ngāue'aki 'etau fanau pe ko e ngaahi kaiha'a hotau 'api pe ko e fakalavea pe ko e kē mo e hā fua.

Ko e ngaahi nunu'a ia 'o e faito'o konatapu pea ko u tui au 'oku te'eki ke lave tautolu ki ai ka ko tu'a ko e fele kakai kuo nau a'u 'a e palopalema e faito'o konatapu kia nautolu. Pea ko u tui he'ikai ke u toe lave au pe ko e faka'uhinga fakakalisitiane pe ko e ngaahi fungavaka e ngaahi tokāteline ka ko e ma'a ia. Fakahoko ke fakaha lotu e fonua pea ko e me'a tonu eni ia ke fai e fakaha lotu e fonua ia ke 'omai, fili e kakai pe 'oku nau mālohi kia nautolu 'enau tui fakakalisitiané pea si'i lava fili ai ke 'omai e totonu 'a e kakai 'oku nau palopalema, na'e hoko ha palopalema kiate kinautolu 'i he kau faito'o konatapu pea mo e ngaahi, kau kalisitiane mo e kau tafa'aki kotoa pē. Ko 'ene napangapangamālie ke nau fili 'oku nau poupou ki he tautea maté pe 'oku 'ikai ke nau fai 'aki pē ngāue pōpula ki he maté. Ko ia ko e ki'i poini pe 'aku Sea ko e me'a totonu eni ...

Sea Komiti Kakato: 'Eiki Nōpele ko e 'uhinga ho fokotu'u ke toe fakafoki 'a e fo'i lao ko eni ko eni ke fai ha talatalanoa?

Lord Tu'iha'angana: 'Ikai ke fakafoki ko e liliu pē tau, to'o e tautea maté 'uhingá kae paasi 'aki ia e laó. He'ikai ke pehē ke holomui e laó ia ko e 'uhingá ko e, he ko e 'uhingá he ko e lao lelei eni ia 'ū kupu ko e. Ko e fokotu'u pē ke, ki he 'Eiki Nōpelé, kapau 'oku ne pehē ke to'o kae paasi e laó ia kae tu'u 'aki pe ia e tautea maté, pea kapau kuo, hangē ko e ngaahi 'uhinga 'oku 'ohaké, ongo'i 'e he fonua pea mo e Fale Alea 'o Tongá mo e Pule'anga 'o e, 'a eni kapau kuo fakamo'oni'i kuo hoko ia. Kuo 'osi e ngaahi me'angāue kotoa ko e kuo 'ohaké ...

<002>

Taimi: 2055-2100

Lord Tu'iha'angana: ... pea 'oku fiema'u ke hilifaki ē, he 'oku 'ikai ke ngata pē ia hono tautea'i 'a ha tokotaha 'oku ne fakahoko ko eni 'i he lao, maumau'i 'a e lao pea tautea'i pea 'osi, he 'oku 'ikai ke mahu'inga ia he ko 'ene mate 'ana 'oku 'ikai ke pehē ia ke toe fakatomala mo e me'a, ka 'oku kau mo e tu'u ia 'a e tautea mate ke 'oua ko e fakatokanga ia ke 'oua na'a, 'oua pē ke sio pē kakai ki ai 'oku tautea mate pea lava pē ia 'o afe ai ha taha ia, kae kehe ko e poini kehe ia Sea ...

Sea Komiti Kakato: Ka ko e lao foki eni. Me'a mai.

'Eiki Minisitā Ngoue: Sea, fakamolemole 'oku ou pehē pē ke fakanounou pē mu'a ki he 'Eiki Nōpele, ko e fokotu'u ko e 'a e Pule'anga 'oku 'osi tali 'a e fo'i lao ko ia, 'oku kau ai 'a e ngāue popula ki he mate. Ko e 'omi ko eni ko e 'omai mei he, ko e *private bill*, 'oku ou fokotu'u atu, fēfē, fo'i taimi ko e te tau mālōlō ai 'i Sepitema, pea 'ai ha'amou ki'i ngāue, mou o 'o fai 'a e ki'i fo'i *consultation* ko ia ki he kakai. Pea 'omi 'a e ngaahi ...

Lord Tu'iha'angana: 'Oku 'ikai ko ha *consultation* eni ia Sea. Ko e fo'i me'a ia, ko e poini ia ko eni 'oku 'osi mahino pē ia ko e tautea mate 'o e ngāue'aki ko eni 'o e me'a ko e *drugs*. Ko e 'io pē 'ikai, pou pou pē ko e 'ikai ke pou pou pea 'oku fai 'aki ia 'a e fili. Ko e me'a ia ko ē, 'oku 'ikai ko e ō eni ia 'o toe talanoa'i 'a e ...

'Eiki Minisitā Ngoue: Sea 'oku te'eki ai ke 'i ai ha'atau lao 'atautolu ki he me'a ko ia.

Lord Tu'iha'angana: Ko e fakatātā pē ia 'a'aku, ko e fakatātā pē ia 'a'aku ka 'e lava pē ia 'o fokotu'utu'u ha founa ke fai 'aki, ka ko e ke hangē ha *referendum*, ko e poini ia, 'e lava pē ia 'o fai he founa ...

Sea Komiti Kakato: Mālō, mahino ia kiate au.

Lord Tu'iha'angana: ... pea kapau 'oku fa'u ha lao 'oku mahu'inga ke fakahū, pea fa'u ha lao ke fai e ha, ha ngāue.

Sea Komiti Kakato: Mālō, kau tukuange mu'a ki he, 'io faka'osi ...

Lord Tu'iha'angana: Ka ko 'eku poini pē ia Sea, pea mo e ...

'Eiki Minisitā Pa'anga: Sea ki'i tokoni atu. 'Osi mahino 'Eiki Sea 'a e pou pou mo e, 'oku ou fokotu'u atu ke tau pāloti. (Ne 'i ai e pou pou)

Lord Tu'iha'angana: Talaange ki he Minisitā Sea ke me'a pē ia 'oua 'e toe fa'a Sea, pea kapau 'oku me'a pea me'a mai ia 'o Sea.

Sea Komiti Kakato: 'Oku lave'i pē 'e he motu'a ni, Hou'eiki, 'oku tuku ki he 'Eiki Nōpele ko e hā ha'ane aofangatuku ...

Lord Tu'iha'angana: 'ai hake e me'a mo 'ene aofangatuku... hoko 'ene me'a ko 'ene Sea ...

Sea Komiti Kakato: ... 'i ai ha'ane aofangatuku he ko ia ha'ana 'a e Tefito'i Lao ko eni fatu hono fakahū mai ki he Fale ni, mou laumālie lelei pē Hou'eiki. Ko e hā 'a e laumālie 'oku 'iate ia, pea kapau 'oku kei tu'uma'u pē 'i he'ene lao, te u tu'utu'uni leva ke tau pāloti, nounou ia. Mālō.

Taukave'i 'Eiki Sea 'ene 'ofa 'i Tonga & tali ke tukulolo ki ha fa'ahinga faitu'utu'uni Fale Alea

Lord Fakafanua: Fakatapu atu ki he Feitu'u na Sea kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki Mēmipa 'o e Komiti Kakato.

Pea 'oku ou fakamālō atu ki he Hou'eiki Fakafofonga Komiti Kakato, 'Eiki Palēmia, Hou'eiki Nōpele kau Minisitā, kau Fakafofonga 'o e Kakai.

Sea, 'oua te mou pehē ko ha me'a ma'ama'a eni, 'oku, 'oku mamafa 'eku loto, ko 'eku 'ofa 'i Tonga. Sea ka tautea au, kae 'aonga 'eku fokotu'u ki he hako tupu 'o e fonua, te u tali lelei pē. Me'a ní ia na'e 'ikai kalisitiane 'a e kau Tonga na'a nau fa'u 'a e Lao ki he Hia, na'a tau toki kalisitiane mai pē 'aneafi, 'ikai Sea. Ko e hia taupotu na'e fatu 'i he lao 'o e fonua ni, talu mei

he kamata 'a e fonua, na'e fakataha'i 'a e fonua ni 'i he tau fakalotofonua, mate ai 'a e tangata, Tupou I, mo 'ene kau to'a 'oku tau laukau 'aki kinautolu 'i he 'aho ni, ko 'enau loto to'a ke lingi toto ma'a e tau'atāina 'o Tonga.

Sea 'aho ní 'oku tau toe maama ange 'oku tau toho mai 'a e ngaahi tokāteline 'o e lotu na'e kamata 'a e lotu kimu'a pea tau ha'u ki māmani. Ko e lelei taha eni 'oku fokotu'u 'a e taupotu 'i he lao lolotonga 'o e fonua. Tali pē ta'etali te u tukulolo pē au ki he fili a e Fale, ka ko 'eku konisenisi Sea, te u taliu pē au ki he 'Otua ka ko e lelei taha eni 'eku fokotu'u ...

<005>

Taimi: 2100-2105

Lord Fakafanua: ...Sea ko e Lao ko ē 'Otua 'oku 'ikai filifilimānako pea 'oku 'ikai toe fehu'ia pea 'oku tapu 'a'ake 'o 'ene kovināite Sea Lao e 'Otua 'oua te ke ala mai 'oku te'eki ke ke teuteu, 'uli 'a e ngeia 'a e 'Otua ka te ofi atu 'o pā atu ki ai na'e mate ai 'a e tangata ko e hā e 'uhinga? ko e potu tapu, tapu tapu, ua ko e Folofola 'a e 'Eiki tau faka'uhinga tautolu Sea ka 'i he māmani ko eni 'oku 'i ai 'a e peaukula 'oku ne tamate'i 'a e hako tupu e fonua, fili heni Sea ka 'i ai ha fānau to'utupu 'e toko 100 'oku lolotonga taki kinautolu ha taha ki he lilifa ke nau mate te u taukave'i e totonu 'a e tokotaha ko ia pē te u toho mai ia ke mate kae mo'ui 'a e toko100. Fili faingata'a Sea. Ko e Fakamaau tuku ki he Fakamaau'anga ke ne fakamaau'i kita ko e mate ko 'Ene 'Afio pē te ne toki fakamaau'i kitautolu.

Kaikehe Sea 'osi mahino 'a e tu'unga 'oku 'i ai 'a e fili he efiāfi ni. Pea 'oku 'osi ma'a 'eku konisenisi Sea kapau 'oku lahi 'etau tokanga ki he tautea mate mahalo 'oku tonu ke u fakahū mai 'e au ha Lao ke fakapekia ē mei he'etau Lao. Ka koe'uhí ko 'ene kei mo'ui 'i he Lao 'o Tonga 'i he'eku fakakaukau fakapotopoto taha 'e tokoni nai ke tau fakapipiki atu ki he palopalema ko eni. 'UHINGA mālie Sea ko au pē mo e 'Eiki Minisitā Polisi 'oku ma taukave'i e me'a ko eni he 'oku ma sio tonu ki he palopalema 'oku hoko 'oku sai pē ia Sea fakahaofi'i 'etau konisenisi tau'atāina homou fili to'o e maté ia lava pē ia Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō.

Lord Fakafanua: Ka 'oku 'uhinga lelei e me'a na'a ku 'omai pea 'oku ou fiefia ho'o 'omai e faingamālie ko eni ke tau tālanga'i he kuo pau ke fai ha ngāue ki he palopalema ko eni Sea tali pē ta'etali, lelei taha eni 'oku fokotu'u atu tali pē ha ngaahi fakatonutonu 'oku loto lelei ki ai 'a e Fale Sea ko u tukulolo mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō. Tu'uma'u pē 'Eiki Nōpele 'i he'ene fokotu'u Lao pea 'oku tau'atāina pē mo e Fale he anga homou feme'a'aki tau pāloti.

'Eiki Minisitā Ako: Pāloti he liliu fē Sea 'o kapau 'e to'o 'a e tautea mate ia mei he fika 3 hangē pē ko ē 'oku fai ai 'a e feme'a'aki 'e kehekehe leva e ua ia mo e tolu.

Lord Fakafanua: Sea sai pē ke u 'oatu e fakatonutonu ke fenāpasi mo e loto e Fale.

'Eiki Minisitā Ako: Ko ia mahalo ko e me'a ia 'e tonu.

Sea Komiti Kakato: Me'a mai.

Fakatonutonu 'Eiki Sea ki he'ene Lao

Lord Fakafanua: 'A ia 'e fakapekia 'a e kupu 3, 'e fakapekia 'a e kupu 5(d) pea mo e kupu 5 (c) kupu si'i 1 mo e fakaloma III pē ko e mate ...mo e 5(d)

Fokotu'u Minisita Ako ke to'o tautea he kupu 3

'Eiki Minisitā Ako: Sea ko 'eku ki'i fehu'i pē hē Sea. Ki'i fehu'i pē Sea ...

<007>

Taimi: 2105-2110

'Eiki Minisitā Ako: Ka to'o leva 'a e mate 'oku hangē 'oku tau 'osi felotoi ki ai, ko e ngāue pōpula pē ki he mate, kapau te mou me'a hake ki he fika 2, 'oku mamafa ange 'a e tautea ia 'i he fika 2 'i he fika 3 he 'e lava ia 'o mo'ua 1 miliona, pea toe ngāue pōpula ki he mate, he 'oku lava ia 'o fakahoko lōua 'a e ongo tautea 'i he kupu 2 ka ko e kupu 3 ia ko e tautea pē ke ngāue pōpula ki he mate.

Na'e 'uhinga foki 'a e 'alu ia ko ē 'o 3 ko e 'uhinga ko e hū mai ko ē 'a e mate, ka ko eni kapau 'oku tau to'o 'e mālohi ...

Lord Fakafanua: Sea ko e 1 miliona 'oku fakapipiki ia ki he ngāue pōpula 'o a'u ki he mate, ka ko hona faikehekehe mo e kupu si'i (iii), ko e ngāue pōpula ia ki he mate.

'Eiki Minisitā Ako: Ko ia mahino pē ia Fakafofonga, kapau te ke me'a pē ki he fika 2, 'e lava 'o fakatou fakahoko, 'a ia 'e lava 'o ngāue pōpula ki he mate pea toe 'oange mo e 1 miliona he 'e lava 'a e ongo fo'i tautea lōua 'o fakahoko lōua 'i he kupu 2, ko e kupu 3 ia ko e ngāue pōpula pē ki he mate. Ko 'eku 'uhinga pē 'a'aku ia Sea na'a 'oku sai ke 'ai tu'o 2 pē lahi ange kae hoko pē 'a e tautea ko ē he 2, kae to'o fakakātoa 'a e 3, mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Ko e fokotu'u ē ke to'o pē tautea he kupu 2.

'Eiki Minisitā Ako: 'Io Sea ke to'o 'a e 3 kae 'ai pē fai e hia tu'o 2 pē lahi ange hē, ko e 'uhinga ko e fai hia tu'o 1, ngāue ki he kau leka 'osi mahino ia 'i he kupu 1, kupu 2, kapau leva 'oku ke toe fai tu'o 2 ia, pē toe lahi ange pea 'e fua tautau leva 'e he Fakamaau ho'o mo'ua kae to'o 'a e 3 ia he ko e 'uhinga he ka 'ikai ia, 'e mālohi ange 'a e, mamafa ange 'a e tautea ia 'i ho tu'o 2 'i ho'o tu'o 3.

Lord Fakafanua: Sea ko e kupu ko eni 'oku hangē ko e *three strikes* 'a ē na'e ngāue ki he Palesiteni Clinton 'i 'Amelika 'o holo ai 'a e *ground* ko ē ai 'i he hivangofulu tupu, 'a ia ko e *three strikes* ko eni ko e *strike* 'uluaki te ke taliui ko e ki he kupu si'i (i), ko ho'o takai tu'o 2 mai te ke taliui leva ki he tautea 'i he kupu si'i (2) 'a ia ko e 1 miliona ia mo e ngāue pōpula 'o a'u ki he mate. Ko 'ena faikehekehe ka ke tu'o 3 mai ki he lao, ko e ngāue pōpula ia ki he mate.

'A ia 'oku kehekehe pē hono fua tautau 'a e tautea 'e 3, pea ko e ngāue pōpula ki he mate 'oku ou tui 'oku kovi ange ia 'i he 1 miliona pē ko ha toe tautea pa'anga.

‘Eiki Minisitā Ako: Fakamolemole pē Sea, pau pē ‘oku mea’i pē ‘a e *sponsor*, kapau te ke me’a pē ki he kupu 2, te ke lava ‘o mo’ua ‘o a’u o 1 miliona pea te ke toe ngāue pōpula ki he mate, ‘o lava hilifaki fakatou’osi, ‘a ia ‘e ala mamafa ange ‘a e tautea ia ‘i he kupu 2 ‘i he tautea ‘i ho’o ha’u fika 3, he ko e fika 3 ia ko e tautea ngāue pōpula pē ki he mate.

Lord Fakafanua: Sea fakatonutonu atu. **‘Oku ‘ikai laka hake ‘i he ngāue pōpula ki he mate.**

Sea Komiti Kakato: Mālō.

‘Eiki Minisitā Ako: Ko ia.

Semisi Sika: Ko e ki’i tokoni atu pē ‘e Sea, ‘a ia kapau ‘e ha’u tu’o 2, mahino ‘a e ha’u ‘uluaki ‘oku ‘i ai hono tautea, ka ha’u tu’o 2 ‘e lava pē ke tautea’i, 1 miliona pē ko e ngāue pōpula ‘o toe laka hake, pea kapau leva ‘e ha’u tu’o 3, ko e tautea ena hono tu’o 3.

Lord Fakafanua: **‘Ikai toe laka hake,** ‘ikai toe laka hake ‘i he mate.

Semisi Sika: ... ‘ikai toe laka, ko ia, ko ia. ‘A ia ‘e lava pē ia ke tautea’i hono 2 ‘a e 1 miliona pea ‘osi ia, *depend* pē foki mei he tu’utu’uni ‘a e Fakamaau, pea ka toe liu tu’o 3 mai ‘e fai leva ‘e he kupu 3 si’isi’i ko ē ‘a e tautea ko ia.

‘Eiki Minisitā Ako: ‘A ia ko e fakama’ala’ala eni Sea, ko e ‘uhinga kapau ‘e ha’u tu’o 2, ‘e lava ia ‘o tautea ngāue pōpula ki he mate, pea toe mo’ua 1 miliona he ‘oku talamai ia hē, ‘e lava ‘o faka, hopo fakatou’osi. Ko e 3 ia ko e ngāue pōpula pē ki he mate, ‘a ia ko e ‘uhinga pē ia ke vakai’i pē, mahalo na’a ‘oku tonu pē ...

Lord Fakafanua: Mahalo na’a ko ena ‘oku *highlight* pē hena, **‘ikai laka hake ‘i he ngāue pōpula ki he mate,** ko e si’isi’i hifo ia he mate.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Sea ki’i tokoni atu pē na’a ...

‘Eiki Minisitā Ako: Ko e **‘ikai ke laka hake** ko e mahino ia te ke lava ‘o mate.

Mateni Tapueluelu: ‘E tatau ia, **ka ‘ikai laka hake,** ‘e tatau ia.

‘Eiki Minisitā Ako: ‘Io, ko e tatau ia ‘oku pau ke ke lava koe ‘o ngāue ki he mate, ko e ...

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Ka u ki’i tokoni atu pē Sea.

Mateni Tapueluelu: Kapau ‘e laka hake ‘i he ngāue pōpula ki he mate ko e tautea mate ia, ko e ‘ikai laka hake ‘i he ngāue pōpula ki he mate, ko e ngāue pōpula ia ...

Sea Komiti Kakato: Hou’eiki mou ki’i me’a tahataha hake he ‘oku faingofua ho’omou fakakaukau fakatautaha ho’omou me’a ka ‘oku ki’i puputu’u ‘a e motu’a ni ia, ‘oku 2 pē hoku telinga.

‘Eiki Minisitā Ako: Sai pē.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Kau ki’i tokoni atu pē Sea.

Sea Komiti Kakato: Pau pē ke hangē ko e me'a na'e fakamatala ki ai 'a e Sea ...

Lord Fakafanua: Sea 'oku ou kole atu ki he kalake ...

Sea Komiti Kakato: Pau pē ke hangē ko e me'a na'e fakamatala ki ai 'a e 'Eiki Sea, 'a e fokotu'utu'u ko eni, *series* 'o e fanga ki'i faka'ilonga fakaloma ke fou hifo mei he 1 ki he 2 ki he 3, kapau 'e toe *repeat* ...

Lord Fakafanua: Sea 'oku ou kole atu ki he kalake ke to'o hake 'a e lea fakapālangi kapau 'e tokoni ki he ...

<005>

Taimi: 2110-2115

Lord Fakafanua: Mahino ko eni e Fale ... 'a ia ko e fakapālangi ko e loma (ii) Ko e *imprisonment for any period not exceeding life*.

'Eiki Minisitā Ako: Ko e ... *exceeding life* ...

Lord Fakafanua: ... he mate 'i he mo'ui.

'Eiki Minisitā Ako: 'A ia ko e me'a pē 'oku lahi ange 'i he ngāue pilisone ki he mate ko e tamate'i pē ko e *death penalty*.

Lord Fakafanua: Ko e, ko e mo'ui 'i pilisone, *life imprisonment* 'oku lahi ange ia he *not exceeding life*. 'A ia 'oku fakatatau eni ki he ngaahi lao kehe pē 'i he lao hia.

'Eiki Minisitā Ako: Kole ange ki he Kalake ke 'ai fakamā'opo'opo fakalelei he ko e 'uhinga ia ko ē na'a tau 'ai ai hē 'e lava 'o ngāue pōpula ki he mate 'i he'ene takai ua pea fakapapau'i leva he tolu ngāue pōpula ki he mate pē ko e tamate'i. Ko e me'a ia na'a tau alea'i 'o kapau ko e *advise* kehe 'ena ia me'a fa'iteliha pē 'a e Feitu'u na Sea mālō.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea kapau 'e tokoni atu pē ki he ...

Ngaahi fakatonutonu 'Eiki Sea ki he kupu 3 mo e 5

Sea Komiti Kakato: Ko e ko e fokotu'u na'a ke fokotu'u mai 'e Fakafofonga 'Eiki Nōpele ko e kupu 5 (c) ko e 1 mo e 3 ke to'o?

Lord Fakafanua: Ko ia Sea 'a ia ko e kupu 3 'oku fakapekia ia. Pea ko e kupu 5 (d) 'oku fakapekia kakato e fo'i kupu ko ia. Pea ko e kupu ko eni 'oku me'a mai ki ai e 'Eiki Minisitā Ako ko e kongā pē 'oku fakalau 'i he kupu 5 (c) 1 kupu (d) iii fakaloma pē ko e mate ko e toenga ia 'oku 'atā pē ia Sea.

'Eiki Minisitā Ako: 'A ia ko e 'e Sea ko e me'a ko ē na'e fakahoko atu ai 'a ia 'oku pehē he motu'a ni 'oku lahi ai mamafa ange 'a e tu'o ua he tu'o tolu hangē ko ē ko 'ene 'asi hena 'o 'ikai laka hake he ngāue pōpula ki he mate. 'A ia 'e lava ia 'o ngāue pōpula ki he mate 'i he fakalea ko ē ...

Lord Fakafanua: *Not exceeding life* Sea ko e Fakamaau'anga te ne toki ...

'Eiki Minisitā Ako: *Not, not exceeding means you can have life imprisonment but not death penalty* ...

Lord Tu'iha'angana: 'Eiki Sea ko u tui 'oku mahino pē me'a 'oku mahino pē me'a 'oku me'a ki ai e 'Eiki Minisitā ia ...

Sea Komiti Kakato: Mālō.

Lord Tu'iha'angana: Faka'uhinga e Sea ka ko e faka'uhinga eni 'a e Sea mo e kau lao ko ē 'a e Fale Alea 'a ia ko e 'uhinga, ko e 'uhinga pē 'Eiki Minisitā ka 'oku mo'oni ia ko e faka'uhinga ia 'a e Minisitā ka ko e faka'uhinga 'a e Sea 'e 'ikai ke a'u ia ki he me'a ke a'u ki he ngāue pōpula ki he mate, ko e hā e taupotu taha ko ē pea ngāue pōpula ki he mate ko e mahalo ko e 'uhinga ia ki hē ...

Lord Fakafanua: Sea ko u kole atu ki he 'Eiki Minisitā Lao ke ne ...

Lord Tu'iha'angana: Ko 'etau fakalea faka'uhinga 'a'au 'oku mo'oni pē Minisitā ia.

Lord Fakafanua: 'Eiki Minisitā Lao ke ne hanga 'o fakatonutonu mai Sea 'oku ne 'osi mea'i pē 'e ia e me'a 'oku 'uhinga ki ai e kupu ko eni.

'Eiki Minisitā Ako: Pē kimu'a pē 'e Minisitā ko e ko e 'uhinga ko ē na'e 'ai ai faikehekehe 'aki e tolu he ko e tolu ia na'e 'asi ai 'a e tautea tamate'i 'a e *death penalty* mahino ia 'oku kehe 'aupito ia mei he *life imprisonment* pē ko e ngāue pōpula ki he mate.

Lord Fakafanua: Sea ko e tolu ko e ngāue pōpula ki he mate pē ko e mate 'oku tau tamate'i e mate kae ngāue pōpula pē ki he mate.

'Eiki Minisitā Ako: Ko ia 'a ia te ke lava pē koe 'o ngāue pōpula ki he mate he ua te ke lava pē 'o ngāue pōpula ki he mate he tolu ka 'i he ua te ke lava koe 'o ngāue pōpula ki he mate mo e taha miliona.

Lord Fakafanua: 'Ikai ke ne hanga 'e ia ...

Mateni Tapueluelu: Sea ki'i tokoni atu pē ko e 'uhinga ko e fakalea Sea...ki'i tokoni atu Sea.

Lord Fakafanua: 'Oku 'ikai ke hanga 'e ia 'o lau kakato mai e kupu (2) ko e fakalea ko e 'ikai laka hake 'i he ngāue pōpula ki he mate 'a ia ko hono fakapālangi ko e *not exceeding life*.

'Eiki Minisitā Ako: Ko ia.

Lord Fakafanua: 'Oku kehe ia mei he *life imprisonment*.

Sea Komiti Kakato: 'Oku mahino kiate au ...

'Eiki Minisitā Ako: Ko e *exceeding* pē ai ko e me'a pē 'oku tapu ai ko e *death penalty* ko e taimi 'oku pehē ai ko e *not exceeding life imprisonment* ...

Sea Komiti Kakato: Me'a mai angé 'e Tongatapu Fika 4.

Mateni Tapueluelu: Sea fakamolemole pē ko u tui mahalo ko e ko e ko e fakakaukau 'oku tatau ka ko e fihí ko e fo'i fakalea 'oku pehē 'i he ua, **'ikai laka hake 'i he ngāue pōpula ki he mate.** Kapau te tau fetongi 'o pehē 'e mo'ua pa'anga 'e taha miliona pē ko e ngāue pōpula ki he vaha'ataimi kae 'oua 'e ngāue pōpula ki he mate ofiofi ia he me'a mahalo 'oku me'a mai ko ē ki ai e ...

'Eiki Minisitā Ako: Ko ia 'a ia ko e 'uhinga tatau ia mo e me'a ko ena 'a Tongatapu 4 Sea.

Mateni Tapueluelu: He ko 'ene tu'u ia ko 'ene ofi ia.

Lord Fakafanua: Sea 'oku tau hanga tautolu ia 'o faka'uhinga'i 'a e fakalea 'oku lolotonga 'i he laó pē te u kole atu ki he Kalake ke ne hanga 'o faka'asi hake 'a e kupu 3 e lao ko eni 'a e tefito'i laó 'oku hā pē ai e fakalea tatau mo eni.

Kole Tongatapu 8 ke fakakau 'ene fokotu'u ke tautea 'oua toe si'i hifo hono ta'u motu'a

Semisi Fakahau: Sea fakamolemole pē ko e, tonu ke fakakau atu pē fokotu'u 'a e motu'a ni.

Sea Komiti Kakato: Me'a mai.

Semisi Fakahau: 'A ia ko e ko e me'a ko ē fetongi e pa'anga ko ē taha miliona pea ngāue pōpula fakatatau ki hono ta'u motu'a. 'Oua toe si'i hifo hono ta'u motu'a.

<009>

Taimi: 2115-2120

Sea Komiti Kakato: ... 'Oua te mou toe fokotu'ú ka tau fika'i angé pe 'e tonu e 'ū me'a ni. Ko e me'a ia 'a e Komiti Laó na'e tonu ke mou fakamahino mo ho'omou Komiti tau toe fihí tu'u holo 'i lotó ni.

Mo'ale Finau: Sea, ki'i fakahoha'a atu Sea fakamolemole

Sea Komiti Kakato: Me'a mai

Mo'ale Finau: Na mau 'osi loto taha pe kimautolu Sea ki he faka'uhinga ko ená e 'Eiki Nōpelé 'a ia ko e *not exceeding life* ko e 'ikai ke 'ova ia he mate, 'a ia 'oku kei mo'ui pe ia, ko e faka'uhingá ia.

'Eiki Minisitā Ako: Fakatonutonu atu Seá na'a mau felotoi ke **ngāue pōpula ki he mate pe mate.** Ko e fo'i me'a ia na mau felotoi ki ai, he ko e 'uhingá leva ko e fo'i lēvolo kehe 'a e *death penalty* ka na'e fai e felotoi ko ē ki ai, 'i he Komiti. Kae 'oua 'ai ke pehē namau felotoi ki he me'a ko ē pea kapau 'omai miniti e komiti

Mo'ale Finau: Sea ka u ki'i tokoni atu pe Sea

Sea Komiti Kakato: ‘Eiki Nōpele Ha’apai

Lord Fakafanua: Sea ko e Lao lolotonga eni ia ke mou me’a ki ai, Ko e Kupu (4) ‘o e Lao lolotonga ‘oku ‘I ai ‘a e Kupu 4 (b) (i,ii,iii,iv) ko ena ko e faikehekehe ena Sea ‘a e (iii) *imprisonment for a term not exceeding 3 years* ko e (iv) *imprisonment for a period not exceeding life* ‘a ia ko e si’i hifo ia he mo’ui ‘a e *imprisonment for life* ko e ‘ikai laka hake ‘i he mo’ui. Kalake kapau ‘e tuku hake ‘i he fakatonga ke me’a ki ai e Hou’eiki.

Sea Komiti Kakato: Mālō, Mou ngāue pe kau Kalake ki he me’a ko ē ‘oku me’a ki ai e Hou’eiki ke nau laumālie lelei ka tau paloti leva pea mou toki fakamā’opo’opo ‘e moutolu e ngaahi fakatonutonu. Te tau fihitu’u kitautolu heni hangē eni ia ha tau Komiti Tu’uma’u ‘atautolu he laó ni. Mou feme’a’aki pe kae tauhi pe ko fē ‘oku tafe ki ai e malohi hangē ngaahi feme’a’aki kae tu’u ai ‘e tau fakatonutonu mo e fakalelei ko eni ‘o e fo’i lao ko eni pea ko ‘etau pāloti pe ‘e toki fakakakato ki ai e ngāue ‘a e Kalaké mei hono fakatonutonu ke tonu ‘ene tafe e anga ‘ū me’a ‘oku loto ke to’o mo tu’uma’u pe ‘i loto hē. Me’a mai

‘Eiki Minisitā Ako: ‘Ai pe kapau ke u ki’i na’a tokoni Sea, he ‘oku ou tui ‘oku tau tui tatau tautolu, ko e fo’i pe eni ke tonu hono fokotu’u ko ē ki he laó ‘o kapau te u pehē atu *not exceeding* 5, ‘oua laka hake he 5. Ko e hā leva tali ki ai, ko e 5 ‘o fai ki lalo, ko e ‘uhinga ia *not exceeding*, ‘a ia ‘oku ‘ikai tali e 6 he ‘oku lahi e 6 he 5 ko u tui pe na’a tokoni atu ia.

Sea Komiti Kakato: Ko e me’a ‘e tokoni, ‘e tokoni kiamoutolu he komoutolu ‘oku feme’a’aki pea ‘e makatu’unga ai ‘eku fokotu’u atu ke fai e pāloti he mahino kiate au. Ko moutolu ‘oku mou fehē’aki, ko au ‘oku tali atu ke ‘i ai ha me’a ke mou fokotu’u mai hangē ko ia ‘oku fokotu’u mai ko eni kiate aú ke tamate’i e Kupu (3), tamate’i e tautea maté mei he Kupu 5 (c), kupu (2) (fakaloma) (iii) pea mo e kupu (5) (d).

‘Eiki Minisitā Lao: Sea, ka u ki’i tokoni atu pe Sea

Sea Komiti Kakato: Me’a mai

Faka’uhinga Minisitā Lao ki he faikehekehe kupu 2 & 3 e Lao

‘Eiki Minisitā Lao: ‘I he’eku vakai ko ē ki he kupu (2) mo e kupu (3) ko hona kehekehé ko e kupu (2) ‘e ngata me’i he ngāue pōpula ki he maté ki lalo ‘atā e fakamaaú ke ne hilifaki ha fa’ahinga tautea ai. ‘I he kupu (3) kamata ia me’i he ngāue pōpula ki he maté pea ko e me’a pe ko eni na’e tonu ke hoko atu ki ai ko e mate ka ‘oku tau to’o ia ka ‘oku *mandatory* ‘a e ngāue ki he mate, ko hono kehekehe pe ia Sea mālō.

‘Eiki Minisitā Ngoue: Sea pe ‘e ngāue’aki pe ‘emau fanga ki’i faka’uhingá he mahalo ‘e ‘aonga pe ki he Feitu’u na. Ko e ‘uluaki, tonu ‘aupito, ta’u ‘e 30, 5 kilu pē ko e tautea fakatou’osi Sea. Ki’i tahataha hake ki ‘olunga masi’i, ko e loma 2 si’i (ii) ko ia eni ‘oku tau ki’i fakafekiki ai. Me’a mai ange ha taha he Falé ni ‘oku faka’uhinga lao ‘okú ke mea’i e ‘aho mate e tokotaha ko iá, fakapapu’i

Lord Fakafanua: Sea, na’e ‘osi fakatonutonu mai ‘e he ‘Eiki Minisitā Laó, ko e ‘uhinga e mate, ‘ave mafai ki he fakamaaú ke ne fakafuofua’i pe ‘e hilifaki atu ha ta’u ‘e 40, 50 pe 70 ko e kupu si’i (3), mate, ‘ikai ke ‘i ai ha faingamālie, ko ho ‘alu pe ‘o mate ‘i pilisone ko ‘ena faikehekehé ia Sea.

‘Eiki Minisitā Ako: Sea, ko e fakatonutonu Sea ‘oku ou ...

<010>

Taimi: 2120-2125

‘Eiki Minisitā Ako: ... ‘uhinga na’a tau loto ke to’o ‘a e mate, kae tuku pē ‘a e ngāue pōpula ...

Lord Fakafanua: Sea ‘oku ‘osi to’o ‘a e mate, ko e pilīsone eni ki he mate ‘oku kehe.

‘Eiki Minisitā Ako: Ko ia kole atu ki he Fakafofonga kapau ‘oku ne fakatonutonu pea ne fakatonutonu mai he kupu mo e veesi, ka ko ‘eku ‘uhinga eni, ko ene to’o ko ē, toe pē ngāue pōpula ki he mate he 3, me’a leva kI he 2, ‘i ai lava ai ‘o ngāue pōpula ki he mate, pea toe mo’ua pa’anga. Ko e ‘uhinga ia ko ē na’a tau fai ai ko ē ‘a e feme’a’aki, he ‘e ala lahi ange mo’ua he 2, ‘i he 3 mālō.

Lord Fakafanua: Sea ‘oku ‘ikai ke lau kakato ‘e he Fakafofonga, ‘Eiki Minisitā Ako ‘a e kupu. ‘Oku ‘ikai laka hake ‘i he ngāue pōpula ki he mate, ‘oku ne lau pē ‘e ia ‘a e ngāue pōpula ki he mate, kapau te ne lau pē ‘e ia ‘a e ngāue pōpula ki he mate ‘oku na tataua leua naua, mo e kupu si’i (3).

‘Eiki Minisitā Ako: Ko ia.

Lord Fakafanua: Ka ‘oku na kehekehe he ko e kupu si’i (2) ‘asi ai ‘oku ‘ikai laka hake ‘i he ngāue pōpula ki he mate.

‘Eiki Minisitā Ako: Na’a ku ‘oatu’a e ki’i fo’i fakatātā ‘anenai Sea na’e ‘ikai ...

Lord Fakafanua: Sea na’e fakatonutonu ki he ‘Eiki Minisitā Lao te tau falala ki ai pē ko e ‘Eiki Minisitā Ako.

‘Eiki Minisitā Ako: ‘Ikai laka ‘i he 5 Fakafofonga Ha’apai, ‘ikai laka ‘i he 5 ko e hā ia. Ko e 5 ia ‘o faai ki lalo. Ko e laka ‘i he ngāue pōpula ki he mate ko e ngāue pōpula ia ki he mate ‘o faai ki lalo. ‘A ia te ke ala ngāue pōpula ki he mate he 2, pea ke toe mo’ua pa’anga, fika 3 ngāue pōpula pē ki he mate, si’isi’i ange ia.

Lord Fakafanua: Kupu si’i (2), ‘oku tu’utu’uni ia ki he Fakamaau’anga ke nau hilifaki ‘a e ngāue pōpula ‘o a’u ki he mate, ‘e ‘i he Fakamaau’anga ia ke nau fakafuofua’i pē ko e hā ‘a e lahi ‘o e ta’u ko ia. ‘Oku lolotonga ngāue pē ia ‘i he lao ko eni.

‘Eiki Minisitā Polisi: Sea kātaki pē mu’a Sea, ko ‘eku ‘uhinga ke fakamahino’i mai ko e kupu ko ē hono 2 ‘e lava ke, mei he mate ki lalo.

Lord Fakafanua: Ko ia.

‘Eiki Minisitā Polisi: Ko e 3 hangatonu pē ki he mate.

Lord Fakafanua: ... hangatonu pē ki he mate.

‘Eiki Minisitā Polisi: Ko hona kehekehe ia ...

Lord Fakafanua: Ko hona kehekehe ia ...

‘Eiki Minisitā Polisi: Ko ia ‘e lava ‘o fai ‘e he Fakamaau ‘a e tautea ‘o ‘ikai laka hake kae lava ia ‘o holo ki lalo mei he miliona mo e ngāue pōpula ki he mate, ta’u ‘e 70, pē ko ha fa’ahinga ta’u pē. Ko ia.

Lord Fakafanua: Ko ia, ko e Fakamaau’anga te nau toki tu’utu’uni ki ai.

‘Eiki Minisitā Polisi: Mālō Sea.

‘Eiki Minisitā Ako: Pea ko e 2, kapau te ke me’a ki ai, ke fakahoko fakatou’osi, ‘a ia te ke ala ngāue pōpula ki he mate pea ke toe mo’ua pa’anga, ko e ‘uhinga ia ‘o e fakatou’osi ko ē ‘i he konga fakamuimui ‘o e kupu 2.

Lord Fakafanua: Sea pē ‘e fakatou’osi, ‘ave mafai ki he Fakamaau’anga ke ne toki fili ‘e ia pē ‘e a’u ki he 1 miliona pea mo e pilisone.

‘Eiki Minisitā Ako: ‘Io. ‘Ai kau ‘eke atu ai leva ki he Fakafofonga. ‘I he kupu 2 ...

Sea Komiti Kakato: Me’a mai.

‘Eiki Minisitā Ako: ... te ke lava ‘o ngāue pōpula ai ki he mate, pea ke toe mo’ua 1 miliona? ‘pIo, ko e fo’i tali ia.

Lord Fakafanua: ‘Io, ka ‘oku ‘ikai ke pule ha taha ki he taimi te ke mate ai, ka ko e fakafuofua ‘a e Fakamaau’anga te nau toki hilifaki atu ‘o makatu’unga ai ho’o pilisone.

‘Eiki Minisitā Ako: Ko eni na’a ke toki me’a mai pē ‘Io, te ke ‘alu ‘o ngāue pōpula ki he mate, pea ke to e mo’ui ...

Semisi Sika: Sea ‘oatu ha ki’i tokoni kehe, makehe mei he ongo Fakafofonga.

Sea KomitiKakato: Mālō Hou’eiki.

Semisi Sika: Mahino pē kapau ‘e faka’aonga’i ‘e he Fakamaau’anga ia ‘a e a’ua’u ko ē ‘o e fo’i tautea ko ē ‘i he kupu 2 ‘oku fu’u ma’olunga ange ia ‘i he 3, ka ‘oku ‘omai ‘e he 2 ‘a e faingamālie ki he Fakamaau’anga ke ne tukutuku hifo hifo, ‘o kapau ‘oku loto ‘a e Fakamaau ke tukutuku hifo, pea kapau leva ‘oku mafatukituki ‘a ‘ene liu tu’o 2 atu, ‘o pehē ‘e he Fakamaau’anga ia ‘ai ai leva ‘a e tautea ki he mate ko ‘ene ‘osi ‘a’ana ia, ‘oku pule pē Fakamaau’anga ia. Ka ‘oku ‘omai’a e fo’i room ai ke ne tukutuku hifo ‘o kapau ‘oku ne ongo’i ke tukutuku hifo ‘i he 2, pea ka ke ka to e liu tu’o 3 mai, ko e ‘alu ‘aupito ia ki he ngāue pōpula ki he mate.

‘Eiki Minisitā Ako: Poupou pē au ki he ngaahi *view* ko eni Sea, ka ko e poini na’a ku ‘oatu Sea, ‘e ala mamafa ange ‘a e tautea ‘o e ta’u 2 ‘i he ta’u 3, ko e poini ia na’a ku ‘oatu ‘e ala mamafa he ‘e lava ‘o ngāue pōpula pea toe ngāue, totongi pa’anga, ko e founa pē ia Sea. Mālō.

Semisi Sika: Ko ia pē Sea. Mo’oni pē. ‘E lava pē.

Sea Komiti Kakato: Me'a mai 'a e 'Eiki Minisitā Lao.

Fokotu'u Minisita Lao ke 'ai ha taimi pau he kupu (2) ke ta'u 20 'oua toe laka hake

'Eiki Minisitā Lao: Sea, fēfē ke fokotu'u atu Sea ke maliu 'a e me'a ko ē ngāue pōpula ki he vaha'a taimi 'oku 'ikai laka 'i he mate, 'ai ha fo'i taimi pau, hangē ko e fakapō teuaki 'oku ta'u ia 'e 15, kapau 'e 'ai 'a e 1 miliona pē ko e ta'u 'e 20, mei he ta'u, 'oua 'e laka 'i he ta'u 'e 20, pea toki 'ai leva he ke tautea ki he mate he 'oku 'ikai ke toe 'i ai ha tautea kehe, ngāue ē ki he mate.

Sea Komiti Kakato: 'A ia 'oku ke fokotu'u mai he ta'u 'e 20 he 'ikai laka hake...

'Eiki Minisitā Lao: He 'ikai laka hake 'i he ta'u 'e 20.

Sea Komiti Kakato: 'I kai laka hake 'i he ta'u 'e 20.

'Eiki Minisitā Lao: Ko ia.

Fokotu'u Tongatapu 2 ke ta'u 'e 50 'uluaki ta'u, 20 maumaulao tu'o 2 pea tautea mate tu'o 3

Semisi Sika: Fokotu'u atu 'a e ta'u 'e 50 ia he kupu si'i (2), 30 'a e 'uluaki, 20 'a e 2, pea ngāue pōpula ki he mate 3.

Sea Komiti Kakato: Ko e 50 ia 'oku 'osi ngāue ia heni.

'Eiki Minisitā Ngoue: 'Oku ou poupou atu Sea ki he me'a ko ia, 'ai pē ka tau 'ai 'a e ki'i fo'i fakaoli, tau pehē pē kapau 'e fika 8, kapau ko e Fakamaau, sio atu pē au ki he'ene ha'u ...

<011>

Taimi: 2125-2130

'Eiki Minisitā Ngoue: ... me'a mai ki fo'i me'á 'e mate pe 'auhu. Te u tautea ia ta'u pē taha pea totongi 1 miliona he 'e mate ia. 'I kai foki ke u 'ilo au ki he maté ko e me'a pe ia 'a Sihova 'oku ne 'afio'i e maté. 'E fakafuofua e fakamaau hangē ko e, ko 'etau pehē ko e Fakafofonga Fika 14 'a ia te u 'ange ha ta'u 'e 20 ki ai na'a mate.

Sea Komiti Kakato: Mālō.

'Eiki Minisitā Ngoue: He 'oku 'ikai foki ke u 'ilo 'e au e maté Sea.

Sea Komiti Kakato: Hou'eiki mou fakamā'opo'opo mai 'a homou ngaahi fokotu'u.

'Eiki Minisitā Ngoue: Ka 'oku sai hono 'ai hake he 'e, 'ai mu'a Sea ke fanongo mai ki he'eku fakamalangá.

Sea Komiti Kakato: Fu'u lahi homou malangá. Ko u feinga'i ke u fakamā'opo'opo e fo'i lao ko eni ka tau mālolō ā telia e tu'utu'uni na'a tau mo'ua. Na'a tuai mai e tautea maté ia ka tau mo'ua tautolu 'i falehopo ki he lao e Pule'angá he taimi ní. Mou fakamā'opo'opo mai homou ngaahi fokotu'u lelei ko e 'uhingá kae fakamā'opo'opo he kau kalaké kau pāloti au 'i he fakatonutonu he tānaki mo e fakalelei kae toki fokotu'utu'u leva. Mahalo ko e solova'anga ia. Kau kalake mou ngāue moutolu ki he lelei taha ko eni 'oku fai ai e loto taha ko eni 'a e ngaahi fokotu'u ki he ngaahi kupu ko eni mo e ngaahi ...

Lord Tu'iha'angana: Sea ka u ki'i tokoni atu mu'a. Kātaki pē 'Eiki Sea ko 'eku tokanga atu pē au ki he founa ngāue ko ena 'oku kamata ke ke ngāue'akí. 'A e tau pāloti tautolu kae toki fakalelei'i mai. Ko e ngāue ko eni 'a e Fale...

Sea Komiti Kakato: 'Ikai ko 'eku 'uhingá eni 'oku pehé ni. Ko 'eku 'uhinga eni 'oku pehé ni. Ko e maau ho'omou fokotu'u 'oku mou loto taha ki ai ko ia te u fakapaasi ai 'a e laó 'i he 'uhinga 'o e fakatonutonu kátoa pē 'i loto ai, 'a 'enau toki hanga 'o fakamā'opo'opo.

Lord Tu'iha'angana: 'Eiki Sea mo'oni pē ho faka'uhingá ka ko e lao eni. 'E ma'ama'a e laó hetau fa'ahinga ngāue. Ko 'etau hiki nimá he me'a 'oku tohi'í. Ko 'etau pāloti kuo 'osi tohi e me'a ko iá. 'Oku 'ikai ke 'i ai ha me'a ko 'etau fakamā'opo'opo kae, ka tau pāloti kae toki hanga he Kalaké 'o fakahūhū mai ki he fakalea 'oku tau ...

Sea Komiti Kakato: Mālō.

Lord Tu'iha'angana: Neongo 'oku mo'oni pē Sea ka ko 'eku tokanga pē 'a'aku ia 'oku 'ikai ke 'i ai ha tu'utu'uni pehē ia ko 'etau pāloti'i ...

Sea Komiti Kakato: 'Ikai 'oku 'ikai ko e ...

Lord Tu'iha'angana: Ko 'etau pāloti he me'a 'oku tohi.

Sea Komiti Kakato: Kae kehe. Ko e tu'u ko ē he tohi ...

Lord Tu'iha'angana: Ka ko eni ... ke fakamā'opo'opo ...

Sea Komiti Kakato: Pea loto taha ke pāloti'i e 'uhinga e fakatonutonu ko ia 'e tohi'í.

Lord Tu'iha'angana: Ko ia pea 'omai mu'a 'o tohi ke tau pāloti he me'a 'oku tohi kae 'oua te tau pāloti tautolu he tu'u pehē kae toki fakalelei'i he Kalaké 'i tu'a pea 'ave.

Sea Komiti Kakato: Pe'i mou fokotu'u mai me'a ke tohi'í.

Lord Tu'iha'angana: 'Oku 'ikai ke 'i ai ha lao pehē ia.

Fakamā'opo'opo Sea Kōmiti ngaahi fokotu'u liliu he kupu 2,3 & 5

Sea Komiti Kakato: Tauhi e maau hotau Fale ni. Ko e me'a 'oku ou ma'u 'i he'eku pepa 'oku 'iate aú ke tamate'i e kupu 3 'o e laó 'a e kupu 3 pea tamate'i 'a e tautea maté mei he kupu 5(c) 2 mo hono fakatonutonu 'o e taimi 'o e 'uhinga 'o e taimí pe ko e ta'u 'e fiha pea mate pea mo e kupu 3.)

Fokotu'u liliu ta'u 15 kupu (1), ta'u 30 kupu (2) pea tu'uma'u kupu (3) he ngāue popula ki he mate

Lord Fakafanua: Sea ko u fokotu'u atu au ia ke liliu e kupu si'i 1 ke ta'u 'e 15, liliu e kupu si'i 2 hangē ko e fokotu'u ko eni 'a e 'Eiki Minisitā Lao ke ta'u ia 'e 30 pea tu'uma'u pē kupu si'i 3 ngāue pōpula ki he mate.

'Eiki Minisitā Ako: Poupou atu Sea.

Sea Komiti Kakato: Fokotu'u ē. Ko e ta'u 'e 15, ta'u 'e 30 ...

Fokotu'u 'ave tauteá ki he taupotu tahá pea hiki ta'u ngāue popula

Semisi Sika: Sea, Sea ko u fokotu'u atu. Sea kātaki toe 'oatu mo e ki'i fokotu'u. Na'a tau feinga eni ke tau fakahaofi 'a e tautea maté. Ko u kole atu ko hotau laumālie ke 'ave e tautea ki he taupotu tahá ka 'oku 'ikai ko e maté. Te tau toe tukuhifo e 'ū mata'ifika ko eni 'e fepaki mo 'etau faka'amu ke 'ave 'a e tautea ki he a'ua'u. Fokotu'u atu ke tu'uma'u e 30. Ko hono ua 'alu ki he ta'u 'e 50. Ko hono tolu tamate'i pe ko e mate kae ngāue pōpula ki he mate.

Lord Fakafanua: Sea 'oku toe lelei pē mo e fokotu'u ko ena.

Sea Komiti Kakato: Fakamolemole pē Tongatapu Fika 2 he ko u ki'i puputu'u.

Mateni Tapueluelu: Fakamolemole Sea ko e fokotu'u ko e fokotu'u atu Sea pē 'e lava ke tu'uma'u pē 'a e ta'u 'e 30 'i he kupu 1. 'Oku toe 'eke mai pea ko e kupu hono 2 ke ta'u ia 'e 50.

'Eiki Minisitā Ngoue: Sea kuo 'osi mahino.

Mateni Tapueluelu: Ko e me'a ia na'e fokotu'u atu 'e Tongatapu 2.

'Eiki Minisitā Ngoue: Kuo mau 'osi fanongo ki ai pea kuo 'osi mahino.

Lord Tu'iha'angana: Sea ko 'eku 'uhinga ia. Ko u tui au ia ...

'Eiki Minisitā Ngoue: Ko e hā 'ene toe fakama'ala'ala 'ana 'oku fai kae fai mo tau pāloti.

Mateni Tapueluelu: Ko e 'eke mai he Sea ke toe fakama'ala'ala ange ko e hā e ngaahi mata'ifika ...

'Eiki Minisitā Ngoue: 'Oange ki he Fakafofonga ke ne tali. 'Ai hake pē me'a ke me'a ki 'olunga, 'ai pē me'a ke me'a ki 'olunga.

Lord Tu'iha'angana: Ko u tui au Sea kuo 'osi tali pe ia he 'Eiki Minisitā Ako he na'e tokanga pē Minisitā Ako ia ki he kehekehe pea, ke fakalea pehe'i ke mahino pea 'oku 'ikai ke tokanga ia ki he fika. Ka kapau ko e fika pē 'oku tali pe ia he 'Eiki Nōpele 30, 50 ka 'oku fiamālie pē Minisitā Ako ia na'e 'uhinga pē Minisitā Ako ia ki he fihī 'a e tu'u ko ē ...

<002>

Taimi: 2130-2135

Sea Komiti Kakato: mālō laumālie lelei pē ki ai.

Mateni Tapueluelu: Poupou atu Sea.

Pālōti'i 'o tali Lao Fakaangaanga ki he Pule'i Ngaahi Faito'o Ta'efakalao 2021 & ngaahi fakatonutonu

Sea Komiti Kakato: Ko ia 'oku loto ke tamate'i 'a e kupu 3, pea tamate'i 'a e tautea mate 'i he kupu 5 (c). 'I he kupu (1), 'alu hake leva 'a e taimi ki he ta'u 'e 15 mo e kupu 2 ta'u 'e 50. Tu'uma'u pē 30, pea 50. Mou tokoni mai he kuo u fu'u puputu'u 'aupito, tau pālōti e.

Ko ia 'oku loto ke tali 'a e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Pule'i 'o e Ngaahi Faito'o Ta'efakalao 2021, tali mo hono ngaahi fakatonutonu, ke tamate'i 'a e kupu 3 'o e lao, tamate'i 'a e tautea mate, pea kei tu'uma'u pea hiki hake mo e ngaahi ta'u na'e fokotu'u mai, tu'uma'u 'a e ta'u 'e 30, kupu 1, mo e kupu 2 ta'u 'e 50, pea tamate'i 'a e kupu 5 (d), ko ia 'okussssss loto ke tali mo hono ngaahi fakatonutonu, fakahā 'aki 'a e hiki ho nima.

Kalake Tēpile: Sea loto ki ai 'a e Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Semisi Taelangi Fakahau, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mo'ale Finau, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā e Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Ngoue, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, Veivosa Taka, Saia Ma'u Piukala, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, loto ki ai 'a e toko hongofulu mā valū, (18).

Sea Komiti Kakato: Mālō, Hou'eiki kuo tali 'a e lao ni, pea kuo tau fu'u lōloa kuo tau puputu'u, tau hela'ia, mālō 'a e ngāue, ka ko e motu'a ni mālō pē ta'eleleaki'i kia Mapa Puloka. Tau liliu ā 'o Fale Alea.

'Eiki Sea: Mālō Hou'eiki kole atu ki he Sea 'o e Komiti Kakato ke lipooti mai ki he Fale.

Lipooti e ngāue na'e lava he Kōmiti Kakato

Lord Tu'i'āfitu: Tapu mo e Feitu'u na ki he Komiti Kakato. Kuo lava kakato 'a e ngāue fakalukufua na'e tatakī 'e he Komiti Kakato, 'o tali ai 'a e Lao Fika 22/2021, Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Ngaahi Faito'o Kona 2021, tali 'ikai 'i ai ha toe fakatonutonu, fokotu'u atu Sea.

Tatau mo ia kuo tali pea mo e Lao fika 23/2021 Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Fale Alea 2021, 'a ia 'oku tali pea mo hono ngaahi fakatonutonu. Tali foki pea mo e Lao fika 24A/2021, Lao Fakaangaanga Fakatonutonu Fika 3 'i he Lao 'o e Konisitūtone 'o Tonga, tali ia mo hono ngaahi fakatonutonu.

Tali pea mo e Lao fika 20A/2021, Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Ngaahi Koloa Faito'o 2021, tali mo hono fakatonutonu.

Tali foki Sea pea mo e Lao fika 21A/2021, Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki hono Pule'i 'o e Ngaahi Faito'o mo Ta'efakalao 2021 'oku tali mo hono ngaahi fakatonutonu, fokotu'u atu Sea.

'Eiki Sea: Fakamālō atu Hou'eiki ki he ngāue lahi kuo lava 'o fakakakato 'e he Komiti Kakato, pea te u kole atu ki he kalake ke tau hoko atu pē 'i he fakahokohoko ngāue ko eni 'i he'etau 'asenita, 'a ia ko e Lao fika 20A/2021, na'e tukuhifo mei he Komiti Kakato hili hono lau tu'o 2 pea ko eni kuo fakafoki mai mo 'ene ngaahi fakatonutonu. Kole atu ke tau pālōti.

Lau tu'o 2 Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Koloa Faito'o 2021 & ngaahi fakatonutonu

Ko ia 'oku loto ke tau tali 'a e Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Koloa Faito'o 2021 fakataha mo hono ngaahi fakatonutonu hono lau tu'o 2, fakahā mai ho nima.

<005>

Taimi: 2135-2140

Kalake Tēpile: ... 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Semisi Tauelang Fakahau, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mo'ale Finau, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Ngoue, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, Veivosa Taka, Saia Ma'u Piukala, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu loto ki ai 'a e toko 19.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku 'ikai loto ke tali hono lau tu'o Lao Fakaangaanga fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: 'Oku 'ikai ha fakahā loto ki ai.

Pālōti'i 'o tali Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Faito'o Kona 2021 & ngaahi fakatonutonu

'Eiki Sea: Lau tu'o tolu.

Kalake Tēpile: Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Faito'o Kona 2021. Lao Fakaangaanga ki he Lao ke Tapui 'a hono Ngāue Hala'aki 'a e Ngaahi Faito'o Kona mo e Ngaahi Taumu'a Fekau'aki.

'Oku tu'utu'uni 'e he Tu'i mo e Fale Alea 'o Tonga 'i he Fakataha Alea 'o e Pule'anga 'o pehē.

Kupu 1: Hingoa Nounou 'E ui 'a e Lao ni ko e Lao ki he Ngaahi Faito'o Kona 2021.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku loto ke tau tali hono lau tu'o tolu 'a e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Koloa Faito'o 2021 mo 'ene ngaahi fakatonutonu fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: Sea 'oku loto ki ai 'a Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Semisi Tauelang Fakahau, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mo'ale Finau, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Ngoue, 'Eiki Minisitā Polisi, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, Veivosa Taka, Saia Ma'u Piukala, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu loto kotoa e Hou'eiki ko e toko 20.

Lao Fika 21(A)/2021 - Lao Fakatonutonu ki he Pule'i 'o e Ngaahi Faito'o Ta'efakalao 2021

'Eiki Sea: Fakamālō atu Hou'eiki kole atu ke tau hoko ki he Lao Fika 21(A)/2021 ko e Lao Fakatonutonu ki he Pule'i 'o e Ngaahi Faito'o Ta'efakalao 2021 na'e lau tu'o ua eni pea toki tukuhifo ki he Komiti Kakato mo e ngaahi fakatonutonu pea ko eni 'oku fakafoki mai mo 'ene ngaahi fakatonutonu kole atu ke tau pālōti. Ko ia 'oku loto ke tau tali hono lau tu'o ua 'a e Lao Fakaanga Fika 21(A)/2021 mo 'ene ngaahi fakatonutonu fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: Sea 'oku loto ki ai 'a Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Semisi Tauelangi Fakahau, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mo'ale Finau, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Ngoue, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, Veivosa Taka, Saia Ma'u Piukala, 'Eiki Nōpele Tu'ihā'angana, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu Sea 'oku loto ki ai 'a e toko 18.

'Eiki Sea: Lau tu'o tolu.

Kalake Tēpile: Lao Fakaanga Fakatonutonu ki hono Pule'i 'o e Ngaahi Faito'o Ta'efakalao 2021. Ko e Lao Fakaanga ki he Lao ke Fakatonutonu 'a e Lao ki hono Pule'i 'o e Ngaahi Faito'o Ta'efakalao.

'Oku tu'utu'uni 'e he Tu'i mo e Fale Alea 'o Tonga he Fakataha Alea 'o e Pule'anga 'o pehē.

Kupu 1: Hingoa Nounou mo e 'UHINGA'i Lea.

- (1) 'E ui 'a e Lao ni ko e Lao Fakatonutonu ki hono Pule'i 'o e Ngaahi Faito'o Ta'efakalao 2021.

Paloti'i 'o tali Lao Fakaanga Fakatonutonu ki hono Pule'i Ngaahi Faito'o Ta'efakalao

'Eiki Sea: Ko ia 'oku loto ke tali hono lau tu'o tolu 'a e Lao Fakaanga Fakatonutonu ki hono Pule'i e Ngaahi Faito'o Ta'efakalao 2021 fakataha mo 'ene ngaahi fakatonutonu fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: Sea 'oku loto ki ai 'a Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Semisi Tauelangi Fakahau, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mo'ale Finau, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Ngoue, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, Veivosa Taka, Saia Ma'u Piukala, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'ihā'angana, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu Sea 'oku loto ki ai 'a e toko 19.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku 'ikai loto ke tali hono lau tu'o tolu Lao Fakaanga fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: 'Ikai ha fakahā loto ki ai 'Eiki Sea.

Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Faito'o Kona & ngaahi fakatonutonu (Lao fika 22/2021)

'Eiki Sea: Fakamālō atu Hou'eiki hono tali e Lao Fakaangaanga ko eni. Tau hoko atu leva ki he Lao Fakaangaanga Fika 22/2021. Ko e Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Faito'o Kona 2021. Na'e tukuhiho eni ki he Komiti Kakato hili hono lau tu'o ua pea ko eni 'oku fakafoki mai mo 'ene ngaahi fakatonutonu kole atu ki he Kalake ke tau paloti. Ko ia 'oku loto ke tali hono lau tu'o ua e Lao Fakaangaanga ko eni mo 'ene ngaahi fakatonutonu fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Semisi Tauelangi Fakahau, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mo'ale Finau, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Ngoue...

<007>

Taimi: 2140-2145

Kalake Tēpile: ... 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, Veivosa Taka, Saia Ma'u Piukala, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō. Sea 'oku loto ki ai 'a e toko hongofulu mā hiva. (19)

'Eiki Sea: Ko ia 'oku 'ikai ke loto ke tali 'a e Lao Fakaangaanga ko eni hono lau tu'o 2 fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: 'Ikai ha fakahā loto ki ai 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Lau tu'o 3.

Kalake Tēpile: (Lau tu'o 3)

LAO FAKAANGAANGA NGA AHI FAITO'O KONA, NGA AHI KOLOA FAITO'O 2021

'Eiki Sea: Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Faito'o Kona.

Kalake Tēpile: (Lau tu'o 2)

LAO FAKAANGAANGA KI HE NGA AHI FAITO'O KONA 2021

LAO FAKAANGAANGA KI HA LAO KE TAPUI 'A HONO NGĀUE HALA 'AKI 'A E NGA AHI FAITO'O KONA MO E NGA AHI TAUMU'A FEKAU'AKI

'Oku Tu'utu'uni 'e he Tu'i mo e Fale Alea 'o Tonga 'i he Fakataha Alea 'o e Pule'anga 'o pehē:-

1. Hingoa Nounou

'E ui 'a e Lao ni ko e Lao ki he Ngaahi Faito'o Kona, 2021

Pāloti'i 'o tali Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Faito'o Kona 2021 & ngaahi fakatonutonu

'Eiki Sea: Ko ia 'oku loto ke tali hono lau tu'o 3 'a e Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Faito'o Kona 2021, fakataha mo 'ene ngaahi fakatonutonu, fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: Sea 'oku loto ki ai 'a Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Semisi Tauelangī Fakahau, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mo'ale Finau, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Ngoue, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, Veivosa Taka, Saia Ma'u Piukala, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'i'afitu. Sea 'oku loto ki ai 'a e toko hongofulu ma hiva. (19)

'Eiki Sea: Ko ia 'oku 'ikai loto ke tali hono lau tu'o 3 'a e Lao Fakaangaanga fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: 'ikai ke 'i ai ha fakahā loto pehē 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Fakamālō atu Hou'eiki hono tali 'a e Lao Fakaangaanga ko eni.

Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Fale Alea (Lao fika 23/2021)

Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Fale Alea, ko e Lao fika 23 eni 'o e 2021. Na'e lau tu'o 2 pea tukuhifo ki he Komiti Kakato, pea ko eni 'oku fakafoki mai mo 'ene ngaahi fakatonutonu. Kole atu ki he kalake ke tau pāloti, ko ia 'oku loto ke tali 'a e Lao fika 23/2021 mo 'ene ngaahi fakatonutonu fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: Sea 'oku loto ki ai 'a Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Semisi Tauelangī Fakahau, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mo'ale Finau, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Ngoue, Saia Ma'u Piukala, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, 'Eiki Nōpele Tu'i'afitu, mo Veivosa Taka, Sea 'oku loto ki ai 'a e toko hongofulu mā valu. (18)

'Eiki Sea: Ko ia 'oku 'ikai loto ke tali hono lau tu'o 2 e Lao Fakaangaanga, fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: 'Oku 'ikai ha fakahā loto pehē 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Lau tu'o 3.

Kalake Tēpile: (Lau tu'o 3)

LAO FAKAANGAANGA FAKATONUTONU KI HE FALE ALEA 2021

KO E LAO FAKAANGAANGA KI HE LAO KE FAKATONUTONU 'A E LAO KI HE FALE ALEA

'Oku Tu'utu'uni 'e he Tu'i mo e Fale Alea 'o Tonga 'i he Fakataha Alea 'a e Pule'anga 'o pehē:

1. Hingoa Nounou mo e 'UHINGA'i Lea

1) 'E ui 'a e Lao ni ko e Lao Fakatonutonu ki he Fale Alea, 2021.

Pālōti'i fakapaasi Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Fale Alea 2021 & ngaahi fakatonutonu

'Eiki Sea: Ko ia 'oku loto ke tali hono lau tu'o 3 'o e Lao Fakaangaanga fika 23/2021 fakataha mo 'ene ngaahi fakatonutonu, fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: Sea 'oku loto ki ai 'a Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Semisi Taelangi Fakahau, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mo'ale Finau, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, Veivosa Taka, Saia Ma'u Piukala, 'Eiki 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu. Sea 'oku loto ki ai 'a e toko hongofulu mā valū. (18)

'Eiki Sea: Ko ia 'oku 'ikai loto ke tali hono lau tu'o 2 'o e Lao Fakaangaanga ko eni fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: 'Ikai ke 'i ai ha fakahā loto ki ai 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Fakamālō atu Hou'eiki hono tali 'a e Lao Fakaangaanga fika 23/2021.

Lao Fakaangaanga Fakatonutonu fika 2 ki he Lao Konisitūtone 'o Tonga

Lao Fakaangaanga fika 24A/2021, ko e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu fika 2 ki he Lao Konisitūtone 'o Tonga. Na'e lau tu'o 2 ia kimu'a pea tukuhifo ki he Komiti Kakato, pea ko eni kuo fakafoki mai, mo 'ene ngaahi fakatonutonu. Kole atu ki he kalake ke tau pālōti. Ko ia 'oku loto ke tali 'a e Lao Fakaangaanga ko eni fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: Sea 'oku loto ki ai 'a Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma'asi ...

<005>

Taimi: 2145-2150

Kalake Tēpile: ... Penisimani 'Epenisa Fifita, Mo'ale Finau, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, Veivosa Taka, Saia Ma'u Piukala, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu. Loto ki ai e toko 17.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku 'ikai loto ke tali 'a e Lao Fakaangaanga ko eni hono lau tu'o ua fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: 'Ikai ke 'i ai ha fakahā loto ki ai 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Lau tu'o tolu.

Kalake Tēpile: Lao Fakaangaanga Fakatonutonu Fika 2 ki he Lao e Konisitūtone ‘o Tonga 2021.

Ko e Lao Fakaangaanga ki ha Lao ke Fakatonutonu ‘a e Lao Konisitūtone ‘o Tonga.

Tu’utu’uni ‘e he Tu’i mo e Fale Alea ‘o Tonga he fakataha alea ‘o e Pule’anga ‘o pehē, ‘Uluaki Kupu (1) Hingoa Nounou Kupu (1) ‘E ui ‘a e lao ni ko e Lao Fakatonutonu Fika 2 ki he Lao ‘o e Konisitūtone ‘o Tonga 2021.

Pāloti’i tali Lao Fakaangaanga Fakatonutonu fika 2 ki he Lao Konisitūtone ‘o Tonga 2021

'Eiki Sea: Ko ia ‘oku loto ke tau tali hono lau tu’o tolu ‘a e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu Fika 2 ki he Lao ‘o e Konisitūtone ‘o Tonga 2021 fakataha mo ‘ene fakatonutonu fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: 'Eiki Sea ‘oku loto ki ai ‘a Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma’asi, Penisimani ‘Epenisa Fifita, Mo’ale Finau, 'Eiki Minisitā Mo’ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa’anga, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Fefakatau’aki, Veivoso Taka, Saia Ma’u Piukala, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō, ‘Eiki Nōpele Tu’iha’angana, ‘Eiki Nōpele Tu’i’āfitu. Sea ‘oku loto ki ai e toko 17.

'Eiki Sea: Ko ia ‘oku ‘ikai loto ke tali hono lau tu’o tolu e Lao Fakaangaanga fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: ‘Oku ‘ikai ha fakahā loto pehē 'Eiki Sea.

Fakamālō’ia ‘Eiki Sea lava ngāue lahi Fale Alea

'Eiki Sea: Hou’eiki ko u fie ‘oatu ‘a e fakamālō loto hounga ‘aupito ‘o ‘ikai ngata pē homou tali lelei ‘a e ngaahi lao fakafō’ituitui fakaangaanga ko eni ‘e nima na’e fokotu’u atu ke fakahela’i ‘aki ‘a kimoutolu ‘i he’etau ‘aho faka’osi ka kuo lava lelei ‘etau ‘asenita ngāue ki he to’u Fale Alea ko eni ko e ngata eni ‘a e ngaahi Lao Fakaangaanga kuo fokotu’u mai tatau ai pē mei he Hou’eiki Fakafofonga Kakai, Hou’eiki Nōpele pea mo e Pule’anga. Ko ‘ene ‘osi eni ‘etau ngāue he to’u Fale Alea ko eni Hou’eiki pea ko u fie ‘oatu ‘eku fakamālō fakafofonga’i atu e Kalake Pule, kau ngāue ‘a e Fale Alea ki he ‘Eiki Palēmia, Hou’eiki Minisitā, Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakai mo e Hou’eiki Fakafofonga e Kau Nōpele. Kapau na’e ‘i ai ha to’o fatongia ‘oku ‘ikai taau mo e lakanga mo e tu’unga ‘oku ou ‘i ai ko u kole fakamolemole atu ka ko e ngata eni ‘a ‘etau ‘asenita ka ‘oku toe mai Hou’eiki ‘a e ngāue faka’osi e Fale Alea fakatatau ki he finangalo ‘a ‘Ene ‘Afio ke fakakakato ‘a e Lipooti e Fale hili ‘etau ngāue mahu’inga ko eni kuo fakakakato he ‘aho ni. Ko ia Hou’eiki ‘oku ‘ikai ke u toe fie fakalōloa kuo kamo mai e taimi Hou’eiki ‘oku mei hoko e 10:00. ‘Eiki Palēmia me’a mai.

Lea fakamālō mei he tēpile Pule’anga

'Eiki Palēmia: Sea tapu mo e Feitu’u na pea kole pē hūfanga he fakatapu kuo aofakī kae fakahoko atu ‘a e fakamālō tu’a pea mei he fakafofonga’i atu e Hou’eiki Minisitā ki he Feitu’u na Sea kae ‘uma’ā e Sea ‘o e Komiti Kakato pea pehē ki he Hou’eiki Nōpele pea mo e Hou’eiki Fakafofonga e Kakai. Fakamālō lahi atu ki he Feitu’u na Sea he tataki lelei kuo fai ki he Fale

Alea 'o Tonga pea kau ai mo kimautilu mei he Pule'anga hangē pē ko e me'a 'oku ke me'a ki ai kapau 'oku 'i ai ha ngaahi fakafōtunga atu mei heni 'oku 'ikai ke fe'unga ko e anga pē ia e mateaki 'i 'o e fatongia 'oku ai e taimi 'e taha kuo tō hala ka ko e me'a ki homau lotó 'oku mau hounga'ia 'aupito he tatakī 'oku fai he Feitu'u na mo e ngaahi fokotu'utu'u hangē 'o a'u ki he ngaahi lao 'oku tokoni 'aupito ki he fatongia e Pule'anga he hoko atu ko eni pea mo e fonua hono kotoa 'i he ngaahi lao ko eni kuo fokotu'utu'u mai neongo pē 'oku 'i ai e fanga ki' i me'a 'oku tau kehekehe ai e anga 'o 'etau fakakaukau ka ko hono fakalukufua ko u fakamālō atu ki he Feitu'u na 'i he tatakī kuo fai ki hotau Fale Alea ni ko ia pē 'a e fakamālō mālō 'aupito.

'Eiki Sea: Tongatapu 9.

<009>

Taimi: 2150-2155

Lea fakamālō mei he tēpile Kakai

Penisimani Fifita: Tapu mo e 'Eiki Sea Fale Alea 'o Tonga, tapu mo e 'Eiki Palēmia 'o Tonga kae 'uma'ā e Hou'eiki Minisitā e Kapineti, tapu mo e Hou'eiki Fakafofonga e kau Nōpelé, kaungā Fakafofonga, tapu mo e Kalake Pulé kae 'uma'ā kau ngāue kotoa pē 'o e Fale Alea 'o Tonga pea tapu mo e Tonga kotoa pē 'oku mou me'a mai ki he fakahoha'a 'oku fakahoko atu.

Fie fakafongā'i atu e tepile'a e kau Fakafofonga e Kakai he fakamālō loto hounga'ia mo'oni ki he Feitu'u na 'Eiki Sea 'i he tatakī lelei 'o e fakataha'anga Fale Alea 'o e ta'u ko eni. Pea 'oku mau kole fakamolemole atu kapau 'oku 'i ai ha tō'onga 'oku 'ikai fe'unga, mau kole fakamolemole atu ko e ngata'anga ia 'emau feinga mo e lelei taha ke mau fakafongā'i 'a e kakai kuo nau fili mai kiate kimautilu. Pehē 'a e kole fakamolemole mo e fakamālō ki he Palēmiā kae 'uma'ā Hou'eiki Minisitā Kapineti 'i he fengāue'aki lelei kuo tau fakahoko 'i he ta'u ko eni pea 'oku mau kole fakamolemole atu kapau 'oku 'i ai ha ngaahi tō'onga 'oku 'ikai taau mo fe'unga ko e anga pe ia 'o e faifatongia' pehē 'a 'emau fakamālō atu e Hou'eiki Nōpelé 'i he tauhi e fonua pea mo e fengāue'aki 'oku tau fai. Mau fakamālō lahi atu kiate kimoutolu pehē ki he Kalake Pulé pea mo e kau ngāue, ngaahi komiti mau fiefia lahi 'i he fengāue'aki lelei kuo tau fakahoko 'i he ta'u ko eni pea kapau na'e 'i ai ha anga fakafōtunga, anga fakatu'a mei he 'emau tēpilé, mau kole fakamolemole atu kiate kimoutolu. Fakatauange pe ki he 'Otua Mafimafi ke kei pehē ai pē 'ene tatakī hotau fonua pea tāpuaki' i 'a Tupou mo hono Falé mo e Tonga kotoa pē ke tau kei fetakinima fiefia 'i he ngāue koe'uhī ko e langa hake hotau pule'angā ni, leveleva e malanga ka u tatau atu.

'Eiki Sea: Me'a mai Fakafofonga Nōpele Vava'u

Me'a fakamālō mei he tēpile kau Nōpele

Lord Tu'i'āfitu: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea, 'oku ou fakatapu ki he 'Eiki Palēmia 'o Tonga, tapu mo e tala fakatapu kakato 'i he Fale 'Eiki ni kae tuku mu'a ki he motu'a ni ke fakakakato atu e fakamālō 'a e tēpile Hou'eiki Nōpelé 'i he ngāue kāfakāfa kuo tatakī 'e he Feitu'u na pea ngana mo e tatakī lelei fai 'e he Feitu'u na 'o fakamā'opo'opo'aki 'a e Fale Alea 'o e ta'u ni, 'a e ngāue lahi mo e fokotu'u mo e fatu lao 'a e Feitu'u na 'Eiki Sea.

Ongo'i lahi 'e he motu'a ni kuo tohi he hisitōlia 'eku mo'ui kuó u kau hono alea'i ha lao ko e haofanga ia e Tongá pe ko e 'auha'anga ia e Tongá 'i he fuofua Tō Folofola 'a e 'Uluaki Fā 'i Makave he'ene tō Folofola Malanga 'ia Hosea Vahe 4, Veesi 6. Ko e lao kuo fokotu'u ko eni,

mafaturukituki 'aupito ki he motu'a ni he ko 'eku toki Sea eni ke u talanoa'i ha lao 'oku fekau'aki mo e tāmāte'i 'o ha hia. Pea 'oku ou tui ko e 'epoki fo'ou eni ho Falé Sea ke fakama'uma'u ai 'a e fa'unga ho Falé ni 'oku 'ikai ko ha Fale eni 'o e omai pe 'o faka'apē. Ko 'etau lotu mo'oni ko 'etau piki mo fokotu'u e mo'oni pea tau tu'uma'u ai. Pea 'i ai ai kaha'u, ko ia ia 'oku kei tolonga ai 'a e taki 'a Ha'a Moheofo 'i he mei senituli eni 'e 1 mo e konga. Fakamālō atu ki he kau ngāué ki he Kalaké kae 'uma'ā ho'o kau ngāué, ngāue lahi he ngaahi 'ū 'asenita kuo lava'i ai e faha'i ta'u faka Fale Alea ko eni. Pea 'oku ou lave'i talu me'i he 2010 ki he ta'u faka Fale Alea ko eni mo e teu fili fo'ou ko 'eku toki ongo'i eni 'a e mafaturukituki ha fokotu'u ha lao he Falé ni hangē ko ia kuo alea'i ho Falé Sea mo e fatu lao kuo fokotu'u 'e he Feitu'u na. Pea 'oku mau fiefia ai 'a e tēpile ko eni kuo 'osi ...

<010>

Taimi: 2155-2200

Lord Tu'i'āfitu: ... 'a e to'u Fale Alea ko eni 'oku lava pe 'e he tēpile 'o e Hou'eiki ke tali 'a e fa'u ha mou lao ka ko e lao ko e haofanga'anga ia 'o e fonuá ni pea kei tu'uloa ai e Konisitūtoné he 'uhinga 'o e melino mo 'etau lotu. Kuó u fakamālō atu Sea 'i ho'o to'o kotoa e 'ū fatongia ko e siofaki ki he kaha'u 'o e fonua 'o Tupou mo hono kakaí.

Ko e poo ni 'oku ou tui ko e maama ia, ko e kaveinga ia 'o e Fale Alea 'o Tongá ke tau fakamānava hake ai 'a e lotu folofolá, mo'ui hotau kakaí mo 'etau tauhi e tu'utu'uni e Konisitūtoné. Kuo talanoa'i e faito'o konatapu he poo ni pea kuó u lave'i kuo mahino ki he Tonga kotoa 'oku nau me'a mai. Ko e 'ai ke tautea ke mate, kehe ange pe 'a e 'ofa e Tonga ia 'i hono Tonga. Pea ko e me'a 'oku vaivai ai ke mate ai Tongá ko ia 'oku mo'ui ai hotau Tongá.

Fakamālō atu Sea ka 'i ai ha to'o fatongia 'a e tēpile ko eni fakafongia'i atu e Eiki Nōpele Fakafongia Tongatapu ka e 'uma'ā e 'Eiki Nōpele fakafongia 'o Ha'apaí.

Kuó u tui ko e taimi si'isi'i taha eni 'i he tēpilé ni 'e mau tokosi'i 'a e Hou'eiki Nōpelé 'i he tēpilé ni fakataha mo e Feitu'u na. Pea 'oku mo'oni e ki'i lea 'oku taka 'i ho mui fonuá, Si'i Kae Hā. Mālō e ngāue Sea, mau salute atu ki he Feitu'u na, 'Eiki Palēmia mau talamonū atu kei fai hono ta'ota'ofi mo kei malu'i, mo kei tauhi hotau fonuá. Mau lotu atu 'a e taki lelei 'oku ke fai mo ho'o Kapinetí, pehē ki he Hou'eiki Fakafongia 'o e Kakaí mau talamonū atu, 'oku tau lotu pē, 'oku ou tui pē te tau toe fakataha pehē ni he ta'u fo'ou kapau ko hono finangaló ia.

Ko hono fakakātoa Sea mau faka'apa'apa lahi kiate koe, mau talamonū ki he Feitu'u na mālō e to'o fatongia poto. Pea ko e lea ia 'a e Misinale he'ene lea ki he'ene Faifekau Sea mei Ha'amoā he'ene talaloto ki hono 'Eiki Sea. 'Eiki Sea, mau 'ofa atu ki ho lalo va'e ke tauhia koe mo fakamonū'ia 'e he 'Otua 'a e fatongia 'okú ke tataki 'i he Fale Alea 'o Tonga, leveleva e fakahoha'a.

'Eiki Sea: Fakamālō atu Hou'eiki, fakamanatu pē ke mou to'o atu homou naunaú ko e Falé te u toloi ki he 'aho Tūsite uike kaha'ú te tau kamata he 2:00 efiāfi. Ko e 'asenita ko 'etau fakapapu'i 'a e tali ki he'ene 'Afió. Hou'eiki mou me'a hake ke tau kelesi.

Kelesi

(Fakahoko 'e he 'Eiki Sea Fale Alea, Lord Fakafanua)

<002>